

Úvod

V období dualizmu, ktoré sa datuje od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 po koniec prvej svetovej vojny, panovala v uhorskom sneme pomerne vyrovnaná situácia, pričom najdynamickejším prvkom súdobého vnútropolitického života Uhorska boli nesporne národnostnopolitické zápasy v nemaďarských regiónoch. Za predmet nášho skúmania sme si vybrali otázku, ku ktorej nemožno pristupovať s požiadavkou vecnosti ako k nejakému predurčenému, osudovému problému, lebo národné otázky v Rakúsko-Uhorsku, ako aj v ostatných monarchiách východo-stredoeurópskeho priestoru sú často vďaka stáročia fixovaným historickým kódom nedešifrovateľne komplikované.

K historickej realite uhorských národnostných otázok v období dualizmu sa priblížime iba vtedy, ak budeme ich rámce a obsah interpretovať ako zápas a vzájomný vplyv maďarských a nemaďarských, vládnych a národnostných, centrálnych a regionálnych, resp. – použijúc pojem Oszkára Jásziho – centrifugálnych a centripetálnych faktorov. Medzi týmito národnostnými otázkami v poslednej tretine 19. a na začiatku 20. storočia predstavuje „slovenská otázka“ nadmieru členitú historickú problematiku. Jej obsahom je rozvoj slovenskej národnej spoločnosti v Hornom Uhorsku, respektíve hornouhorského regiónu, ako aj prístup vládnej politiky k tejto otázke a jej spoločenské hodnotenie. Odborné obnaženie tejto problematiky sťažuje fakt, že perióda slovenského národného vývinu v rokoch 1867–1918 nepatrila iba k realite Uhorska, ale pre svoju nespracovanosť sa stala tvrdohlavo ďalej žijúcim, naďalej pôsobiacim komponentom slovensko-maďarských nedorozumení, diskusií o národe a predsudkov v 20. storočí, pričom tieto komponenty boli ideologicky podfarbené buď komplexom z Trianonu, alebo založením česko-slovenského štátu.¹

V duchu súčasnej terminológie žil na území Uhorska bez Chorvátska okrem maďarského národa ešte jeden národ, a to slovenský, a štyri väčšie národné menšiny, a to uhorskí a sedmohradskí Rumuni, Nemci, Rusíni a Srbi. (Porov. s tabuľkou č. 1 v prílohe!) Maďarská historiografia používa na základe dobového úzu na označenie nemaďarských národných zoskupení pojem *národnosť*.² Tento pojem je problematickejší iba v prípade Slovákov. V období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní bolo totiž slovenské národné spoločenstvo skutočne menšinovým národným spoločenstvom, ktoré nemalo vlastnú štátnosť: od polovice 19. storočia používalo jednotnú literárnu jazykovú normu, žilo na kompaktnom jazykovom území a napriek nepriaznivým okolnostiam vytvorilo v národnej

¹Medzi dobovými uhorskými dielami zaoberajúcimi sa slovenskou otázkou zaujíma z hľadiska hĺbky poznatkov a kvality spracovania popredné miesto STEIER, LAJOS: A tót kérdés. I. A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története (Slovenská otázka. I. Dejiny slovenského národnostného hnutia). Liptovský Svätý Mikuláš 1912, ako aj významné dielo OSZKÁRA JÁSZIHO A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés (Vznik národných štátov a národnostná otázka). Budapešť 1912, ktoré zhrnulo históriu národností.

²Dobové chápanie národa najhutnejšie sformuloval Kossuth: „Národ je samotný štát; národnosť je v štáte.“ Podľa Lajosa Kossutha teda všetci občania žijúci v uhorskom štáte tvorili národ, ktorý sa v rámci štátu delí podľa jazykov a kultúr na rôzne národnosti. Kossuth Lajos Iratai (Spisy Lajosa Kossutha). Zv. VII. Historické štúdie. Budapešť 1890, s. 372.

sfére jednotnú a hierarchizovanú štruktúru, pričom postupne eliminovalo náboženské (katolícke-evanjelické), respektíve regionálne (východné-západné) konflikty, rozdiely.

Novodobý občiansky slovenský národný vývin mal mimoriadne nepriaznivú štartovaciu pozíciu, lebo šľachta slovenského pôvodu sa v prevažnej väčšine pomaďarčila a v priebehu 19. storočia sa spolu s ostatnými strednými vrstvami spoločnosti začala výrazne asimilovať aj inteligencia. Slovenskej spoločnosti zároveň chýbala akákoľvek právna autonómia. Slovenská dominancia v dištriktach uhorskej evanjelickej cirkvi so slovenskou majoritou bola ľahko zraniteľná, resp. dala sa ovplyvniť prostredníctvom cirkevnej hierarchie. Slovenská inteligencia sa síce vždy usilovala vymedziť a mať na zreteľli hranice územia so slovenskou majoritou, no rozdiely medzi etnickým „Slovenskom“ a geograficko-historickým Horným Uhorskom, resp. „historickým Slovenskom“, ktoré s veľkorysou priestornosťou skomponovali slovenskí „národní buditelia“, vždy pôsobili v sebakvaziácii Slovákov rušivo.³

Názvy väčšiny európskych štátov v 19. a 20. storočí vychádzajú z etnonymie väčšinového štátotvorného národa, výnimkou sú iba Rakúsko, Švajčiarsko, Island, krajiny Beneluxu a malé štáty. Aj federatívne Rusko si na konci 20. storočia ponechalo vo svojom názve meno väčšinového národa, hoci na pomenovanie postsovietskeho štátneho útvaru si podľa vzoru Veľkej Británie Spojeného kráľovstva vybralo neutrálny názov Spoločenstvo nezávislých štátov. V prípade mnohonárodnostných štátov sú neetnomycké pomenovania bezpochyby šťastnejším riešením, veď emocionálne diskusie ohľadne pomenovania československého štátu, či nedorozumenia okolo maďarského a nemaďarského názvu Uhorska dokázali, že aj samotný názov štátu sa môže ľahko stať zdrojom konfliktov. V potrianonskej maďarskej historiografii sa mnohonárodnostné Uhorské kráľovstvo pred rokom 1918 vo všeobecnosti označuje ako „historické Maďarsko“, aby sa takto diferencovalo od trianonského Maďarska. V slovenskom jazyku a slovenskej historiografii sa štátny útvar pred rokom 1918 označuje výrazom Uhorsko a výraz Maďarsko označuje maďarský štát, ktorý vznikol po Trianone.

Pri príprave tejto dvojazyčnej publikácie neraz vznikli v súvislosti s prekladom ťažkosti. Sčasti preto, lebo maďarská a slovenská historiografia sa líšia pri používaní historických názvov: v maďarčine sa bežne používajú tradičné (staré) názvy regiónov a miest, ležiacich na území súčasného Slovenska a ostatných susedných štátov, ktoré tvorili súčasť bývalého Uhorska, kým v slovenčine sa aj pri uvádzaní zdrojov stane, že sa použije súčasný názov, ktorý pred rokom 1918 neexistoval. Názvy Horniaky, Horné Uhorsko sa v slovenskom a maďarskom politickom a verejnosprávnom slovníku používali pred rokom 1918 rovnako, no na označenie situácie pred rokom 1918 ich dnes dôsledne používa iba maďarská historiografia. Slovenskí historici, vychádzajúc zo súčasnej situácie, používajú už iba pomenovanie Slovensko. Na prvý pohľad spôsobuje tento roz-

³BOKES, FRANTIŠEK: Vývin predstáv o slovenskom území v 19. storočí. Turčiansky Sv. Martin 1945. O teritoriálnych otázkach slovenského národného vývinu podrobnejšie SZARKA, LÁSZLÓ: The dimensions of small nation identity: Slovakia as a nationality region of pre-1918 Hungary. In: LEMBERG, HANS – LITSCH, KAREL, PLASCHKA, RICHARD GEORG – RÁNKI, GYÖRGY (Hg.): Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa. Viedeň–Mníchov 1988, s. 179–190.

diel iba prekladateľské problémy, no za rozdielnou terminológiou sa skrývajú aj v mnohých aspektoch rozdielne interpretácie reálií a reality mnohonárodnostného Uhorska.

Analýzou som dospel k záveru, že v období dualizmu tvorili Uhorsko, nezávisle od verejnosprávneho členenia a župného systému, dobre vymedziteľné národné (etnické) regióny, medzi ktorými bol v každom aspekte sa najmarkantnejšie vydeľujúcim národným regiónom práve hornouhorský slovenský národný región. Tieto regióny nemali nijaké osobitné verejnoprávne postavenie či inštitúcie, no v dobových národnostnopolitických zápasoch každý počítal s ich skutočnou, v symbolickom a etnopolitickom zmysle chápanou, existenciou. Tento fakt sa odzrkadlil aj v slovenskom národnom memorande prijatom v roku 1861 v Turčianskom Svätom Martine, v ktorom zaznela požiadavka vymedziť „Hornouhorský slovenský distrikt“. Národné regióny vnímali aj maďarskí politici, usmerňujúci uhorskú vládnu národnostnú politiku po roku 1867. Tejto otázke sa budeme na ďalších stranách neraz venovať.

Výrazy uhorský a maďarský sa, prirodzene, nie vždy dajú presne diferencovať, veď nech je v knihe reč o vláde, či parlamentnej politike, najčastejšie kvôli dobovej politickej prevahe prívlastku maďarský znamená aj prívlastok uhorský v etnicko-národnom zmysle vlastne maďarské inštitúcie, maďarskú politiku. Platí to aj naopak, vo verejnosprávnom aparáte, ktorý pracoval v hornouhorskom slovenskom národnom regióne, no aj na vládnych miestach, často reprezentovali maďarské národné záujmy v etnickom zmysle slovenské osoby.

Najzávažnejším problémom slovenského národného emancipačného boja bol, prirodzene, jeho nepriaznivý uhorský politický kontext, ako aj negativizmus národnostnej politiky uhorských vlád, ktorý sa zintenzívnil v poslednej tretine 19. storočia. Východiskom tohto negativizmu boli panslavistické fóbie a nárok na hegemoniu, ktorý bol pokladaný za nesporný, ako aj domnelé a skutočné privilégia na základe zásady *primus inter pares*. Slovenská spoločnosť, ktorá nedisponovala ani najmenšou tradíciou právnej samostatnosti, bola v podstatne nevýhodnejšej situácii ako Rumuni alebo Srbi, lebo tí sa v Uhorsku utiahli za bašty cirkevnej autonómie. Keďže Slováci dlhý čas nemali nijakú oporu, ochranu v zahraničí, uhorská národnostná politika pokladala Slovákov – podobne ako Rusínov, často spolu s nimi, podobným spôsobom (napríklad Kossuthov pojem „župy so slovanskou rasou“ sa vzťahoval rovnako na municípiá so slovenskou, ako aj s rusínskou majoritou) – za najslabšiu národnosť, ktorá nie je schopná viesť odboj a uplatniť svoje práva.

Nie je náhodné, že pri hodnotení rakúsko-uhorského vyrovnania, respektíve dualistického štátneho usporiadania, bola ústrednou otázkou národnostnopolitická situácia v Uhorsku. Maďarská revolučná generácia žijúca v emigrácii na čele s Kossuthom pokladala skupinu okolo Ferencu Deáka za „hrobárov Uhorska“, za ľudí zodpovedných za „zrieknutie sa štátnej nezávislosti“. Revolucionári z roku 1848 tvrdili, že vyrovnanie osudovo tesne zväzuje Uhorsko s habsburskou monarchiou, ktorá sa dostala na okraj prepadliska dejín a bráni zmiereniu so susednými národmi, ako aj s národnosťami žijúcimi v krajine. Kossuth viackrát ostro kritizoval predsedu uhorskej vlády grófa Gyulu Andrásyho aj v súvislosti s tým, že participoval na zmarení pokusu o rakúsko-české vyrovnanie v roku 1871.

Kossuth, ktorý svojou víziou signalizoval rozpad monarchie, poukázal na základnú dilemu uhorskej národnostnej politiky v období dualizmu. Vyrovnanie odsudzoval ako faktor, ktorý zabraňuje možnému novému štátoprávnemu usporiadaniu národov tohto

geografického priestoru, ktoré túžia po slobode: „... *klúč k riešeniu národnostnej otázky má internacionálny charakter. Ak Uhorsko bude robiť politiku priaznivú pre autonómiu, slobodu, prípadne nezávislosť tých národov, ktorých osud prirodzene – keďže sú si raso-vo príbuzné – veľmi vrelo zaujíma uhorské národnosti, netreba sa báť, že národnostná otázka v našej krajine prekročí uspokojujúce hranice; no ak uhorské národnosti zistia, že Uhorsko robí politiku, ktorá bráni autonómii, slobode, respektíve nezávislosti s nimi príbuzných národov, nedá sa na svete vymyslieť taký vnútropolitický konsenzus, ktorým by bolo možné národnostnú otázku urovnať.*“⁴ Kossuth teda netvrdil menej než to, že rakúsko-uhorské vyrovnanie – so svojou oklieštenou uhorskou štátnosťou – vytvorilo v uhorskej národnostnej politike takú núdzovú situáciu, ktorá sa nedala nijakým ústupkom posunúť smerom k národnostnému vyrovnaniu.⁵

Slovenský národný vývin bol v 19. storočí viacnásobne retardovaným procesom. Svoju úlohu pri tom zohrali vnútorné náboženské spory a spory „o gramatiku“ (tie sa najprv prejavovali v otázke prijatia jednotného slovenského literárneho jazyka, neskôr v súvislosti so vzťahom medzi slovenským a českým jazykom), necitlivé opatrenia vienského dvora a uhorských vlád, ako aj maďarsko-slovenské konflikty v revolučných rokoch 1848–1849, ktoré sa na obidvoch stranách hlboko vryli do pamäti.

V našej knihe najprv objasníme ideové pozadie národnostnej problematiky, potom budeme skúmať základné spoločenské a politické tendencie slovenského národného vývinu a napokon sa pokúsime ozrejmiť vzájomné vplyvy uhorskej vládnej hornouhorskej národnostnej politiky a slovenského národného hnutia. Hoci národnostnou problematikou nami skúmaného obdobia sa dnes už zaoberá kvantitatívne rozsiahla literatúra, okrem veľmi letných prehľadov v príslušných kapitolách slovenských historických syntetických prác až dodnes nevzniklo o tejto otázke súhrnné dielo. Z toho dôvodu vychádza naša práca okrem archívnych a knižných prameňov aj zo zhrnutia početných, no kvalitatívne rozdielnych parciálnych štúdií. Až počas prípravy a písania práce sme si jednoznačne uvedomili vskutku až hrozivý fakt, že hodnotné diela, týkajúce sa tejto často zdôrazňovanej tematiky spoločnej histórie, pripravené na jednej strane zaregistruje druhá strana iba vo veľmi výnimočných prípadoch.

Je nepochybné, že vládna národnostná politika v období dualizmu a v rámci nej najmä hornouhorská prax sa pokladá z maďarskej strany za okruh ošemetných otázok. Maďarská spoločnosť, ktorá v súčasnosti právom nadmieru citlivo reaguje na porušovanie národnostno-menšinových práv, nie je priveľmi ochotná vyrovnávať sa so skľučujúcim dedičstvom polstoročia maďarského nacionalizmu, ktoré nasledovalo po rakúsko-uhorskom vyrovaní v roku 1867. Navyše, aj pri spracovaní „triansonskej traumy“ vo všeobecnosti obchádza vnútropolitické udalosti v rokoch 1867–1918, ktoré odčleneniu národností pred-

⁴Kossuth Lajos Iratai, c. d., s. 389.

⁵„Vezmime už do úvahy, že spomedzi našich nemaďarských spoluobčanov musia hornouhorskí Slováci prirodzene prejavovať najväčší záujem o snahy o nezávislosť Čiech, Rumuni o nezávislosť Rumunska a Srbi Srbska, na základe toho musia s najvnútornejším uspokojením chcieť to, čo môže dosiahnutie tejto nezávislosti ulahčiť a zaručiť, pričom je nemožné nevidieť, že ak Uhorsko zaujme stanovisko a bude robiť politiku, ktorá je v súlade s týmito záujmami, dá sa národnostná otázka bez najmenších ťažkostí vyriešiť.“ KOSSUTH, LAJOS: A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közügyi munkálattal (Národnostná otázka v súvislosti s prácou vo verejných záležitostiach). In: Kossuth Lajos Iratai, c. d., s. 381–382.

chádzali. Súčasná maďarská spoločnosť však – napriek niekoľkým výrazným prejavom politickej hystérie a infantilizmu – viackrát potvrdila, že je schopná postaviť sa kriticky voči temnejším stránkam svojej minulosti.

Musíme pamätať na rôzne konštrukcie triedneho boja, ktoré vyplývali z odlišností medzi „pokrokovými“ a „retrográdnymi“ tradíciami, a na nikam nevedúce sebaklamy a falšovanie histórie, ktoré v minulosti históriu amputovali. Často zaznievajúce želania typu „zabudnime na minulosť!“ môžu byť z hľadiska veľkej politiky chvíľami aj žiaduce, no zabudnutie, či odsunutie minulosti nabok nikdy nemôžeme pokladať za jej spracovanie: neeliminuje sa totiž ďalšia existencia historických mýtov, predsudkov a neprijateľných manipulácií.

Pri opise prostriedkov hornouhorskej národnostnej politiky a jej obsahových ťažísk sa v prvom rade pokúsime sledovať postupné odsúvanie protirečivej činnosti maďarizačných spolkov do úzadia, ďalej postupnú diferenciaciu pojmu „panslavizmus“, ktorého funkciou bolo ospravedlniť opatrenia proti slovenskému národnému hnutiu, ako aj regionálnu národnostnú politiku, ktorá sa črtala na základe pravidelných hlásení o situácii v župách.

Vo vládnej hornouhorskej národnostnej politike dominovali negatívne prístupy (policijná kontrola slovenského národného hnutia a jeho zastrasovanie a brzdenie súdnymi konaniami, procesmi, väznením), hoci aj prvé výskumy hospodárskych a spoločenských pomerov v Hornom Uhorsku dokazovali, že jediným správnym riešením by bola realizácia politiky regionálneho rozvoja, ktorá by mala na zreteli najmä kultúrne a jazykové ciele slovenského politického hnutia čoraz viac sa riadiaceho vlastnými zákonmi. Tento postup mohol v slovenskej politickej elite a prostredníctvom nej aj v širšej meštiansko-sedliackej vrstve zabrzdiť, respektíve neutralizovať tendencie oddeliť sa, odtrhnúť sa.

Teraz, o sto rokov neskôr, môže maďarský čitateľ našej knihy, najmä čitateľ patriaci k národnostnej menšine, vo viacerých prípadoch skonštatovať, že história sa, pokiaľ ide o prostriedky národnostnej politiky, jej argumenty, heslá, techniky formovania verejnej mienky o národnom štáte, opakuje. Vo väčšinových spoločenstvách sa aj dnes, rovnako ako v maďarskej spoločnosti v období dualizmu, iba sem-tam nájde niekoľko odvážnych intelektuálov. Aj v súčasnosti sa, podobne ako pred sto rokmi v kruhu maďarských politikov a inteligencie, pokladajú v slovenskej, srbskej, ukrajinskej či rumunskej spoločnosti ľudia typu Lajosa Mocsáryho a Oszkára Jásziho za „biele vrany“. Ani dnes sa priveľmi nečudujeme tomu, ak najvýznamnejšie osobnosti susedných národov ochraňujú prehmaty štátneho nacionalizmu, podobne ako koncom minulého storočia pokladal vynikajúci maďarský spisovateľ Kálmán Mikszáth, ktorý často veľmi zlomyseľne komentoval maďarizačné snahy, za potrebné obrániť princíp výlučnosti štátotvorného národa voči saským poslancom zo Sedmohradska, kritizujúcim zákon z roku 1897 o výlučnom používaní maďarských miestnych názvov.⁶

⁶ „Chcú vynechať iba slovíčko »výlučne«? Och, ale sú milí! Ostatné môže zostať. Nech len vládla pomadaŕčuje, myslia si, nech ju však nemusíme poslúchať. Sme priateľmi uhorskej štátnej idey, no nenechajme ju nikde výraznejšie sa prejavíť. To je od Sasov veľmi pekné. Konštatujeme, že majú (neobyčajnú) invenciu, no veľmi-veľmi ich prosíme, aby ráčili na svojom mieste ponechať aj slovíčko »výlučne«. Lebo ak ho tam nenechajú dobrovoľne, zostane tam proti ich vôli.“ Mikszáth Kálmán Összes művei (Zobrané diela Kálmána Mikszátha). Zv. 86. Články a črty XXXVI. január 1897 – december 1897. Budapest 1992, s. 54.

Už aj z dôvodu rozsahu našej práce sme sa nepodujali zobrazit' vplyv urbanizácie, industrializácie a všeobecných modernizačných procesov – výrazne meniacich život vo všetkých oblastiach – v hornouhorských slovenských regiónoch. Je faktom, že napríklad súčasná slovenská železničná sieť bola takmer celá vybudovaná v polstoročí po rakúsko-uhorskom vyrovaní a že dedičstvom tohto obdobia sú aj významné prvky súčasnej mestskej štruktúry, značná časť historických budov najvýznamnejších miest, ako aj výrazná vrstva ich historickej patiny.

Slovenská spoločnosť – vďaka predtým nikdy nepoznanej hromadnej vnútornej a zahraničnej migrácii, vďaka svojmu osobitému a významnému miestu v etnosociálnej štruktúre Uhorska a zásluhou urbanizačných a industrializačných procesov v slovenskom národnostnom regióne – nebola v období dualizmu iba a ani nie v prvom rade poškodenou spoločnosťou, skôr mala z modernizačných procesov na prelome storočí skromný prospech. Vnútna migrácia pracovných síl, ktorá dosiahla až miliónové rozmery a zasiahla prakticky celú slovenskú spoločnosť, respektíve jej nevyhnutný sprievodný jav – americká emigrácia – a takmer polmiliónová asimilačná strata v slovenskej historiografii často indukovali jednoznačne negatívny obraz o celom období. A to aj napriek tomu, že v období „stupňujúceho sa národného útlaku“, ako sa táto perióda označuje, sa slovenská národná spoločnosť prepracovala od počiatočnej fázy tvorby národného programu cez fázu masového hnutia až po etapu národno-emancipačného zápasu. Zmeny po prvej svetovej vojne a založenie československého štátu umožnili dvom miliónom uhorských Slovákov, aby si ako štátotvorné národné spoločenstvo vybojovali právny status, ktorý bol rovnocenný so statusom ostatných národov v tomto geografickom priestore.

Počiatky tohto národnoštátneho prerodu, ktorý úzko súvisí s vývojom v období dualizmu, sme zhrnuli v záverečnej kapitole knihy. Slovenská otázka sa ohlasovala jednak na parížskej mierovej konferencii pri realizácii územných požiadaviek ústrednými mocnosťami už dávnejšie uznaného československého štátu, jednak v negatívnej forme, keď sa obišli silnejúce slovenské autonomistické požiadavky, pričom v tomto smere sa slovenská otázka na medzinárodnom poli právne nevyriešila. Maďarsko síce prijalo v čase zasadania mierovej konferencie až dva zákony o slovenskej autonómii, no po nezadržateľnom rozpade Uhorska nemohli mať ani tieto, ani ďalšie podania maďarskej mierovej delegácie týkajúce sa Slovenska nijaký relevantný vplyv na ďalší vývoj slovenskej národnej spoločnosti v 20. storočí.

V súčasnosti sa opäť veľa diskutuje o význame písaného slova, kníh, o ich úlohe a osohu. Dvojazyčné knihy už stáročia slúžia predovšetkým na štúdium jazykov, prehĺbovanie dvojazyčnosti. Z viacerých dôvodov som veľmi vďačný iniciátorom tohto dvojazyčného vydania – riaditeľom Gertrúd Kelemen a László Szigetimu –, ich sponzorom, prekladateľke Galine Sándorovej a Milanovi Podrimavskému, ktorý preklad zrevidoval po odbornej stránke. Historik, ktorý sa venuje vzťahom medzi dvoma národmi, má iba zriedkavo príležitosť na to, aby jednou knihou oslovil čitateľov oboch spoločenstiev. Čitateľa svojej štúdie, ktorá vychádza v spoločnej Edícii Dialóg Kultúrneho inštitútu Maďarskej republiky v Bratislave a Vydavateľstva Kalligram, by som chcel požiadať, najmä toho, čo horšie–lepšie ovláda aj druhý jazyk, aby obidve jazykové mutácie textu používal nezávisle od svojej materinskej reči.

Čítajúc text slovenského prekladu som si totiž aj sám uvedomil, že je nesmierne ťažké spracovať udalosti, javy a politické dôsledky – z maďarsko-slovenského hľadiska

v mnohých ohľadoch kritického obdobia – rokov 1867–1918 sine ira et studio iba v jednom jazyku. Uhorská národnostná politika v období dualizmu má v maďarskej a slovenskej historiografii iný kontext a význam. Aby sme dokázali, oslobodiť sa od zjednodušených a predpojatých schém myslenia, premyslieť príčiny a dôsledky rozpadu našej spoločnej vlasti – Uhorska, zdá sa, že je nevyhnutne potrebné jasne vidieť fakty a javy skúmaného obdobia.

Konštatovanie, že historický vývin v 20. storočí neprospeľ vzájomnému poznaniu, zblížovaniu malých stredoeurópskych národov, môže pôsobiť aj ako fráza. Čo sa týka vzájomného poznania a úcty k našim jazykom, kultúram, spôsobu zmýšľania, je dnes situácia možno horšia než pred sto rokmi. Vo veľkej miere je to zapríčinené aj tým, že sa nevenovala patričná pozornosť spracovaniu spoločných dejín a historických konfliktov. Táto nedbalosť, pravda, mala opäť viacero dôvodov: v bádani, popularizácii a výučbe histórie kalili jasný pohľad raz ideologické, inokedy zasa národné schémy a dogmy. Dlhé desaťročia sa patrilo písať nanajvýš o tom, čo nás v minulosti spájalo. Historik si, pravda, vždy bol vedomý toho, že nespracované historické konflikty, prežívajúce bludy a predsudky svojím spôsobom viažu k sebe partnerov diskusií – ktorí často o sebe nechcú ani počuť – tesnejšie, než zriedkavé prejavy solidarity medzi národmi. Dlhoo neexistovali a odkedy sú, nie sú skutočne účinné, inštitúcie odborných kontaktov, spolupráce. Aj to hatí spoločnú interpretáciu spoločnej minulosti.

Nech teda čitateľ prijme toto malé dielko ako skromnú kompenzáciu nedostatku, ako príspevok a podnet pre spoločné premýšľanie–uvažovanie, ktoré je jediným účelným prostriedkom vedúcim k spracovaniu spoločnej histórie.

I.

Ideové východiská národnostnej politiky v období dualizmu

Národnostný zákon z roku 1868 a pojem „uhorský politický národ“

Literatúra, ktorá sa venuje východisku chápania národa v období dualizmu, teda pojmu *uhorský politický národ*, ktorý národnostný zákon z roku 1868 definuje ako „*nedeliteľný, jednotný uhorský národ*“, je jednotná iba v tom, že kategórii politický národ predchádzali vo vývine uhorského chápania pojmu národ významné a viacvrstevné udalosti. Kategória „uhorský politický národ“, ktorú už dávnejšie presadzoval Ferenc Deák, pričom s mimoriadnym dôrazom tak urobil práve počas diskusie v sneme o národnostnom zákone, keď ju osobitným návrhom presadil, predstavovala súčasne „požiadavku pokračovať v nadvláde, ktorá sa z veľkej časti skonštitovala v období feudalizmu“¹, „koherenciu vedomia hungarus“, ciele romantického liberalizmu, ktorý sa v znamení integrity liberálneho uhorského štátu snažil o obnovu², v krajine snažiacej sa v dualistickom systéme o konsolidáciu znamenala ďalej „kvalifikovanie občianskych rámcov ako národné“³, „dogmatizovanie“ historicky dokázateľného primátu maďarského etnického národa⁴ a „ideologickú koncepciu bez skutočného spoločenského krytia“⁵.

¹SÁNDOR, VILMOS: A magyar uralkodó osztályok nemzet-állam eszméje (Idea národa-štátu uhorských vládnucích tried). Történelmi Szemle 1960, s. 329.

²NÉMETH, G. BÉLA: A magyar századvég irodalmának általános előzményei (Všeobecné východiská maďarskej literatúry na prelome storočí). Valóság 1985, č. 3, s. 51.

³SZÜCS, JENŐ: Történeti „eredet“-kérdések és nemzetiségi tudat (Otázky historického „pôvodu“ a národnostné povedomie). Valóság 1985, č. 3, s. 34.

⁴GERGELY, ANDRÁS: A 19. századi magyar nemzetelfogások (Maďarské chápania národa v 19. storočí). Mozgó Világ 1983, č. 3, s. 123. Politická koncepcia národa sformulovaná v národnostnom zákone vznikla podľa Andrása Gergelya „z rozšírenia šľachtického chápania národa nepoznajúceho etnický princíp na všetkých obyvateľov a neobsahuje jazykové kritérium. Presnejším súčasným pojmom by sme dnes nehovorili o maďarskom, ale uhorskom politickom

Spomedzi udalostí, ktoré nesporne determinovali vývoj v období dualizmu, by sme chceli vyzdvihnúť iba jeden aspekt, a to poučenie vyplývajúce z rozporov medzi maďarským národom a ostatnými uhorskými národnosťami a z ozbrojených konfliktov medzi nimi v rokoch 1848/1849: rozšírenie práv rovnako na každú národnosť položilo síce v roku 1848 základy pre vytvorenie občianskej spoločnosti, no vo vnútri takto sa črtajúceho politického národa, bez právneho a politického usporiadania daných etnických členeností, sa vedúce vrstvy národností a nimi riadené politické hnutia nestotožnili s Uhorskom zápasiacim o nezávislosť.

Maďarský generálny štáb revolúcie prepásol historickú šancu, keď nové rámce v mnohých ohľadoch revolučne chápanej občianskej spoločnosti síce deklarovali verejné právo a individuálnu slobodu, no nebrali, rešpektíve iba oneskorene brali do úvahy požiadavky organizujúcich sa etnických spoločenstiev (národností). Rozšírenie práva, ktoré bolo prezentované ako všeobecné, sa však zastavilo pred realizáciou bezpochyby rozsiahlych a v revolučných rokoch aj nevyhnutne radikálnych požiadaviek národnostných kolektívov. Zladenie politického (štátneho) a etnického (jazykovo-kultúrneho) národného princípu by bolo umožnilo, aby sa národnosti v krajine – ako zrovnoprávnené súčasti jednotného politického národa – obohatili o spoločné zážitky, ktoré mohli byť neskôr významným prvkom historickej legitimity vnútornej federalizácie krajiny, a tak konsolidovať jej národnostnú štruktúru.⁶

Maďarský boj za slobodu, ktorý sa skončil pri Világosi, však na obidvoch stranách nahromadil skúsenosti s presne opačným znamenkom. Maďarská strana pokladala za „existenciálnu otázku, ktorá tvorí temné pozadie národnej myšlienky“, najmä nebezpečenstvo panslavizmu stelesneného intervenciou cárskeho Ruska, boj proti nemu a vytvorenie mocenskej situácie, ktorá by zabezpečila zachovanie Uhorska. Historické poučenie národností z rokov 1848–1849 sa zasa odzrkadlilo v početnejšom hľadaní tých politických možností, ktorých výsledkom by mohli byť národné autonómie.

O necelých dvanásť rokov neskôr, v čase obnovy ústavných pomerov, Maďari ako aj Nemaďari nutne siahli späť k roku 1848. Národnostnopolitické experimenty absolutistickej moci signalizovali váhu národnostnej otázky, ako aj to, že uspokojivé riešenie sa dá dosiahnuť iba na základe dohody zainteresovaných strán. Národnostný podvýbor utvorený snemom v roku 1861 a v tom istom roku sformulované rumunské, srbské a slovenské národnostné programy zhodne pokladali za najdôležitejší krok, ktorý mal nadviazať na rozširovanie práv z roku 1848, vyriešenie otázky národnostných práv. Účastníci slovenského národného zhromaždenia v Turčianskom Svätom Martine 6.–7. júna 1861 sa veľmi jednoznačne vyjadrili o tom, ako si predstavujú dlho očakávaný zákon, ktorý mal

národe.“ Tamže, s. 122. Podľa nášho názoru si tvorcovia národnej koncepcie národnostného zákona z roku 1868 na rozdiel od šľachtického chápania národa boli vedomí významu etnického princípu, no poznali jeho dezintegračné dôsledky, preto sa ho pokúsili v novom pojme národ uplatniť iba v obmedzenej miere, a to v jazykových a kultúrnych súvislostiach. Druhou otázkou je, že prevážili intolerantné interpretácie, ktoré chceli etnický princíp úplne eliminovať, teda oficiálna interpretácia maďarského politického národa reprodukovala situáciu, ktorá bola charakteristická pre šľachtické poňmanie národa.

⁵GERGELY, ANDRÁS: A 19. századi magyar nemzetfelfogások, c. d., s. 123.

⁶O premárnených národnostnopolitických šanciach v období revolúcie a boja za slobodu pozri SPIRA, GYÖRGY: A nemzetiségi kérdés története a negyvennyolcas Magyarországon (Dejiny národnostnej otázky v Uhorsku v roku 1848). Budapest 1980, s. 116–118.

vyriešiť otázky národnej rovnoprávnosti: „*Naše povedomie kategoricky hovorí, že my, hornouhorský Slovania, sme presne taký istý národ ako Maďari, alebo hociktorý iný národ tejto našej spoločnej vlasti, z čoho, ak národná rovnoprávnosť spolu s občianskou slobodou nechce byť iba chimérou, samo od seba vyplýva, že ako národ nemôžeme mať menej práv ako ktorýkoľvek iný národ našej vlasti.*“⁷

Najdôležitejšou požiadavkou národnostných programov bola autonómia nemaďarskými národnosťami obývaných území; respektíve podľa uznesenia rumunských zhromaždení v Sibiu a Alta Julii zachovanie samostatnosti Sedmohradska, v konečnom dôsledku teda vnútorné členenie krajiny podľa národností. Poslanec juhohorskej liberálnej srbskej strany Michal Polit odvodzoval legitimitu týchto úsilí priamo od uhorskej revolúcie: „*Hybnou silou zákonodarstva v roku 1848, ktoré dalo všetkým obyvateľom Uhorska slobodu a ustanovilo demokratické inštitúcie, bolo, že všetci obyvatelia Uhorska, totiž rôzne národnosti splynú s tou národnosťou, ktorá si vybojovanie tejto slobody privlastnila: teda s maďarskou národnosťou.*“⁸ Podľa Politu to však bola osudná chyba, veď demokracia sa v nijakom prípade nezhoduje s výlučnosťou maďarského národa: „*Dôsledkom demokracie v Uhorsku môže byť iba to, že sa nevytvorí národný, ale národnostný štát.*“⁹

Návrh zákona z 25. júna 1867, ktorý vytvoril nový národnostný podvýbor snemu pod vedením Pála Nyáryho, pokladal za možné zaručiť „rovnoprávnosť národností žijúcich v krajine“ iba po tie hranice, „v rámci ktorých bude zaručená politická jednota krajiny, teda jej územná celistvosť a jednota zákonodarstva a štátnej správy“.¹⁰ Návrh zákona, ktorý vypracoval podvýbor, stanovil zrovnoprávneniu národností tri medze: jednota štátu, politická integrita chápaná zrejme v duchu idey svätoštefanskej koruny a zákaz deliteľnosti verejnej správy. Z hľadiska jednoty štátu mohlo predstavovať problém Chorvátsko, ku ktorému sa vo všetkých ohľadoch pristupovalo ako k osobitému prípadu, nikto však nevystúpil proti politickej integrite Uhorska. Formulácia o verejnosprávnej celistvosti štátu však vyvolala všeobecný protest, veď jej dôsledkom bolo ignorovanie autonomistických zámerov národností.¹¹

Podľa Svetozara Miletića by bolo v prípade Chorvátska, Slavónie a Dalmácie, respektíve Sedmohradska, potrebné aj štátoprávne vyjadrené riešenie (federácia) a v prípade ostatných národnostných regiónov zasa politické usporiadanie v rámci župných samospráv.¹² Národnostní poslanci predložili návrh, v ktorom menšina žiadali pre *šesť celokrajinských národov* okrem „vyrovnaní podľa národností“, čo znamenalo vnútornú fe-

⁷KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. (Dokumenty k dejinám národnostnej otázky v období dualizmu.) Zv. I. 1867–1892. Budapest 1952, s. 29.

⁸Képviseletű Napló 1872–1875, zv. XI., s. 190–191.

⁹Tamže, s. 191.

¹⁰KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 28.

¹¹Podľa rumunského poslanca Johanna Popovici-Dessenaua by župy oprávnené slobodne používať jazyk národností neohrozovali teritoriálnu a verejnosprávnú jednotu krajiny o nič viac než už existujúci systém municípií. Tieto župy by sa totiž od ostatných líšili iba lokálnym uplatnením rovnoprávnosti, keďže je v nich „povolené, aby jazyk nemaďarských národností mal aspoň v municípiách také práva, aké má maďarský jazyk vo vláde a zákonodarstve.“ KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 155.

¹²Tamže, s. 147.

deralizáciu, aj pomerne rozdelenie štátnych úradov a zastupiteľstiev, ako aj prostriedkov štátneho rozpočtu na národné ciele.¹³

Národnostný zákon (zák. č. XLIV/1868) v paragrafoch 2 až 5, ktoré hovorili o používaní jazyka v orgánoch miestnej samosprávy, pôvodne ponechal pre národnostné jazyky v jednotlivých župách pomerne široký priestor, čo niekoľkí národnostní poslanci – upustiac od vyrovnania podľa národností – boli ochotní prijať ako základ pre obojstranný kompromis.¹⁴ Je však faktom, že podvýbor Pála Nyáryho a výbor, ktorý návrh zákona vypracoval, vo svojej práci dôsledne uplatňoval imperatív verejnosprávnej integrity, čo v porovnaní s návrhom národnostného zákona z roku 1861 podstatne znížilo už aj tak nízke šance dosiahnuť kompromis.

Kompromis neskôr úplne vylúčila kategorická téza v úvodnej vete Deákovho návrhu zákona, ktorá sa vzťahovala na základné ideové východiská ústavy a z politického hľadiska na jednotný uhorský národ. Deák vo svojom neočakávanom prejave zdôraznil: „... *jednoducho hovorím, že moje presvedčenie v horeuvedených otázkach je také, že v Uhorsku existuje jeden politický národ, jednotný, nedeliteľný maďarský národ, ktorého rovnoprávnym členom sú všetci občania krajiny, nech patria k hociktovej národnosti.*“¹⁵ Samo osebe by takéto akcentovanie jednoty maďarského politického národa nebolo dôvodom na lámanie chleba, veď to isté obsahoval už aj návrh podvýboru z roku 1861, lenže v ňom figurovali aj kolektívne práva národností. Tie však z Deákovho, ako aj z Eötvösovho návrhu vypadli. To, že deklarácia politického národa by nebola neprekonateľnou prekážkou, okrem iného dokazujú aj dva národnostné prekleňovacie návrhy, v ktorých sa spomína pojem politický národ, pravda, nie s prívlastkom *maďarský*, ale *uhorský*.¹⁶

¹³Tamže, s. 5–9.

¹⁴Napríklad rumunský poslanec Vincențiu Babeș, odvolávajúc sa na súhlas ostatných národnostných poslancov, nepokladal „vyrovnanie“ za nevyhnutné. Gréckokatolícky biskup vo Varadine Josip Popp zdôraznil už zákonom predpísané povinnosti štátu voči rozvoju národnostných kultúr, pričom odmietol národnostné autonómie: „... *slávnostne dozrávam, že z Uhorska sa nedá súčasne urobiť aj Rumunsko, Srbsko, Germánia, Slávia. Priznávam, že Uhorsko je domovom iba pre Maďarov, že Boh dal túto zem Maďarom.*“ Tamže, s. 152, 159.

¹⁵Tamže, s. 130. Na pochybnosti, skrývajúce sa za koncepciou, poukazuje napríklad iná veta Deákovho prejavu: „*Nehovorím, aby sme teraz rozhodli, že všetci obyvatelia Uhorska tvoria jeden politický národ, ale v úvode (v preambule – L. Sz.) sa na to odvolávam ako na skutočný fakt.*“ Tamže, s. 131.

¹⁶Prvý paragraf tzv. rumunského prekleňujúceho návrhu Vlada-Popoviciho z roku 1861 znel: „Rôzne oblasti Uhorska vo väčšom počte hromadne obývajú národy s osobitým jazykom, a to Rumuni, Slovania, Srbi, Rusi a Nemci, ktorí sú považovaní za národy s rovnakými právami ako maďarský národ a ktorých súhm tvorí politický národ Uhorska.“ KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. I., c. d., s. 45. Podpredseda Matice slovenskej, jediný slovenský poslanec snemu a vedúci predstaviteľ rodiacej sa Slovenskej národnej strany Viliam Pauliny-Tóth vo svojom návrhu zákona, ktorý predložil v októbri 1870, vyriešil túto dilemu takto: „*V Uhorsku jest jeden politický národ, národ to uhorský, zložený z nasledujúcich genetických národov: Maďarov, Románov, Slovákov, Srbov, Rusínov a Nemcov.*“ Svoj návrh publikoval Pauliny-Tóth v článku Návrh zákona o urovnoprávnení národností v Národných novinách 23. októbra 1870. Článok publikuje aj BOKES, FRANTIŠEK (red.): *Dokumenty...*, zv. II., c. d., s. 273–275. Návrh národnostného zákona, ktorý spoločne pripravili nezávislí a národnostní poslanci, neobsahoval pojem politický národ: je v ňom reč o „historických“ a „zdomácnených“ národoch krajiny, ktorých súhrnný názov mal byť uhorský národ („*peuple hongrois*“). KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. I., c. d., s. 225.

Podľa rusínskeho poslanca zo Šarišskej župy bolo najpodstatnejším a vzhľadom na polstoročie dualizmu najvážnejším protirečením národnostného zákona to, že „*mĺčaním ignoruje reálnu a zákonnú existenciu národov v krajine a uchyluje sa k podstatnému obmedzeniu individuálnej slobody pri používaní jazyka, čím tak kladie základy v najnovších časoch čoraz viac sa rozmáhajúcemu úsiliu, ktoré priamo popiera existenciu nemaďarských národov, uznáva iba maďarský národ (sic!) a snaží sa ho ako domnelý politický národ pokladať za ľud krajiny, teda politický faktor štátu*“.¹⁷

Východisková národnostná situácia v mnohonárodnostnom Uhorsku bola klasickým prípadom protikladu organizovania sa národnej spoločnosti na etnickom základe a na základe politických kritérií: národ s etnickou podstatou sa mohol organizovať „*na základe záujmov existujúceho alebo v budúcnosti založeného národného štátu alebo na základe záujmov, ktoré sa viažu na právne postavenie národa v rámci väčšieho štátneho celku*“. Do toho prvého sa príslušník národa narodil, príslušníkom politického národa sa každý môže stať iba na základe vedomého rozhodnutia.¹⁸

Deklarácia národnej politickej jednoty sa stala pre uhorských Rumunov, Srbov, Slovákov, Nemcov a Rusínov nebezpečnou najmä preto, lebo z dejín maďarského nacionalizmu v 19. storočí a z argumentácie publicistických diskusií v šesťdesiatych rokoch sa dala vyčítať snaha posilniť supremáciu maďarského národa. Národnostní politici citlivo vnímali aj pascu skrývajúcu sa v ústavnoprávnej a štylistickej bravúre preambuly Deákovho návrhu: menovite to, že nedeliteľnosť a individualita uhorského národa môže v budúcnosti slúžiť aj ako právny základ pre negáciu národnej existencie národností.

Je nanajvýš charakteristické, že práve Kálmán Tisza, ktorý takéto obavy povýšencským tónom odmietal, bol ten, kto po uplynutí necelých siedmich rokov v sneme už ako ministerský predseda o majetku zrušeného slovenského národného spolku Matice slovenskej, v stanovách spolku spomínaného ako majetok „slovanského národa“, vyhlásil: „*hľadal som v Uhorsku majiteľa, no nevedel som ho nájsť*“.¹⁹ Splyvanie pojmov etnický (t. j. maďarský) a uhorský politický národ bolo v roku 1868 iba domnelé, no od polovice sedemdesiatych rokov sa stalo – napriek stanovisku členov nezávislej strany, neskôr aj spomedzi nich iba bojom Lajosa Mocsáryho v zadnom voji, ktorý môžeme smelo označiť za heroický – jedným z účinných prostriedkov maďarského nacionalizmu v období dualizmu. Národnostné kritiky, analýzy a programy z tohto dôvodu požadovali najmä oddelenie týchto dvoch pojmov, dokumentovali zo svojej strany bezpochyby chýbajúce, alebo aspoň nedostatočné spoločenské krytie pojmu politický národ, respektíve manifestovali vlastnú jazykovo-kultúrnu, národnú samostatnosť.

V dôsledku prvotného etatizmu politického národa maďarské interpretácie čoraz viac podčiarkovali spomedzi viacerých významov tohto pojmu význam *štáto tvorný* národ,

¹⁷Tamže, s. 142.

¹⁸SZABÓ, MIKLÓS: Magyar nemzetfelfogások a 20. század első felében (Maďarské chápania národa v prvej polovici 20. storočia). Mozgó Világ 1983, č. 4, s. 50.

¹⁹Képviselelőházi Napló 1875–1878, zv. III., s. 195. Bezpochyby ironickú poznámku ministerského predsedu Kálmána Tiszu až dodnes mnohí interpretujú tak, že ňou Tisza poprel existenciu slovenského národného spoločenstva, hoci Tisza spochybnil sčasti existenciu „slovanského národa“, ktorý sa uvádzal v oficiálnom maďarskom preklade stanov Matice, a sčasti zasa – na základe stanoviska o jednote uhorského politického národa – samostatnosť Slovákov v rámci politického národa.

čím čoskoro zatlačili do úzadia – taktické a veľmi dôverčivé – federatívne interpretácie národnostných politikov. Podžupan Zvolenskej župy, autor veľmi vplyvných historických prác, poslanec snemu a priekopník do slepej uličky šovinizmu zblúdivého štátneho nacionalizmu Béla Grünwald, ktorý podporoval úplné zoštátnenie a centralizáciu verejnej správy, pokladal mnohonárodnostnú štruktúru krajiny za úplnú fikciu a národnostný zákon bol preňho neprijateľným ústupkom. V tomto duchu požadoval pre štát plnú moc, aby sa z uhorskej spoločnosti vylúčili nemaďarské prvky, ktorých existenciu pokladal za prechodnú: „*Je skutočne nerozumné, ak sa v týchto podmienkach nevyužívajú štátne prostriedky na expanziu Maďarov alebo aspoň na ich ochranu, pričom asimilácia cudzích prvkov bola zverená abstraktnému princípu dobyvačnej sily kultúry a na výsledok sa čaká s rukami založenými v lone. Aj tu, ako všade inde, môže úspech zaručiť iba vypätá, dôsledná cielavedomá práca.*“²⁰

Premyslenejšia, omnoho rozvážnejšia a liberálnejšia koncepcia postupnej maďarizácie politického národa, ktorá sa líšila od Grünwaldovho extrémneho chápania, bola najautentickejšie sformulovaná v dielach Gusztáva Beksicsa. Beksics v jednej zo svojich najlepšie vypracovaných štúdií – odvolávajúc sa na národnostný zákon – napísal o vzťahu medzi štátom a národom, o národnoštátnych funkciách politického národa toto: „*Táto deklarácia zákona (odvoláva sa na preambulu – L. Sz.) urobila aj z Rumunov, ktorí boli predtým pokladaní za verejnoprávných páriov, rovnoprávných príslušníkov maďarského národa, pričom keď takto určila nerozbornú jednotu maďarského národa, teoreticky už vylúčila všetky úsilia o federáciu. Totiž tam, kde je jednotný subjektívny pojem štát a národ, tam je nevyhnutne jednotný aj samotný štát.*“²¹

Otázka reality uhorského politického národa zostala jednou z najdiskutovanejších otázok celého obdobia. Na rozdiel od pôvodného Eötvösovho a Deákovho chápania – podľa ktorého je politický národ založený fakticky na kultúrnych spoločenstvách a politickej jednote národností v krajine – sa už v priebehu sedemdesiatych rokov objavila interpretácia, ktorá v každom ohľade podporovala maďarskú dominanciu. Ferenc Deák vo svojom významnom prejave počas diskusie o rozpočte pre národné divadlo, ktorý odznel v sneme v roku 1872, žiadal na poli kultúry ešte rovnakú štátnu podporu pre všetky národnosti, no súčasne už Michal Polit mohol právom kritizovať bojovnejšie chápanie uhorského politického národa a z neho vyplývajúce protirečenia koncepcie o maďarskom národnom štáte.²²

Keď Kálmán Tisza po Politovom prejave naznačil perspektívu „rozdupania“ skupín poburujúcich proti národnému štátu, Polit poukázal na protirečenia v maďarských a národnostných výkladoch pojmu politický národ a zaujal takéto stanovisko:

„*Ja, keď je reč o politickom národe: rozumiem pod ním niečo úplne iné vtedy, keď hovorme o národnostnom štáte, ako je to obsiahnuté aj v štátnom práve, čo je prirodze-*

²⁰GRÜNWARD, BÉLA: A felvidék. Politikai tanulmány (Horné Uhorsko. Politická štúdia). Budapest 1878. s. 118. GRÜNWARD, BÉLA: Közigazgatásunk és a nemzetiség (Naša verejná správa a národnosť). Budapest 1874. s. 77.

²¹BEKSICS, GUSZTÁV: A román kérdés és a fajok harca Magyarországon (Rumunská otázka a rasový boj v Uhorsku). Budapest 1895. s. 89. – Porov. NAGY, L. GSZUSZA: A „nemzetállam“ eszméje Beksics Gusztávnál (Myšlienka „národného štátu“ u Gusztáva Beksicsa). Századok 1960, č. 6, s. 1243–1278.

²²KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 484.

né, v štáte totiž zvykol existovať iba jeden politický národ: no ja predsa trvám na tom, že aj tu, tak ako v iných štátoch, žijú národnosti: že existuje aj rozdiel, ktorý je medzi národným štátom a národnostným štátom.²³

Tento postoj sa v mnohých ohľadoch zhoduje so stanoviskom saského poslanca Ludovej strany Emila Neugeborena, ktorý sa o tri desaťročia neskôr počas Széllovej vlády vyjadril, že Uhorsko nie je ani národným, ani národnostným štátom, ale štátom zmiešaného typu, keďže jeho vláda a štátny život sú maďarské, jeho obyvateľstvo, verejný život a kultúra zasa mnohonárodnostné.²⁴ Polit a väčšina opozičných národnostných politikov však presadzovali federatívne chápanie koncepcie politického národa a boli ochotní uznať výlučnosť maďarského jazyka (a nie maďarskej národnosti) iba vo vládnej práci. Na rozdiel od nich pokladal Neugeboren v tzv. ľudovom programe lojálnej sedmohradskej saskej Ludovej strany práva, ktoré mal obsahovať národnostný zákon, za postačujúce, lebo „obsahujú tú najnižšiu mieru slobody a práva, ktorá nemaďarským národnostiam v tejto krajine prináleží“. Na margo súvislostí medzi politickým národom a slobodným národnostným vývinom však ešte aj tento najlojálnejší národnostný program pokladal za potrebné vyhlásiť: „Sama osebe úplne oprávnená štátna idea, ako aj nevyhnutná jednota a existencia štátu však nikdy nemôžu slúžiť ako zámienka pre také prípadné intervencie, ktoré by mohli ohroziť alebo narušiť oprávnený životný priestor saského národa.“²⁵

Realitou jednoty maďarského politického národa, ktorá bola deklarovaná v národnostnom zákone, sa viackrát zaoberal aj sám Beksics. Podľa jeho názoru mala túto jednotu vytvoriť dvojaká, respektíve dvojstupňová asimilácia, a to „politická“ a „gramatická“. Za kritérium politickej asimilácie označil stotožnenie sa s politickými cieľmi maďarského národa. Domnieval sa, že spolu s Nemcami, Rusínmi, Slovincami a prípadne Slovákmi „tvorí politicky konštituovaný maďarský národ určite 10,5 milióna obyvateľov“, pričom počet tých, ktorí sú prístupní národnostnej agitácii, odhadol na 4,5 milióna.²⁶ V súlade s tým pokladal Beksics jazykovú asimiláciu iba za vzdialený cieľ, za čo bol dokonca aj on v rozsiahlej polemike o národnostnej otázke odsudzovaný z nacionalistických pozícií.²⁷

Jedným z najvýznamnejších prostriedkov obrany sa v národnostnej publicistike počas vlády Kálmána Tiszu stala interpretácia maďarského politického národa ako spoločenstva národností, alebo, ako to uvádzala dobová tlač, „šiestich celokrajinských národov“. Michal Mudroň sa už vo venovaní svojej knihy sporí s Grünwaldovou hornouhorskou brožúrou a hovorí o „národnostnom bratstve uhorského politického národa“, pričom Grünwalda obviňuje práve z toho, že vo svojom zámere eliminovať sloven-

²³Tamže, s. 485.

²⁴NEUGEBOREN, EMIL: Zur Nationalitätenpolitik Koloman von Szells. Fünf Aufsätze von E. N. Redakteur des Siebenbürgischen Deutschen Tagesblattes. Nebst einer Erwiderung von K. H. H. n. (1900), 4–5.

²⁵KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 786.

²⁶BEKSICS, GUSZTÁV: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációink különös tekintettel a mezőgazdaságra, birtokviszonyokra és a népesedésre (Expanzia maďarskej rasy a naše národné konsolidácie so zvláštnym zreteľom na pôdohospodárstvo, majetkové pomery a populačný rast). Budapest 1896, s. 3.

²⁷DEMKÓ, KÁLMÁN: Asszimiláció, reasszimiláció és a magyar kultúrpolitika (Asimilácia, reasimilácia a uhorská kultúrna politika). Budapest 1897, s. 4–5.

skú národnosť napadol rovnoprávnu súčasť uhorského politického národa, čím uškodil celému politickému národu: „*Ja totiž štát, respektíve jeho subjekt, politický národ, pokladám za celok v ňom spojených rôznych národností a vierovyznaní, jeho posilnenie môžem pokladať za dosiahnuteľné iba tak, že sa posilní každý člen tohto celku, každá jeho súčasť...*“²⁸

V súlade s tým sa všetkých päť nemaďarských národností jednoznačne dištancovalo od čoraz častejšie presadzovaného chápania, podľa ktorého už aj číra existencia národností ohrozuje jednotu uhorského politického národa. Podľa podpredsedu Rumunskej národnej strany Broteho takéto chápanie dokazovalo iba to, že vo všetkých oblastiach života sú pred spoločným záujmom štátu uprednostňované maďarské národné záujmy, pričom existenčné záujmy ostatných národností sa pokladajú za neexistujúce, alebo v lepšom prípade za druhotriedne. Na základe toho Brote zdôraznil: „*Pozdvihnutie maďarských partikulárnych záujmov na úroveň spoločného štátneho záujmu neukazuje v smere jednotného štátu (ungarische Staat), ale je zamerané na jednotný maďarský národný štát, ktorý sa však dá dosiahnuť iba pretvorením mnohojazykového uhorského štátu.*“²⁹ Na počiatku storočia bola argumentácia tohto typu, keďže sa medzičasom obnovili národnostnopolitické zápasy a posilnili maďarizačné tendencie, omnoho kategorickejšia. Rumunské opozičné periodikum Tribuna v kritike uhorského vládneho systému označilo za najzávažnejšiu chybu uhorskej verejnej správy a politického verejného života presadzovanie „tendenčnej rasovej politiky“. Podľa autora úvodníka bolo skutočným cieľom tejto politiky otvorene vystupujúcej s maďarizačnými snahami realizovať víziu Jenő Rákosiho o tridsaťmilióňovom maďarskom národe a Veľkom Uhorsku, respektíve honba maďarského imperializmu za imperialistickými ilúziami. Jazykovou homogenizáciou polyglotického štátu chce uhorská vláda vytvoriť „národ, respektíve štát tvorený rasovo čistými Maďarmi“ – znel úsudok rumunského periodika v roku 1904.³⁰

V osemdesiatych rokoch 19. storočia proti cieľu vybudovať maďarský národný štát napriek svojej politickej pasivite úzko spolupracovali tri najsilnejšie národnostné hnutia. Rumunská, srbská a slovenská národná strana sa v šesťdesiatych rokoch minulého storočia snažili koordinovať svoje programy územnej autonómie, respektíve jej umiernenějších foriem, a vypracovať tak spoločnú ideovú bázu a praktický politický program, to však, ako vieme, až do roku 1918 s najmenšou šancou na úspech. Najefektnejšia spoločná národnostná akcia, prvý kongres uhorských národností v roku 1895 v Budapešti a na ňom prijaté uznesenie sa na poprednom mieste zaoberali potlačením jednonárodného charakteru mnohonárodnostného štátu. Účastníci kongresu na základe etnických pomerov a historického vývinu krajiny zdôraznili, že „právo stotožňovať sa so štátom má iba celok národov Uhorska“.³¹

Z toho, čo sme doteraz povedali, vyplýva, že v prvých rokoch po rakúsko-uhorskom vyrovaní sa pojem jednotný uhorský politický národ interpretoval v zásade trojako: *menšinový maďarský výklad* vychádzal z kultúrno-jazykovej rovnosti, ktorá zodpoveda-

²⁸MUDROŇ, MIHÁLY: A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevű politikai tanulmányára (Horné Uhorsko. Odpoveď na štúdiu Bélu Grünwalda s rovnakým názvom). Bratislava 1878, s. 22.

²⁹BROTE, EUGEN: Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift. Berlin 1895, s. 122.

³⁰A kormányszati rendszer Magyarországon (Vládny systém v Uhorsku). Úvodníky z čísiel 106–109 Tribuny (Arad 1904), 5–6.

³¹KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. II., c. d., s. 379–381.

la Deákovej a Eötvösovej koncepcii národnostného zákona z roku 1868, väčšinový maďarský výklad interpretoval politický národ ako rámec, no najmä cieľ rozvoja maďarského etnického národa a *národnostné chápanie* zdôrazňovalo federalistické tendencie, ktoré neboli celkom cudzie ani duchu národnostného zákona.

Argumentácia národnostných polemík

Pri odmietaní národnostných, respektíve národnostnopolitických koncepcií prevažovali najmä historické a právne argumenty, čo zodpovedalo tradíciám uhorskej politickej kultúry. Nie je náhodné, že vďaka národnostným politikom kritizujúcim väčšinový maďarský výklad koncepcie uhorského politického národa boli historicko-právne problémy národnostnej otázky počas celého obdobia na dennom poriadku. Miletic, Polit, Pauliny-Tóth, Štefanovič, viacerí členovia Snemového národnostného klubu existujúceho v rokoch 1905–1914 (Mihali, Maniu, Vajda-Voievod, Hodža) a ich spoločné stanoviská – nehovoriac o opozičnej národnostnej tlači a o srbských a slovenských historikoch, ktorých tvorba bola významná aj napriek macošským podmienkam – sa takmer neustále vracali k poučeniam z tisícročnej histórie Uhorska, ktoré sa líšili od maďarského chápania, dokonca ich často interpretovali protikladne. Michal Polit, odvolávajúci sa na historický vývoj západoeurópskych národných štátov, označil za základnú dilemu konštrukcie uhorského politického národa to, že v Uhorsku je buď jeden národ a potom podobne ako vo Francúzsku nie je potrebný národnostný zákon, alebo v ňom existuje viacej národností, potom však nejestvuje jednotný uhorský národ.³² Srbský poslanec správne postrehol, že západoeurópsky národný vývin sa v dôsledku menej komplikovaného a vyrovnanejšieho historického vývoja, vcelku iných pomerov medzi etnickou väčšinou a menšinou, než to bolo vo východnej Európe, a priamočiarosti hospodárskeho rozvoja omnoho zreteľnejšie viazal na vývin štátu, než to bolo na nemeckých územiach a v európskych regiónoch ležiacich od nich na východ.

Spoločným prvkom národnostných elaborátov, rekapitulujúcich národnostnopolitické poučenia z historického vývoja Uhorska, bolo to, že sa bez výnimky snažili predstaviť proces vývinu uhorského štátu ako výsledok kooperácie národností žijúcich v štáte. Odkrytie historických faktov, ktoré predchádzali národnostnopolitickým pomerom v Uhorsku v období dualizmu – pričom sa príslušníci národností občas opierali aj o výsledky uhorskej historiografie (napr. o dielo Gyulu Paulera), najčastejšie však s ňou ostro polemizovali – hralo významnú úlohu pri posilnení národného povedomia a emancipačných úsilí národností.³³

³²Tamže, zv. I., s. 599.

³³Nie je náhodné, že napríklad pri zdôvodnení zatvorenia Matice slovenskej sa Kálmán Tisza odvolával aj na nebezpečné politické tendencie v historických dielach, ktoré vyšli s podporou Matice: „... v ich publikáciách ďalej figurujú historické články, ktorých úvod, ako aj záver

Každá národnosť sa prirodzene pokúsila v prvom rade odhaliť vlastné historické zásluhy alebo aspoň zhromaždiť najstaršie dôkazy o svojej existencii. Historicko-filologické analýzy mohli už v roku 1872 pôsobiť trochu anachronicky, no vzhľadom na dnešné diskusie ich v nijakom prípade nemôžeme označiť za zastarané. Tieto analýzy boli zaradované do politických programov a dokumentov a ich cieľom bolo bojovať proti maďarskej supremácii, ktorá bola z maďarskej strany označovaná za historicky nespochybniteľnú, a historicky podložiť žiadosti o rovnoprávnosť národností. Memorandum, ktoré vypracovala v roku 1872 rumunská konferencia v Sibiu, napríklad cituje z diela Kézaiho a Anonyma, tieto citácie sú odvtedy častým predmetom polemík, ďalej s filologickou presnosťou cituje latinské originály dobových listín Ondreja I., ktoré majú byť dôkazom toho, že v Sedmohradsku existoval od doby vzniku týchto listín až do roku 1848 trojčlenný politický národ (maďarský-nemecký-rumunský).³⁴

Ďalším dôležitým prvkom historickej argumentácie bolo dokazovanie nedeliteľnosti spoločného osudu a spoločnej historickej minulosti národností žijúcich v Uhorsku. Na rozdiel od Bélu Grünwalda, ktorý zdôrazňoval, že slovenský národ nemá tradície a históriu, slovenské polemické spisy tvrdili: „Samotný fakt (totiž »že Slováci nemajú osobitnú históriu«) je skutočný a pravdivý, lebo štátne spoločenstvo v tomto spoločnom štáte vzniklo ako nevyhnutný dôsledok *splynutia* rôznych národností *do jedného politickeho národa*. No takým istým právom možno povedať, že odkedy naši maďarskí bratia spolu s ostatnými rovnoprávnymi uhorskými národnosťami založili a udržiavali štát, ani jedna z týchto národností nemá vlastné dejiny... lebo všetky, bez ohľadu na národnosť, ako štátni občania krajiny vytvárajú *spoločné* uhorské dejiny, *spoločnú* uhorskú tradíciu, *spoločných* uhorských hrdinov, *spoločných* uhorských štátnikov jednotného a nedeliteľného uhorského národa. Tento fakt teda nemôže dokazovať ani superioritu, ani inferioritu nijakej uhorskej národnosti.“³⁵ Iná slovenská brožúra zasa usudzuje, že toto historické spoločenstvo možno najlepšie dokázať na príklade hornouhorských šľachtických rodov, pričom píše, že tieto rody „sa až do najnovších čias pokladajú vo svojom rodinnom živote za Slovákov a v politickej činnosti zasa za Hungarov, nie Maďarov...“³⁶

nepozostáva z ničoho iného než z falšovania histórie, zobrazenia maďarskej rasy v najhanebných farbách a z buričstva, že Slovania, ktorí sú nadradení nad maďarskú rasu, sa snažia zbaviť maďarskej nadvlády.“ Tamže, s. 514.

³⁴Causa romana la 1872 de Comitetul conferenței nationale Sibian din 5. si 6. Mai 1872. Sibiu 1872. Celé memorandum v nemeckom preklade uverejňuje BROTE, E.: Die rumänische Frage, s. 251–275. Podľa memoranda citované stredoveké kroniky a listiny dokazujú, že „*pôvod politického národa siaha až po prvý spoločný vzťah troch najdôležitejších kmeňov, menovite maďarsko-sikulského, teutónsko-saského a rumunského*“. Tamže, s. 253. – Okrem troch sedmohradských národov boli Rumuni ako štvrtý národ uznaní až na sneme v Sibiu v roku 1863. Zoltán Szász to hodnotí takto: „*Lipnutie na historickosti, hľadanie priamych súvislostí medzi feudálnym natio a občianskym národom sa neskôr stalo zdrojom mnohých protirečení. Sedmohradskí politici raz popierali platnosť sedmohradských zákonov, inokedy sa na ne zasa odvolávali ako na zdroj práva...*“ SZÁSZ, ZOLTÁN: Az abszolútizmus kora Erdélyben 1849–1867 (Obdobie absolutizmu v Sedmohradsku 1849–1867). In: KÖPECZI, BÉLA (red.): Erdély története (História Sedmohradska). Zv. III. Budapest 1988, s. 1498.

³⁵MUDROŇ, M.: A felvidék, c. d., s. 20–21.

³⁶Die magyarische Staatsidee, Kirche und Nationalitäten. Von einem Slowake. Praha 1887, s. 17.

Vývin vzťahu medzi národom a národnosťou, rozdiel medzi „nationes“ a „populus“ dokumentoval Dobrjanskij Tripartitom, keď sa vo svojom vystúpení v diskusii o národnostnom zákone vyjadril, že v ňom chýba menoslov národností žijúcich v krajine.³⁷ Môžeme teda povedať, že svojou historicko-právnou argumentáciou sa väčšina národnostných politikov prikláňala k hodnoteniu politického národa ako historicky vytvoreného spoločenstva: dokonca v posledných desaťročiach 19. storočia bola väčšina ochotná uznať aj primát Maďarov.

Obnaženie spoločného osudu uhorských národností, ktoré nesporne nevykazovalo iba harmonické motívy, dalo priestor aj ostrejšie formulovaným záverom. Napríklad memorandum z rokovania rumunskej strany v roku 1881 v Sibiu, ktoré žiadalo opätovnú autonómiu pre Sedmohradsko, okrem toho, že dokazovalo historicko-právnú samostatnosť a svojbytnosť Sedmohradska, zdôraznilo aj negatíva: „... počas dlhých stáročí nemohla byť vzhľadom na panujúce aristokratické, despoticke a feudálne zásady o politických právach s rumunským národom takmer totožných ľudových mäs ani len reč, lebo aristokratické, privilegované triedy, ktoré sa identifikovali s maďarským národom iba v novších časoch, tvrdohlavo udržiavali nedotknuteľnosť autonómie a ochraňovali ju všetkými zákonnými a účinnými zbraňami, no len čo duch doby aj u nás robil naliehavým vyhlásenie ľudských a liberálnych zásad, ktoré k nám prenikali zo západnej časti Európy, početne bezvýznamná panovnícka trieda sa hneď vzdala autonómie a s falošným heslom vyhlásila budúcu fúziu, úniu s Uhorskom, lebo bola presvedčená o tom, že aplikácia týchto zásad a snahy rumunskej väčšiny ohrozia jej politickú a absolútnu moc v krajine...“³⁸

Rumunské Memorandum si, prirodzene, nemohlo situáciu pred *natio hungarica* osvojiť ako predobraz federatívneho chápania politického národa, veď tri sedmohradské národy predstavovali pre sedmohradských Rumunov najväčšiu historickú krivdu a zároveň aj najväčšiu prekážku privlastnenia si samostatného Sedmohradska rumunskou stranou. Ako istá útecha a zároveň ako dôsledok dobových národnostných pomerov sa medzi argumentmi objavil nový prvok: jediným vysvetlením *dobrého mieru* medzi sedmohradskými Maďarmi a Rumunmi, ktorý prežíva všetky utláčania, je fakt, že sedmohradskí Maďari majú spolovice rumunský pôvod, pričom toto tvrdenie sa vraj dá aj antropologicky dokázať.

Hoci v polemikách o pojme politický národ zostávajú až do konca prítomné historické a právne argumenty, ich váha a počet počnúc 90. rokmi 19. storočia klesá. Dokazujú to dve najznámejšie národnostné stanoviská posledného desaťročia minulého storočia, rumunské Memorandum z roku 1892 a uznesenie už spomínaného budapeštianskeho národnostného kongresu: v obidvoch sa historické a právne argumenty už len spomínajú, resp. sú iba vymenované. Ich miesto preberá zoznam politických krívd, ktoré dokumentujú porušovanie platných zákonov, predovšetkým ustanovení národnostného zákona o jazykovo-kultúrnych právach.

³⁷Képviselőházi Napló 1865-2868, zv. XI., 46. Stanovisko a argumentáciu Dobrjanského, respektíve kritiku ducha národnostného zákona zo strany národností podrobne analyzuje GOGOLÁK, LUDWIG: Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des magyarischen National- und Zentralstaates. In: WANDRUSZKA, ADAM – URBANITSCH, PETER (Hg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Zv. III/2. Die Völker des Reiches. Wien 1980, s. 1281–1283.

³⁸Memorandum. Na pokyn všeobecného rokovania poslancov rumunských voličov v Sibiu 12.–14. mája 1881 ho zostavil a publikuje vyslaný výbor. Sibiu 1882, s. 42.

Rumunské, slovenské a srbské politické hnutia, respektíve Sasi a Nemci z juhu Uhorska, ktorých národnostná kultúra bola takisto ohrozená, sa po poldruhadesaťročí politickej pasivity aktivizovali a voľky-nevoľky sa z defenzívy pustili na báze národnostného zákona z roku 1868 do koncentrovaného útoku proti koncepcii politického národa, ktorý sa z idey o uhorskom štáte čoraz viac degradoval na nacionalistickú frázu. Nový, provokatívny tón kritiky, ktorý sa výrazne líšil od predchádzajúcich zmierlivých, na kompromis náchylných výčitiek, dobre dokumentuje niekoľko záverečných riadkov rumunského Memoranda z roku 1892: „*Pokus zabezpečiť konsolidáciou uhorského štátu výlučnú vládu maďarského národa, ako sa ukázalo po 25 rokoch márnej námahy, je nerealizovateľný. Ani počet, ani kultúra, ani politická múdrosť nepozdvihla maďarský národ na tú úroveň múdrosti, ktorá je potrebná na to, aby dokázal riadiť spoločný štát bez pomoci ostatných národov, dokonca proti ich vôli. Myšlienka národným zjednotením prvkov našej štruktúry pretvoriť mnohojazyčný uhorský štát na maďarský národný štát sa ukázala ako nebezpečná utópia.*“³⁹

Tvorba uhorských právnych noriem a reštriktívne, občas vyslovene diskriminačné opatrenia národnostnopolitickej praxe najmä v Bánffyho ére v rokoch 1895–1899, ako aj počas vlády Sándora Wekerleho v rokoch 1906–1909, tvorili výdatnú bázu, na ktorú sa mohla odvolávať bezpochyby pôsobivá politika národností zdôrazňujúca národnostné krivdy.⁴⁰

Zdalo sa, že predchádzajúce pochybnosti o existencii maďarského politického národa rozptýlila, respektíve vyvrátila nie veľmi rýchla, no všeobecná maďarizácia, všemocnosť jednotného maďarského národného štátu, ktorá sa v čase volebnej pasivity národností stala v snehu skutočnosťou, ako aj efektne výsledky integračných procesov, ktoré sa posilnili paralelne s dynamickým hospodárskym rozvojom. Maďarský verejný život si podmanila vízia národného štátu, ktorú, zdalo sa, možno onedlho realizovať.

V kruhoch, ktoré udávali uhorskej národnostnej politike tón, sa však paralelne sformulovali pochybnosti celkom iného charakteru: kruhy liberálnej a nezávislej strany znepokojovala účelnosť národnostného zákona a tak si kladli otázky, komu prospieva jeho platnosť. Ešte aj o legitimitu veľmi dbajúci Beksics súhlasil so stanoviskom najnetrepezlivejších municípií – bola medzi nimi aj Bratislavská župa, ktorá iniciovala rôzne akcie – o nerealizovateľnosti Zákonného článku XLIV/1868, tvrdiac, že najviac opatrení národnostného zákona síce vyhovuje prvej podmienke svojej realizácie, jednote štátu, no odporuje druhej podmienke realizácie, a to praktickým možnostiam práce vlády a verejnej správy.⁴¹

Hoci národnostný zákon v polstoročí dualizmu napokon prežil mnoho rôznostranných pokusov o svoju revíziu, jeho funkcia a platnosť bola obmedzená: z viacerých aspektov bol iba figovým listom, ktorý zakrýval duchu zákona protirečiacu politickú prax. Zákon však mal ešte jednu veľmi významnú úlohu: národnostní politici, ktorí ho v minulosti svojím odchodom efektne odmietli, ho na prelome storočí začali čoraz viac chápať ako „najvýznamnejšiu pevnosť“ svojej defenzívy voči „nemilosrdnej“ uhorskej národnostnej

³⁹KEMÉNY G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. I., c. d., s. 847.

⁴⁰Bánffy svoje šovinistické presvedčenie, ktoré sa v období jeho vlády prejavovalo aj v jeho činoch, zhrnul takto: „*Šovinizmus je národná myšlienka, ktorá v ničom nepopuší a uplatňuje sa vo všetkom, kde sa vyjadrujú národné záujmy.*“ – BÀNFFY, DEZSŐ: *Magyar nemzetiségi politika (Uhorská národnostná politika)*. Budapest 1902, s. 213.

⁴¹BEKSICS, GUSZTÁV: *A román kérdés*, c. d., s. 89.

politike. Jászi, od ktorého pochádzajú dva trefné výrazy v predchádzajúcej vete, pokladal túto metamorfózu za kľúčový problém národnostnopolitických pomerov v období dualizmu a aj vo svojom hlavnom diele o národnostiach derivoval vlastný takzvaný minimálny program z požiadavky realizácie národnostného zákona.⁴²

Deštruktívny vplyv sedmohradského výnimočného tlačového zákona a zákona o vlastníctve pôdy, ktoré mali diskriminačný charakter a postihovali najmä Rumunov, ako aj nových školských zákonov, ktoré zrušili pozitívne ustanovenia národnostného zákona na poli školstva, spolkového života a používania jazyka (ako napríklad Zákonný článok XVIII/1879 o výučbe maďarského jazyka, XXX/1883 o stredných školách, XV/1891 o materských školách, no najmä Zákonný článok XXVII/1907 známy ako Lex Apponyi o právnom postavení neštátnych základných škôl a o plate učiteľov na obecných, ako aj cirkevných školách), bol badateľný nielen v radikalizácii politiky národnostných strán. Obežník ministra vnútra Kálmána Tiszu z roku 1875, ktorý obmedzil vznik národnostných spolkov, alebo vládne nariadenie z 13. júla 1887 o modifikácii práva dozoru, ktoré odporovalo Zákonnému článku IX/1869 o autonómii rumunských a srbských cirkví, ako aj iné represívne opatrenia ministrov tiež zraňovali citlivosť národností prameniacu zo zvykového práva a úcty k zákonom. Nárast zdrojov lokálnych konfliktov spôsobilo aj to, že do diskrečionárnej pôsobnosti županov a podžupanov sa bez akejkoľvek opory v zákonoch dostali – prostredníctvom pokynov a povolení – kompetencie na kontrolu a sankcionovanie národnostnej politiky. Celková právna a politická prax v tomto období veľmi významne zmenila systém národnostnopolitických a právnych inštitúcií, ktorý bol na základe zákona o rovnoprávnosti národností budovaný v liberálnom duchu.⁴³

Uhorské vlády tohto obdobia aj pre to hľadali zodpovedajúce ospravedlnenie. Sotva sa však dá prijať argumentácia ministra vnútra Gyulu Andrásyho ml., ktorá bola publikovaná vo všetkých jazykoch krajiny. Podľa jeho názoru sa pozitívne ustanovenia národnostného zákona nedali uplatniť preto, lebo národnostní politici neakceptovali jeho základnú zásadu, a to princíp jednotného a nedeliteľného uhorského politického národa. Kategóriu uhorského politického národa však dobová politická mienka v Uhorsku – odvrátiac sa od pôvodného Eötvösovho a Deákovho chápania – obmedzila iba na maďarské etnické národné spoločenstvo, pričom spochybňovala etnickú individualitu národností a národnostné kolektívy postupne vylúčila z kultúrnych záležitostí krajiny. Obmedzenia práv však mali – okrem nepochybniteľnej jednoty krajiny a oprávneného strachu o ňu, najmä v zahraničnopolitických súvislostiach – aj mnoho iných motívov (stranická, majetková, triedna politika). Akonáhle si však na začiatku 20. storočia ministerský predseda Khuen-Héderváry a neskôr István Tisza uvedomili márnosť a mylnosť prostriedkov predchádzajúcich vlád, nacionalizmom ochromenú vládnú aktivitu a ministerské intuície mali nahradiť len a len kvalifikovanejšie hodnotenia a prístupy k uhorskej národnostnej otázke, ktorá vyvolávala čoraz väčší ohlas aj v zahraničí.⁴⁴

⁴²JÁSZI, OSZKÁR: A nemzetiségkéllamok..., c. d., s. 348–349, 357–358.

⁴³SARLÓS, BÉLA: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszereben (Verejná správa a mocenská politika v dualistickom systéme). Budapest 1976, s. 164. – PECZE, FERENC – BIANCHI, LEONARD: Spolkové a zhromažďovacie právo v období dualizmu s osobitým zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie. HČ 1963, s. 389–405.

⁴⁴Albert Apponyi sa vo svojich memoároch odvolával na to, že hoci ho jeho inštinkty ťahali „k tradíciám Deákovvej a Eötvösovej éry“, nedokázal sa vymaniť „spod prúdu panujúceho v Tiszovej

Navyše po prelome storočí vytvorili po tridsaťročnej prestávke v roku 1905 rumunskí, srbskí a slovenskí poslanci v sneme opäť jednotný národnostný klub a vďaka ich nebývanej aktivite mohla uhorská vláda a väčšina významných maďarských politikov získať poznatky a autentické informácie o troch najväčších opozičných národnostných hnutiach priamo v snemových diskusiách. Lenže národnostní politici boli v sneme v rámci „politického národa“ odsúdení na úlohu fackovacieho panáka alebo subjektu, nad ktorým sa každý pohorší. Napriek tomu mohol mať každý priemerný maďarský a nemaďarský čitateľ novín po vystúpeniach a interpeláciách národnostných politikov jasno v otázke vzťahu medzi maďarským národom a národnosťami. Bezodôvodná samolúboosť meniacich sa uhorských vlád a ich neschopnosť vytvoriť modernú regionálnu a národnostnú politiku boli čoraz zreteľnejšie. „Uhorská kráľovská pštrošia politika“ – ako na jar roku 1914 pomenoval národnostnú politiku predchádzajúcich vlád sám István Tisza – sa napriek snemovej činnosti národnostného klubu a organizačnému posilneniu rumunskej, slovenskej a srbskej národnej strany pokúsila ďalej zakazovať každú národnostnú organizáciu.⁴⁵

Idea národnostnej autonómie

Po prelome storočí sa zdalo – pravda iba krátky čas –, že napriek stupňujúcej sa národnostnej aktivite sa rumunské, slovenské, srbské a radikalizujúce sa sedmohradské, ako aj juhohorské nemecké strany vzdajú svojich predchádzajúcich autonomistických požiadaviek a svoje ciele obmedzia iba na kultúrny rozvoj. V národnostných vystúpeniach, kritizujúcich napríklad ideu maďarského politického národa alebo maďarského štátu, čoraz zriedkavejšie zaznievala argumentácia za centrickú verejnú správu, ktorá zvažovala možnosť nasledovať príklad švajčiarskych kantónov. V 70. a 80. rokoch 19. storočia – keď prívrženci Bélu Grünwalda v znamení poštátneho a centralizácie verejnej správy napádali právno-teritoriálne ciele národností – však bola najprepracovanejším bodom srbského a rumunského národnostného programu kritika centralizácie uhorského štátu a vytvorenie národnostnej administratívy. Podľa Polita bola najdô-

ére“. Konkrétne menoval vplyv Grünwalda a Jenő Rákosiho, pričom v súvislosti s Grünwaldom uznal, že „vo vnútornej politike reprezentoval najextrémnejší šovinistický smer“. Podľa Apponyiho tkvie podstata jeho vlastných rozhodnutí vo vzdávaní sa od národnostného zákona a v národnej politike, ktorá namiesto jednotnej maďarskej šľachty vytvorila jednotnú maďarskú inteligenciu. APPONYI, ALBERT: Emlékarataim (Moje pamäti). Zv. II. 1899–1906. Budapest 1934, s. 57–58.

⁴⁵Pozri napríklad vystúpenie ministra vnútra Andrássyho v sneme 28. novembra 1908. KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., c. d., s. 256.

ležitejšou otázkou problematika verejnej správy: „*Národnostná otázka v Uhorsku nie je štátoprávnou otázkou, no nie je ani jazykovou otázkou: je to čisto administratívna otázka.*“ Srbský poslanec, ktorý sa podujal na serióznu medzinárodnú komparatistiku, pokladal uhorskú župu, ktorá si beztak vyžadovala reformu, za vhodnú bázu na usporiadanie podľa vzoru anglickej county a švajčiarskeho kantónu. Župy spolu s obcami a mestami boli podľa neho schopné plnohodnotne plniť úlohy národnostných samospráv, pričom mali získať ráz jednotlivých národností: „*Chcem povedať iba toľko, že tam, kde sa štátny občan cíti doma, tam ho to netahá von za hranice. (...) Nehovortím tým, že v Uhorsku musia byť kantóny: chcel som povedať len toľko, že existuje archimedovský bod, v ktorom by sa národnostná otázka dala právne vyriešiť na základe uhorského štátneho práva.*“⁴⁶

Posledný bod mohol pôsobiť presvedčivo na všetkých, ktorí poznali tradične konzervatívny charakter uhorskej verejnej správy a pokúšali sa na tomto poli presadiť reformy. Nie je náhodné, že najväčšou prekážkou autonómie Sedmohradská – myslíme tu najmä na argumentáciu Istvána Tiszu, ktorý v rokoch 1914–1915 odolal dôraznému tlaku Nemecka – bolo to, že v uhorskom práve a verejnej správe chýbala tradícia samostatnosti území za Sedmohradskom, pričom samostatnosť Chorvátska bola uznaná.

Na tomto mieste krátko spomenieme aj Zákonný článok IX/1868, ktorý riešil otázku autonómie srbskej a rumunskej gréckovýchodnej cirkvi. V tomto ohľade bola vládna národnostná politika omnoho zdržanlivejšia a jej prostriedky boli omnoho citlivejšie, pokúšenie zasiahnuť bolo väčšie azda iba v prípade gréckokatolíckeho rusínskeho biskupstva, ktoré však nemalo skutočnú autonómiu. Rumuni a Srbi napádali koncepciu maďarského politického národa práve s vedomím kultúrnej, hospodárskej, mravnej a právnej ochrany vlastných národných cirkví (nota bene slovo „národný“ sa nachádza aj v Zákonnom článku IX/1868, a to v označení srbský, respektíve rumunský „národný cirkevný kongres“) odvážnejšie než národnosti, ktoré nedisponovali cirkevnou autonómiou. Napríklad poslanec Rumunskej národnej strany z Nagyenyedu farár László Lukács, odvolávajúci sa na ustanovenia (uhorského) zákona zaručujúce cirkevnú autonómiu, bral na zodpovednosť Apponyiho v jeho plnej sláve, pričom žiadal od neho vysvetlenie, čo je vlastne obsahom pojmu jednotný uhorský politický národ v takej krajine, v ktorej národnostný zákon hovorí, že „*tunajšie národnosti v záujme rozvoja vlastnej osobitosti a vlastnej kultúry môžu slobodne konať pod ochrannými krídlami štátneho kabinetu.*“⁴⁷

Na druhej strane treba vidieť aj to, že napríklad za rumunskými rokovaniami ministerského predsedu Istvána Tiszu pred prvou svetovou vojnou a počas nej, ako aj v pozadí celej jeho rumunskej politiky stála vládou a župami ovplyvnená rumunská cirkevná hierarchia, ktorá bola poväčšine kompromitovateľná aj za baštami cirkevnej autonómie. Vedenie rumunskej cirkvi však nikdy korporatívne neustúpilo, či nesprávalo sa lojálne bez splnenia istých podmienok a nevystupovalo ani proti rumunskému národnému hnutiu.

⁴⁶Képviseletőházi Napló 1875–1878, zv. I., s. 79.

⁴⁷KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., c. d., s. 303.

Asimilácia a kultúra národností

Chápanie maďarského národa v období dualizmu, ktoré sa vytvorilo prostredníctvom modifikovaného jazykového výkladu pojmu politický národ a jeho privlastnením si maďarskou stranou, kritizovali národnosti najmä v kultúrnych súvislostiach. Základný tón aj tu už udali národnostní rečníci v diskusií o národnostnom zákone. Svetozar Miletic v barokovej perióde – s národnostnosociologickým aparátom, ktorý by ctí každého súčasného menšinového politika – bránil voči črtajúcim sa zámerom maďarskej kultúry existenčné právo národnostnej kultúry: „*História ukazuje, že kultúra nemôže prežiť a dlho existovať bez významného postavenia národnostného a národného jazyka. Ak má dnes niektorý jazyk politický význam (...) ak sa literatúra niektorej národnosti obmedzuje iba na uspokojovanie primitívnych potrieb národnej masy (...), tak národnosť, ktorá nemá politický význam, zostane napriek ostatným slobodám rastlinou, ktorú spáli každý mráz a ona nevyrastie do košateho stromu...*“⁴⁸ Keďže bolo podstatne menej nebezpečné útočiť na snahu o maďarskú kultúrnu supremáciu, ostré kritiky nedali na seba dlho čakať. Kým v súvislosti s úsiliami o maďarskú politickú hegemoniu sa národnosti istý čas pokúšali nájsť spoločného menovateľa tým, že boli ochotné akceptovať maďarský primát, v kultúrnom živote takáto zmierlivosť, už aj vzhľadom na reminiscencie na jazykové zápasy i jedovaté vedecké a literárne polemiky v reformnom období nebola možná.

Odpoveďou Slovákov, Srbov, Rumunov a Nemcov na prvé protinárodnostné represívne opatrenia uhorskej vlády na poli kultúry bolo to, že sa vykreslili obrysy jednotného národnostného kultúrneho frontu, ktorý zdôrazňoval jazykovú izoláciu maďarskej kultúry, ako aj to, že jej chýba originalita a má malý počet výrazných talentov. Argumentácia na tomto poli čoskoro vtiahla do kritiky štátom podporovanej maďarskej kultúry aj komplex otázok asimilácie. Miletic, komentujúc definitívne zatvorenie slovenskej kultúrnej inštitúcie, Matice slovenskej, založenej v roku 1863, a troch slovenských gymnázií, označil severné Karpaty za pilier Uhorska, slovenský národ apostrofoval ako Samsona a maďarizáciu slovenskej inteligencie, zamedzenie jej dopĺňania sa mladou generáciou zasa prirovnal k odstrihnutiu Samsonových vlasov, pričom dodal: „*Maďarská národnosť dostala najväčších štátnikov, vodcov a vedcov zo slovenskej krvi.*“⁴⁹ Domáhanie sa vrátenia a vzájomné privlastňovanie si Zrínyiho, Hunyadiho, Mateja Bela a Petőfiho sa už sotva dalo zladit' s vyššie citovanými Mudroňovými názormi o *spoločnej histórii*, ktorá predchádzala myšlienke o maďarskom politickom národe. Ochrana národnostnej kultúry však bola tou hranicou, kde už nebol veľký priestor a čas na taktické manévry, veď asimi-

⁴⁸Tamže, zv. I., s. 146.

⁴⁹Tamže, s. 520. – V tomto ohľade napádali myšlienku povznesenia maďarskej kultúry na štátnu kultúru najmä nemeckí národnostní politici pangermánskeho zmysľania, veď Uhorsko „za všetko, čo ovláda z európskej kultúry, môže vďačiť Nemcom“. Obžalobná reč grófa Miklósa Lázára proti poslancovi snemu Lajosovi Kórodimu, Dr. Gyulovi Orendimu a advokátovi Ferencovi Leszovi pred porotným súdom v Marosvásárhelyi na hlavnom pojednávaní vo veci buričstva, ktoré sa konalo 3. februára 1903, Marosvásárhely 1903, s. 37. – Autor istého dobového

lácia čerpala novú energiu z každej prepustenej pozície. Celkovo sedemmiliónová rumunská, rusínska, srbská a slovenská národnosť v počiatočnej fáze pomadařčovania-maďarizácie vnímala rýchlu jazykovú asimiláciu ako reálne nebezpečenstvo. To bol hlavný dôvod toho, že inteligencia, ktorá rady svojej národnosti neopustila, sa snažila všetkými prostriedkami a všemožným spôsobom spochybňovať a popierať nadradenosť maďarskej kultúry.

Štúdium dejín utvárania vzťahov medzi národmi, v ktorom dnes už môžeme pokladať výskumy zamerané na odkrytie faktov za takmer skončené, ukazuje, že v období dualizmu boli kontakty medzi maďarskými a nemaďarskými literátmi, umelcami a vedcami, ktorí žili na území štátu a navštevovali prevažne rovnaké školy a univerzity, chudobnejšie, než to bolo v predchádzajúcom a nadväzujúcom období. Pred zrakom národností sa zastierali v susedstve zrodenej hodnoty a nahromadené problémy vedomým uzatváraním sa, zámernou nevšímavosťou a pohrdaním výsledkami maďarskej kultúry, z maďarskej strany to bol zasa najčastejšie nezaujem, vedomie nadradenosti alebo odveká prioritá západnej orientácie.⁵⁰

Keby sa bola dokázala presadiť pôvodná Eötvösova a Deákova koncepcia politického národa a aspoň na poli kultúry by sa bola zabezpečila rovnaká štátna podpora i oceňovanie, mohlo to perspektívne vyvolať hoci aj rozumnú „spätnú úpravu“ koncepcie národného štátu a posilnenie jeho federatívneho chápania. Keďže tieto podmienky neboli splnené, musíme povedať, že možno práve oblasť kultúry bola mínovým poľom, na ktorom časované bomby národnostnej citlivosti najviac uškodili myšlienke spolupatričnosti.

Uhorský politický národ ako rámec a východisko maďarského chápania národa v období dualizmu budoval na histórii stavovského národa a prispôboval sa požiadavkám maďarského národného nacionalizmu, ktorý sa v hospodárskej, politickej a mocenskej konštelácii vzniknutej po vyrovaní posilnil. V dôsledku toho sa pretvoril na takú národnú koncepciu, v ktorej sa postupne stratili Eötvösom – podľa vzoru najkvalitnejších liberálnych národnostných teórií doby – vypracované myšlienky národnej slobody. Tu už zohral svoju úlohu aj „status politickej opatrnosti“ Ferenca Deáka, ktorý rozhodujúco ovplyvnil dokončenie národnostného zákona, respektíve Deákom iniciovaná, následne

slovenského diela nepokladal samotnú asimiláciu za škodlivú, no v uhorských pomeroch obdobia dualizmu, keď „Slovensko žije v krajine, v ktorej politickú moc má v rukách taký národ, ktorý, čo sa týka pôvodu, reči a jeho charakteru, je úplne cudzí a voči Slovensku nepriateľsky naladený“, sa stala faktorom ohrozujúcim slobodný národný vývin, dokonca v dôsledku svojich násilných prvkov aj existenciu uhorských národností. LAJČIAK, JÁN: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957 (2. vyd.), s. 40.

⁵⁰ „No časy terajšie veru nie sú také, že primerané by bolo presádzať plody maďarskej literatúry – trebárs Petőfiho – do reči slovenskej. Kýmkoľvek budú nás nútiť uznávať kultúru maďarskú, my konáme len povinnú sebaobranu, keď odvraciam sa od nej. V dobe násilníckej maďarizácie my len z potreby môžeme obracať sa k maďarskej literatúre – lebo čo potrebuje napríklad podľa svojho povolania. Boj je boj. K tomu toto ešte boj taký, ktorý začali nie Slováci. Že Maďari to celkom takto ponímajú, dôkaz máme v tom, ako oni ignorujú diela literatúry slovenskej.“ ŠKULTÉTY, JOZEF: Alexandra Petőfiho lyrické básne. Slovenské pohľady 1893, č. 4, s. 247. Škultétyho recenziu a vybrané dokumenty o maďarsko-slovenských literárnych vzťahoch v 19. storočí publikuje CHMEL, RUDOLF: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973, s. 231–232.

do zákona implikovaná dvojznačná charakteristika národa. Zostáva však faktom, že idea Ferencu Deáka o rovnoprávnosti národností v zásade ešte vždy umožňovala takú interpretáciu pojmu politický národ, ktorá by bola prijateľná aj pre šesť celokrajinských národností.

„Jednotný a nedeliteľný uhorský politický národ“ urobil v národnoštátnom zmysle za krátky čas skvelú kariéru, no už na začiatku sedemdesiatych rokov sa zdalo, že dáva za pravdu tým národnostným politikom, ktorí sa na základe národnostných zápasov v reformnom období a poučenia z roku 1848 a priori obávali toho, že národnostiam sa v kategórii politického národa neujde nijaké miesto, pokiaľ hromadne nezvolia pomardčenie. Preto sa jednotlivé národnostné hnutia snažili vyjasniť svoj vzťah k politickému národu, ďalej k národnostnému zákonu, ktorý politický národ definoval najmenej v dvojakom zmysle, a súběžne s tým položiť základy pre rozvoj vlastnej národnosti. Voči útokom oficiálnej národnostnej politiky, ktorá sa odvolávala na chiméry panslavizmu a dákoromanizmu, sa pokúsili systematizovať vlastný národno-národnostný program.

Po prvých neúspechoch národnostných programov, polemík a politických zápasov boli tri najsilnejšie národnostné hnutia (rumunská, slovenská a srbská strana) nútené stiahnuť sa v 80. rokoch minulého storočia do politickej pasivity, aby mohli – získajúc čas a zorganizujúc vlastné rady – vypracovať novú taktiku a nové rámce svojej národnej emancipácie. V 90. rokoch nahradil tradičné historicko-právne polemiky a argumenty repertoár o krivdiacej národnostnej politike, pričom jeho značne propagandistické prostriedky (mali pomerne široký dosah) možno pokladať za moderné. Konceptia politického národa, ktorá bola pozdvihnutá na štátnu ideu maďarského národného štátu, v období dualizmu neohrozovala – takisto ako ani skutočné či zdanlivé výsledky politickej a jazykovej asimilácie – existenciu národností, no v demokratizácii politického verejného života celej krajiny sa prejavila ako osudne spiatočnícka sila.

Národnostné hnutia sa v dôsledku tvorby uhorského národnostného práva a politickej praxe, ktoré boli v rozpore s duchom, niekedy aj s literou národnostného zákona, aktivovali rýchlejšie a mohutnejšie, než sa predpokladalo. Národnosti využili všetky prostriedky – od exkluzívneho priestoru diskusií v sneme až po *drobnú prácu* organizovania regionálnych spotrebiteľských a úverových družstiev, od vydávania nemilosrdne opozičných politických periodík v desatisícovom náklade až po väznenie vo Váci a Segedíne, ktoré bolo prežívané a prezentované ako národné martýrstvo – na to, aby doma a v zahraničí obrátili, respektíve zdôraznili svoj nesúhlas s maďarským nacionalizmom, ktorý často nedokázal odpovedať inak než represívnymi opatreniami. V tomto ohľade boli opakujúce sa vládne útoky voči systému národnostných kultúrnych inštitúcií bázou pre organizovanie memoránd, manifestov a propagandistických akcií, ktoré vyvolávali najviac pochopenia a podpory. Ako to uvidíme v slovenskom prípade, práve tieto principiálne nesprávne rozhodnutia uhorských vlád boli z veľkej časti jedným z východísk toho, že juhoslovenské, veľkorumunské a československé úsilia o jednotu našli praktické základy, že sa stali organizovanými.

Jednotlivé národnostné hnutia zaujali voči pojmu uhorský politický národ a voči jeho praktickému stelesneniu v uhorskej štátnej idei zásadne jednotný, odmietavý postoj. Bázou tohto spojenectva bol strach o vlastnú národnú kultúru, ochrana práv materinského jazyka a požiadavka mať vlastné, akceptované politické rámce. Rozdiely medzi národnostnými hnutiami vyplývajú najmä z rôznej sily jednotlivých hnutí, predovšetkým z veľkosti a organizovanosti takzvanej národnostnej strednej triedy. Veď ešte aj z tohto

hľadiska najsilnejšie saské a srbské hnutie sa dostalo voči maďarizačnej vládnej politike do defenzívy. Národnosti na prelome storočí sa rozvojom hospodárskeho a družstevného organizovania zároveň snažili zahatať cestu tým maďarským úsiliam, ktoré si vytýčili za cieľ vytvoriť jednotnú maďarskú inteligenciu a strednú triedu. Tento prostriedok bol v procese posilnenia národného povedomia národnostných mäs a rozšírenia masovej základne národnostných hnutí účinnejší než akákoľvek politická, právna, literárna alebo politická argumentácia. Rýchlo sa oslabil vplyv „maďarskej strednej vrstvy udržiavajúcej štát“ a žúp stelesňujúcich jej politickú vôľu, ktoré tak priamo pocítovali, že štátne integračné procesy uviazli, dokonca že hrozí nebezpečenstvo ich zvratu.

Všetky pokusy o zblíženie a dohodu, ktorými chceli národnosti v rámci uhorského politického národa dosiahnuť skutočnú národnú rovnoprávnosť, sa na maďarskej strane stretli s povýšeneckým odmietnutím, v lepšom prípade s hluchými ušami. V dňoch rozpadu štátu roku 1918 a po ňom maďarská strana neraz vystúpila s alternatívnymi možnosťami riešenia, ako „východné Švajčiarsko“, národnostná federalizácia alebo autonómia Sedmohradska, pričom tieto riešenia sa v období dualizmu objavovali aj v národnostnej kritike uhorskej štátnej idey a uhorského politického národa ako jej konštruktívny súhrn. Pri pohľade z konca dvadsiateho storočia sa zdá, že všetky tieto alternatívy sa tvrdohlavo viažu na prehnané situácie, a keďže ani v minulosti, ani v súčasnosti nevyvolali nijaký ohlas, už dlhší čas sa národná rovnoprávnosť ako par excellence menšinová idea zaraďuje medzi racionálne ilúzie.

II. Základné otázky vývinu slovenskej spoločnosti

Štátne a národné integračné procesy

Pred rokom 1918 možno medzi národnostnými regiónmi (rumunský, slovenský, rusínsky, juhoslovanský a zmiešané oblasti) mnohojazyčného Uhorska vymedziť na severe krajiny slovenský región, ktorý bol ohraničený severozápadnou a severnou štátnou hranicou, ako aj slovensko-maďarskou a slovensko-rusínskou jazykovou hranicou. Slovenský región tvorilo koherentné územie 16 žúp, ktoré sa líšili stupňom svojho rozvoja.¹ Etnicky takto vymedzené „Slovensko“ bolo spolu s rusínskym územím najkompaktnejším národnostným regiónom: na jeho území žilo približne 80 % slovenskej spoločnosti v Uhorsku (1,6–1,7 milióna obyvateľov). Štvrtinu obyvateľstva hornouhorskeho sloven-

¹Rozlohu hornouhorskeho slovenskeho regiónu v období dualizmu vymedzovali súčasníci, neskôr zasa historici veľmi rôznorodo. V našom diele skúmame sedem žúp so slovenskou majoritou, ktoré sa nachádzajú nad slovensko-maďarskou jazykovou hranicou (Trenčiansku, Oravskú, Turčiansku, Zvolenskú, Liptovskú, Spišskú a Šarišskú), ako aj ďalších deväť žúp, ktoré slovensko-maďarská jazyková hranica pretínala, pričom v týchto župách žila slovenská majorita aspoň na územiach nad jazykovou hranicou (Bratislavská, Nitrianska, Tekovská, Hontianska, Novohradská, Gemerská, Abovsko-Turrianska, Zemplínska a Užská). Za vymedzenie regiónu na župnej báze hovorí aj analýza významnej časti štatistických prameňov, respektíve aj pramene župnej politiky, ktoré sú v prístupe k národnostnej otázke dôležité. Okrem toho hornouhorské župy sú si veľmi blízke aj z geografického, historického a hospodárskeho hľadiska, čo tiež nie je pri vymedzení regiónu zanedbateľný aspekt. Porov. KATUS, LÁSZLÓ: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: HANÁK, PÉTER (Hg.): Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918. Budapest 1967, s. 149–216. Imre Polányi berie pri analýze zmien v slovenskej spoločnosti na prelome storočí do úvahy aj Komárňanskú a Ostrihomskú župu, nakoľko po roku 1918 boli tieto územia pričlenené Slovensku, hoci pomer Slovákov v týchto dvoch župách nedosahoval ani 5 %. POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón 1895–1905 (Slovenská spoločnosť a občianske národné hnutie na prelome storočí 1895–1905). Budapest 1987, s. 26., 41.

ského národnostného regiónu tvorili Nemci a Maďari, ktorí žili prevažne na jazykových ostrovoch, respektíve v mestách.²

Zvyšných 20 % Slovákov sa odlúčilo od kompaktných slovenských území a našlo svoj domov sčasti v enklávach na Dolnej zemi, v Novohrade a okolí Pešti, ktoré boli vytvorené pri presídľovaní v 18. storočí, sčasti zasa v priemyselných centrách, ktoré vznikli v posledných desaťročiach 19. storočia, ako aj v centrálnych maďarských národnostných regiónoch krajiny.³

Počet obyvateľov v Uhorsku vzrástol v rokoch 1880–1910 podľa údajov zo štyroch sčítaní ľudu zaokrúhlene zo 14 miliónov na 18 miliónov, čo spôsobili aj rozdielne kritériá pri jednotlivých sčítaniach ľudu, no napriek tomu sú demografické údaje o jednotlivých národnostiach porovnateľné. Obyvateľstvo Uhorska bolo na báze etnickej a náboženskej príslušnosti, spoločenskej a majetkovej situácie, zamestnania a vzdelania bohato členeným štátnym spoločenstvom, ktoré sa v národnostnom zákone z roku 1868 snažila kodifikovať kategória „jednotný uhorský politický národ“.⁴ Po rakúsko-uhorskom vyrovaní v roku 1867 však vedúca vrstva uhorskej politiky – uviaznutá v protirečeniach medzi tvorbou distributívnych národnostných zákonov a diskriminačnou politickou praxou – začala uvažovať o perspektívnej „politickej“ a „gramatickej“ asimilácii národností. Uhorská politika si v rokoch na prelome storočí vytýčila za cieľ postupnú jazykovú maďarizáciu krajiny, teda do popredia sa namiesto idey politicky jednotného štátu alebo reálnej myšlienky národného štátu presadila ireálna koncepcia maďarského národného štátu.⁵

Voči tejto obsahovo sa meniacej integračnej stratégii národného štátu sa nemaďarské národnosti, spomedzi ktorých iba Slováci – podobne ako Maďari – žili takmer v plnej miere v rámci hraníc krajiny (odrátajúc prirodzené straty spôsobené emigráciou), snažili programovo utvoriť autonómny rámec vlastného národno–národnostného organizovania sa a národné hnutia, ktoré si za cieľ vytýčili realizáciu programu národnej autonómie.⁶

Ďalej sa pokúsime rekonštruovať prvky týchto – z hľadiska slovenského národného vývinu v období dualizmu určujúcich – dvoch integračných procesov a ich vplyv na slovenskú národnú spoločnosť. Súčasne sa pokúsime načrtnúť aj to, ako tieto dva procesy medzi protirečivými úsiliami slovenského národného hnutia a uhorskej vládnej národnostnej politiky vznikali.

²Porov. údaje v tabuľke číslo 2 v prílohe!

³Najpodrobnejšie spracovanie slovenských štatistických národnostných údajov SVETOŇ, JÁN: Slováci v Maďarsku. Príspevky k dejinám štatistickej maďarizácie. Bratislava 1941.

⁴Text národnostného zákona z roku 1868 uverejňuje: KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 162–167.

⁵O európskom kontexte uhorskej národnostnej politiky v období dualizmu, objasnení jej typologických problémov pozri DIÓSZEGI, ISTVÁN: A nemzetiségi politika Európában a XIX. század utolsó harmadában (Národnostná politika v Európe v poslednej tretine XIX. storočia). In: DIÓSZEGI, ISTVÁN: Űllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században (Náková a kladivo. Národnostná politika v Európe v XIX. storočí). Budapest 1991, s. 24–36.

⁶Ako o tom bude ešte viackrát reč, požiadavka slovenskej územnej autonómie sformulovaná v turčianskosvätomartinskom memorande zostala počas polstoročia dualizmu istým mravne-politickým vodidlom, no Slováci sa k nej v praktickej politike vrátili až v novom programe Slovenskej národnej strany prijatom v roku 1913. „Ani my, ani naši otcovia nespívali o osobitnom samostatnom štáte slovenskom. Najvyšším ideálom bol osobitný slovenský snem zemský, popri spoločnom uhorskom krajinskom, a potom autonómne okolie, v rámci nerozdeliteľného,

V rokoch 1880–1910 narástol v Uhorsku bez Chorvátska pomer Maďarov na úkor ostatných národností o 8 %. Výsledkom toho bolo, že v roku 1910 sa k maďarskej materskej reči prihlásilo 54,5 % obyvateľov krajiny. Pomer druhej polovice obyvateľstva tvorenej Rumunmi, Slovákmi, Nemcami, Rusínmi a Juhoslovánmi okrem iných faktorov (napr. emigrácia, depopulačné vlny) znižovala aj silná maďarizácia.⁷ Rozdiely medzi maďarskou a nemaďarskou spoločnosťou sa, prirodzene, neprejavovali predovšetkým v demografickom vývoji, hoci práve stupeň asimilácie najpregnantnejšie vyjadroval integráciu do štátneho spoločenstva a tým aj mieru zapojenia sa do niektorého pozitívneho hospodársko-spoločenského procesu.

Ak sa pozrieme na zmeny v zamestnaneckej štruktúre spoločnosti, zistíme, že spomedzi národností dokázali držať krok s celokrajinskou, respektíve s maďarskou národnostnou spoločnosťou, ktorá takmer všetky ukazovatele prekračovala, iba Nemci. Vysoký stupeň ich integrácie do uhorského štátneho spoločenstva bol okrem ich roztrúsenosti istým prirodzeným sprievodným javom toho, že spomedzi národností sa práve Nemci asimilovali v najväčšom počte.⁸

V oblasti hospodárskeho a spoločenského rozvoja tvorili spomedzi národností stredné pole Slováci a Srbi na juhu Uhorska. Medzi týmito dvoma národnosťami sú však očividné skôr rozdiely než paralely: v slovenskom regióne tvorili Slováci absolútnu väčšinu v desiatich župách a na území ležiacom nad jazykovou hranicou dosiahol počet Maďarov 10 % až v roku 1910 – hoci je pravda, že to tak bolo naraz v troch župách. (Porov. s *tabuľkou č. 2* v prílohe!) Z hľadiska pomeru mestského obyvateľstva však boli na tom lepšie Srbi, keďže pomer uhorských Srbov žijúcich v mestách v rámci vlastného národnostného spoločenstva postupne rástol, pričom v roku 1910 mierne prekročil 10 %. V slovenskej komunite mal pomer Slovákov žijúcich v mestách klesajúcu tendenciu (v roku 1910 to bolo 8,1%), čo spôsobilo, že Srbi žili v mestách vzhľadom na svoje početné zastúpenie v krajine vo vyššej miere, kým Slováci vzhľadom na svoj pomer v miere nižšej než polovica.⁹

Tretiu skupinu uhorských národností tvorili rumunská a rusínska národnosť, ktorých situácia bola vo väčšine ukazovateľov hospodárskeho a spoločenského rozvoja nepriaznivá. Tieto dve národnosti predstavovali z hľadiska „politckej asimilácie“ dva extrémny: uhorské a sedmohradské rumunské politické hnutie zostalo až do konca výrazne opozičné. V rusínskom prípade však nevznikli ani rámce ich politického hnutia, či vedúca vrstva

jednotného štátu uhorského. (...) Sme za federalizmus v Uhorsku i v Rakúsku na základe etnografických celkov a s náležitými právami menšín. TAJOVSKÝ, JOZEF GREGOR: Výklad programu Slovenskej národnej strany. Turčiansky Svätý Martin 1914, s. 2, 21. Podrobne o zrode programu SNS pozri *Podrimnavský, Milan*: Program slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1914. HČ (25) 1977, č. 1, s. 3–26.

⁷Asimilačné straty národností po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a ich prepočet na 16 žúp hornouhorského slovenského regiónu pozri v tabuľke číslo 7, ktorú pripravil László Katus, v prílohe. KATUS, LÁSZLÓ: The Status of Ethnic Minorities in Hungary During the Age of Dualism (1867–1918). In: HIDAS, PETER I. (ed.): Minorities and the Law. Toronto 1986, s. 18.

⁸KATUS, LÁSZLÓ: Die Magyarren. In: WANDRUSZKA, ADAM – URBANITSCH, PETER (Hg.): Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Zv. III/1, c. d., s. 431–436.

⁹KOVÁCS, ALAJOS: Magyarországnépességének statisztikája 1910-ben (Demografická štatistika Uhorska v roku 1910). Budapest 1920, s. 70.

národnosti, pričom cirkevná inteligencia mala prevažne hungarofilské názory, dokonca sa čoraz viac jazykovo pomadařčovala.¹⁰ Ďalej sa v našom bádani sústredíme už len na Slovákov žijúcich v slovenských regiónoch.¹¹ Predovšetkým budeme hľadať odpoveď na otázku, ako sa cesta slovenského vývinu – v porovnaní s ostatnými národnosťami žijúcimi na kompaktnom území – najostrejšie obrátila smerom k štátnej integrácii, prečo mohol túto tendenciu Gusztáv Beksics, jedna z vedúcich duchovných osobností maďarského nacionalizmu na konci storočia, už-už pokladať za modelový vývin ukazujúci smerom k istej organickej integrácii a ten chcel aplikovať aj na ostatné národnosti v krajine.¹² Budeme hľadať odpoveď aj na otázku, prečo bola napriek všetkému v prípade slovenského regiónu snaha o štátnu integráciu ústiaca do úsílí o vytvorenie národného štátu počínom vopred odsúdeným na neúspech.

Ak pod pojmom štátna integrácia rozumieme proces vnútorného štrukturálneho nivelizovania hospodárstva a spoločnosti v krajine – čo bol podľa nášho názoru napriek všetkým prekážkam, nátlakom a poloušpechom hlavný trend hospodárskeho a spoločenského rozvoja Uhorska v období dualizmu – tak v období od rakúsko-uhorského vyrovnania po rozpad monarchie bola maďarizácia paralelným a poväčšine nevyhnutným sprievodným javom integračného procesu.¹³ Medzi maďarskými regiónmi ležiacimi v centre Uhorska a – prevažne okolo nich sa rozprestierajúcimi, periférnymi – národnosťami regiónmi sa v dôsledku rozvoja kapitalistického hospodárstva, ktorý, pravda, nebol ani zďaleka rovnomerný, črtala kvalitatívne nová štruktúra vzťahov. V tomto ohľade sa práve slovenský región najbezprostrednejšie viazal na centrálny maďarský región, predovšetkým na hlavné mesto, kde sa dynamicky rozvíjal priemysel. Pracovná sila z Horného Uhorska v stotísicovej kvantite prúdila do Maďarmi obývaných miest, starých a nových priemyselných sídiel krajiny, aby tam našla prácu, živobytie a v čoraz väčšom počte aj nový domov.¹⁴

Činiteľov oficiálnej uhorskej národnostnej politiky viackrát lákala myšlienka reguláciou vnútornej migrácie pracovných síl urýchliť proces maďarizácie. Už v 80. rokoch sa objavila požiadavka aktívne ovplyvniť asimilačné pohyby, pričom moc pokladala industrializáciu a sťahovanie do miest za prostriedky, ktoré napomôžu prostredníctvom jazykovej maďarizácie realizovať túžbu po novo chápanom „jednotnom uhorskom politickom národe“. Hospodárske danosti krajiny, obnova tradičných priemyselných regiónov, ako aj hospodárske a právne prekážky brániace zásahu štátu však napriek tomu iba v niekoľkých prípadoch viedli k vládnym intervenciám, ktoré mali na zreteli maďarské

¹⁰SZÁSZ, ZOLTÁN: Gazdaság és társadalom a kapitalista atalakulás korában (Hospodárstvo a spoločnosť v období kapitalistickej transformácie). In: KÖPECZI, BÉLA (red): Erdély története III., c. d., s. 1508–1623. – MAYER, MÁRIA: Kárpát-ukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910 (Karpatsko-ukrajinské (rusínske) politické a spoločenské úsilia 1860–1910). Budapest 1977, s. 23–42.

¹¹Súhrnné národnostné údaje o šestnástich hornouhorských župách pozri v tabuľke číslo 7.

¹²BEKSICS, GUSZTÁV: A nemzeti politika programja Erdélyben és Székelyföldön (Program národnej politiky v Sedmohradsku a na Sikuli). Budapest 1896, s. 5–6.

¹³Najrozsiahlejšia štúdia o tejto problematike TAJTÁK, LADISLAV: Vývin, pohyb a štrukturálne zmeny obyvateľstva na Slovensku v predvojnovom období (1900–1914). HČ (28) 1980, č. 4.

¹⁴Tamže, s. 500. V čase sčítania ľudu v roku 1910 žilo v Uhorsku mimo hornouhorských regiónov približne 300 000 osôb narodených v Hornom Uhorsku.

národné ciele.¹⁵ Veľké migračné pohyby v desaťročiach na prelome storočí – v dôsledku negatívnej migračnej bilancie v národnostných regiónoch – zároveň spätne priamo pôsobili na vnútorné organizovanie sa, národnú integráciu nemaďarských národnostných spoločenských.¹⁶

Atribúty spoločenskej štruktúry slovenského regiónu

Odborná historická literatúra nevymedzuje slovenský národnostný región jednotne, z toho dôvodu teda pracuje s dosť mnohorakými údajmi: počnúc dobovými slovenskými a maďarskými štatistikami až po najnovšie diela bol slovenský región, respektíve „Slovensko“ pred rokom 1918, stotožňovaný s 10, 11, 14, 15, 16, dokonca aj s 18 alebo 19 župami. V súčasnosti sa slovenská historiografia snaží skúmať slovenský národný vývin po rakúsko-uhorskom vyrovnaní na území súčasného Slovenska.¹⁷ Údaje, na základe ktorých môžeme skúmať zmenu národnostnej štruktúry spoločnosti, sú však k dispozícii prevažne podľa žúp. Preto budeme ďalej vychádzať zo štatistických údajov, ktoré vykazovali, že viac než dvadsaťpercentné zastúpenie malo slovenské obyvateľstvo v 16 župách.¹⁸

Na tomto území bol pomer Slovákov v roku 1910 už iba 51,4 %, čo znamená oproti roku 1880 pokles o 6,8 %. Tento región obývalo 1,2 milióna Maďarov, z ktorých 90 % žilo v župách so zmiešaným obyvateľstvom na juhu od jazykovej hranice. Na tomto úze-

¹⁵Napríklad pozdĺž železničnej trate Košice-Oderberg (Bohumín) boli cielavedome vybudované maďarské železničiarске kolónie, no príklad na podobné priemyselné osídlenie by sme našli okrem iného aj v Krompachoch, Vrútkach alebo Žiline. Zároveň však v ružomerskej textilke bolo zamestnaných takmer šesťsto „hostujúcich robotníkov“, ktorých prítomnosť a vplyv bol citeľný aj vo verejnom živote slovenského mesta. HAPÁK, PAVOL (red.): *Dejiny Slovenska IV.* (Od konca 19. storočia do roku 1918). Bratislava 1986, s. 170. – KOVÁCS, ALAJOS: *A bányászati és a nagyipar hatása a magyarosodásra* (Vplyv baníctva a veľkopriemyslu na pomadařčovanie). *Közgazdasági Szemle* 1909, s. 16–29. SZEMENNYEI, KORNÉL: *A magyarosodás folyamata* (Proces pomadařčovania). *Magyar Társadalmi Szemle* 1914, s. 705–726.

¹⁶Migračná bilancia bola vo všetkých skúmaných župách negatívna. Najväčšia situácia bola v Oravskej, Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Abovskej župe, ktoré najviac postihlo hromadné vystařovalectvo do Ameriky. O tom podrobne: TAJTÁK, LADISLAV: *Slovak Emigration and Migration in the Years 1900–1914*. *Studia Historica Slovaca* (10) 1978, s. 43–86.

¹⁷O rôznych vymedzeniach slovenského regiónu, o legitímnosti rôznych kritérií porov. KATUS, LÁSZLÓ: *Über die wirtschaftlichen...* c. d., s. 187–191., ako aj HAPÁK, PAVOL: *Ökonomische Entwicklung in der Slowakei in den Bedingungen des aufkommenden Kapitalismus* (Vom Jahrhundertwechsel bis zum Jahre 1914). *Hospodářské dějiny* (15). Praha 1986, s. 525.

¹⁸Podrobnejšiu argumentáciu vymedzenia skúmaného „regiónu“ pozri v pozn. č. 1.

mí žilo aj dvestotisíc Nemcov, ktorých väčšina obývala tri jazykové enklávy: okolie Bratislavy, Ponitrie a Spiš¹⁹.

V tomto regióne tvorenom 16 župami, ktorý sme vymedzili na základe verejnosprávnych a etnických kritérií, podobne ako v celej krajine postupne klesal vysoký pomer agrárneho obyvateľstva, respektíve pomaly rástol počet obyvateľov zamestnaných v priemysle. Celoštátny pomer agrárneho obyvateľstva bol v roku 1890 a 1910 82,4 %, respektíve 70,8 %, tento pomer bol v hornouhorských župách 62,8 %, respektíve 61,3 %. Podľa niektorých výpočtov pomerný počet agrárneho slovenského obyvateľstva v regióne klesol miernejšie, než sme to uviedli vyššie, v absolútnych číslach však táto skupina vykazovala vzrastajúcu tendenciu.²⁰

V rámci agrárneho obyvateľstva je mimoriadne veľavravná komparácia pomerného počtu Maďarov a Slovákov v regióne podľa jednotlivých kategórií. Medzi veľkostatkárov a stredných roľníkov môžeme zaradiť 1 543 zárobkovo činných a vydržiavaných Slovákov, ktorí tvorili 15 % obyvateľstva tejto skupiny, no skupinu maďarských veľkostatkárov a stredných roľníkov reprezentovalo 7 085 osôb, čo bolo 69 % tejto vrstvy obyvateľstva. Najväčší nepomer v tejto skupine je, prirodzene, v kategórii veľkostatkárov nad 1 000 jutár, kde bol slovensko-maďarský pomer 10 : 678, teda 1,3 % : 86,3. Aj v prípade maloroľníkov, respektíve nájomcov pôdy s majetkom do 100 jutár, platí pravidlo, že čím viac ide o kategóriu s nižším majetkom, tým je počet roľníkov a nájomcov so slovenskou národnosťou vyšší: v prípade majetku 50–100 jutár 48,7 %, 10–50 jutár 63,27 %, v kategórii 5–10 jutár 65,6 % a v prípade hospodárstiev menších než 5 jutár bol pomer Slovákov o čosi vyšší než 70 %.²¹

Maďarské analýzy štatistických údajov z roku 1910 zdôrazňovali vysoký pomer národností (najmä Srbov a Slovákov) medzi maloroľníkmi, pričom „normálny sedliacky majetok“ stanovili na 5–20 jutár a na tomto základe dospeli ku konštatovaniu, že „majetková štruktúra je u Maďarov omnoho nepriaznivejšia ako u ostatných národností, lebo normálni sedliaci sú zastúpení v omnoho menšom počte“.²² Na základe komparácie štatistických údajov z roku 1895 a 1910 možno s istotou tvrdiť, že v slovenských regiónoch počet majetkov v kategóriách 10–20, respektíve 20–50 a 50–100 jutár výrazne klesol: za dvadsať rokov sa ich počet znížil v priemere o 15 %, 24 % a 30 %.²³ Pokles bol očividný najmä v Trenčianskej župe, kde počet majetkov o rozlohe 1–5 jutár vzrástol o 50 %, teda jednoznačne išlo o drobenie majetkov a znižovanie počtu maloroľníkov vo vyšších kategóriách. Dramatickejšie však bolo to, že o pôdu prišli slovenskí sedliaci vlastníci 1 jutro, pričom ani táto pôda nepostačovala na obživu: v Turčianskej, Zvolenskej, Šarišskej a Spišskej župe klesol v dvoch desaťročiach na prelome storočí počet drobných roľníkov na polovicu.²⁴ Z veľkej časti práve tieto procesy a rastúca zadlženosť spustili hornouhorské emigračné hnutie, keď paralelne s vysťahovalectvom za oceán

¹⁹Porov. s údajmi v tabuľke č. 3!

²⁰VADKERTYOVÁ, KATARÍNA: Majetkové rozvrstvenie pôdy a štruktúra obyvateľstva v poľnohospodárstve na Slovensku v rokoch 1890–1910. HČ (26) 1978, č. 4, s. 546.

²¹Magyar Statisztikai Közlemények (Maďarské štatistické vestníky), zv. 56, s. 434–489.

²²Tamže.

²³Porov. s výpočtami v štúdiu VADKERTYOVÁ, K.: Majetkové rozvrstvenie..., c. d., s. 547–548.

O štruktúre poľnohospodárskeho majetku slovenských žúp podrobnejšie: POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom..., c. d., s. 55–79.

²⁴Tamže.

ožila v hornouhorských župách na ľavom brehu Dunaja a pravom brehu Tisy aj vnútorná migrácia pracovných síl, ktorá emigráciu dopĺňala.²⁵

Hoci otázka vlastníctva pôdy národnosťami nenadobudla také vyhrotené formy ako v Sedmohradsku, najmä v prípade majetkov väčších než 100 jutár, uhorská verejná správa, ako aj slovenské národné hnutie sa snažili udržaním pôdy, respektíve jej získaním posilniť vlastné pozície. V tomto ohľade hralo mimoriadne dôležitú úlohu to, že sa rozšírilo najímanie pôdy: v západnej časti slovenského regiónu dosiahol počet nájomcov veľkostatkov a stredných majetkov polovicu počtu tých, čo takýto majetok vlastnili, vo východnej časti regiónu zasa ich počet prekročil 40 %. Rozmach nájmu pôdy však z národnostného hľadiska neznamenal väčšie zmeny najmä preto, lebo väčšinu nájomcov tvorili rýchlo sa pomadařujúci hornouhorskí Židia. Napríklad medzi nájomcami pôdy s rozlohou nad 100 jutár bolo 77,3 % židovského vierovyznania.²⁶

Okrem majetkovej štruktúry rozvoj agrárneho sektora výrazne ovplyvňovali aj iné faktory. Z hľadiska počtu obyvateľstva, pripadajúceho na poľnohospodársky obrábanú pôdu, boli v regióne jednoznačne agrárne preludnené Zvolenská, Liptovská, Trenčianska a Turčianska župa. V Oravskej župe – kde podobne ako v Spišskej a Šarišskej župe rástla v dôsledku vystaňovalectva rozloha pôdy pripadajúca na jednu osobu – nedokázala obrobená pôda kvôli rudimentárnym hospodárskym pomerom (30-percentný úhor, výlučné pestovanie nízko výnosného ovsa a zemiakov) zabezpečiť hospodárom živobytie. Na tomto mieste treba spomenúť, že medzi západnou a východnou časťou regiónu – zhruba pozdĺž deliacej čiary západných a východných slovenských nárečí – sa tiahla agrárnotechnologická hranica, ktorá na základe komparácie etnografických (etnických) pomerov a hustoty obyvateľstva s úrovňou poľnohospodárskej výroby rozdeľovala skúmanú oblasť na dva podregióny, ktoré sa od seba výrazne líšili.²⁷

Z hľadiska nami skúmaných otázok podporovali zmeny v agrárnych pomeroch slovenského regiónu tendencie štátnej integrácie: prostredníctvom nájmu pôdy sa hornouhorský veľkostatok vo zvýšenej miere zapájal do agrárnej výroby krajiny a zároveň budoval hrádzu pre národnostných kupcov pôdy. Veľkostatok zvyšoval počet tých slovenských maloroľníkov alebo pôdu nevlastniacich osôb, ktoré boli odkázané na doplnkovú mzdu a nové zdroje živobytia, ako aj počet sezónnych robotníkov a osôb, ktoré sa definitívne presťahovali, pričom vnútorná migrácia bola najväčším zdrojom asimilácie. Na druhej strane sa slovenský národný pohyb včas ujal družstevného hnutia, otázky pôdných úverov a organizovania agrárnej strany. Národnostná agitácia sľubovala konkrétny úžitok z národnostnej súdržnosti a organizovala odpor voči maďarským veľkostatkom a židovskému prenajatému majetku, veď práve v majetných sedliakoch našla potenciálnu bázu oneskorenej novej etapy slovenského národného hnutia – periódy masového hnutia.

²⁵PUSKÁS, JÚLIA: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940 (Uhorskí emigranti v Spojených štátoch amerických 1880–1940). Budapest 1982. – GLETTLER, MONIKA: Pittsburg-Wien-Budapest. Programm und Praxis der Nationalitätenpolitik bei der Auswanderung der ungarischen Slowaken nach Amerika um 1900. Wien 1980. – TAJTÁK, LADISLAV: Slovak Emigration.... c. d.

²⁶Magyar Statisztikai Közlemények, zv. 56, s. 450–457.

²⁷FODOR, FERENC: A mezőgazdasági termelés színvonalá Magyarországon a néprajzi és népsűrűségi viszonyok alapján (Úroveň poľnohospodárskej produkcie v Uhorsku na základe etnografických pomerov a hustoty obyvateľstva). Magyar Statisztikai Szemle 1928, s. 745–755.

Aj vláda si bola vedomá paralelnej existencie týchto dvoch tendencií. Práve na vyváženie slovenských agrárnych hnutí, ktoré podľa vlády ohrozovali maďarské národné, resp. uhorské štátne pozície – čo bolo v jej chápaní jedno a to isté – ako aj na obmedzenie bázy slovenského národného hnutia sa aj v Hornom Uhorsku mali realizovať tie akcie na pomoc pôdohospodárstvu, ktoré boli pôvodne určené na zlepšenie agrárnych pomerov v sikulskom a rusínskom regióne. Hornouhorská vládna akcia, ktorá sa črtala v roku 1914, chcela tento program aplikovať v celom slovenskom regióne, no prvá svetová vojna spôsobila, že akcia sa už realizovať nemohla.²⁸

Aj v súvislosti s priemyselnou situáciou v národnostnom regióne sa často objavovala otázka štátnej intervencie. Pomerne nerovnomerná industrializácia krajiny vyplývala sčasti z rozptylu tradičného priemyslu a sčasti z hospodársko-geografických reálií. V období kapitalistickej industrializácie existovala snaha spojiť zodpovedajúcou železničnou sieťou staré priemyselné centrá ležiace prevažne na národnostných perifériách s novými priemyselnými a obchodnými centrami vznikajúcimi v strede krajiny. Vznik priemyselných podnikov v národnostných regiónoch, najmä v takých zriedkavých prípadoch, keď pri zakladaní podniku boli prítomné aj národnostné záujmy, vláda zásadne podporovala na základe hodnotenia, resp. podpory župy. Príklady vzniku priemyselných podnikov na základe slovenskej iniciatívy dokazujú, že na konci 19. storočia sa liberálne uhorské hospodárskopolitické vedenie pod vplyvom posilnených nacionalistických tendencií vo vládnej národnostnej politike snažilo nariadeniami sťažiť, dokonca zabrániť vzniku a prevádzke priemyselných podnikov so slovenskou účasťou.²⁹

Miera industrializácie národnostných regiónov však v období dualizmu, najmä v posledných troch desaťročiach, neklesla, medzi slovenskými, rumunskými a juhouhorskými regiónmi sa iba striedali ťažiská rozvoja. Navyše spočiatku, napríklad v desaťročí medzi rokmi 1880–1890, prevýšila industrializácia národnostných regiónov – rovnako aj z hľadiska počtu veľkých podnikov a ich zamestnancov – aj tempo rozvoja maďarského národnostného regiónu.³⁰ Veľké priemyselné podniky v Liptovskej, Zvolenskej, Spišskej a Gemerskej župe tvorili po Budapešti druhú najväčšiu priemyselnú oblasť krajiny. V troch spišských, dvoch gemerských a zvolenských okresoch, ako aj v okrese Liptovský Svätý Mikuláš prekročil pomer obyvateľstva zamestnaného v priemysle 40 %. Pomer obyvateľstva zamestnaného v priemysle bol v porovnaní s Budapešťou (63,7 %) vyšší v týchto mestách: slovenského regiónu: Zvolen (72,1 %), Žilina (70,3 %), Gelnica (66,2 %) a Poprad (65,0 %). Sem môžeme zaradiť aj nové priemyselné sídla Vrútky, Krompachy, Podbrezová, no tie ešte nemali štatút miest.³¹

V rámci priemyslu však pomer zamestnancov v obchode a doprave prekročil celoštátny priemer už iba v oveľa menšom počte miest: v doprave bol tento pomer vyšší než 20 % vo Zvolene, Spišskej Novej Vsi a Žiline, pomer obyvateľov pracujúcich v obchode bol vyšší najmä v severovýchodných mestách, v ktorých žila početná židovská komunita, veľmi vysoký bol napríklad v Bardejove, kde vyše 10 % všetkých zárobkovo činných osôb pracovalo v odvetví obchodu.³²

²⁸O hornouhorskej vládnej akcii z roku 1914 budeme hovoriť podrobnejšie neskôr.

²⁹HAPÁK, P.: Dejiny Slovenska, c. d., s. 170.

³⁰KATUS, L.: Über die wirtschaftlichen..., c. d., s. 199–200.

³¹KOVÁCS, ALAJOS: Magyarországnépepességi statisztikája, c. d., s. 124.

³²Tamže.

Čo sa týka národnostnej štruktúry obyvateľstva zamestnaného v oblasti priemyslu, keďže nedisponujeme bázou údajov, na základe ktorých by sme mohli porovnať situáciu v jednotlivých časových obdobiach, môžeme sa tu odvolávať iba na údaje z roku 1910: 41,5 % všetkých samostatne zárobkovo činných osôb v priemysle a osôb z priemyslu žijúcich, teda 106 200 ľudí, sa prihlásilo k slovenskej materinskej reči, pričom rovnaký bol aj pomer maďarského obyvateľstva pracujúceho v priemysle. Na poli obchodu a úverov bol už tento pomer pre Slovákov (19,1 %) omnoho nepriaznivejší. Národnostná štruktúra zamestnancov priemyslu síce z veľkej časti potvrdzuje dobové maďarské názory, podľa ktorých rast priemyselného obyvateľstva automaticky posilňuje asimilačné tendencie, no v šiestich župách so slovenskou majoritou tvorili aj väčšinu robotníkov Slováci.³³ Industrializovaná oblasť slovenského regiónu – ktorá sa do roku 1910 rozšírila aj o dva okresy Trenčianskej župy – v konečnom dôsledku spôsobila, že pomer slovenských robotníkov vo veľkom priemysle prekročil celoštátny pomer zodpovedajúci počtu príslušníkov slovenskej národnosti celkovo vo všetkých priemyselných profesiách a okrem železiarskeho a strojárkeho priemyslu aj v jednotlivých priemyselných odvetviach, a to aj napriek významnej migrácii slovenskej pracovnej sily a s ňou súvisiacim rýchlym po-maďarčovaním, ktoré sa najčastejšie odohralo v rámci jednej generácie.³⁴

V úzkej spojitosti s industrializáciou sa v regióne začali dynamicky rozvíjať aj mnohé mestá a veľké obce, no paralelne upadli niektoré hornouhorské mestá s významnou históriou. (Porov. s tabuľkou č. 5 v prílohe!) Prvý proces dokumentuje rozvoj Bratislavy, Ružomberka, Žiliny, Krompách, druhý zasa osud Banskej Štiavnice a spišských mestečiek.³⁵

Zdroje asimilácie

V slovenskej národnej spoločnosti sa konzervoval jej sedliacky charakter, takže rozvoj miest vyvolal silný maďarizačný proces, ktorý súvisel aj s industrializáciou, smermi vnútornej migrácie a jej národnostným zložením.³⁶ Ako to vieme na základe výpočtov László Katusa, prírastok maďarského obyvateľstva bol v rokoch 1880–1910 najväčší práve

³³KENDE, JÁNOS – SIPOS, PÉTER: Ipari munkásság és asszimiláció Magyarországon 1870–1910 (Priemyselné robotníctvo a asimilácia v Uhorsku 1870–1910). TSz 1983, č. 2, s. 238–253.

³⁴Tamže.

³⁵HAPÁK, PAVOL: Das Nationalitätenproblem in den slowakischen Städten am Beispiel von Gewerbe, Industrie und Geldinstituten vom ausgehenden 19. Jahrhundert bis zum Zusammenbruch der Monarchie. In: Die Städte Mitteleuropas im 20. Jahrhundert. Linz 1984, s. 127–148.

³⁶PODRIMAVSKÝ, MILAN: Národnostný vývin miest na Slovensku do roku 1918. In: MARSINA, RICHARD (red.): K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov. Martin 1984, s. 229–233. – THIRRING, GUSZTÁV: A magyar városok statisztikai évkönyve (Štatistická ročenka uhorských miest). Budapest 1912. – Porov. s údajmi v tabuľke č. 5.

v národnostných regiónoch. Vďaka 122-percentnému prírastku maďarského obyvateľstva dosiahol pomer Maďarov v nemaďarských regiónoch súhrnne 15 %. Prírastok bol najväčší v národnostných župách s najrýchlejšie postupujúcou industrializáciou: vo Zvolenskej a Trenčianskej župe vzrástol počet Maďarov na štvor- až päťnásobok, čo nespôsobil pomadařenie Slovákov, ale rýchla asimilácia Židov a to, že sa do týchto žúp presťahovali maďarskí robotníci.³⁷

Asimilačné procesy prebehli najprv v mestách, čo dokumentuje fakt, že kým v prípade samostatných poľnohospodárov vzrástol pomer bilingválnosti za tridsať rokov z 10,2 % iba na 14,8 %, v prípade mestského obyvateľstva to bolo z 27,4 % až na 49,1%. Spomedzi jednotlivých národnostných spoločností dosiahli tieto ukazovatele iba v prípade Slovákov 20 %, respektíve v prípade Nemcov 40 %. V roku 1910 bola 40-percentná aj bilingválnosť národnostných robotníkov. Na základe týchto údajov môžeme postihnúť veľkosť „asimilačných rezerv“, ktoré sa ukrývali v industrializácii a všeobecne v procese nadobúdania kapitalistického charakteru spoločnosti.³⁸

Na základe porovnania vnútornej migrácie a národnostných údajov môžeme v otázke preukázateľného pomadařovania robotníkov pracujúcich v priemysle – nemáme však k dispozícii podrobnejšie údaje – právom dôjsť k záveru, že sa pomadařili najmä slovenskí a nemeckí robotníci, ktorí – podobne ako do Budapešti – prúdili do centrálnych priemyselných oblastí krajiny, v menšej miere zasa národnostní robotníci, ktorí sa v národnostnom regióne presťahovali do miest s maďarskou majoritou, resp. do miest, v ktorých sa maďarská majorita vytvárala. V mestách s majoritou národností došlo v niekoľkých prípadoch k plánovanému presídleniu maďarských robotníkov. V nemnohých prípadoch nemestských priemyselných sídiel to prinieslo aj istý úspech, no predpoklad, že industrializácia je automaticky sprevádzaná všeobecným pomadařovaním, sa ukázal ako rýdza fikcia.³⁹

Negatívny vplyv spomínaných vnútorných problémov slovenskej vidieckej a mestskej spoločnosti ďalej zvyšovala mimoriadne nízka reprodukcia tradičnej vedúcej vrstvy uhorských národnostných hnutí – inteligencie. Diskriminačné prvky uhorskej národnostnej politiky sa najočividnejšie prejavovali najmä v školstve, čo spôsobilo vážne problémy predovšetkým vo vývine slovenskej národnej spoločnosti, ktorá nemala cirkevnú autonómiu. Po zatvorení troch slovenských gymnázií v roku 1874 mohli žiaci so slovenským materinským jazykom maturovať a získať vyššie vzdelanie iba v cudzojazyčných vzdelávacích inštitúciách. V školskom roku 1913–1914 klesol oproti roku 1880 počet ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským na pätinu a zo 256 000 žiakov základných škôl mohlo chodiť do školy s vyučovacím jazykom slovenským iba 16 %. (Porov. s údajmi

³⁷KATUS, L.: *Die Magyaren...*, c. d., s. 431–436. – KENDE, JÁNOS – SIPOS, PÉTER: *Ipari munkásság...*, c. d., s. 246–247.

³⁸KOVÁCS, ALAJOS: *A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra (Vplyv baníctva a veľkopriemyslu na pomadařovanie)*. *Közgazdasági Szemle* 1909, s. 20.

³⁹V rokoch 1900–1910 sa vo veľkom priemysle zvýšil počet pracovníkov s maďarským materinským jazykom z 50,6 % na 60,9 %. Okrem rozvoja hlavného mesta tu istotne zohralo svoju úlohu aj zakladanie priemyselných podnikov v Hornom Uhorsku, do ktorých potom prichádzali Maďari, čo malo nepriamo takisto maďarizačný vplyv. Porov. KOVÁCS, ALAJOS: *Magyarországi népszociológiai statisztikája*, c. d., s. 148. – POLÁNYI, IMRE: *A szlovák társadalom...*, c. d., s. 48–54.

v tabuľke č. 6!) V tom istom školskom roku maturovalo v Uhorsku podľa oficiálnych školských štatistík 45 žiakov s materinským jazykom slovenským. Počet vysokoškolských študentov so slovenským materinským jazykom sa na začiatku storočia pohyboval okolo čísla 200. Počet slovenských bohoslovcov medzi poslucháčmi teologických vysokých škôl zodpovedal počtu zodpovedajúcemu celoštátnemu pomeru Slovákov, niekedy ho aj prekročil. Medzi študentmi univerzít tvorili Slováci v skúmaných rokoch približne 1 % študentov.⁴⁰

Tieto fakty mali pre slovenskú národnú spoločnosť mimoriadne negatívne následky v dvojakom zmysle: na jednej strane kvôli nízkemu počtu mladej vzdelanej inteligencie klesal počet inteligencie so slovenským materinským jazykom. Na území 16 žúp malo spomedzi 140-tisícovej zárobkovo činnej inteligencie iba 13,7 % slovenskú národnosť, no v štátnych službách a slobodnom povolani už ich počet nedosahoval ani 10 %: napríklad vo verejnej správe pracovalo 3,2 %, v justícii 5,4 % a v školstve 4,9 % Slovákov. Medzi takými dôležitými povolaniami ako vidiecki lekári a pôrodné asistentky boli Slováci zastúpení 34 % (slovenskú národnosť však nemal ani jeden zverolekár), pomer obecných a štátnych notárov klesol v roku 1910 vo všetkých župách so slovenskou majoritou okrem Oravskej a Liptovskej župy pod 20 %.⁴¹

Aj v cirkvi rýchlo klesol počet slovenských farárov a kaplánov: v roku 1910 sa spomedzi 4 000 farárov regiónu prihlásilo k slovenskej materinskej reči iba 541. Paralelne s už načrtnutou radikálnou likvidáciou slovenského školstva nebezpečne klesol aj počet slovenských učiteľov, keď v učiteľských zboroch základných škôl zostalo podľa údajov zo sčítania ľudu v roku 1910 na území 16 žúp 462 učiteľov so slovenskou materinskou rečou.⁴²

Výrazný pokles slovenskej inteligencie spôsobil, že inteligencia sa čoraz viac pomáďarčovala, pripúťavala sa na vládne strany a maďarský jazyk. Dôvody a dôsledky odtrhnutia sa inteligencie od slovenskej národnej spoločnosti skúmal centrálny slovenský denník, ktorý tento jav charakterizoval ako „spoločenský úder“, pričom podľa jeho diagnózy Slováci za tisíc rokov mali iba jediného, aj to chudobného, biskupa a jediného hlavného župana a aj ten bol v úrade iba jeden rok. Denník poznamenáva, že ani srbský, ani rumunský úradník netvrdí o sebe, že už nie je viac Srbom a Rumunom. Môže byť síce politickým chameleónom, no doma, v rodine zostáva Srbom a Rumunom. Na rozdiel od Slovákov, ktorí ak dostanú úrad, vzápätí s celou rodinou poprú svoju slovenskosť a hanbia sa za to, že ich Boh stvoril Slováckmi.⁴³ Napriek tomu sa vo svetle novších výskumov javí konštatovanie dobového slovenského sociológa, že prameňom slovenského národného

⁴⁰Maďarizačnej školskej politike v hornouhorskom slovenskom regióne sa rozsiahlejšie venuje štúdiá POTEMRA, MICHAL: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. HČ (26) 1978, s. 497–536. Porov. v prilohe s tabuľkou č. 4, ktorá vznikla na základe prameňov citovaných v Potemrovej štúdií.

⁴¹V roku 1910 nebol v Novohradskej, Abovsko-Turnianskej, Gemerskej a Zemplínskej župe ani jeden notár, ktorý by sa bol hlásil k slovenskej materinskej reči. No ich počet nedosiahol 5 % ani v Tekovskej, Hontianskej, Nitrianskej, Bratislavskej, Šarišskej či Spišskej župe. Magyar Statisztikai Közlemények, zv. 64, s. 320–321. Porov.: POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom.... c. d., s. 44–45.

⁴²Magyar Statisztikai Közlemények, zv. 64, s. 750–757.

⁴³Národné noviny 10. máj 1902.

života je 359 rodín slovenskej inteligencie, ktoré žijú v 39 uhorských sídlach, ako prehnané. Práve hospodársky a politicky nezávislí hospodárski úradníci, samostatní gazdovia-autodidakti boli tí, čo dokázali v regiónoch, ktoré sa z národného hľadiska pokladali za mŕtve, vyvinúť silnú slovenskú národnostnú propagandu.⁴⁴

Z hľadiska integračného procesu uhorského štátu boli pomaďarčenie slovenskej inteligencie, ako aj regresia siete národnostných kultúrnych inštitúcií dvojsečnou zbraňou: časť čerstvo asimilovanej slovenskej inteligencie sa zapojila do realizácie maďarizačných predstáv vlády. Z ich radov pochádzali napríklad redaktori provládnej slovenskej tlače, odborníci úradníckeho aparátu pre národnostnú otázku atď. Druhá časť asimilovanej inteligencie však pocítovala silu, ktorou ich ťahalo späť opustené národné spoločenstvo, i keď sa vo veľkej väčšine nestali opäť Slovákmi, no ani neakceptovali aktívnu úlohu pri realizácii maďarizačných opatrení. Naopak, v národnostnom regióne sa snažili využiť práva na používanie jazyka, ktoré boli zakotvené v národnostnom zákone. Maďarizačná hornouhorská školská politika uhorskej vlády sa zasa – ako na to ešte rozsiahlejšie poukážeme – stala priamym faktorom, dôvodom, pre ktorý ožilo hnutie za československú jednotu a stalo sa praktickejším: vzdelávanie slovenských žiakov v Čechách narástlo pred prvou svetovou vojnou do takých rozmerov, že existoval plán založiť na Morave slovenské gymnázium.⁴⁵

Jadro slovenského národného hnutia tvorilo 50–100 príslušníkov slovenskej inteligencie (advokáti, novinári, úradníci, učitelia), ktorí dokázali bojovať proti obnovujúcim sa hornouhorským akciám župného aparátu a maďarizačným opatreniam. Od súbojov v sneme po tlačové procesy, od municipiálnych valných zhromaždení po rečnícke tribúny, od publicistických polemík po zahraničnú agitáciu všade budili dojem dobre pripravených, profesionálnych politikov. Kvality viacerých slovenských osobností boli uznávané aj na maďarskej strane. Tak sa mohlo slovenské národné hnutie – na pozadí hospodárskych a spoločenských premien z národného hľadiska nepriaznivých – stať takým etnoregionálnym hnutím, ktorého číra existencia znamenala pre centrálnu vládu, meravo lipnúcu na centralizme, neriešiteľný problém.

Prv, než pristúpime ku konfliktu medzi „provinciou“ a „centrom“, teda medzi slovenským regiónom a budapeštianskou vládou, a k boju o symbolickú a skutočnú moc nad regiónom, je potrebné aspoň v hlavných rysoch signalizovať etnicko-národnostné procesy, ktoré sa odohrali v slovenskom národnostnom regióne. Analýza národnostných údajov zo štyroch sčítaní ľudu medzi rokmi 1880–1910 ukazuje, že ani slovenský región nebol výnimkou z hľadiska najvšeobecnejšej uhorskej zmeny, a to posilnenia asimilačného procesu, ktorého výsledkom bola expanzia maďarskej národnosti.

Na základe rozdielu medzi prirodzeným a skutočným prírastkom obyvateľstva (so zreteľom na straty spôsobené migráciou) sa maďarská národnosť za polstoročie dualizmu rozrástla o takmer dva milióny čerstvých asimilantov. Počet pomaďarčených Slovákov sa blížil k číslu 400 000, čím sa Slováci umiestnili za uhorskými Nemcami (800 000) a Židmi (700 000) na tretom mieste.⁴⁶ Dodnes sa diskutuje o otázke, ku ktorej spoločnen-

⁴⁴ŠTEFÁNEK, ANTON: Základy sociografie Slovenska. Slovenská vlastiveda III. Bratislava 1944, s. 140–141.

⁴⁵POTEMRA, MICHAL: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1900–1914. HČ (27) 1977, s. 398–427.

⁴⁶KATUS, LÁSZLÓ: The Status of Ethnic Minorities..., c. d., s. 9–11.

skej vrstve títo pomaďarčení Slováci patrili a z ktorých slovenských regiónov pochádzali. Na základe sčítania ľudu medzi rokmi 1880–1910 sa však hlavné zložky 300-tisícovej slovenskej asimilačnej straty dajú pomerne presne rekonštruovať. (Porov. s údajmi v *tabuľke číslo 7!*) Ak skúmame vývin národnostných pomerov v jednotlivých slovenských župách, počet Slovákov najvýraznejšie klesol – o vyše 10 % – v Abovsko-Turianskej, Oravskej, Šarišskej a Zemplínskej župe, no vo všetkých štyroch prípadoch najväčšie straty nespôsobilo pomaďarčovanie, ale emigrácia a presnejšia registrácia poľskej-goralskej, respektíve ukrajinsko-rusínskej národnosti. Skutočné pomaďarčovanie sa v prvom rade prejavovalo v mestách regiónu, ako aj v slovenských jazykových enklávach okolo Budapešti, v župe Borsod a na zadunajských územiach, ktoré sa tam vďaka dobovej priemyselnej migrácii rozrástli, a v menšej miere v pásme pozdĺž jazykovej hranice. Spomedzi troch municípií si síce v Bratislave udržali relatívnu prevahu Nemci, v Banskej Štiavnici zasa Slováci, no v Košiciach už v roku 1900 tvorili absolútnu väčšinu Maďari. Pre takzvané „automatické“ pomaďarčovanie miest v slovenskom regióne je charakteristické, že v Banskej Štiavnici, ktorá stratila svoju skutočnú priemyselno-kultúrnu príťažlivosť a v ktorej klesal počet obyvateľov, vzrástol počet Maďarov o vyše 300 %, kým počet miestnych Nemcov klesol o 60 % a Slovákov zasa o 30 %.⁴⁷

Asimilačný proces podobne prebiehal aj v ostatných menších mestách slovenského regiónu. Prevahu mestského pomaďarčovania nad asimiláciou vo vidieckom prostredí ilustrujeme jediným príkladom: počet príslušníkov slovenskej národnosti klesol v rokoch 1900–1910 v 16 župách o 2,1 %, v mestách o 16,5 %. Počet maďarského obyvateľstva v mestách slovenského regiónu vzrástol o 100 000. Takmer tretinu tohto čísla tvoria pomaďarčení židovskí obyvatelia miest. Keďže nemáme k dispozícii podrobné údaje, je ťažké určiť, ako počet, pomer Maďarov v mestách ovplyvnil ten pol milión občanov s prevažne maďarskou materinskou rečou, ktorí sa do slovenského regiónu presídlili z území obývaných Maďarmi. Je pravdepodobné, že minimálne 25 % sa ich usídlilo v mestách. Aspoň na to poukazuje migračná bilancia hornouhorských municípií (Bratislava, Košice a Banská Štiavnica), v ktorej sa ukazuje vysoký pomer osôb, čo žijú v meste, no narodili sa v centrálnych maďarských oblastiach krajiny. Treba ešte dodať fakt, že medzi mestami, ktoré si uchránili svoju slovenskú väčšinu, bolo iba jedno mesto, v ktorom počet obyvateľov so slovenskou národnosťou prekročil desaťtisíc (Trnava), zároveň však vo veľkých mestách regiónu (Bratislava, Košice, Nové Zámky, Nitra) dosiahla maďarská expanzia v rokoch 1880–1910 takmer číslo 50 000. Z tohto pohľadu sa teda dá proces pomaďarčovania miest, proces, v ktorom mestá nadobúdali maďarský charakter, respektíve v ktorých získavali majoritu Maďari – skúmajúc ho paralelne s pohybmi obyvateľstva, súvisiacimi s vnútornou migráciou a mohutnou zaoceánskou emigráciou – uchopiť už lepšie.⁴⁸

Výrazné pomaďarčovanie Slovákov mimo ich vlastného regiónu môžeme takisto pripísať na vrub vnútornej, prevažne priemyselnej migrácie. Dolnozemske slovenské enklávy, ktoré vznikli v 18. storočí, si aj naďalej uchovali svoju národnosť, no väčšina Slovákov, ktorí sa presťahovali do hlavného mesta a do okolitých priemyselných aglomerácií, ako aj do ostatných priemyselných regiónov, za jednu-dve generácie zmenila svoj jazyk. Ich po-

⁴⁷KATUS, LÁSZLÓ: Die Magyaren..., c. d., s. 431–436.

⁴⁸THIRRING, G: A magyar városok..., c. d.

čet môžeme na základe komparácie vnútorných migračných bilancií a počtu osôb so slovenskou materinskou rečou žijúcich mimo slovenského regiónu odhadnúť na 150 000.⁴⁹

Pri zrýchlení asimilačných procesov hrala, prirodzene, veľmi dôležitú úlohu aj maďarizačná prax v kultúre, školskej politike a verejnej správe a postupné okliešťovanie práv na používanie jazyka. Keďže slovenské národné hnutie nedisponovalo mocenskými a hospodárskymi prostriedkami, snažilo sa proti všeobecnej maďarizácii bojovať tým, že tlač a politická reprezentácia hnutia kritizovali najmä preukázateľnú maďarizačnú prax. V tejto kritike sa za prvý stupeň zrady národa pokladalo „mravné pomadařčovanie“, teda to, že postup v úrade bol podmienený znalosťou maďarčiny a používaním maďarského jazyka, respektíve dodržiavaním obyčají maďarského verejného života, ako aj prispôbením sa správaniu maďarskej „panskej triedy“. Hoci poprední slovenskí politici a publicisti si boli vedomí podstaty urbanizačno-migračných procesov a z nich vyplývajúcich spoločenských automatizmov, ktoré spôsobili dobovú masovú maďarizáciu, aj bezbrannosť a bezmocnosť voči týmto procesom interpretovali ako dôsledok politických rozhodnutí, respektíve násilnej asimilácie. Napriek tomu nemožno výsledok asimilačných pohybov, ktoré prebehli v slovenskom etnickom regióne v období dualizmu, hodnotiť ako proces vedúci k skorému utvoreniu maďarského národného štátu, ako sa o to občas pokúšajú slovenskí historici.

Doboví slovenskí politici, humanitní vedci a publicisti síce priamo pocítovali úbytok hornouhorskeho slovenského obyvateľstva, ktorý bol spôsobený migráciou a emigráciou, respektíve asimiláciou, no iba v extrémnych prípadoch pokladali pomadařčovanie a maďarizáciu za prípravnú fázu „smrti slovenského národa“. Naopak, za hlavné nebezpečenstvo pokladali – dokazujúc tak svoj cit pre reálne vnímanie situácie – to, že etnicky kompaktné „Slovensko“ sa môže v krátkom čase stať *Horným Uhorskom (Felvidék)* s maďarskou dominanciou, keďže takýto cieľ si vytýčila uhorská vládna politika. A to v tom zmysle, ako to vo svojej „politickej štúdii“ *Horné Uhorsko* sformuloval Béla Grünwald, teda ako región vnútornej národnej kolonizácie, ktorá sa mala realizovať maďarizáciou.⁵⁰

V Grünwaldovej koncepcii znamenala maďarizácia prevenciu voči panslavizmu, ktorý smrteľne ohrozoval uhorský štát a jeho jednotu. V prevencii voči nemu mala štátna moc využiť všetky zákonné prostriedky, ktoré mala k dispozícii. Jeden z epigónov Grünwaldovej školy Béla R. Miticzi lokalizoval „felvidék“ na územie Bratislavskej, Nitrianskej, Trenčianskej, Oravskej, Turčianskej, Liptovskej, Zvolenskej, Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej, Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej, Užskej župy a na dva horné okresy Abovskej župy, pričom toto územie bolo podľa neho zdrojom nebezpečenstiev číhajúcich na uhorský štát a zároveň terénom na vnútorné výboje.⁵¹ Šestnásť žúp v hornej časti Uhorska (územia na pravom brehu Dunaja a ľavom brehu Tisy) so slovenskou majoritou, respektíve so silnou slovenskou menšinou, bolo ostatne adresátom aj hornouhor-

⁴⁹V spoločenstve Židov v hornouhorskom slovenskom etnickom regióne vzrástol v porovnaní s rokom 1890 počet osôb s maďarskou materinskou rečou o 250 %, Maďari teda tvorili medzi osobami so židovským vierovyznaním takmer 60 %. Magyar Statisztikai Közlemények, zv. 27. a 64. O súvislostiach medzi emigráciou a urbanizačnými a migračnými procesmi, ktoré v regióne prebehli, pozri TAJTÁK, L.: Slovak Emigration..., c. d., s. 97–107.

⁵⁰GRÜN WALD, B.: A felvidék, c. d., s. 63.

⁵¹R. MITICZI, BÉLA: Pánszlávizmus és ellenszerei (Panslavizmus a protíliek). Nitra 1902, s. 7–14.

ských národnostných obežníkov ministerských predsedov, ministrov vnútra a iných vládnych činiteľov.⁵²

Je nesporným faktom, že z hľadiska slovenského národného vývinu v období dualizmu mali Grünwaldove názory, ktoré sa presadili aj v dobovej uhorskej národnostnej politike, mimoriadne vážne dôsledky: Grünwald kvalifikoval slovenské národné povedomie, akýkoľvek prejav slovenského národného cítenia a jeho vedomé pestovanie ako „panslavizmus“, čo prakticky znamenalo upodozrievanie celej slovenskej inteligencie. Táto bezbrehá definícia „panslavizmu“ bola asi najzávažnejším koncepčným omylom hornouhorskej národnostnej politiky, ktorý v praxi poslužil ako dôvod, respektíve zámer pre nespočetné nedorozumenia, svojvoľnú prax a sledovanie. Podľa svedectva hlásení slúžnych, podžupanov a županov, obežníkov a zoznamov ministra vnútra mohol byť označený za „pansláva“ učiteľ, ktorý presadzoval slovenčinu ako vyučovací jazyk, slovenský podnikateľ, ktorý svoju firmu označil firemnou tabuľou v slovenčine, no aj jednoduchý slovenský občan, ktorý sa pokúsil v súlade s národnostným zákonom využiť svoje právo na používanie materinského jazyka a na súde alebo pri pokladni na železnici hovoril po slovensky.⁵³

Etnoregionálne ťažiská

Slovenská strana sa pokúšala brániť proti „hornouhorskej“ politike čoraz silnejšími etnoregionálnymi akcentmi národného hnutia. Stratégia „Slovenska“ vymedzeného ako národné územie, „užšia vlasť“ so svojim z jazykového hľadiska nepodmaniteľným roľníctvom sa sústredila na to, aby v neustále širšom kruhu šíрила národnú ideológiu a vytesnila vedúcu maďarskú vrstvu, ktorá bola v slovenskom regióne vždy v menšine. Táto stratégia obsahovala mnoho prostriedkov využívaných v moderných národných regionálnych zápasoch na konci 20. storočia.

Opozičná slovenská tlač, napríklad, veľmi skoro postrehla mobilizačnú a informatívnu úlohu regionálnej spravodajskej siete. Čitatelia a spravodajcovia *Národných novín*, *Slovenského týždenníka* a *Ludových novín* ponúkali veľmi plastický obraz o lokálnom zakorenení myšlienok slovenského národného hnutia alebo o tom, že zostali bez ohlasu, v tom prípade však najčastejšie uvádzali aj spôsob a potenciálne prostriedky na nápravu. Napriek tomu boli v slovenskom etnickom regióne desiatky obcí, v ktorých sa nedá dokumentovať nijaký vplyv slovenského národného hnutia, tak ako sa aj realizácia Grünwaldom vysnívaného maďarského Horného Uhorska najčastejšie zastavila už v prvej slovenskej obci pozdĺž jazykovej hranice. Nereálnosť globálneho pomadžarčenia sloven-

⁵²Porov. BIELIK, FRANTIŠEK – RÁKOŠ, ELEMÍR: Slovenské vysťahovalectvo. Dokumenty I. Do roku 1918. Bratislava 1969, s. 53.

⁵³R. MITICZI, BÉLA: Pánszlávizmus..., c. d., s. 13–14.

ského regiónu si uvedomovalo ešte aj vedenie Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku (Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület, FEMKE).⁵⁴

Slovenská strana si bola vždy vedomá prekážok, ktoré stáli pred jej etnoregionálnymi cieľmi: vážnym problémom bolo najmä to, že slovenskému regiónu chýbalo mestské centrum so slovenskou majoritou, centrálné mesto. Slovenské politické vedenie, ktoré sa po vyrovnaní kvôli národnostným rozporom vrátilo z Budapešti, si za isté útočisko zvolilo centrum najmenšej župy v krajine – Turčiansky Svätý Martin, ktorý mal status veľkej obce. Turčiansky Svätý Martin bol vhodný na hlbavú literárnu a redakčnú prácu, no, ako sa neskôr ukázalo, perspektívne nemohol plniť funkciu centra slovenského národného regiónu, veď nízka prestíž centra Turčianskej župy vyplývala z jeho bezvýznamnosti a veľkej vzdialenosti od väčších centier monarchie, nehovoriac o dynamickom rozvoji Skalice, Žiliny, Liptovského Svätého Mikuláša, Banskej Bystrice a Zvolena, ktoré mali tiež záujem stať sa slovenskými centrami.

Nie je teda náhodné, že na začiatku 20. storočia v slovenskom politickom hnutí opäť vzrástol význam Budapešti, o to viac, že meritórna politická spolupráca s ostatnými uhorskými národnostnými hnutiami sa dala nadviazať v prvom rade v hlavnom meste krajiny. Politický program slovenského národného vývinu sa v súlade s načrtnutými etnoregionálnymi ťažiskami zákonite vrátil späť k programu autonómie turčianskosvätomartinského Memoranda z roku 1861: nový program Slovenskej národnej strany vypracovaný v roku 1913 a na jar roku 1914 doplnený podrobnou argumentáciou pokladal za svoj konečný cieľ vytvoriť slovenskú národnú autonómiu, ktorá mala vzniknúť z etnicky zaokrúhlených slovenských žúp.⁵⁵

Do procesu vymedzenia slovenského národného regiónu sa zapojila aj dobová slovenská veda. Presný opis demografických, národnostných a kultúrnych pomerov v slovenskom regióne sa snažilo poskytnúť okrem historických diel Júliusa Botta dielo Emila Stodolu *Štatistika Slovenska*,⁵⁶ respektíve predvojnová kultúrosociologická štúdia Jána Lajčiaka *Slovensko a kultúra*.⁵⁷ Podľa Lajčiaka tvorilo „Slovensko“ na začiatku 20. storočia napriek silným asimilačným tlakom a napriek jemným rozdielom medzi jednotlivými slovenskými oblasťami hotový etnický celok.

Je nesporné, že keby mali v uhorskom politickom živote národnostné autonómie aspoň minimálnu šancu presadiť sa, keby si uhorská vládna politika bola vedomá politickej hodnoty toho, že národnostné snahy o autonómiu v období pred blížiacou sa prvou svetovou vojnou zdôrazňovali svoju lojalitu k štátu, výsledkom by bolo – aspoň prechodné – posilnenie vnútornej kohézie Uhorska a rozmach idey rovnoprávnosti národností. No išlo o dobu, ktorá bola, v záujme uchovania moci až do jej duálneho rozdelenia, do vyrovnania v roku 1867, obdobím imperiálneho centralizmu a nepriala rozvoju národno-regionálnych, respektíve federalistických síl. Hoci z dnešného pohľadu sa nám javí, že realizácia autonómie uhorských národnostných regiónov mohla byť najistejšou garanciou obnovy uhorského štátu, pre uhorské vládnuce vrstvy však stála otázka úplne inak: išlo im o zachovanie politickej integrity krajiny, respektíve uchovanie výlučnej politickej moci.

⁵⁴REZS, Tiszove spisy, V-18. Prípisi FEMKE ministerskému predsedovi grófovi Istvánovi Tiszovi, Nitra 31. január 1914.

⁵⁵Pozri pozn. č. 6!

⁵⁶STODOLA, EMIL: Štatistika Slovenska. Turčiansky Svätý Martin 1912.

⁵⁷LAJČIAK, JÁN: Slovensko a kultúra. Bratislava 1957, 2. vyd., s. 31.

Autori slovenského Memoranda z roku 1861 však nesformulovali program slovenského Okolia v znamení odtrhnutia sa: „*My, ktorí v spoločnej minulosti národov vlasti tejto na spoločnú ich budúcnosť ukazujúci prst boží vidíme, ktorí cítime a povedomí sme si toho, že polohospisná povaha nami obývaného Hornouhorska, že každodenné striedavé materiálne i duchovné záujmy a každodenný vzájomný obchod, ba len i zväzky rodinné a pokrvné s bratmi našimi Maďarmi nás v jeden tuhý zväzok spájajú; my nemôžeme byť protivníci celistvosti a jednoty vlasti našej. Nech teda v slovenskom, národ náš zosobňujúcim Okolí nehľadá nikto dačo iného, ako to, čo skutočne je, t. j. neomylnú výnimku rovnoprávnosti národnej, ktorá zas je uholným kameňom jednoty vlasti našej!*“⁵⁸ Táto argumentácia poukazuje aj na to, že v rámci uhorského štátu sa v priebehu storočí vytvorila „medzinárodná“ hospodárska štruktúra, interetnický trh práce, systém obchodno-dopravných vzťahov, teda komplementárna etnosociálna štruktúra, ktorej požiadavky sa nedali pri vymedzení národných regiónov a stanovení miery ich samostatnosti nechať celkom mimo záujmu. Inou otázkou je, že závažné regionálne disproporcie v hospodárskom rozvoji – ktoré neboli okrem severovýchodného rusínskeho regiónu totožné s celými národnostnými regiónmi – by sa boli dali v čase kapitalistických zmien prekonať iba celoštátnymi hospodárskymi prostriedkami v rámci uceleného interregionálneho hospodárskeho programu. Bez tohto kroku by nebola národná autonómia pre priemyselne zaostávajúce severozápadné a severovýchodné územia slovenského regiónu nijakým riešením, lebo existenčné zabezpečenie by si bez priemyselnej výroby museli hľadať za hranicami slovenského regiónu, v iných oblastiach krajiny alebo za oceánom, v Amerike.

Program autonómie slovenského Memoranda sa nedal v národnostnopolitických podmienkach dualistického Uhorska realizovať. Okrem už spomínaných štátnopolitických pomerov v monarchii a Uhorsku v prvom rade znemožnilo jej realizáciu „posolstvo“ Kálmánom Tiszom prehodnoteného národnostného zákona z roku 1868, keďže jeho interpretácia vylučovala akékoľvek etnopolitické členenie a federalizmus. Zákon prijatý vo veci národnostnej rovnoprávnosti vychádzal z národnoštátnej interpretácie pojmu „jednotný uhorský politický národ“, ktorý v sebe zahŕňal všetkých štátnych občanov a snažil sa v bezpochyby liberálnom duchu určiť práva na „používanie rôznych jazykov“, no iba v jazykovej, kultúrnej oblasti – a aj tam iba v malej miere – zabezpečil možnosť slobodného národného vývinu národnostných spoločenstiev. Zákon sa úplne vyhol uznaniu národnej individuality Slovákov, Rumunov, Srbov, Nemcov a Rusínov v Uhorsku, dokonca zdôrazňovaním *nedeliteľnosti* politického uhorského národa ho implicitne vylúčil. Konflikt národnostných požiadaviek, národnostných politických programov a štátnych, vládnych a samosprávnych záujmov zohľadňujúcich maďarské národné hľadiská bol od vzniku dualistického Uhorska jeho najzávažnejším organickým nedostatkom. Utlmenie idey vytvorenia distributívneho národnostného práva, ako aj reštriktívne a diskriminačné články vládnych nariadení, týkajúce sa spolkov, tlače a školskej politiky, presadzované od polovice sedemdesiatych rokov, verne odzrkadľovali slabosť uhorského federalizmu, respektíve vitalitu uhorského centralizmu živého štátnym nacionalizmom.

Faktom je, že v maďarsko-slovenskom centrálno-regionálnom zápase o symbolickú a skutočnú moc nad slovenským národnostným regiónom sa ani jednej strane nepodarilo zrealizovať svoje úmysly: ani „Slovensko“, ani „Horné Uhorsko (Felvidék)“ sa nestali jedno-

⁵⁸Slovenské národné zhromaždenie v Turčianskom Svätom Martine 1861. Turčiansky Svätý Martin 1941, s. 191.

značne vymedzenými, ešte menej verejnosprávne potvrdenými, skutočnými regiónmi. Hoci teoreticky sa dali pre Slovensko vytvoriť – trebárs aj v rámci dualistického Uhorska – podmienky pre národnú samosprávu, čo dokazuje – ako to neskôr uvidíme – v každom ohľade oneskorený plán autonómie s názvom „slovenské impérium“ z konca roku 1918, ktorý predložilo národnostné ministerstvo revolučnej maďarskej vlády. Cesta k rovnoprávnosti malých národov sa však v údolí Dunaja neuberala smerom k federalizácii veľkých štátnych útvarov, ale smerom k vytváraniu malých národných štátov.

Integračné procesy pôsobiace v smere zjednotenia spoločenskej a hospodárskej štruktúry polyglotického uhorského štátu sa nevyhnutne stretli s odporom uhorských národností snažiacich sa o národnú integráciu. Odpor národností ďalej rástol, lebo na prelome storočí vystriedal ideu o národnoštátnom zjednotení Uhorska iluzórny cieľ vytvorenia maďarského národného štátu. Táto snaha sa však kvôli skromným vnútorným zdrojom uhorskej industrializácie a urbanizácie a aj ich územne nerovnomernej realizácii zastavila na maloroľníckej vrstve sedliakov národnostného regiónu a stretávala sa s čoraz ostrejšim odporom národno-národnostného povedomia, ktoré prenikalo aj do nižších vrstiev spoločnosti. Slovenské národné hnutie v Uhorsku síce v roku 1918 nedospelo do rozhodujúcej fázy východo-stredoeurópskych národnostných hnutí, do fázy masového hnutia, no výsledkom čoraz efektívnejšej a účinnejšej politickej agitácie bolo, že národnostná integrácia sa rozšírila na celé slovenské etnické územie a všetky spoločenské triedy. Tento fakt vysvetľuje, že napriek takmer miliónovej strate spôsobenej emigráciou, migráciou a asimiláciou, prebehla vnútorná integrácia slovenského národa v rovnakom tempe ako integrácia rumunskej a srbskej národnosti, ktoré mali podobné ciele.

Národnostné integračné procesy už pred prvou svetovou vojnou viedli smerom k takému národnému zjednoteniu daných etnických regiónov, ktoré prekračovalo štátny rámec. Bolo to tak preto, lebo národnosti vnímali svoje malé šance hospodársky, spoločensky, no najmä politicky a právne sa v Uhorsku emancipovať, pričom ich ovplyvnili i balkánske národné procesy, ako aj radikálnejšie národné správanie v susedstve žijúcich totožných, respektíve príbuzných národov. V slovenskom prípade signalizuje túto zmenu sčasti – od prvého desaťročia 20. storočia dokumentovateľný – záujem o rusínsky región, respektíve myšlienka o československej jednote, ktorá sa síce presadzovala pomerne pomaly, no predsa v čoraz širšom kruhu a stále radikálnejšie, ako aj opätovné objavenie sa myšlienky prehodnotiť slovenský etnický región ako geograficko-verejnosprávny región („od Tatier po Dunaj“). Slovenský národnostný regionalizmus sa sám v tieni podobných rumunských a juhoslovanských hnutí už pred rokom 1914 dopracoval k alternatíve rozísť sa s centrálnou vládou a odtrhnúť sa od štátneho rámca Uhorska, pravda tieto názory vyjadrovali Slováci iba v súkromných listoch a dôverných kruhoch.

Štruktúra slovenskej národnej inteligencie, ktorá bola v dôsledku politickej a jazykovej asimilácie rozčesnutá, sa v súlade s požiadavkami doby stala modernejšou, pričom jej najvýznamnejší predstavitelia – v neposlednom rade pod vplyvom pokusov pokrokovito zmýšľajúcich Maďarov o zblíženie – spoznali egoistické triedne záujmy, ukrývajúce sa za maďarským nacionalizmom, a prechodne uznali nesprávnosť hesla „na nacionalizmus nacionalizmom“. No ani spolupráca s maďarskými pokrokovými silami, ani s uhorskou vládou im nesľubovala plnohodnotné riešenie na získanie vedúcej úlohy, ktorá sa im núkala v slovenskej spoločnosti a slovenskom regióne, preto slovenské národné hnutie síce efektívne opakovalo svoje ponuky na spoluprácu, objavilo však aj inú možnosť, a to cestu vedúcu k radikálnej alternatíve.

III.

Organizovanie sa slovenského národného hnutia a jeho politický program

Úloha slovenskej národnej strany v národnom hnutí

V lete roku 1866 – na prahu rakúsko-uhorského vyrovnania – bol z poverenia podpredsedu *Maticy slovenskej*, ktorá poskytovala rámec slovenskému kultúrnemu, vedeckému a sčasti politickému životu, Viliama Paulinyho-Tótha pripravený návrh *Program Slovenska*. Program mal na pamäti spoločné záujmy slovanských národov v habsburskej monarchii – teda reprezentoval istú austroslovanskú ideológiu – a snažil sa v rámci uhorských pomerov posúdiť slovenské možnosti, reálne alternatívy. V duchu austroslovanskej myšlienky si tvorca konceptu tohto programu Andrej Červenák, prirodzene, predstavoval budúcnosť Slovenska – teda v etnickom zmysle chápaného hornouhorskeho slovenského regiónu – na pozadí zahraničnopolitickej koncepcie rusko-rakúskeho zblížovania a spolupráce.

V súlade s charakterom poverenia pokladal autor reprezentáciu slovenského regiónu za možnú iba prostredníctvom Maticy, no pre organizovanie slovenského národného života pokladal za potrebné zmapovať celý región, spojiť slovenskú inteligenciu a národné cítiace vrstvy a v záujme lepšieho riadenia rozdeliť región na okresy. Tento program, ktorý mimochodom rýchlo upadol do zabudnutia, ani jediným slovom nespomína potrebu zorganizovať slovenskú národnú politickú stranu. Ide však o nadmieru prezieravú úvahu, veď medzi najdôležitejšími úlohami spomína mnoho vecí: od založenia slovenských peňažných ústavov cez organizovanie mládeže, školstva, archívu až po zbieranie slovenských miestnych názvov a ľudových zvykov.¹

Dobový dokument austroslovanskej (zároveň výrazne rusofilskej) koncepcie Maticy slovenskej môžeme vnímať ako produkt rodiacej sa slovenskej národnej politiky, ktorá

¹Koncept „programu Slovenska“ od Andreja Červenáka (...). In: BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. Zv. II. Bratislava 1965, s. 9–19.

sa práve vymanila zo slovanského (panslavistického) myšlienkového sveta, pričom dokument ako taký videl najväčší význam Slovenska v spojení západných a východných, respektíve južných Slovanov.

Už spomínané turčianskosvätomartinské Memorandum z roka 1861, ktoré usústavilo slovenské národné požiadavky, sa pred rakúsko-uhorským vyrovnaním – v situácii, ktorá ponúkala viacero možností riešenia – dostalo do úzadia iba na krátky čas. Výzvu Memoranda, ktoré sformulovalo základné politické otázky slovenského národného vývinu, sa už nedalo natrvalo obchádzať: Slováci však mali v záujme zdarného riešenia v rámci Uhorska nadviazať kontakty v prvom rade s uhorskou vládou, mali mať svoje zastúpenie v sneme a mali sa zapojiť do práce centrálnej a župnej administratívy, iba tak sa totiž mohli stať aktívnym účastníkom celokrajinského a miestneho politického verejného života.

Program autonómie „hornouhorskeho slovenského Okolia“ turčianskosvätomartinského Memoranda sa však podľa predstaviteľov uhorskej politiky a zmierlivejších slovenských politikov, ktorí za najdôležitejšiu pokladali spoluprácu s Maďarmi, stal prekážkou spolupráce. V súlade s tým sa slovenský politický život v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 19. storočia rozčesol: na *Starú školu* zvanú aj memorandisti, ktorú reprezentovali Viliam Pauliny-Tóth, Michal Mudroň, Michal Miloslav Hodža a Jozef Miloslav Hurban, a na *Novú školu*, ktorú viedli Ján Palárik, Ján Bobula a Ján Nemessányi. Založeniu Slovenskej národnej strany teda okrem počiatočnej všenárodnej úlohy a vážnosti Matice bránil predovšetkým tento protiklad.

Skupina memorandistov združená okolo *Pešťbudínskych vedomostí*, respektíve *Národných novín*, ktoré Pešťbudínske vedomosti vystriedali, sa aj v súvislosti s národnostným zákonom z roku 1868 vyjadrovala omnoho radikálnejšie než prívrženci Bobulovej Novej školy združenej okolo *Slovenských novín*. Rozdiely medzi obidvoma skupinami analyzoval z aspektu memorandistov jeden z najvzdelanejších dobových slovenských politikov Štefan Marko Daxner, podľa ktorého úplné spochybnenie turčianskosvätomartinského Memoranda mohlo viesť k pozastaveniu slovenského národného vývinu a k zablúdeniu do slepej uličky.²

Otázku rivality medzi dvoma skupinami napokon rozhodla čoraz výraznejšia protinárodnostná uhorská vládna politika. Stará škola vedená Paulinym-Tóthom si seabavedome privlastnila úlohu jedinej opozičnej sily, ktorá vystupuje proti protislovenským opatreniam vlády, veď každá akcia Bobulovcov o zblíženie sa skončila vo foyeroch ministerstiev. Je príznačné, že na žiadosť Bobulu aj Kossuth, ktorý prehovoril z turínskej emigrácie, určil rámec slovenskej národnej emancipácie nadmieru úzkoprso, keď sa o národnostných právach zmienil ako o otázke, ktorá sa dá vyriešiť v župách.³

²Daxnerov článok publikovali *Pešťbudínske vedomosti* (8) dňa 25. februára 1868. V prvom čísle *Slovenských novín*, ktoré vychádzali v rokoch 1868–1875, Ján Bobula v programovom článku s názvom Naše stanovisko zdôraznil potrebu spolupráce Maďarov a Slovákov: „Najmohutejšie faktory v kráľovstve uhorskom sú národ slovenský a národ maďarský. K prianiu je: úprimné uzrozumenie a srdečné priateľstvo týchto dvoch národností. Základ tohto národného priateľstva nemôže byť iný, len rovnaké národné práva a rovnaké národné povinnosti, v protivnej prípadnosti nebolo by to národné priateľstvo, ale národné rabstvo.“ Článok uverejňuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 47.

³„Konfederácia má svoje miesto iba medzi samostatnými štátmi. Teda predpokladom vôle aplikovať ideu konfederácie na rôzne národnosti Uhorska je to, že Uhorsko bude (podľa rasových

Zrušenie vychádzania Pešťbudúnskych vedomostí v hlavnom meste spôsobilo, že redakcia sa presťahovala do Turčianskeho Svätého Martina, kde periodikum vychádzalo už pod názvom *Národné noviny*, pričom po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa centrum Turčianskej župy, ktoré malo status veľkej obce, stalo ťažiskom slovenského politického verejného života. Nie je teda náhodné, že sa tu 6. júna 1871 pod vedením Pavla Mudroňa konalo zasadnutie Starej školy, na ktorom bol v znamení príprav na blížiacu sa snemovú voľbu založený trojčlenný ústredný výbor a na ktorom sa rozhodlo aj o volebnom programe útvaru, skupinou respektíve účastníkmi zasadania spomínaného ako *Slovenská národná strana*.⁴

Istý čas sa zdalo, že sa podarí zjednotiť predstavy dvoch politických zoskupení: 7. novembra 1871 podpísali Pauliny-Tóth a Bobula písomnú dohodu o spolupráci dvoch „strán“, v ktorej sa sporná otázka územnej autonómie vyriešila takýmto kompromisom: „*Naším národným programom nech je a bude Memorandum národa slovenského od 6. VI. 1861, avšak len natoľko spoločným, nakoľko Nová škola nežiada v memorandume vyslovené »okolie«, na jehož žiadanie ale nápady činiť nebude.*“⁵

Dohoda sa však za krátky čas stala bezpredmetnou, lebo váha Bobulovcov rýchlo klesla a po Tiszových a Trefortových opatreniach z rokov 1874–1875, zacielených proti slovenským stredným školám a Matici slovenskej, skupina, ako aj Slovenské noviny zanikli.⁶

Politickým centrom, organizačným rámcom slovenského národného hnutia sa stala Slovenská národná strana, ktorá vznikla zo skupiny memorandistov. SNS však musela už od počiatkov svojej existencie bojovať s mnohými problémami: časté snemové voľby nemilosrdne odhalili absolútnu neorganizovanosť strany, jej materiálnu podvyživenosť, chýbajúce regionálne (teda vidiecke) organizácie, nejasnosti vo volebných programoch, náhodnosť spolupráce s ostatnými uhorskými národnosťami, nemožnosť nadviazať kontakty s maďarskými stranami, neskrývané nepriateľský postoj župného aparátu atď. Volebný úspech Paulinyho-Tótha v Báčke v roku 1869, pod ktorý sa podpísala slovensko-srbská spolupráca, respektíve mnohoraké dôvody nízkej podpory neúspešných kandidátov Slovenskej národnej strany v slovenskom regióne potvrdili potrebu hľadať východisko z tejto situácie, význam drobnej, každodennej práce pri organizovaní strany a nedostatok širšej, ľudovej základne slovenského národného hnutia.

Úzke vedenie Slovenskej národnej strany – zväčša z Turčianskeho Svätého Martina – sa obávalo demoralizačného účinku ľahko predvídateľných volebných prehier a mravno-politických a finančných dôsledkov volebných „bitiek“, preto od roku 1875 vždy zvažo-

a jazykových odlišností svojich obyvateľov) rozdelené na viaceré samostatné štáty, ktoré potom môžu založiť konfederáciu. Je to však taká idea, ktorá je v príkrom rozpore s požiadavkou územnej celistvosti a politickej jednoty našej vlasti, čo je hlavným bodom aj v prijatom programe Slovenských novín.“ KOSSUTH, LAJOS iratai, zv. VII., c. d., s. 146. Delegácie Bobulovej Novej školy adresovali Eötvösovi školskú petíciu, navštívili ministerského predsedu Gyulu Andrássyho a prijal ich aj minister vnútra Pál Rajner, no ani v jednom prípade neboli úspešní. Pozri Értésítés az új tót iskola 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről (Správa o konferencii Novej školy slovenskej, ktorá sa konala 23. októbra 1872 v Pešti). Budapest 1872.

⁴Zápisnicu zo zasadnutia pozri BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 300–305. Predsedom ústredného výboru sa stal Viliam Pauliny-Tóth, členmi zasa Martin Čulen a Ján Francisci.

⁵Text dohody publikuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 312.

⁶POTEMRA, MICHAL: Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. HČ, 1977, č. 4, s. 359–374.

valo vyhlásenie volebnej pasivity. Memorandový program autonómie sa čoraz menej dal otvorene presadzovať ako program strany, namiesto neho sa posilnilo rusofilské čakanie na zázrak a atmosféra úniku, ktorá charakterizovala opätovné objavenie sa česko-slovenskej orientácie.⁷

Centrálny volebný výbor Slovenskej národnej strany aj v roku 1881 vážne zvažoval neúčast na snemových voľbách. V zmysle volebného zákona bol v župách so slovenským obyvateľstvom v porovnaní s celokrajinským priemerom – vďaka pomerne vysokému majetkovému cenzu – veľmi nízky pomer oprávnených voličov: volebné právo malo iba 6,4 % obyvateľstva. Neorganizovanosť, nepripravenosť slovenskej strany a zvýšená bdelosť maďarského župného aparátu, respektíve ministerstva vnútra sa v čase volieb stretávala s nevyčerpateľnou vynachádzavosťou hornouhorskej džentry, volebnými podvodmi a trikmi. Na zasadnutí volebného výboru 28. apríla 1881 však členovia staršej generácie (J. M. Hurban a M. Mudroň) vetovali návrh vyhlásenia o volebnej pasivite, ktorý predložil podpredseda SNS Matúš Dula. No traja kandidáti slovenskej strany vo voľbách neuspeli, čo prívrženci pasivity, neúčasti na voľbách pokladali za dôkaz o oprávnenosti svojho stanoviska, ktoré chápali ako protest.⁸

Na základe správ opozičnej slovenskej tlače sa pred snemovými voľbami v roku 1884 dalo usudzovať, že Slovenská národná strana sa na protest proti volebným korupciám a vo všeobecnosti proti národnostnej politike vlády nezúčastní na snemových voľbách. Národné noviny uviedli vo svojom komentári na margo rozhodnutia volebného výboru strany z 1. júna, že snaha uhorskej verejnej mienky, snemových strán a celej verejnej správy je zameraná na to, aby sa nemohli uplatniť národnostné práva, preto „slovenská národná stránka, ako taká, nedrží za cieľ uprimerať a na čase zúčastniť sa na terajších voľbách snemových vyslancov, a to tým viac aj preto, žeby zachránila sa od účasti na zodpovednosti za snahy a podniky podľa všeobecného presvedčenia trpezlivo zmýšľajúcich vlastencov bez rozdielu na národnosti, len k záhube štátu slúžiacich“.⁹

Volebná pasivita, ktorá pôvodne znela iba na jedno volebné obdobie, trvala až do roku 1896, čo bola podľa súčasníkov, ako aj slovenskej historiografie neúčelná, neplodná a škodlivá politika. Neúčast mala škodlivé dôsledky najmä z hľadiska organizovania strany. V slovenskom regióne bolo veľmi ťažké zorganizovať masové národné politické akcie, podujatia, lebo sa nevedeli predvolebné súboje. Darmo teda Štefan Daxner naliehal, aby sa SNS stala stranou s masovou základňou. Nebol vhodný čas ešte ani na to, aby sa kritika turčianskosvätomartinského vedenia strany zo strany slovenských študentov zdru-

⁷Apoštolom rusofilov bol Svetozár Hurban Vajanský; a jedným z jeho programových článkov je Slavianská otázka uverejnená v Národných novinách 16. decembra 1879. Alternatívu česko-slovenského zblížovania po uzatvorení Matice slovenskej navrhol Jozef Miloslav Hurban, keďže slovenská verejná mienka interpretovala snemové invetkívy Kálmána Tiszu, ktorý vo svojej posmešnej poznámke darmo hľadal „slovanský národ“, ako popretie existencie slovenského národa: Není slovenského národa. Nitra 1876, s. 374–377. Článok publikuje BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 411–412. Porov. s pozn. č. 19 v I. kapitole.

⁸Tamže, s. 449–454. Porov. CHROMEKOVÁ, VALÉRIA: Politické strany Uhorska. Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1890. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Bratislava 1979, s. 133–138.

⁹Osvedčenie Ústredného výboru Slovenskej národnej strany uverejnili Národné noviny 5. júna 1884. Text Osvedčenia publikoval aj BOKES, F.: Dokumenty... II., c. d., s. 479–481.

žených v pražskom Detvane zmenila na činy.¹⁰ Z hľadiska slovenského hnutia bol jediným pozitívom periódy pasivity nárast vnútorných diskusií a prehĺbenie kritiky, čo bolo, prirodzene, sprevádzané diferenciaciou predtým pomerne homogénnej skupiny politizujúcich Slovákov.

Pre prvých dvadsať rokov existencie Slovenskej národnej strany je charakteristický fakt, že v spisovom materiáli akcie Szapáryho vlády zameranej na posúdenie národnostnej situácie v Hornom Uhorsku nepadlo o fungovaní strany ani slovo.¹¹ Pravda, prispelo k tomu aj to, že strana bola oficiálne – keďže sa nezúčastňovala na snemových voľbách – pokladaná za neexistujúcu. Ide však skôr o to, že SNS sa nepodarilo stať sa všeobecne uznávaným, aj z hľadiska uhorskej vlády rešpektovaným reprezentantom slovenského národného hnutia, teda nad všetkým stojacou autoritou. Predstavitelia strany sa o svoje názory delili s čitateľmi na stránkach politických periodík vychádzajúcich v malom náklade. Rusofilskí ideológovia Svetozár Hurban Vajanský a Jozef Škultéty vypracovali teóriu o viere v pomoc zvonka, ktorej vplyv sa prejavil aj v tom, že ústredný denník SNS *Národné noviny* venoval tradične a nefunkčne veľkú pozornosť zahraničnej politike, v prvom rade udalostiam na Balkáne a vývoju v Rusku, respektíve veľmocenským politickým kombináciám. Darmo sa viackrát zrodili uznesenia o založení regionálnych organizácií strany, o vybudovaní jej vnútornej štruktúry, o význame založenia siete dôverníkov, všetky poväčšine zostali neuskutočneným priánim.

Bolo by však chybou stotožňovať Slovenskú národnú stranu s celým slovenským národným hnutím: aj napriek najtvrdším represívnym opatreniam vlády Kálmána Tiszu pracovali slovenské kultúrne organizácie, spolky, organizovali sa slovenskí katolícki faráři a inteligencia venujúca sa politike a čoraz zrelšími prejavmi na seba upozorňovala aj slovenská mládež študujúca na univerzitách v Prahe, Viedni, Kluži a Budapešti. Ak si k tomu ešte primyslíme aj redakcie stále vzráhajúcej sa slovenskej opozičnej tlače, zvyšujúci sa tábor čitateľov politických periodík, môžeme dať za pravdu tým hlbokým analýzam dejín slovenskej spoločnosti, ktoré v rokoch na prelome storočia registrujú v porovnaní s minulosťou výraznejšie rozšírenie spoločenskej bázy národného hnutia.¹²

Najväčšie výzvy deväťdesiatych rokov – veľmi rýchle organizovanie Katolíckej ľudovej strany, meranie si síl v rámci spolupráce uhorských národností, či verbálny a „skutkový“ šovinizmus vlády Dezső Bánffyho, ktorá vznikla v roku 1895 – našli slovenskú stranu zväčša nepripravenú, no národné hnutie nadobúdalo masový charakter a bolo na vzostupe.¹³ Forma reakcie bola teda daná: zrýchlenie vnútornej diferenciacie slovenského tábora, a to najmä po tom, čo SNS prakticky nevyužila ochotu Katolíckej ľudovej strany spolupracovať a nenasledovala ani príklad agitácie Ľudovej strany. Už v snemových voľbách v roku 1896 sa objavila myšlienka založiť Slovenskú ľudovú stranu, no volebná

¹⁰BUTVIN, JOZEF: Slovenské národnopolitické hnutie v rokoch 1890–1998. HČ (31) 1983, s. 181–203.

¹¹Správy o situácii v župách a výklad o Szapáryho akcii pozri v nasledujúcej kapitole.

¹²Dejiny Slovenska (od roku 1848 do konca 19. storočia). Red. PODRIMAVSKÝ, MILAN: Bratislava 1992, s. 674–682. – POPÉLY, JÚLIUS: Zichyho strana a nacionálno-klerikálne hnutie na Slovensku v rokoch 1895–1905. HČ (26) 1978, s. 581–609.

¹³POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom, c. d., s. 107–117. – KRAJČOVIČ, MILAN: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava 1971, s. 151–158.

aktivita SNS – ktorá znamenala porušenie uznesení národnostného kongresu z roku 1895 – sa napokon skončila pri príležitostnej podpore kandidátov Ludovej strany.¹⁴

Slovenská strana nedokázala do prelomu storočí pretlačiť do snemu svojich poslancov, čo takisto, okrem exkluzívneho charakteru SNS, veľmi zavážilo. Strana nedokázala zladit' iniciatívy potrebné na riešenie najzávažnejších otázok týkajúcich sa slovenskej spoločnosti, jej členovia preto vplývali na slovenskú verejnú mienku vlastnou autoritou, publicistikou a individuálnou politickou činnosťou. Uhorská národnostná politika pristupovala k riešeniu otázky „prepiateho slovenského hnutia“ tak, že ho vnímala v dimenziách jednotlivcov, pričom sa snažila oddeliť „panslavistických buričov“ od širšej vrstvy „dezorientovaných“. Z tohto hľadiska môžeme za charakteristickú pokladať správu zvolenského podžupana z roku 1901 o národnostnej situácii v župe: „Slovenská národnostná idea má málo prívržencov, no ani tí nie sú organizovaní, stykajú sa síce s ideovo blízkyimi druhmi, no tieto ich kontakty majú iba súkromný charakter. (...) Títo takzvaní panslávi sa zriedkavo stretávajú vo všetkých vrstvách národa, poväčšine však v radoch inteligencie a remeselníkov. Z radov inteligencie patrí medzi nich okrem jedného lekára niekoľko advokátov, katolíckych a evanjelických farárov a učiteľov, no ich počet nie je veľký. Patria k nim jeden-dvaja starší sedliaci. Medzi notármi a inými úradníkmi nie je pansláv. Niekoľko panslávov je v Banskej Bystrici, Zvolene, Radvani a Lubietovej, no sú v takej trpasličej menšine, že voči oduševnenému vlasteneckému prúdu sú úplne bezmocní a nemajú nijaký význam. Iba v Brezne a Slovenskej Lupči by mohli mať panslávi nejakú váhu, keby začali agitovať, hoci ich nie je veľa, predsa je ich dosť na to, aby vytvorili hnutie. Dvadsaťpäť rokov nedošlo k nijakému pokusu o oživenie národnostného hnutia, teda ani teraz nie sú nijaké dôvody na takéto obavy, lebo medzi obyvateľmi sa zo dňa na deň výraznejšie presadzuje uhorský vlastenecký duch a vplyv národnostných myšlienok neustále slabne.“¹⁵

Župné úrady venovali väčšiu – možno povedať výnimočnú – pozornosť 400–500 „panslávom“, ktorí tvorili Slovenskú národnú stranu, iba v Turčianskej, Nitrianskej, Liptovskej a z času na čas v Bratislavskej a Trenčianskej župe. Na sledovanie slovenských politikov sa „špecializovali“ najmä hlavní slúžni a zamestnanci pohraničnej polície v Myjave, Senici, Turčianskom Svätom Martine a Ružomberku.¹⁶ Vedúci pohraničnej polície v Turčianskom Svätom Martine Jenő Berzeviczy pripravil v rokoch 1913 a 1914 súhrnnú správu o osobách, ktoré participujú na slovenskom národnom politickom hnutí, o cieľoch, charaktere a organizovanosti strany. Napriek pomerne pravidelnému sledovaniu zostali pred župnou administratívou, políciou a ministerstvom vnútra zahalené veľmi podstatné prvky činnosti SNS. Dlhý čas napríklad presne nevnímali význam hnutia jednoty, ktoré sa rozvinulo pod heslom o česko-slovenskej vzájomnosti. Pravdou je však aj to, že v literatúre zrodenej medzi dvoma svetovými vojnami predpokladanú nevedomosť zodpovedných činiteľov uhorskej vlády popierajú stovky spisov. Myšlienky hnutia za

¹⁴PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana..., c. d., s. 150–153. – POTEMRA, MI-
CHAL: Uhorské volebné právo..., c. d., s. 362–364.

¹⁵ŠOBA Banská bystrica, Dôverné spisy hlavného župana Zvolenskej župy, 40/1901.

¹⁶Hlavní slúžni zo Senice a Myjavy boli povinní kvôli vysokému počtu a nebezpečnosti „panslavistických buričov“, ako aj kvôli antisemitizmu v týchto obciach podávať pravidelné hlásenia a z tohto dôvodu dostávali ročne príplatok vo výške niekoľko korún. ŠOBA Nitra, Županské dôverné spisy Nitrianskej župy, 1886–1888, 1901–1903.

česko-slovenskú jednotu sa dostali do nového programu SNS až veľmi neskoro, lebo až do rokov 1913–1914 slovenská strana nepokladala za dôležité alebo žiaduce, aby v jej programe figurovala užšia spolupráca s Čechmi.¹⁷

Skromné úspechy v snemových voľbách v rokoch 1901, 1905–1906 a 1910 po dlhej tridsaťročnej prestávke opäť zviditeľnili Slovenskú národnú stranu v uhorskom sneme. V čase volieb sa opätovne dostali do popredia otázky programu strany, v ktorom mnohým chýbala požiadavka autonómie z turčianskosvätomartinského Memoranda z roku 1861, pričom žiadosti o realizáciu národnostného zákona z roku 1868 pokladali za nedostatočné a pripomínali, že spomínaný zákonný článok v minulosti jednoznačne odmietlo krídlo memorandistov. Hodnota národnostného zákona však z dôvodu asimilačnej politiky uhorských vlád po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a tvorby a prípravy nariadení a zákonov obmedzujúcich národnostné práva vzrástla.

Navyše, zákonný článok XLIV/1868 bol v polstoročí dualizmu jedinou zákonnou bázou pre činnosť národnostných spolkov a verejných združení, predstavoval jedinú legitimitu voči všetkým útokom. Zákonom nepovolené národnostné strany sa prostredníctvom svojich poslancov v sneme stali legálne pracujúcimi organizáciami. Bázu pre politický program spoločnej Snemovej národnostnej strany založenej v roku 1905 a zároveň jej legitimitu garantoval národnostný zákon z roku 1868, pričom národnosti trvali na jeho úplnej realizácii.¹⁸ Z tohto hľadiska teda možno pokladať to, že program slovenskej územnej autonómie sa dostal do úzadia, za prirodzené. Podľa februárového vydania ústredného slovenského denníka, v Martine vychádzajúcich Národných novín, spočíval význam územného programu Okolia v tom, že sa ním presadí osobitosť slovenského národa na tom území, kde žijú Slováci a ktoré je od pradávna ich vlasťou. Bez neho nie je totiž podľa článku v Národných novinách možné zaistiť národnú existenciu Slovákov. Aj podľa novín by však malo byť samozrejmostou to, že celokrajinskú vládu, súdne orgány by malo mať Okolie naďalej spoločné a tak ho mali spájať s ostatným územím Uhorska. Podľa autora článku však nemožno pokladať ani Memorandum za večne platný program, lebo čím ďalej, tým viac je historickou listinou s osobitou hodnotou.¹⁹ Autor zdôraznil, že zvolení slovenskí poslanci si mohli vytýčiť iba taký cieľ, ktorý sa od nich dal aj žiadať, čím ako prívrženec československej orientácie odpovedal na kritiku čoraz kritickejšieho mladého šéfredaktora časopisu Hlas Vavra Šrobára, pričom vyhlásil, že maďarská strana nepokladala slovenských politikov za nedôveryhodných kvôli memorandu, veď v dobovej uhorskej národnostnej politike sa národno-národnostné hnutia a strany nepokladali za „nebezpečné“ alebo „podozrivé“ na základe programov, ale na základe svojej sily a váhy.²⁰

¹⁷Slovenský národný archív (SNA), Bratislava, Hlásenia detektívov a ich súhrny sú uchované v pozostalosti Vavra Šrobára, I/9. Šrobár publikoval v slovenskom jazyku elaborát BERZEVICZY, JENŐ: A magyarországi tót nemzetiségi kérdés ismertetése (Správa o uhorskej slovenskej národnostnej otázke) zo 6. novembra 1913 vo svojej knihe Osvobodené Slovensko, Praha 1922.

¹⁸PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana v rokoch 1900–1914. Historické štúdie 1981, s. 135–147. – POTEMRA, MICHAL: Právne postavenie národnej strany v Uhorsku. HČ 1977, č. 4, s. 503–520. – PODRIMAVSKÝ, M.: Organizácia Slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1904. Historické štúdie (22) 1977, s. 177–210. – PODRIMAVSKÝ, M.: Program..., c. d., s. 3–26.

¹⁹KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., s. 343–346.

²⁰ŠKULTÉTY, JOZEF: Memorandum a Detvan. Národné noviny, 22. február 1902.

Volebné úspechy národnostných politikov v rokoch 1905–1906 a ich väčšie zastúpenie v sneme, príležitostné spojenectvá s Chorvátmi a spoločné vystupovanie, to všetko upriamilo pozornosť na činnosť národnostných strán. Minister vnútra koalíciej vlády Gyula Andrassy v súvislosti s čoraz častejšími zákazmi zakladania národnostných spolokov naznačil, že vytvorený a mlčky trpený status quo nebude mať dlhé trvanie. „*Nestrpím politické organizovanie sa národnosťou, lebo nie je v súlade s našimi základnými zákonmi. Zároveň sa domnievam, že je v rozpore rovnako so záujmami maďarskej rasy, ako aj samotných národností. Geografia, príroda vytvorila náš štát jednotný a ako jednotný ho utvárala aj naša tisícročná história. Je to európsky svetonázor, aby tu bol jednotný štát.*“²¹ Poslanci národnostných strán však v tom istom čase dostali pozvanie do snemových výborov, čo – hoci po istom váhaní ho snemový národnostný klub svojím uznesením odmietol – národnostné strany interpretovali ako de facto svoje uznanie.

Vo vnútri Slovenskej národnej strany sa na prelome storočí čoraz výraznejšie vytvárala občiansko-liberálna platforma, ďalej platformy ľudovej a agrárnej strany, ktoré narúšali homogénnu štruktúru strany. Hoci okrem Slovenskej ľudovej strany, ktorá sa organizačne vydělila v roku 1913, sa už iné skupiny zo SNS nevyčlenili, národná strana sa na začiatku druhého desaťročia dvadsiateho storočia úplne pretransformovala. V súvislosti so zastúpením v sneme a vstupom do Snemovej národnostnej strany vznikol 6.–7. augusta 1912 centrálny klub Snemovej slovenskej národnostnej strany, ktorý získal za krátky čas 600 členov, teda viac ako predtým celá národná strana. No ani v tomto období sa nepodarilo založiť väčší počet miestnych organizácií a už v minulosti iniciovaných odborných fór.²²

Zrekonštruovaná štruktúra Slovenskej národnej strany prijala v auguste 1913 nový politický program, ktorý opäť obsahoval požiadavku územnej autonómie a prvýkrát aj myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti a jej ciele na poli kultúrnej a hospodárskej spolupráce.²³ Čoraz väčšiu váhu nadobúdali predstavitelia skupín, ktoré pracovali mimo turčianskosvätomartinského centra: Skaličania, Ružomberčania, Banskobystričania, predstavitelia z Nového Mesta nad Váhom atď. Nie je teda náhodné, že v minulosti voči strane veľmi kritický Vavro Šrobár v liste z 18. marca 1914 adresovanom českému politikovi Tomášovi G. Masarykovi už vymenúval znaky diferenciacie slovenského politického tábora: „*My pomaly sa zotavujeme zase z kmeňovského omámenia. Strana sa po smrti Mudroňovej osvieži. V Ružomberku po dokonalom izolovaní Hlinku prúdy rezky spo-*

²¹Prejav Andrassyho v sneme zo dňa 28. novembra 1908 publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. V., s. 256–257.

²²Nanovo zorganizovanú SNS riadilo 6-členné predsedníctvo a 34-členný výkonný výbor. Založili 20 pracovných výborov: politicko-publicistický, právny, volebný, pre otázky česko-slovenského školstva, cirkevný katolícky a evanjelický, národnobuditeľský, literárny, divadelný, vedecký, športový, antialkoholický, remeselnícky, obchodný, družstevný, zdravotný, bankový, osvetový, pôdohospodársky a robotnícky. Práca výborov však po počiatocnom eláne uviazla. Vytvoril regionálne a miestne organizácie bolo ešte ťažšie. Miestne organizácie vznikli iba v šiestich župách (Turčianskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Liptovskej, Oravskej, Trenčianskej), no zo 16 vzniknutých organizácií ich pracovalo nanajvýš ak 10. Pozri Organizácia slovenskej národnej strany. ALU MS 94 T 10. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: *Organizácia...*, c. d., s. 197–206.

²³TAJOVSKÝ, JOZEF GREGOR: *Výklad programu...*, c. d. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: *Program...*, c. d., s. 22–24.

český život. Mal som s ním mnoho potíží (sic!). Štval z kazateľne proti mne i s dvoma kaplánmi po dedinách: neznaboha treba znivočiť. Ale ťaženie prehral po celej čiare. Išiel som i ja k ľudu a vysvetlil mu, čo je klerikalizm.²⁴

Prvá svetová vojna zahatala aj proces obnovy Slovenskej národnej strany. Strana, ktorú viedol Matúš Dula, sa snažila byť polyfonická a chcela viesť fundovanejšiu politiku než v minulosti. Iniciovala založenie Slovenskej národnej rady, ktorú by tvorilo viacero strán, pokračovala v nábore členov, budovala regionálne organizácie, inštitucionalizovala česko-slovenskú, respektíve srbsko-rumunsko-slovenskú spoluprácu a hľadala cestu k rokovaniam s maďarskými vládnymi kruhmi. V roku 1911 vypracovala memorandum o kultúrnych krivdách, ktoré odovzdala Khuenovi-Hédervárymu, Lukácsovi a Istvánovi Tiszovi.²⁵ V období, keď Tisza rokoval s Rumunmi, strana viacerými kanálmi signalizovala svoju ochotu pripojiť sa k týmto rokovaniam, no Tisza túto eventualitu vždy odmietol.

Po vypuknutí vojny prijalo predsedníctvo strany 5. augusta 1914 vyhlásenie o lojalite, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „Naše stanovisko je nám dané vrodenu poddanskou láskou a vernosťou k najvyššiemu panujúcemu domu, ďalej tými mnohými dobrodeniami a milosťami, ktoré náš ľud, najmä v časoch kritických, obdržal s vyššieho miesta, konečne horúcou, nehasnúcou túžbou, aby sme si náš najdrahší, po predkoch zdedený poklad, našu slovenskú národnosť, mohli zachovať. V tejto túžbe o zachovanie svojej národnej individuality nám Slovákovi do našich najvnútornejších útrob presiaklo predsedčenie, že pre také malé národy, akými sme my sami a ostatné spolu s nami, v našej vlasti a v celej monarchii žijúce väčšie-menšie národné čelade, najlepšie zodpovedá taký štátny útvar, akým je naša vlasť a naša monarchia.“²⁶

V súvislosti s Rusmi, ktorí sa stali nepriateľmi, deklarácia predsedníctva SNS – nepopierajúc slovanské bratstvo – zdôraznila, že toto bratstvo nemôže brániť tomu, aby si Slováci neplnili svoje vlastenecké povinnosti.²⁷

O niekoľko dní po zverejnení vyhlásenia predsedníctvo strany oznámilo svoje rozhodnutie stiahnuť sa z politického života, čím predišlo provokáciám a ďalším lojálnym stanoviskám. Stiahnutie sa však ani v tomto prípade neznamenalo úplnú pasivitu. Dula sa viackrát v rôznych záležitostiach osobne, respektíve listom obrátil na ministerského predsedu Kálmána Tiszu. Konal tak najmä v záujme internovaných slovenských politikov a perzekvovaných osobností slovenského verejného života.²⁸

Slovenská národná strana v rokoch 1871–1914 vo všeobecnosti nedokázala vyhovieť požiadavkám, ktoré boli na ňu kladené ako na vedúcu silu slovenského národného hnutia. Napriek tomu však poskytla rámec pre inteligenciu venujúcu sa politike, ideologickým súbojom, praktickým predstavám strednej vrstvy a diferencovaniu prúdov, ktoré sa v slovenskom hnutí hlásili. Nezastupiteľnú úlohu zohrala aj z hľadiska formovania ná-

²⁴Šrobárov list publikuje JIRÁSEK, JOSEF: Z korešpondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. HČ (17) 1969, s. 434.

²⁵KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. V., s. 508–512.

²⁶Národné noviny, 6. august 1914.

²⁷Tamže.

²⁸REZsL, Tiszove spisy, V-18.

rodného programu. Súčasne však nezládla ani úlohu reprezentovať, integrovať a mobilizovať národ, ktorá jej ako politickej strane prináležala. Uhorská vláda a župy ju práve z tohto dôvodu pokladali za istú tieňovú organizáciu, pričom na základe rozporov v strane viac-menej oprávnene usudzovali, že strana je slabá a má nízku kohéziu, a aj z tohto dôvodu ju nepokladali za bezpodmienečného partnera pre rokovania.

Úsilia o česko-slovenskú jednotu v rokoch 1896–1918

V roku 1896 vznikla v Prahe organizácia s názvom *Československá jednota*, ktorej hlavným cieľom bolo pod vedením pražskej Českej národnej rady podporiť české menšiny žijúce na česko-nemeckých hraniciach, v Sliezsku a Rakúsku.²⁹ Organizácia pritom medzi svoje ciele od počiatku zahrnula aj kultúrnu a hospodársku pomoc Slovákom v Uhorsku. No česko-slovenské jazykové, kultúrne a politické rozpory predchádzajúceho obdobia dlhý čas bránili realizácii týchto cieľov v rámci väčších akcií. Staročeská strana – pod vedením Františka Ladislava Riegera, ktorý budoval na dedičstve Palackého, vládla v českom politickom verejnom živote takmer štvrtstoročie – nepodporovala na základe českého historického práva nijaké úsilie, ktoré by rávalo s právnymi kombináciami smerujúcimi nad rámec provincií českej koruny. České predstavy však, krátky čas dokonca aj Palacký, v súvislosti s uhorskými Slovákami počítali aj s česko-slovenskou štátoprávnou spoluprácou.³⁰ V predlitavských snemových voľbách v roku 1891 došlo na českej straníckopolitickej scéne k zmene, pričom mladočeská strana – víťaz volieb – sa už od počiatkov ujala rodiaceho sa českého slovako-filského hnutia. Najznámejší predstaviteľ mladočechov Karel Kramář počítal so Slovákami ako s tou časťou slovanského sveta, ktorá má k Čechom najbližšie. Profesor pražskej českej univerzity Tomáš Garrigue Masaryk – ktorý svojimi smelými politickými a vedeckými stanoviskami zohrával v českom verejnom živote dôležitú, hoci dosť izo-

²⁹Novšie štúdie o počiatkoch česko-slovenského hnutia na prelome storočí POTEMRA, MICHAL: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901–1914. HČ 1979, č. 3, s. 398–427. – POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom..., c. d., s. 134–158. – Archív Československej jednoty sa nachádza v archívoch českého literárneho múzea v strahovskom kláštore: Fond Československej jednoty, LA PNP. Dobové slovenské hodnotenie počiatkov spolupráce pozri HODŽA, MILAN: Články, reči, štúdie II. Praha 1931.

³⁰O formovaní Palackého štátoprávnych názorov pozri HAVRÁNEK, JAN: Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában (František Palacký – a politikus és kora) (V prítlačivosti národných a imperiálnych ideí; František Palacký – politik a doba). In: SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918 (Česko v Habsburskej monarchii 1618–1918). Budapest 1989., s. 103–131.

lovanú rolu, keďže v českej politike ho v desaťročiach pred prvou svetovou vojnou pokladali za politika osobitnej cesty – v znamení bezprostrednej spolupráce a národnej vzájomnosti od počiatkov stimuloval nadviazanie užších vzťahov medzi dvoma jazykovo a kultúrne príbuznými slovanskými národmi. Väčšia časť českých politikov – medzi nimi aj Masaryk – bola skutočne presvedčenými prívržencami myšlienky československej národnej jednoty, teda samostatný jazykový a národný vývin Slovákov pokladali nanajvýš ak za výsledok historickej nevyhnutnosti a postupné prekonanie rozdielov zasa za najdôležitejší perspektívny cieľ hnutia za československú jednotu. Masaryk stál v pozadí časopisu Hlas, ktorý v Skalici vydávali bývalí v Prahe študujúci slovenskí študenti, mladí liberálni slovenskí politici a okolo časopisu zorganizovaná skupina (historiografia ich na základe názvu časopisu spomína ako hlasistické hnutie). Zásluhou hlasistov mala idea česko-slovenskej spolupráce aký-taký ohlas medzi slovenskou inteligenciou už v posledných rokoch 19. storočia.³¹

Po počiatočných nevinných slovakofilských iniciatívach (osvetové, etnografické, turistické atď. akcie) hnutia za česko-slovenskú jednotu, respektíve Československej jednoty, došlo v auguste 1908 k závažnému obratu. V moravských kúpeľoch Luhačovice sa na rozdiel od minulosti, keď dochádzalo iba k príležitostným stretnutiam (cirkevné, mládežnícke, kultúrne atď.), stretli na politickom rokovaní o aktuálnych a perspektívnych cieľoch vzájomnej spolupráce mnohí predstavitelia českého a slovenského hospodárskeho, kultúrneho a politického života. Luhačovické stretnutia, na ktorých neustále rástol počet účastníkov, sa v rokoch 1908–1913 stali fórom a symbolom praktickej česko-slovenskej spolupráce, keďže aj v slovenskom tábore sa na začiatku druhého desaťročia ohlasovalo úsilie o československú národnú jednotu.³² Práve to je dôvodom toho, že spomedzi slovenských politikov – v minulosti sa zúčastňujúcich na rokovaniach bez ohľadu na stranícku príslušnosť – sa na týchto stretnutiach v rokoch 1912–1913 už nezúčastnili politickí vodcovia z Turčianskeho Svätého Martina (Vajanský, Škultéty), ktorí nesúhlasili s česko-slovenskou orientáciou.³³

Napriek tomu však predvojnové česko-slovenské hnutie, Československá jednota a luhačovické stretnutia slúžili kultúrnej a hospodárskej „vzájomnosti“, teda zblížovaniu na základe jazykovo-duchovnej príbuznosti. Nestali sa otvorenými fórami úsilí o politickú a národnú jednotu, hoci v dôverných rokovaniach českých a slovenských politikov boli otázky československej politickej spolupráce stále na programe dňa.³⁴ Slovenské národné hnutie trvalo predovšetkým na hospodárskej a kultúrnej podpore slovenského regiónu. Český kapitál, ktorý prúdil do hospodárstva Horného Uhorska, mal, ako sa spomínalo, „národné poslanie“ a v súlade s tým bola najvýznamnejšou oblasťou – vedením Československej jednoty veľmi cielavedome usmerňovaná – česko-slovenská finančná spolupráca. Od počiatkov však vyvolávalo napätie to, že centrálné české banky chceli podporovať, respektíve riadiť a ochraňovať nielen pomerne

³¹POLÁNYI, IMRE: A szlovák társadalom..., c. d., s. 144–154. – Porov. ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci. Vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918. Praha 1945., s. 17–43., ako aj s rukopisnými dielami ŠROBÁR, V.: Československá jednota. ALU MS 64 L 17., respektíve T. G. Masaryk, ALU MS 42 X. 11.

³²VOCHALA, J.: Luhačovické sněmy československé. Praha 1936., s. 12–18.

³³POTEMRA, MICHAL: Rozvoj..., c. d., s. 403–447. – POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky v rokoch 1901–1914. HČ 1979, č. 1, s. 49–111.

³⁴ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci, c. d., s. 137–146.

skromné slovenské peňažné inštitúcie, ale vo všeobecnosti každý uhorský nemaďarský národnostný peňažný ústav.³⁵

Z hľadiska hospodárskej bázy slovenského hnutia bolo rýchle rozšírenie slovenských bánk, úverových družstiev, vytvorenie filiálok a siete zastupiteľstiev – tento proces prebehol v rýchlejšom tempe a širšej miere než stranické organizovanie – bezpochyby významným krokom vpred. No fakt, že Česi sa snažili uľahčiť si začiatky ireálne vysokými úrokmi a že slovenskí peňažníci ihneď začali sprádzať veľké plány, sa stal nevyhnutne zdrojom nedorozumení.³⁶ Najmä po tom, čo si tri najväčšie pražské banky – Živnostenská, Průmyslová a Ústřední banka – založili v Budapešti samostatné pobočky, čím úplne paralyzovali činnosť budapeštianskych slovenských peňažných inštitúcií. Dôvodom mnohých sťažností bola aj spolupráca českého kapitálu s maďarskými bankami a firmami či lahostajnosť českej strany voči regionálnym slovenským inštitúciám, ktoré sa v dôsledku neodbornosti svojho vedenia dostali do krízovej situácie.³⁷

Napriek všetkému najvýznamnejšie výsledky na hospodárskom poli priniesla v prvom rade česká podpora slovenských bánk. Oveľa menšie úspechy sa dosiahli pri zakladaní podnikov a fabrík s českým kapitálom v slovenských regiónoch. Ešte menší účinok mal slovenský návrh, respektíve pranie, aby české banky a podnikatelia skúpili hornouhorské maďarské veľkostatky, ktoré boli na predaj, a zamestnaním lacnej miestnej slovenskej agrárnej pracovnej sily ich transformovali na hospodárske piliere úsilí o česko-slovenskú jednotu.³⁸ Pri umiestnení českých priemyselných výrobkov na uhorskom trhu sa podarilo českým a moravským fabrikám pomocou slovenských obchodníkov a vybudovaním siete obchodných zastupiteľstiev presadiť aj na takom dôležitom poli, ako je predaj poľnohospodárskych strojov.³⁹

Najdôležitejším cieľom kultúrnej spolupráce bolo nahradiť v Uhorsku chýbajúce slovenské odborné a stredné školstvo českými školami. Na tomto poli bol prostredníctvom štipendií, zľavneného školného, hľadania talentov atď. zvlášť aktívny opozičný

³⁵MARKOVIČ, JÚLIUS: Vývin slovenského peňažníctva, význam zasiahnutia českých peňažných ústavov do evolúcie slovenského peňažníctva, spoločný náš postup na peňažnom poli so stanoviska česko-slovenskej jednoty. Slovenské peňažníctvo 1912, č. 2–3. Česko-slovenskú finančnú spoluprácu z českého hľadiska najtrefnejšie analyzuje nadmieru úprimná dobová štúdia Z. Vášu. Podľa českého autora nie je možné zakladať myšlienku česko-slovenskej vzájomnosti výlučne na hospodárskej báze a hodnotiť ju iba z hľadiska vzájomnej hospodárskej a obchodnej spolupráce. Podľa Vášu to nebolo perspektívne už aj preto, lebo dobový český kapitál nebol zďaleka národný a už vôbec nebol národne uvedomelý a aktívny. VÁŠA, Z.: Česko-slovenská vzájemnosť a české peněžnictví. Moravsko-slezské revui 1911, s. 456–457.

³⁶V roku 1913 pracovalo spolu 46 slovenských bánk, respektíve sporiteľských družstiev. Najväčšie, Tatra banka, ružomerská Úverová banka a zvolenská Ludová banka, mali 3–4 filiálky a taký istý počet zastúpení. Po roku 1912 v nich, napriek vojnovým obavám, ďalej rástli vklady, ich súhrnný kapitál sa za rok zvýšil o milión korún a prekročil 15,6 milióna korún. Napriek tomu sa slovenským bankám nepodarilo ani v jednej hornouhorskej župe nadobudnúť majoritné postavenie, peňažný a úverový trh držali pevne vo svojich rukách celokrajinské uhorské banky. O tom pozri MARKOVIČ, J.: Kritický nástin slovenského peňažníctva. Slovenské peňažníctvo 1914, č. 1–3.

³⁷Tamže.

³⁸Slovenské peňažníctvo, 15. marec 1911.

³⁹POTEMRA, MICHAL: Rozvoj..., c. d., s. 406.

slovenský poslanec Pavol Blaho, ktorému sa pravidelne darilo získavať záujemcov do českých vzdelávacích inštitúcií najmä z dedín v okolí Skalice. Heslo vzdelávania v Čechách „*spreď maďarského Herkula do českého Egypta*“ dobre signalizuje, že celá akcia organicky súvisela s pokusmi vytvoriť slovenskú bázu hnutia jednoty.⁴⁰ Na luhačovickom fóre v roku 1913 sa zrodilo uznesenie o založení paralelných slovenských tried v gymnáziu s vyučovacím jazykom českým v Uherskom Hradišti, čo mala byť náhrada za slovenské stredné školstvo, ktoré uhorské ministerstvo kultu a školstva tvrdohlavo odmietalo zriadiť.⁴¹

Intenzívny český vzdelávací program sledoval uhorský župný aparát od počiatkov so živým záujmom a pokladal ho za najpopulárnejší a práve preto najbezpečnejší prejav úsílí o česko-slovenskú jednotu. Hlásenia županov z Nitrianskej, Trenčianskej a Oravskej župy neustále naliehali, aby boli založené poľnohospodárske odborné školy, dokonca viacerí pokladali za potrebné rozšíriť aj školstvo s vyučovacím jazykom slovenským.⁴²

V slovenskom programe Československej jednoty figurovala s podobnou intenzitou ako školská akcia už iba podpora slovenskej tlače. V rokoch 1907–1910 bol v Prahe vydávaný dobre redigovaný mesačník s názvom *Naše Slovensko*. S veľkými ťažkosťami vychádzal v marci 1910 v Pešti opozičný *Slovenský denník*, za ktorým stál takisto takmer v plnej miere český kapitál.⁴³

Okrem periodík s českou podporou mali aj české periodiká pravidelné slovenské rubriky, v ktorých sledovali vývin „*uhorskej vetvy jednotného československého národa*“; bol medzi nimi *Čas* pokladaný za Masarykove noviny, agrárny *Venkov* a na prelome storočí za najplyvnejšie považované *Národné listy*. Pred peštianskym slovenským den-

⁴⁰JANŠÁK, ŠTEFAN: Život Dr. Pavla Blahu. Zv. II. Trnava 1947, s. 34–57. V Blahovej pozostalosti sa zachovali dokumenty o činnosti slovenských politikov na poli sprostredkovania školského vzdelávania. Záujem českých škôl o prijatie slovenských študentov narástol najmä po černojskej tragédii z roku 1907. SNA, Bratislava, Fond P. Blahu.

⁴¹HODŽA, MILAN: Slovenské dieťa do školy českej, nemá-li slovenskej. Slovenský týždenník, 21. september 1913. – Porov. POTEMLA, M.: Rozvoj..., c. d., s. 412–413. Na česko-slovenské školské kontakty upozornil na jeseň roku 1913 Istvána Tiszu aj trenčiansky župan Gyula Szalavszky. REZSĽ. Tiszove spisy IX-2. Otázke venoval zvýšenú pozornosť súhrn ministerstva vnútra citovaný v pozn. č. 17: BERZEVICZY, JENŐ: A magyarországi..., c. d.

⁴²Tamže. Porov. s hlásením podžupana oravskej župy Györgya Zmeskála o hospodárskej škole s vyučovacím jazykom slovenským, ktorá bola založená v roku 1913 na školskom hospodárstve v Oravskom Podzámku–Širokej. ŠOBA Bytča, Županské spisy Oravskej župy, 77. – Milan Hodža vo svojom článku o škole s uspokojením konštatoval, že skúšky prebiehali v slovenskom jazyku, dokonca aj vedúci Hornouhorskej expozitúry ministerstva pôdohospodárstva János Lavotta predniesol svoj prejav na školskej slávnosti v slovenčine. „Počiatok by teda tu bol a »jednotnému« Uhorsku ani vlasok na hlave nezkrivil.“ HODŽA, M.: Hospodárska výučba a grófsky spolok. Slovenský týždenník, 6. marec 1914.

⁴³ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci, c. d. s. 142–158. Ťažkosti pri zakladaní budapeštianskeho slovenského denníka sa podarilo prekonať až po viacnásobných pokusoch a veľmi intenzívnej českej politickej príprave. O tom pozri napr. list budapeštianskeho slovenského novinára a podnikateľa Jána Wagnera z leta 1910 vedúcemu predstaviteľovi Československej jednoty Josefovi Rotnáglovi. ALU MS 64 G 32.

nikom vychádzal v Prahe v redakcii Bohdana Pavlů litografický denný informačný bulletin *Slovenská korespondence*.⁴⁴

Slovenské rubriky v pražských periodikách mali veľký význam najmä v posledných vojnových rokoch, keď sa česká tlač čoraz dôkladnejšie venovala otázkam povojnového usporiadania.⁴⁵

Ak by sme sa však pokúsili posúdiť predvojnovú činnosť česko-slovenskej vzájomnosti, respektíve hnutia za jednotu iba na základe činnosti Československej jednoty, došli by sme k záveru, že hnutie sa nedopracovalo na vyšší stupeň politickej spolupráce. Bola by to však nesporne chybná konzekvencia, lebo v pozadí činnosti hnutia za jednotu sa od roku 1907 môžeme čoraz intenzívnejšie stretávať s prejavmi vzájomného politického zblížovania.⁴⁶

Z českej strany podporovali apolitický charakter hnutia za jednotu v prvom rade predstavitelia – v podstate austroslovenského – neoslovenského prúdu, ktorých viedol Karel Kramář. Praktickú spoluprácu (hospodársku, kultúrnu) však aj účastníci zjazdu neoslovenského hnutia v roku 1908 pokladali za prípravu a podmienku etapy politickej spolupráce. Kramář síce zdôrazňoval apolitickosť hnutia, no diskusie, ktoré vypukli počas anekčnej krízy, jednoznačne dokázali, že otázka spolupráce Slovanov v monarchii, na Balkáne a v Rusku sa v nijakom prípade nemôže pokladať za apolitický problém.⁴⁷

V cykle článkov kritizujúcich neoslovenský program – práve pre jeho programovo apolitické ciele – na to poukázal aj Masaryk, ktorý v predvojnovom období sledoval

⁴⁴V listoch blízkeho Hodžovho spolupracovníka Bohdana Pavlů, ktorý patril k najiniciatívnejším budapeštianskym československým aktivistom, adresovaných Rotnáglovi sú dôležité informácie dopĺňajúce poznatky o ťažkostiach pri financovaní česko-slovenských kultúrnych vzťahov. ALU MS 64 B 29. – Presný obraz o tom podáva aj zápis zo 16. februára 1910, ktorý sa nachádza v archíve Československej jednoty. – LA PNP, Praha, Zápisy, Fond Československej jednoty.

⁴⁵Výmena listov medzi Pavlů a Františkom Votrubom ponúka zaujímavý dodatok k činnosti slovenských novinárov v Prahe a českých v Budapešti. Korešpondencia Františka Votrubu. Bratislava 1961. – Štefan Osuský – predstaviteľ americkej Slovenskej ligy, ktorá ho v období prvej svetovej vojny vyslala do Európy, kde úzko spolupracoval s Masarykom – mohol vo vojnových rokoch vo švajčiarskej emigrácii neustále sledovať vnútropolitický vývoj v Uhorsku práve vďaka správam „československých“ novinárov, ktorí sa domácky pohybovali ako v Budapešti, tak aj v Prahe. Česko-slovenská emigrácia dokázala vo svojej protiuhorskej propagande využiť najmä články Antona Štefánka o uhorskej problematike, ktoré vychádzali v pražských českých novinách. Spomenul to aj T. G. Masaryk vo svojich memoároch o prvej svetovej vojne, ktoré vyšli pod názvom Svetová revolúcia. Podrobnejšie pozri SZARKA, L.: Egy XX. századi államalapító emlékirati (Pamäti zakladateľa štátu v XX. storočí). In: T. G. MASARYK: A világforradalom 1914–1918 (Svetová revolúcia 1914–1918). Budapest 1990., s. 446–449.

⁴⁶Milan Hodža sa, napríklad, pravidelne radil s predstaviteľmi českého politického života. SÚA ČR Praha, Český národní výbor, 1901–1910. 08. 01. 1907. Andreja Hlinku zo slovenskej Ludovej strany zasa v súvislosti s Černovou spoznali celé Čechy a na jeho okružnej ceste, ktorú absolvoval pred odpykaním si dvojročného trestu straty slobody v Szegede, ho oslavovali ako národného hrdinu. (Budeme o tom podrobnejšie hovoriť v kapitole č. V.)

⁴⁷Materiál z pražského neoslovenského zjazdu sa nachádza v pozostalosti Karla Kramářa v archíve Českého národného múzea. O slovenských súvislostiach neoslovenského hnutia pozri NENAŠEVOVÁ, Z. S.: Slovenský buržoázny politický tábor a neoslavizmus. HČ (26) 1978, č. 3, s. 395–408.

hnutie za česko-slovenskú jednotu iba z úzadia a okrem niekoľkých príležitostných prejavov ho takmer vôbec nekomentoval.⁴⁸

Teoretická báza neoslovanského hnutia však v česko-slovenských súvislostiach bezpochyby prispela k prekonaniu predchádzajúceho ovzdušia nedôvery. Redaktori českého, respektíve poločeského pôvodu pracujúci v slovenských novinách (František Votruba, Bohdan Pavlů, Dušan Porubský a iní) ako oduševnení prívrženci hnutia pokladali za najsvetlejší dôkaz životaschopnosti, aktuálnosti neoslovanskej idey kultúru, hospodársku a politickú spoluprácu, ktorá sa rozvinula v znamení česko-slovenskej vzájomnosti.⁴⁹

Tábor slovenských politikov, ktorý mal výhrady voči Čechom, zaujal, prirodzene, kritické stanovisko aj voči neoslovanskému hnutiu. Svetozár Hurban Vajanský napríklad pokladal pražský neoslovanský zjazd za neaktuálny, lebo „*hoci jedovaté semeno zasiate nepriateľskou rukou ešte nevyrástlo do klasu, ešte ho nerozdrvila myšlienka dobra (...) separatizmus by bez veľkej námahy, ale s veľkou opovržlivosťou mohol vyvolať celoslovenský škandál, aj keby sa mu nepodarilo rozvrátiť zjazd*“.⁵⁰ Pre Vajanského totiž nebolo prijateľné nijaké slovanské hnutie, ktoré neuznávalo ruský protektorát a primát, pričom práve z tohto dôvodu pokladal medzinárodné nadhodenie poľskej otázky na pražskom zjazde za vážnu chybu.

Je však faktom, že na petrohradskom neoslovanskom zjazde v roku 1909 sa ohlásili závažné rozpory. Zjazd v roku 1910 v Sofii mal už staré razenie, ruská hegemonia na ňom opäť dostala svoje predchádzajúce „práva“, no bola to slávnosť, na ktorej sa neurobila meritórna politická práca. Na tomto kongrese sa prvýkrát zúčastnila slovenská „delegácia“, ktorú môžeme pokladať za oficiálnu a ktorú tvorili Vajanský a Ľudovít Bazovský z Lučenca.⁵¹

Prehĺbenie česko-slovenských vzťahov sa v predvojnovom období bezprostredne prejavilo aj v činnosti českých a slovenských politických skupín. Veľký ohlas v Predlitavsku, Zalitavsku, ako aj v iných krajinách vyvolali najmä české prejavy v ríšskej rade kritizujúce uhorskú národnostnú politiku, respektíve podobné české vyhlásenia na rokovaniach delegácií.⁵² Práve zasadnutia rakúskej a uhorskej delegácie v Pešti poskytli príležitosť

⁴⁸Čas, 10–12. marec 1908.

⁴⁹Podľa českých redaktorov, pracujúcich v slovenských novinách, mohla mať neoslovanská politika pre slovenský národ mimoriadne veľký význam. Prvky slovanskej spolupráce boli čoraz zreteľnejšie, pričom do úzadia boli zatlačené aj predchádzajúce gramatické, jazykové spory. „Slovansko-slovenské“ a „česko-slovenské“ čítanie pokladali za zlučiteľné, pričom dôraz kladli na to druhé. Slovenský denník, 21. január 1912.

⁵⁰VAJANSKÝ, SVETozár HURBAN: Listy z Uhorska. 40 listov uverejnených v ruských novinách „Moskovskije vedomosti“ v priebehu roku 1908. Martin 1907, s. 53.

⁵¹ALU MS 57 C 3, listy E. Bazovského Matúšovi Dulovi. Vajanský v septembri a októbri 1910 publikoval svoje denníkové zápisky zo Sofie na stránkach Národných novín. Bazovský sa istý čas stotožňoval s rusofilskými, dokonca v istých súvislostiach panslavistickými názormi Škul-tětyho a Vajanského. V súvislosti s posilnením vojnovnej atmosféry napríklad v citovanom liste Dulovi napísal, že v čase balkánskych konfliktov by bolo potrebné, aby slovanské národy monarchie, každý slovanský obyvateľ monarchie, teda aj slovenskí sedliaci, mali silnejšie slovanské povedomie, potom by sa monarchia sotva mohla zaoberať myšlienkou na vojnu so susednými slovanskými národmi.

⁵²V súvislosti s Černovou vystúpili v rakúskom sneme okrem českého sociálneho demokrata Modráčka aj Záhradník, Šilinger, Hruban, Masaryk a Kramář a v ríšskej rade bolo prijaté

pre to, aby vedúci českí a slovenskí politici zladili svoje stanoviská k zahraničnej, vnútornej a národnostnej politike monarchie. Napríklad v čase budapeštianskeho zasadnutia delegácií spoločných rezortov začiatkom roka 1911 práve na takomto príležitostnom česko-slovenskom stretnutí odznela aj prednáška T. G. Masaryka o perspektívach vývinu malých národov, v nej po prvýkrát sformuloval tézy svojej prednášky, ktorá mala v roku 1915 mimoriadny úspech v Londýne.⁵³

Slovenská strana takisto čoraz výraznejšie spoznávala význam politického združovania sa s Čechmi, hoci česko-slovenský štátoprávny program nepokladal pred rokom 1914 ani jeden slovenský prúd za aktuálnu koncepciu. Slovenské zoskupenia, či už išlo o slovenský spoločenskokritický mesačník Prúdy združujúci budapeštiansku slovenskú univerzitnú mládež a liberálnu občiansku inteligenciu,⁵⁴ o redakciu Slovenského denníka, o okruh ľudí okolo Milana Hodžu, ktorý „vykrvácal“ v snemových voľbách v roku 1910, alebo o ružomerskú skupinu, ktorej dávali punc rodiny Vavra Šrobára, Fedora Houdka a Makovického, však boli zároveň čoraz pevnejšie presvedčené, že dualizmus sa za krátky čas rozpadne – najneskôr smrťou Františka Jozefa, respektíve súčasne s nástupom Františka Ferdinanda na trón – ako domček z karát. Podľa Milana Hodžu, ktorý bol na začiatku storočia nesporne politikom najväčšieho formátu, bola ústredným motívom kombinácií súvisiacich s Františkom Ferdinandom a čoraz viac aj česko-slovenských politických úsilí práve príprava na zmenu a nie naliehanie na – nikým neočakávanom – úplnom rozpade: „Poneváž nemáme výhľady na osobitný česko-slovenský štát (toho času), treba nám monarchia, ktorá ale len tak môže udržať vo svojich rámcoch národnú rovnováhu, ak je ústredne ovládaná,“ – obraňoval v roku 1913 tzv. belvederskú politiku, opierajúcu sa o reformné plány dediča trónu Hodža. Potom pokračoval: „Preto nás ženie záujem do náručia imperializmu (t. j. do náručia ríšskej politiky – L. Sz.) – a navzájom tento náš neseperatistický záujem nám len môže vy dobyť to, aby sa monarchia nespájala len s Maďarmi, ale aj s nami.“⁵⁵ Pred vypuknutím vojny sa toto zdržanlivé slovenské chápanie, ktoré si za zásadný cieľ vytýčilo vnútornú transformáciu monarchie, prejavilo aj v slovenskom odmietnutí radikálnejších českých návrhov, ako aj v podstatných rozdieloch medzi českými a slovenskými odpoveďami v česko-slovenskej ankete spomínaného budapeštianskeho slovenského mesačníka Prúdy, vyhlásenej na jar roku 1914 a publikovanej až v roku 1919.⁵⁶

uznesenie, ktoré uložilo rakúskej vláde vystúpiť s oficiálnou kritikou národnostnej politiky budapeštianskej vlády. O tom pozri ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci, c. d., s. 194–198. Masaryk v roku 1908 označil národnostnú politiku v Uhorsku za rabovanie nemaďarských národov, keďže táto politika ich nielenže demoralizuje, ale ich ženie aj na okraj hospodárskeho krachu. Naše Slovensko 1908, s. 91.

⁵³Prednáška T. G. Masaryka peštiským Slovákom. Naša zástava. marec 1911.

⁵⁴O zoskupení Prúdy pozri HRONSKÝ, MARIÁN: Politický profil generácie okolo časopisu Prúdy. HČ (23) 1975, č. 4, s. 509–531.

⁵⁵List Milana Hodžu predstaviteľovi spomínanej ružomerskej skupiny s československou orientáciou Fedorovi Houdkovi cituje ZUBEREC, V.: Alternatíva tzv. belvederskej politiky. HČ (22) 1974, s. 117–118.

⁵⁶Anketa o česko-slovenskej vzájomnosti. Prúdy 1914–1919. – Na názorové rozdiely v česko-slovenskej politike GALLAS, JAN – HAUNER, V. J.: Náš pomer k Rakousku, dualismu a zahraniční politice říše. Přehled 1914, č. 33–34. odpovedá STODOLA, EMIL: Česi a Slováci. Tamže, 1914, č. 40.

Predvojnové politické motívy a predstavy hnutia za česko-slovenskú jednotu bezpochyby pripravili pôdu pre vypracovanie a prijatie radikálnejších štátoprávných riešení, ktoré umožnili zmeny v strednej Európe v rokoch 1914–1918, no ich dobová politická váha a vplyv boli ako v českej, tak aj slovenskej spoločnosti až do konca roku 1914 veľmi obmedzené. Zo slovenského hľadiska *program československej jednoty* v podstate nahrádzal neorganizovanosť a slabosť vlastných síl, respektíve na poli vzdelávania a školstva, ako aj v hospodárskej a politickej spolupráci predstavoval predtým chýbajúce zázemie, bol „zahraničnou“ podporou voči reštriktívnej a diskriminačnej uhorskej národnostnej politike. Tak sa fikcia o československej národnej jednote, ktorá vznikla pod českou hospodárskou, politickou a kultúrnou hegemoniou, respektíve čechoslovakizmus, ktorý sa stal v Československu založenom v roku 1918 oficiálnou štátnou ideológiou, stali súčasne vynútenou a nevyhnutnou medzistanicou novej etapy slovenského národného vývinu po roku 1918.

V rokoch prvej svetovej vojny vzniklo zahraničné česko-slovenské politické hnutie, ktoré však iba vo veľmi malej miere mohlo rozvíjať svoju činnosť zameranú na založenie štátu na báze idey a výsledkov predvojnového hnutia za jednotu, keďže ono zostávalo na pôde dualistickej monarchie a nerátalo s tým, že za taký krátky čas sa bude paralelne, dokonca spoločne riešiť nezávislosť dvoch národov. Predstava predvojnového hnutia za česko-slovenskú jednotu – mimoriadne silná na českej strane – o jednotnom národe bola predohrou tzv. čechoslovakizmu, ktorý sa v období medzi dvoma svetovými vojnami stal štátnou ideológiou, pričom sa radikálni slovenskí prívrženci predvojnového hnutia za jednotu (Vavro Šrobár, Fedor Houdek, Anton Štefánek a istý čas aj Milan Hodža) stali slovenskými zástancami československej štátnej idey. V súlade s tým bol v slovenskom verejnom živote do roku 1918 určujúci postoj k uhorskej štátnosti nahradený ideologickým sitom vzťahu k čechoslovakizmu: kritériom národne verného, „pravého Slováka“ sa po roku 1918 postupne stalo popieranie československej národnej jednoty.

IV.

Slovenská otázka

v národnostnej politike uhorských vlád v rokoch 1867–1899

Východiská národnostnej politiky v Hornom Uhorsku po rakúsko-uhorskom vyrovnaní

Pravdepodobnosť vzniku národnostných konfliktov v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní predznamenal fakt, že národnostné menšiny takmer jednotne odmietli národnostný zákon z roku 1868. Viliam Pauliny-Tóth, vedúca osobnosť slovenského národného hnutia, pokladal ešte vo voľbách do snemu v roku 1869 za prípustné kandidovať s programom strany ľavého strediu Kálmána Tiszu. Tento program doplnil iba o požiadavku rovnoprávnosti uhorských národností, ktorú nevnímal širšie, než ju chápal národnostný zákon z roku 1868. Za volebným úspechom Paulinyho-Tótha v Báčke sa však v prvom rade skrýva srbsko-slovenská spolupráca na juhu Dolnej zeme, keďže ostatní slovenskí politici, ktorí kandidovali s podobným umierneným programom, boli v slovenských volebných okresoch neúspešní. Druhé krídlo slovenského hnutia vedené Jánom Bobulom, tzv. Nová škola, ktorá sa uspokojila aj s možnosťami národnostného zákona, dosiahla v prvých snemových voľbách v období dualizmu takisto veľmi skromné výsledky. Pauliny-Tóth, respektíve Ján Uhliarik a Zoltán Zmeskál, ktorí boli zvolení za Novú školu, v súlade so svojím umierneným programom v sneme privedla vody nenamútili.¹

¹O slovenskej politickej scéne rozdelenej do dvoch táborov pozri PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana..., c. d., s. 57–64. O Paulinyho účinkovaní v sneme BOKES, FRANTIŠEK: Viliam Pauliny-Tóth, slovenský poslanec v r. 1869–1872. Turčiansky Svätý Martin 1942. Stanovisko Jána Bobulu k národnostnému zákonu publikuje: Értesítés az új tót iskola 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről (Správa o konferencii slovenskej novej školy, ktorá sa konala 23. októbra 1872 v Pešti), Pest 1872. Úryvky zo správy publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 367–371. História *Novej školy slovenskej* spracoval KOSTICKÝ, BOHUSLAV: Nová škola slovenská. Bratislava 1959.

Neúplné pramene k hornouhorskej národnostnej politike vlád Andrásyho, Lónyaiho, Szlávyho a Bittóa dokazujú, že prístup k slovenskej otázke zásadne determinovala pozitívna úprava národnostného zákona a negativizmus zápasu s nejasným príznakom panslavizmu.² Činnosť vlád charakterizovala podozrievavosť voči slovenským kultúrnym ustanovizniám, ktoré vznikli v desaťročí pred vyrovaním, a odmietanie zámerov zakladať nové inštitúcie. Napr. v roku 1873 odmietol minister vnútra Gyula Szapáry zaregistrovať Slovenskú jednotu, ktorá mala byť celoslovenskou kultúro-záujmovou organizáciou, lebo existoval predpoklad, že jednota bude vyvíjať panslavistickú činnosť.³

To, že obvinenie z nedokázateľného panslavizmu – ktorý sa z tohto dôvodu nedá ani poprieť – je účinné, po prvý raz potvrdila iniciatíva verejnosprávneho výboru Zvolenskej župy, ktorý viedol podžupan Béla Grünwald: gymnáziá s vyučovacím jazykom slovenským v Revúcej, Turčianskom Svätom Martine a Kláštore pod Znievom boli podľa hlásenia, ktoré sa dostalo do rúk ministra školstva a kultu Ágostona Treforta, „založené preto, aby sa panslavizmus prostredníctvom stredných škôl úspešnejšie šírili medzi slovenským obyvateľstvom milujúcim svoj hornozemský domov“.⁴

Hoci vyšetrovanie, ktoré bolo v súvislosti s týmito tromi školami nariadené, dokázalo predložiť iba náhodné obvinenia, Trefort predsa čoskoro nariadil všetky tri školy zavrieť. Uhorské vlády pokladali v období dualizmu likvidáciu slovenského stredného školstva, ktoré národnostný zákon povoľoval, za definitívnu a aj neskôr marili všetky iniciatívy slovenských miest, spolkov a cirkví zakladať školy.

Hornouhorská politika uhorských vlád bola od počiatku zameraná negatívne a jej skutočné základy boli položené v prvých rokoch vlády Kálmána Tiszu (1875—1890), keď sa opatreniami proti Matici slovenskej položili aj ideologické základy politiky tvrdej ruky.

Tiszova vláda sa administratívnymi prostriedkami snažila zabrániť menšinám organizovať sa a dosiahnuť tak v politickom živote významnejší vplyv. Okrem toho chcela zlikvidovať ich parciálnu autonómiu (školskú, cirkevnú) a usilovala sa minimalizovať ich kultúrnu činnosť. Popritom sa v spolupráci so šovinistickými silami (s maďarskou džentry a župnými úradníkmi, ktorí sa na národnostne zmiešaných územiach združovali a robili politiku v pomadžarčujúcich spolkoch, pričom ich vplyv v uhorskej spoločnosti po vyrovaní zosilnel) snažila všetkými dostupnými prostriedkami šíriť medzi národ-

²Názory na panslavizmus v období dualizmu pomerne vierohodne odzrkadľuje hlásenie liptovského župana Mártona Szent-Iványiho ministromi vnútra barónovi Bélovi Wenckheimovi, podľa ktorého možno „národnostnú slovenskú (rozumej slovenskú) otázku rozdeliť do troch tried“: „Na panslavov, tí sú nezmeriteľní“, „na Slovanov s dobrým zmyslaním, s ktorými je ľahké transigovať, lebo sú vlastenci“, „na ľud, ktorý je najspoločnejším spojencom Maďarov, lebo nerozmýšľa o formách vlády a najviac sa pripúta k vláde, ktorá mu ponúka najviac materiálnej pomoci.“ KEMÉNY, G. G.: *Iratok...*, zv. I., c. d., s. 56. – Pozitívny duch národnostného zákona sa prejavuje napr. aj v odpovedi ministerského predsedu Józsefa Szlávyho na memorandum Matice slovenskej z 15. januára 1873, ktorá bola adresovaná predstaviteľom tejto organizácie. Tamže, s. 391–392.

³BOKES, FRANTIŠEK: *Dokumenty...*, zv. II., s. 359–364.

⁴RUTTKAY, LÁSZLÓ: *A felvidéki szlovák iskolák megszűntetése 1874-ben* (Zatvorenie hornouhorských slovenských škôl v roku 1874), Pécs 1939. – *Iratok a nagyőrcei, turócszentmártoni és znióvárlajai szlovák gymnáziumok megszűntetéséről* (Spisy o zatvorení gymnázií v Revúcej, Turčianskom Svätom Martine a Kláštore pod Znievom). In: KEMÉNY G. G.: *Iratok...*, zv. I., c. d., s. 425–450.

nostami maďarský jazyk. Tomuto cieľu bola podriadená aj štátna školská politika (Zákonné články XVIII/1879, XXX/1883), pričom sa vláda aj viacerými inými nariadeniami, napr. obežníkom listom z roku 1879, ktorý obmedzil registráciu národnostných spolkov, usilovala položiť základy pre šírenie maďarského jazyka v prostredí nemaďarského obyvateľstva.⁵

Vláda využila slabosť a roztrieštenosť slovenského národného hnutia a súborom protislovenských opatrení sa pokúsila demonštrovať svoju silu a zastrašiť národnostných politikov. V Hornom Uhorsku silneli protislovenské nálady a v tlači sa množili útoky proti Matici slovenskej. Matica bola v tlači obviňovaná z toho, že už od svojho založenia nepracovala iba ako literárny spolok, ale ako hornouhorské centrum „panslavistickej strany“, že v nej má svoje korene národnostné buričstvo, teda že všetka matičná činnosť je protinárodná a protištátna.

Voči Matici sa viedlo viactýždňové policajné vyšetrovanie, na základe ktorého bola činnosť Matice slovenskej 6. apríla 1875 nariadením ministra vnútra Kálmána Tiszu pozastavená. Dňa 12. novembra toho istého roka bol spolok úplne zrušený. Majetok Matice vo výške takmer 100 000 forintov bol skonfiškovaný, pričom sa nebrala do úvahy žiadosť vedúcich predstaviteľov spolku, aby o osude majetku rozhodlo v súlade so štatútom valné zhromaždenie organizácie. Podľa oficiálneho zdôvodnenia „*bolo voči činnosti slovenského literárneho a ľudovoosvetového spolku s názvom Matica slovenská vedené policajné vyšetrovanie a z hlásenia o tomto vyšetrovaní vysvitlo, že spomínaný spolok, hoci jeho stanovy nepripúšťajú nijaké angažovanie sa v politických a cirkevných záležitostiach, sa viac než rozvoju literatúry venuje politickému buričstvu s panslavistickým zameraním, že vo svojej literárnej práci sa sústreďuje najmä na vydávanie diel, ktoré skresľujú históriu a roznečujú nenávisť voči uhorskému štátu a maďarskému národu, a napokon, majetok spolku sa proti predpisom využíva na mimospolkové ciele, dokonca aj na súkromné pôžičky a podpory*“.⁶

Opatrenia vlády boli pre slovenské hnutie veľkou ranou, zničili veľkú časť jeho kultúrnych výdobytkov a na dlhý čas prerušili jeho politickú činnosť. Alternatívny politický smer *Nová škola* – ako sme videli – stroskotal a zanikol. Najmä staršia generácia roku 1848, tzv. *memorandisti*, sa – ako jediní predstavitelia slovenských snáh a národných ideí – podobne ako ostatné národnostné hnutia stiahli do pasivity, pričom tak urobili sčasti pre svoje neúspechy a sčasti ako protest proti národnostnej politike vlády. Centrálny denník začiatkom sedemdesiatych rokov založenej Slovenskej národnej strany *Národné noviny* síce pravidelne útočil na maďarizačnú politiku uhorskej vlády, no politická pasivita strany spôsobila, že sa zúžila spoločenská báza hnutia, v dôsledku čoho mala slovenská politika v osemdesiatych rokoch silne lokálny a provinčný charakter.

⁵POLÁNYI, IMRE: Magyarosításí történeke Szlovákia területén (1900–1914). Törekvés az iskolák magyarosítására. (Úsilie o pomaďarčovanie na území Slovenska [1900–1914]. Úsilie pomaďarčiť školy.) Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1962. s. 115–132. – POTESMRA, MIHAL: Školská politika maďarských vlád na Slovensku na rozhraní 19. a 20. storočia. HČ 1978. č. 4, s. 497–536. – Spomínané zákony o vzdelávaní ľudu, stredných a materských školách a nariadenie z roku 1879 publikuje KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 620–622., 681–683., 809–811.

⁶Uznesenie ministerskej rady vo veci vyšetrovania Matice slovenskej, 1. apríl 1875. – KEMÉNY, G. GÁBOR: Iratok..., zv. I., c. d., s. 508.

Maďarské vedenie a administratíva hornouhorských žúp využili pasivitu slovenského národného hnutia a od začiatku osemdesiatych rokov sa v záujme šírenia maďarského jazyka pustili do koordinovanej spoločenskej akcie. Na maďarizačné hnutie mala mimoriadne veľký vplyv brožúra Bélu Grünwalda z roku 1878 s názvom *Horné Uhorsko (Felvidék)*.⁷ Grünwald, ktorý bol v krajine populárny nielen ako poslanec snemu, ale aj ako autor vynikajúcich diel o histórii a verejnej správe, svojou brožúrou v celej krajine oživil šovinistického ducha, vytvoril ideológiu pomadžarčovania a stal sa jednou z vedúcich duchovných osobností protislovenského prúdu. Navyše ako podžupan Zvolenskej župy získal aj podporu Horného Uhorska a žúp iných regiónov. Zatvorenie slovenských škôl bolo v období dualizmu jednou z najväčších národnostnopolitických akcií, ktorá sa konala na podnet zo župy a ktorú inicioval práve Grünwald. Tisza sa v každom prípade poučil z vytvárania atmosféry v župách a neskôr už zasahovanie žúp do celoštátnej politiky – najmä v národnostnej otázke – oceňoval menej.⁸

V úvode svojej „politckej štúdie“ dospel Grünwald na základe etnickej štruktúry Horného Uhorska, mohutnejšieho politického a kultúrneho organizovania sa Slovákov a silnejšieho – zo zahraničia usmerňovanej – „panslavistickej agitácie“ k záveru, že Horné Uhorsko je pre uhorský štát vážnou hrozbou, a keďže je táto hrozba veľká, treba neodkladne pomadžarčovať. Podľa neho je na pomadžarčovanie potrebná koordinovaná činnosť vlády, orgánov miestnej správy a inteligencie; je potrebné zakladať pomadžarčujúce spolky a materiálne-mravné ich podporovať; vzkriesiť a posilniť národného ducha v Hornom Uhorsku; pomadžarčiť materské a ľudové školy, omše; zabezpečiť výlučné postavenie maďarského jazyka.

Cieľ, ktorý treba dosiahnuť, opísal Grünwald takto: „*Naša misia je v rámci hraníc krajiny a spočíva v tom, že musíme obsadiť tento štát až po najvzdialenejšiu hranicu, musíme v nej zaujať postavenie, ktoré sme vzhľadom na našu početnú, majetkovú, mravnú a duchovnú prevahu, náš historický význam, oprávnení zaujať, naplníme celú krajinu maďarským národným duchom: v našom záujme a v záujme ľudstva pozdvihneme k sebe a zušlachtené cudzie, zaostané ľudské plemená, ktoré v nej žijú.*“⁹

Grünwald opísal aj cieľ a perspektívu pomadžarčovania: „*Ak chceme žiť, musíme sa rozmnožovať a posilňovať prostredníctvom asimilácie cudzích prvkov. Nesmieme dopustiť, aby sa nemaďarské plemená žijúce v uhorskom štáte emancipovali, rozvíjali svoj pocit solidarity s príbuznými plemenami: najmä Slovákov žijúcich na území Uhorska musíme vytrhnúť z tela Slovanstva a pripátať ich k sebe tak silno, aby nám boli tým, čím boli Alsanania a lotrinskí Nemci pre Francúzov. Ak sa nám podarí pripátať si k sebe Slovákov, naveky ich vytrhneme zo Slovanstva, a ak k nim pripojíme nemecký prvok, ktorý je z početného hľadiska taký veľký ako slovenský, a ak bude aj on lipnúť na maďarskom prvku a nechá sa Maďarmi pomaly-pomaly asimilovať, tak môžeme*

⁷GRÜNWARD, BÉLA: A felvidék. c. d., s. 18.

⁸Zvolenskú župu, ktorá iniciovala zrušenie slovenských stredných škôl, podporovalo dovedna 26 orgánov miestnej správy. O prejavoch tejto ranej národnopolitickej aktivity žúp pozri RUTTKAY, L.: A felvidéki..., c. d., s. 8–10. O Grünwaldových národnopolitických názoroch pozri LACKÓ, MIHÁLY: Halál Párizsban. Grünwald Béla történelmi művei és betegségjei (Smrť v Paríži. Diela a nemoci historika Bélu Grünwalda). Budapest 1986, s. 30–40.

⁹GRÜNWARD, BÉLA: A Felvidék..., c. d., s. 22

pokoje hladieť do budúcnosti. V krajine potom nebude 6, ale 10 000 000 Maďarov, ktorí ostatné 3 000 000 Nemaďarov ľahko vyvážia.“¹⁰

Grünwaldov asimilačný program je teda omnoho radikálnejší než spomínané predstavy Beksicsa, presadzujúce politickú asimiláciu, čo dokazujú aj jeho nevyberané prostriedky.

V nemalej miere práve pod vplyvom Grünwaldovej brožúry vznikali od roku 1881 po celej krajine, no najmä v Hornom Uhorsku, osvetové spolky, ktorých sotva skrývaným cieľom bolo šírenie maďarského jazyka a vlasteneckého ducha. V Hornom Uhorsku spomedzi nich zohral najväčšiu úlohu Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok založený v roku 1882. V obciach obývaných Slováckmi zakladal zo svojho majetku, ktorý pochádzal zo štátnych i župných zdrojov a zbierok, maďarské materské školy, ľudové knižnice a maďarské kultúrne spolky. Spolok zadarmo rozdával učebnice písané v maďarskom jazyku a odmenami sa snažil motivovať učiteľov na efektívne šírenie maďarského jazyka. Organizoval kultúrne predstavenia, kurzy, ktoré slúžili propagácii maďarského jazyka.

Spolok FEMKE vydával aj vlastné noviny s názvom Felsőmagyarország Nemzetőr (Hornouhorský strážca národa), ktoré sa ihneď stali hlásnou trúbou maďarizačného hnutia. Maďarizačná činnosť spolku však priniesla iba veľmi skromné výsledky. Väčšina akcií zameraných na šírenie jazyka sa z dôvodu nezájmu skončila neúspešne, preto ich bolo treba pozastaviť. Spolok napriek rozsiahlej materiálnej a morálnej podpore zo strany vlády a župnej správy nenaplnil očakávania, ktoré sa doňho vkladali.¹¹

Medzi hornouhorskými vzdelávacími spolkami mal zvláštne postavenie *Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávací spolok* (Magyarország Tót Közművelődési Egyesület) – založený v roku 1885. Spolok svoju činnosť rozvíjal v slovenskom jazyku a v jeho oficiálnom programe – hoci vznikol ako výsledok spoločnej iniciatívy vlády a „hornouhorského vlasteneckého obecnstva“ – nefigurovala otvorená maďarizácia, ale zvyšovanie duchovnej a mravnej úrovne slovenského ľudu pomocou literárnych prostriedkov. Spolok sa výchovou vo vlasteneckom duchu snažil svoj program aj realizovať.

Po zatvorení *Matice slovenskej* nezostal už Slovákom nijaký kultúrny spolok, ktorý by bol schopný organizovať a usmerňovať ich kultúrny a vedecký život. Zostávajúce spolky – ženský spolok *Živena*, *Muzeálna slovenská spoločnosť* a *Spoločnosť svätého Vojtecha* (*Adalberta*) – neboli schopné plniť túto úlohu. Majetok Matice, ktorý dosahoval výšku približne 100 000 forintov, vláda protiprávne skonfiškovala. Keďže o skonfiškovaní majetku nerozhodol súd, vedenie Matice a slovenskí politici sa nevzdali nádeje, že zabavený majetok získajú späť.

Vládu zasypávali množstvom žiadostí a memoránd, žiadali, aby sa zabavené finančné prostriedky použili na pôvodné ciele a aby bola opäť povolená činnosť Matice; delegácia Matice slovenskej navštívila aj Viedeň, aby presvedčila cisára o potrebe zmeniť rozhodnutie uhorského ministerstva vnútra. Hoci slovenské pokusy boli neúspešné, za-

¹⁰Tamže.

¹¹FEMKE vyvíjala v hornouhorskom regióne veľmi rozsiahlu a rozmanitú činnosť, o ktorej informovala vo svojich pravidelne vychádzajúcich ročenkách (*A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve 1882–1918*, *Ročenka Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku 1882–1918*) a výročných správach (*Jelentés a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület ... évi működéséről*, *Správa o činnosti Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku*

bavený matičný majetok spôsoboval vláde čoraz väčšie nepríjemnosti, a to aj z toho dôvodu, že záležitosti sa venovala aj česká a rakúska tlač.

Po týchto udalostiach sa zrodila myšlienka založiť vládny slovenský vzdelávací spolok, ktorého oficiálnym cieľom bol rozvoj a šírenie slovenskej kultúry. Podstatou jeho činnosti však v skutočnosti bolo legálnou formou odvieť od pôvodného účelu časť matičného majetku. Založením spolku – ktorý oficiálne vznikol ako právny nástupca Matice – zároveň formálne zanikol aj právny základ žiadostí slovenských politikov o povolenie činnosti Matice a navrátenie jej majetku, veď nový spolok oficiálne využíval matičný peňažný fond na rozvoj slovenskej kultúry.¹²

Vládna iniciatíva sa stretla s priaznivým ohlasom v kruhu hornouhorskej džentrickej byrokracie. Aj ona spolok potrebovala, lebo „*nemožno pochybovať o tom, že aj napriek urýchlenuému postupu maďarizácie budeme mať ešte veľmi dlho veľmi veľa Slovákov, ktorí z rôznych dôvodov nebudú čítať po maďarsky, no istú duchovnú potravu predsa len budú potrebovať. Ak im túto potravu neponúkneme my, potom ju dostanú z takého miesta, v ktorom bolo vždy prvoradým cieľom kriesiť protimaďarské zmýšľanie.*“¹³ Úlohou spolku bola úzka spolupráca s FEMKE, šírenie vlasteneckého ducha v slovenskom vidieckom prostredí a príprava na asimiláciu.

Rokovania vlády a predstaviteľov, resp. úradníkov hornouhorských žúp sa začali už začiatkom roka 1884, dňa 25. apríla 1884 boli ministerstvu vnútra predložené stanovby spolku, ktoré ich 12. novembra 1884 schválilo. Ustanovujúce zasadnutie *Uhorsko-krajiniského slovenského vzdelávacieho spolku (Magyarországi Tót Köz művelődési Egyesület)* sa konalo 14. februára 1885.¹⁴

Na ustanovujúcej schôdzi sa zúčastnili všetky významné osobnosti spoločenského života Horného Uhorska, župani, poslanci snemu, vládni úradníci. Za predsedu spolku bol zvolený bansko-bystrický biskup György Császka, za podpredsedu podžupan zvolenskej župy barón Béla Radvánszky a tajomníkom sa stal poslanec snemu Mihály Zsilinszky. Vo vedení spolku nájdeme ministra dopravy hornouhorského pôvodu Gábora Barossa, podžupanov Zvolenskej, Nitrianskej, Turčianskej, Liptovskej, Novohradskej a Oravskej župy, šarišského župana Tamása Mattyasovszkého, 17 poslancov snemu a mnoho hornouhorských aristokratov, teda všetkých tých, ktorí zohrávali kľúčovú úlohu aj v činnosti FEMKE. Podľa stanov cieľom spolku bolo: „*Pomocou literárnych*

v roku ...). Spolok založil v deviatich župách a Banskej Štiavnici nadácie. Z vlastných zdrojov prevádzkoval vyše tridsať maďarských materských škôl, v ktorých bola povinným vyučovacím jazykom maďarčina, predpis dokonca stanovil, že „v prípade, ak učiteľky ovládajú aj iný jazyk ako maďarský, v oblasti, kde je tento iný jazyk domáci, ich nemožno zamestnať“. – A Felvidéki Magyar Köz művelődési Egyesület Óvoda Szabályzata (Predpisy Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku pre materské školy). Nitra r. n. Predpisy boli prijaté na zasadnutí FEMKE v roku 1886 v Balassagyarmate. O činnosti FEMKE pozri napr. SMIDÁK, DEZIDER: Niektoré problémy Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku (1882–1919). In: Kapitoly z dejín Nitry. Bratislava 1963, s. 119–142. – SMIDÁK, DEZIDER: Vplyv maďarizačného spolku FEMKE na vývoj slovenskej spoločnosti (1882–1919). In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre (9) 1966. Spoločenské vedy. Bratislava 1966, s. 103–117.

¹²BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty... II., c. d., s. 374–379.

¹³Ruffy Pál jelentése az egyesület 30 éves működéséről (Správa Pála Ruffyho o tridsaťročnej činnosti spolku), REZsL. Tisza-iratok, IX/a.

¹⁴Felsőmagyarországi Nemzetőr (3) 15. február 1885.

prostriedkov pozdvihnúť duchovnú a mravnú úroveň slovenského obyvateľstva v Uhorsku. Z pôsobnosti spolku sú úplne vylúčené všetky politické a cirkevné otázky.¹⁵ Podľa stanov malo v rukách všetky práva usmerňovať činnosť spolku predstavenstvo, ktoré disponovalo právom dopĺňať sa, pričom kompetencie valného zhromaždenia boli oklieštené do tej miery, že valné zhromaždenie iba bralo na vedomie správy predstavenstva. Toto opatrenie malo zabrániť tomu, aby činnosť spolku neovplyvňovala prípadná „panslavistická“ agitácia v členských radoch. Poľom pôsobnosti spolku bolo desať hornouhorských žúp (Oravská, Tekovská, Gemersko-Malohontská, Hontianska, Liptovská, Novohradská, Bratislavská, Trenčianska, Turčianska, Zvolenská), v ktorých predtým pracovala Matica slovenská, lebo v nich – podľa zdôvodnenia – hovorilo slovenské obyvateľstvo rovnakým nárečím, ktoré sa výrazne líšilo od spišského, šarišského a zemplínskeho dialektu.¹⁶

Nový spolok ihneď zaslal ministerstvu vnútra žiadosť vo veci predisponovania matičného majetku a už na druhý deň prišla kladná odpoveď. Spolok okrem toho vo forme vládnych subvencií dostal aj úroky matičného fondu, ktoré predstavovali približne tri štvrtiny jeho rozpočtu (5 000 forintov). Matičný fond zostal aj naďalej pod správou ministerstva vnútra a spolok z neho podľa potrieb dostával menšie sumy.¹⁷

Vznik spolku vyvolal veľký ohlas v hornouhorskej tlači. Časopis *Felsőmagyarországi Nemzetőr* vo viacstranovom článku uvítal založenie spolku, ktorý „sa zrodil ako duchovná zbraň na vyváženie šíriaceho sa panslavizmu“. Podľa článku je úlohou spolku saturovať slovenský ľud populárnovedeckou literatúrou, ktorá je svojím vlasteneckým duchom vhodná na to, aby udržiavala v slovenskom ľude lásku k vlasti. Dôležitým aspektom je, aby publikácie boli lacné a knižnice a učitelia ich dostávali zadarmo, aby „ich blahodarný vplyv siahal čo najhlbšie a šíril sa v čo najširšom kruhu“. Časopis FEMKE pokladal za prvoradú úlohu potlačenie vplyvu českého jazyka a kultúry: „Ak už niekto má mať duchovný vplyv na Slovákov, ktorí ešte nie sú schopní viesť samostatný duchovný a literárny život, nie je lepšie, ak na nich vplývame my, a to jediným cielavedomým prostriedkom, literárnymi dielami vychádzajúcimi v slovenskom jazyku, čo má pre slovenský ľud ešte tú nepochybную výhodu, že pestujeme jeho jazyk, ktorého sa slovenskí nacionalisti, aby zakryli svoju duchovnú chudobu, chcú vzdať v prospech jazyka českého.“¹⁸

Slovenské a české periodiká sa postavili k vzniku spolku podozrievavo. Nemali námietky proti tomu, aby spolok vydával maďarské knihy v slovenskom preklade, no jednotne protestovali proti tomu, aby sa na tento cieľ použil majetok Matice slovenskej. Bývalý tajomník Matice František Sasinek v otvorenom liste „Pred Bohom a svetom“ uverejnenom v Národných novinách protestoval proti protiprávnomu použitiu matičných financií.²⁰

FEMKE, prirodzene, podporovala vznik nového spolku: „Slovenský osvetový spolok nám sňal z pliec časť tarchy, jeho činnosť nám pripraví pôdu. Slovenský ľud si vďaka spolku obľúbi svoju uhorskú vlasť, posilní sa jeho vernosť a láska k uhorskej domovine,

¹⁵Felsőmagyarországi Nemzetőr 1. apríl 1885.

¹⁶Tamže.

¹⁷Tamže.

¹⁸Tamže, 1. február 1885.

¹⁹A Magyarországi Tót Közművelődési Egyesület hivatása (Poslanie Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku). Felsőmagyarországi Nemzetőr 15. máj 1885.

²⁰Národné noviny 3. február 1885.

*a my, keď k nemu zavítame s úsilím šíriť maďarského ducha a jazyk, nájdeme otvorené náručia, lebo Slováci sa prostredníctvom slovenského vzdelávacieho spolku naučia, že my sme skutočne ich bratia, a nie nepriatelia, ako to rôzne Noviny a Hlásniky učia už desaťročia... Budú šíriť lásku k uhorskej vlasti v slovenskom jazyku, nasmerujú dezorientované myslenie slovenského ľudu správnym smerom, a tým ho učinia schopným prijať maďarského ducha a túžiacim poznať maďarský jazyk.*²¹

Činnosť týchto dvoch spolkov si teda ohľadne základných cieľov neprotirečila. Úlohou FEMKE bolo pomaďarčovanie miest, keďže mestá sú centrami kultúry a ich vplyv má dosah aj na okolité oblasti. „Úlohou slovenského vzdelávacieho spolku je pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň slovenského ľudu v dedinách, v ktorých sa nedá s maďarizáciou patrične uspieť už aj kvôli topografickým pomerom.“²²

Zakladatelia Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku tým zároveň vytýčili cieľ šíriť medzi slovenským dedinským ľudom uhorské vlastenectvo a propagovať spoločnú historickú tradíciu, aby sa v slovenskom ľude posilnili už existujúce emocionálne väzby na Uhorsko. Slovenský ľud mal uveriť, že Slováci sú v zmysle idey uhorskej štátnosti súčasťou jednotného a nedeliteľného maďarského politického národa, že sú vlastne po slovensky hovoriacimi Maďarmi. Slováci mali najprv prebrať maďarského ducha a zvyky, neskôr maďarský jazyk a splynúť s Maďarmi. Skutočnou úlohou spolku bolo teda pripraviť pôdu pre činnosť maďarizačných spolkov.

Činnosť spolku si však napriek tomu nezískala bezvýhradnú priazeň hornouhorských maďarských kruhov, ktoré neoceňovali, ale naopak kritizovali fakt, že spolok používa pri príprave pôdy na postupnú asimiláciu Slovákov omnoho trpezlivejší tón než FEMKE. Spolok napríklad zdôrazňoval, že „uhorský štát nevezme Slovákom ani ich jazyk, ani ich domáce zvyky. Nech sa modlia k Bohu vo vlastnom jazyku, nech slúžia vlasti ako verní synovia uhorskej domoviny hovoriaci slovenským jazykom, ktorí spolu so všetkými obyvateľmi krajiny rovnocenne participujú na všetkých právach a povinnostiach voči uhorskej vlasti a ako štátni občania hovoriaci slovenským jazykom sú organickou časťou nedeliteľného jednotného maďarského národa. Treba poznať charakter slovenského ľudu, je to krotký, mierumilovný, trpezlivý, pracovitý ľud, je poddajný, formovateľný, dá sa viesť, no nevysmievajme sa z jeho jazyka, zvykov, kroja“.²³ Tento postoj sa úplne líšil od Grünwaldovej ideológie, podľa ktorej „je maďarská rasa v každom ohlade nadradená nad slovenskú. Jej duchovné schopnosti sú väčšie, mravnosť silnejšia, jej sebavedomie opovrhuje zhrbeným sluhovským charakterom Slováka.“²⁴

²¹Felsőmagyarországi Nemzetőr 15. máj 1885.

²²Tamže.

²³Tamže.

²⁴GRÜNWARD, BÉLA: A Felvidék, c. d., s. 32. V Grünwaldovej štúdií je mnoho myšlienok, ktoré urážajú Slovákov: napr. „Ten, kto je v Hornom Uhorsku pánom, ten je už Maďar, nie Slováka.“ (s. 29) „... iba ten, kto nehovorí iným jazykom, a preto sa nachádza na najnižšom stupni vzdelanostnej úrovne, rozpráva po slovensky.“ (s. 31) „Ten, kto dôverne pozná pomery v Hornom Uhorsku, musí prísť k záveru, že Uhorsko má obyvateľov rozprávajúcich slovenským jazykom, no slovenská národnosť neexistuje.“ (s. 35) Posledný výrok môžeme, samozrejme, chápať aj tak, že Grünwald priveľmi kriticky vnímal retardovaný vývoj sebaurčenia slovenského národného spoločenstva.

Spolok chtiac-nechtiac pomohol rozvoju slovenského literárneho jazyka, zvýšil duchovnú úroveň ľudu a jeho materiálnu situáciu. Podobne ako slovenskí konzervatívni politici z Turčianskeho Svätého Martina – pravda, s celkom rozdielnym zámerom – bojoval proti nepriaznivému vplyvu českej literatúry a jazyka, ktorý „škodí slovenskej kultúre“. Spolok dal preložiť do slovenčiny diela Aranya, Petőfiho, Jókaiho, Gárdonyiho, dokonca aj Sofokla. Prostredníctvom pôdohospodárskych odborných rád presviedčal slovenských sedliakov, aby si osvojili moderné spôsoby hospodárenia, vstúpil do boja s alkoholizmom, ktorý bol medzi Slovákmi veľmi rozšírený, a veľmi skoro spustil aj protivystahovaleckú propagandu. Pomáhal gazdinám zariaďovať domy čisto, zdravo, jednoducho, ale prakticky. Stupňujúce sa nepochopenie a nevôľa, ktorú voči činnosti spolku prejavovali šovinistickí ideológovia a publicisti, je teda pochopiteľná.

Géza Kostenszky vo svojej práci „Nemzeti politika a Felvidéken“ (Národná politika v Hornom Uhorsku) píše: „Slovenský vzdelávací spolok nenaplnil očakávania, ktoré doňho pri jeho vzniku vkladali hornouhorskí vlastenci. Namiesto populárnych, periodických publikácií krmil slovenských čitateľov akýmiisi vzletnými experimentmi, prekladmi cudzích klasikov (...) Už samotný fakt, že pestujeme, rozvíjame slovenskú literatúru, je z hľadiska Maďarov úplne pomýlenou záležitosťou, lebo ak by bolo toto úsilie úspešné, Slováci by sa osamostatnili od maďarskej kultúry, čím by sme sami privodili víťazstvo panslavizmu. Ak by spolok zanikol, oplakávalo by ho iba málo ľudí.“²⁵

Na spolok zároveň útočil – kvôli maďarizačným cieľom v jeho programe – aj Lajos Mocsáry, ktorý kritizoval zámer spolku po slovensky maďarizovať tých, ktorých sa nepodarilo maďarizovať ostatným maďarizačným spolkom po maďarsky.

Pri vzniku spolku v roku 1885 sa jeho zakladatelia nádejali, že vďaka spolupráci vlády, hornouhorskej verejnej správy a „vlasteneckého obecnstva“ dosiahnu pri šírení vlasteneckého ducha a potlačení českého vplyvu, ktorý ohrozoval ich záujmy, veľké úspechy. Tieto nádeje sa však väčšinou nenaplnili. Počiatkové oduševnenie džentričkej byrokracie postupne ochablo a úmerne tomu klesala aj ich materiálna a mravná podpora.²⁶

Tieto dôvody spôsobili, že spolok nebol na konci 19. storočia schopný zabrániť znovuoživeniu a rýchlemu rozprúdeniu slovenského národného hnutia, dokonca nebol schopný ani vyvážiť ho.

V desaťročiach po vyrovnaní vládna národnostná politika v Uhorsku skutočne nedisponovala dôveryhodnými informáciami o smerovaní hornouhorskeho slovenského národnostného hnutia. Konfrontačný kurz maďarského nacionalizmu, ktorý sa rodil najmä v župách a zosilnel v sedemdesiatych rokoch 19. storočia, si vytýčil za cieľ likvidáciu národnostných hnutí, ktoré v mnohých regiónoch v súlade s národnostným zákonom využili právo používať svoj jazyk, teda predstavovali konkurenciu. Zo spisov o zrušení troch slovenských gymnázií vychádza najavo, že vláda sa stotožnila so strachom župných maďarských kruhov o živobytie a využila chyby, ktoré sa dali vyriešiť aj disciplinárnymi trestami, dokonca sa pokúsila presadiť názor, že likvidácia národnostného školstva je v záujme budovania štátom riadeného školského systému. V súvislosti s vyšetrovaním okolo gymnázia v Turčianskom Svätom Martine právom napísal predunajský superintendent Lajos Geduly ministromi Trefortovi, že v záujme uplatnenia

²⁵KOSTENSZKY, GÉZA: Nemzeti politika a Felvidéken (Národná politika v Hornom Uhorsku). Budapest 1893, s. 6.

²⁶Tento proces odzrkadľuje upadajúci záujem časopisu Felsőmagyarországi Nemzetőr o spolok.

najtvrdších sankcií proti školám bolo potrebné za protištátnu činnosť vyhlásiť národnostné uvedomenie učiteľov a lásku k materskej reči.²⁷

Vládni činitelia zodpovední za národnostnú politiku sa napriek tomu snažili vyvodit' z prvých skúseností hornouhorskej národnostnej politiky aj všeobecne platné poučenia. Podľa záznamu štátneho tajomníka ministerstva kultu a školstva Gedeona Tanárkyho mohla hornouhorská politika budovať iba na „bdelej, dôslednej a najmä rozhodnej“ práci vlády, na starostlivo vyberaných župných orgánoch a na spoľahlivosti úradníkov, učiteľov, farárov pracujúcich v slovenských regiónoch.²⁸ O regionálnych vzdelávacích spolkoch však veľmi rýchlo vyšlo najavo, že nie sú schopné meritórne podporovať realizáciu vládnych predstáv a nanajvýš príležitostne sa dajú využiť, resp. že sa možno o ne oprieť pri naplňaní cieľov pomadařčovania.

Kľúčové otázky hornouhorskej vládnej politiky

V súvislosti s hornouhorským slovenským a rusínskym národno-národnostným hnutím sa v počiatočnej fáze dualizmu udomácnil v uhorskej národnostnej politike pojem panslavizmus, ktorého význam bol vo vnútro- a zahraničnopolitickom kontexte pomerne vágny a nejasný. Za prejav panslavizmu sa v Uhorsku v prvom rade pokladali sympatie uhorských slovanských národností k Rusku a všeobecne k Slovanstvu. Napríklad Béla Grünwald dokazoval panslavistický charakter slovenského národného hnutia tým, že podľa jeho názoru nemala slovenská národná idea nijaké historické a psychologické opodstatnenie, preto sa národne uvedomelí Slováci takmer inštinktívne chceli stať súčasťou väčšieho slovanského spoločenstva: „... ešte aj tí, čo zdanlivo bojujú za záujmy Slovákov, nechcú pre nich zabezpečiť samostatnú existenciu, ale ich iba pripraviť a urobiť náchylnými na to, aby čo najľahšie splynuli so slovanskou masou.“²⁹

V dobovej publicistike sa slovo panslavizmus už-už stalo synonymom slova vlastizrada, ako to napokon v polemike s Grünwaldom poznamenal aj významný príslušník Slovenskej národnej strany Michal Mudroň. Najimpulzívnejší Grünwaldov nasledovník Béla R. Míticzí ponúkol takúto vágnu definíciu: „... panslavizmus: je úsilie zamerané proti nášmu bytiu, ktoré ohrozuje našu štátnosť, je to úsilie, ktorého cieľom je rozvrátiť tisícročie fungujúce politické rámce, za cieľ si vytýčil zmeny, ktoré nemajú ani historické, ani geografické, tobďž etnografické oprávnenie...“³⁰

²⁷Správu Lajosa Gedulyho z 3. mája 1874 publikuje RUTTKAY, L.: A felvidéki..., c. d., s. 101–106.

²⁸Rozsiahly výťah zo správy štátneho tajomníka Gedeona Tanárkyho pozri tamže, s. 65–69.

²⁹GRÜNWARD, BÉLA: A felvidék, c. d., s. 49.

³⁰R. MITICZI, BÉLA: Panszlávizmus, c. d., s. 9.

V prvých obežníkoch, nariadeniach uhorskej vlády, týkajúcich sa panslavistických tendencií a javov, sa takisto operovalo s takto vážne chápaným pojmom. V čase východnej krízy nariadil Kálmán Tisza policajný dohľad nad osobami, ktoré boli v župách všeobecne známe tým, že „sa venujú panslavistickým špekuláciám a poburovaniu“.³¹ V osemdesiatych rokoch 19. storočia nariadil Tisza v prostredí hornouhorských Slovákov nejednen prísny policajný dohľad, ktorý odôvodňoval situáciou na Balkáne, resp. vplyvom prenikajúcim z Balkánu, lebo sa obával, že panslavistická idea je schopná zjednotiť Slovanov žijúcich v Uhorsku.³² Podžupan Turčianskej župy Lajos Lehoczky v odpovedi na obežník Tiszu z roku 1885 s panslavistickou tematikou ponúkol novú, dá sa povedať funkcionálnu definíciu panslavizmu: „... myšlienky dotýkajúce sa vlastizrady, ktoré pri každej príležitosti zdôrazňuje celé panslavistické slovanské záujmové spoločenstvo (...) ponúkajú najmä to, čo možno ponúknuť bez obvinenia z poburovania k otvoreným nepokojom.“³³ Stropkovský hlavný slúžny István Molnár v správe zaslanej zemplínskemu županovi konkretizuje vyššie citovanú definíciu takto: To, že „panslavizmus má svojich tajných propagátorov, ktorí sú nepriateľmi idey uhorskej štátnosti, aj v našom Hornom Uhorsku, dokazuje mnoho signálov... Na prsiach našej milovanej vlasti tajne parazitujú ničomníci, pričom nejednen spomedzi nich túžobne hľadí na nočného molocha, ktorého hniezdenie je zamerané proti našej domovine a monarchii, lebo chce, aby sa naplnili jeho podlé zámery a aby história čo najskôr hovorila o Uhorsku ako o zaniknutom kráľovstve a národe.“³⁴

Onálepkovanie politických úsíl slovenského národného hnutia pojmom panslavizmus by samo osebe nebolo vážnym zdrojom konfliktov, veď triezvo zmyšľajúci, vplyvní politici na oboch stranách vedeli, že neorganizované hnutie malého národa nemôže mať a priori panslavistické ambície a že za podobnými vyhláseniami jednotlivcov z radov slovenskej inteligencie sa skrýva iba nekritický obdiv k Rusku a snaha udržiavať kontakty, čo však nemalo masovú bázu. Liptovský župan Márton Szent-Iványi počas výmeny listov, ku ktorej došlo na margo povolenia vystúpenia oravského slovenského ochotníckeho divadelného súboru v Liptovskom Svätom Mikuláši, charakterizoval v liste zo 7. októbra 1879 rámce slovenskej náklonnosti k Rusku nasledovne: „Mýli sa ten, kto sa domnieva, že prianím panslávov je ruské hnutie. Ruskú vládu odmietajú, pod záštitou ústavy sa cítia dobre a netúžia po korbáči. (...) Nepotrebujú teda ruskú vládu, ale slovenské Rakúsko, ktoré má vzniknúť zmiatutím maďarskej a rakúskej hegemonie, dualizmu.“³⁵

Globálnu diagnózu liptovského župana môžeme pokladať za presnú, veď cesty Vajanského, Mudroňa, či Škultétyho do Ruska, ich ruská korešpondencia, respektíve pomerne nízka, niekoľkotisícrubová ročná podpora pre *Národné noviny* boli všeobecne známe a nikto ich nepokladal z hľadiska bezpečnosti štátu za nebezpečné. Navyše kontakty všeobecne známych rusofilských slovenských politikov s Petrohradom alebo pred-

³¹ŠOBA Levoča. Spišská župa, županské dôverné spisy 1876. Obežník ministra vnútra 1060 rez. 1876.

³²ŠOBA Levoča. MV 552 rez. 1881. Porov. SNA, Bratislava. Uhorské kráľovské Ministerstvo vnútra 2. MV 762 rez. 1887.

³³Tamže, SNA, Bratislava, MV 1176 rez. 1885.

³⁴Tamže, SNA, Bratislava, MV 557 rez. 1887.

³⁵Liptovská župa, županské dôverné spisy 139/1879.

staviteľmi iných slovanských národov monarchie sa najčastejšie uskutočňovali pod policajným dohľadom. Predstavitelov hornouhorského maďarského politického života, ktorí hľadali najúčinnnejšie metódy, ako paralyzovať slovenské hnutie, nesporne iritovala už samotná existencia slovenského hnutia, jeho pomerne rýchly rozvoj v porovnaní s maďarskými spolkami a expanzia, ktorá sa zdala nezadržateľná. V osemdesiatych rokoch 19. storočia sa aj vláda snažila prehodnotiť, presnejšie povedané postaviť svoju hornouhorský politickú koncepciu na nové základy.

Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok a lokálne maďarizačné spolky, ktoré rástli ako huby po daždi, no boli ešte bezvýznamnejšie a nemohúcejšie, nedokázali vyvinúť nijakú činnosť, ktorá by meritórne pôsobila proti rozvoju slovenského hnutia, organizujúceho sa vďaka pomoci opozičnej tlače a cirkevnému životu v materinskej reči. Navyše aj činnosť týchto spolkov bola neustálym terčom národnostnej tlače a národnostných organizácií. Najmä činnosť FEMKE vyvolávala v slovenskej politickej verejnej mienke (t. j. v tlači a skupinách, ktoré sa venovali politike) čoraz intenzívnejšie antipatie. Veľké pobúrenie vyvolala tzv. dolnozemska akcia spolku, v rámci ktorej bolo pri piatich prfležitostiach presťahovaných zo slovenských žúp do dolnozemských maďarských rodín spolu takmer tisíc slovenských detí, často bez súhlasu ich najbližších príbuzných. Z veľkej časti išlo o siroty alebo polosiroty a ich presťahovaním na Dolnú zem chcela FEMKE jednak týmto deťom pomôcť, jednak prispieť k urýchlenému pomadžarčeniu slovenskej mládeže. Táto akcia, ktorá nedbala na základné zásady dobrovolnosti a humánosti, veľmi uškodila nielen autorite spolku, ale aj dobrej povesti maďarského spoločenstva v Hornom Uhorsku, ako aj povesti celej krajiny.³⁶

Aj samotné vedenie spolku si uvedomilo, že dolnozemska akcia presídľovania detí prestrelilo. Neskôr sa svoje maďarizačné ciele snažilo spopularizovať najmä v školskej politike a na poli hospodárskej politiky. Memorandum FEMKE zaslané

³⁶K akcii FEMKE zameranej na presídlenie detí pozri leták Hlas k rodičom slovenským, tútorom, predstaveným a všetkým priateľom detí a mládeže (Praha 1892), ktorý sa nachádza medzi prezidiálnymi spismi Ministerstva vnútra Uhorského kráľovstva – 893. pod č. 1902 rez. Spolu sa realizovalo päť presídľovacích akcií: v roku 1874 zobrali do dolnozemských maďarských rodín 400 detí, v roku 1887 190, v roku 1888 z Trenčianskej župy 86, v tom istom roku z Liptovskej župy neznámy počet a v roku 1892 zasa 174 detí. Správa spolku z mája 1893 o poslednej akcii obsahuje tieto fakty: Na Dolnú zem bolo presídlených namiesto oficiálne oznámených 500 detí 270 a 130 sa spomedzi nich čoskoro vrátilo domov. Celú akciu charakterizoval nedostatok prezieravosti. „Z Nitry bola do starostlivosti milosrdných ľudí presídlená celá armáda na ulici pochytaných (!), nezbedných detí.“ Medzi presídlenými deťmi sa našlo aj šesť maďarských. Deti umiestnili v Nagykörosi, Kecskeméte, Hódmezővásárhelyi, Hajdúböszörményi (78 detí). Podľa pisateľa správy sa každé dieťa dostalo do lepších podmienok, než v akých žilo doma, všetky deti sa čoskoro naučili po maďarsky. Autor správy zároveň zdôrazňuje: „*Ani napriek povedanému nevidím praktický zmysel takéhoto hromadného presídľovania. Ak má byť jeho tendenciou umelé znížovanie počtu Slovákov a zároveň zvyšovanie počtu Maďarov, tak by sa to muselo diať v takých reláciách, v dôsledku ktorých by sa Horné Uhorsko vyludnilo, čo by malo vážne následky. (...) Úplne inou otázkou je, či by nebolo možné nasmerovať beztak nezadržateľné vysta-hovalectvo Slovákov do Ameriky na Dolnú zem.*“ Postoj zo správy FEMKE, ktorý by mohol byť aj básnickou otázkou, autor doplnil ešte jedným poznatkom: „*Po skutočne vydarenom presídlení sa deti nevracajú späť, teda Horné Uhorsko sa nepomadžarčuje.*“ Akcia FEMKE sa z nápadu umiestniť v maďarských rodinách tie slovenské deti, ktoré po epidémii cholery zúriacej

ministerskému predsedovi Dezső Bánffyemu kládlo prvýkrát dôraz na zlepšenie hospodárskych podmienok v Hornom Uhorsku v roku 1895, a to práve v záujme zabrzdenia „panslavizmu“. FEMKE zároveň iniciovala aj účinnejšiu a rozhodnejšiu vládnu tlačovú politiku.³⁷

Často a z mnohých strán kritizovaný radikalizmus národnostnej politiky Bánffyho vlády nekriticky prijali možno iba maďarizačné spolky, ktoré ho dokonca uvítali ako účinné riešenie národnostnej otázky. Práve preto prekvapuje Bánffyho odmietavá odpoveď na memorandum FEMKE: „Vláda na jednej strane nemôže podporiť spolok, ktorého činnosť alebo smerovanie nepokladá za prospešné, na druhej strane prípadné odňatie materiálnej podpory by mohlo byť zámienkou pre chúlостivé interpretácie. Nemenej vážnu pozornosť treba venovať aj okolnosti, že v prípade uspokojenia žiadosti FEMKE by sa mohli na vládu s podobnými žiadosťami obrátiť aj kultúrne spolky slúžiace národným cieľom a ich odmietnutie by opäť viedlo k rekriminácii.“³⁸ Bánffy z tohto dôvodu odmietol žiadosť FEMKE o podporu.

Pri zamietnutí žiadosti mohol svoju úlohu zohrať aj slabý vplyv a strata spoločenskej podpory maďarizačných spolkov, preto vládna národnostná politika v Uhorsku podporovala činnosť takéhoto typu v čoraz menšej miere. Vlády sa na národnostných územiach snažili opierať o župný verejnosprávny aparát a realizovať vlastné iniciatívy, pričom sa vyhýbali ponukám maďarizačných spolkov; tie síce mali záujem zohrať rolu sprostredkovateľa alebo vykonávateľa vládnych zámerov, no cieľové národnostné spoločenstvá ich vopred odmietali.

Zamietnutie žiadosti vyvolalo vo vedení FEMKE vážne vnútorné diskusie, ktoré v nasledujúcom roku viedli k zmene stanov spolku. Základné ciele spolku zostali nezmenené, spolok sa i naďalej snažil „pestovať a rozvíjať v Hornom Uhorsku vlasteneckého ducha, šíriť maďarský jazyk, napomôcť rozvoj verejného života, osvety a vzdelávania v národnom smere“.³⁹ Pri realizácii tohto cieľa sa však spolok viac ako doteraz chcel opierať o pomoc maďarského spoločenstva v desiatich hornouhorských župách (Nitrianskej, Trenčianskej, Tekovskej, Turčianskej, Liptovskej, Oravskej, Zvolenskej, Hontianskej, Novohradskej, Spišskej, ako aj v municipiálnom meste Banská Štiavnica). Za naj-

v hornouhorských župách v roku 1873 osireli, zvrhla na bezpochyby nešikovnú maďarizačnú iniciatívu a tieto z hľadiska polosirôt, respektíve nesirôt antihumánne pokusy veľmi poškodili povest FEMKE, ako aj celej uhorskej národnostnej politiky. Túto akciu pri každej príležitosti využívala československá zahraničná propaganda, a to najmä počas prvej svetovej vojny a na mierovej konferencii. – Maďarské ministerstvo vnútra viedlo v roku 1893 pod vedením trenčianskeho župana Gyulu Szalavszkého protikampaň proti slovenskému letáku, ktorý kritizoval akciu na presídlenie detí: leták na obranu akcie šírený prostredníctvom hornouhorského župného aparátu skoncipoval predseda trenčianskeho poručenského úradu Károly Petráss. O tom FABIAN, JURAJ: Národnostná otázka v municipiálnej politike Bratislavskej župy v 90. rokoch 19. storočia. Slovenská archivistika 1983 (18), č. 1, s. 55–74. O vyšetrowaní presídľovania z roku 1892 pozri „Tót gyerek magyar kenyéren“ („Slovenské dieťa na maďarskom chlebe“). Budapesti Hírlap 18. a 25. 08. 1892.

³⁷A Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület Évkönyve (Ročenka Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku), 1895, s. 9–14.

³⁸SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 4. 1049 rez. 1897.

³⁹ŠOBA Banská Bystrica, Nové stanov y FEMKE, FEMKE-iratok (Spisy FEMKE), 6. 38.

dôležitejšiu oblasť maďarizácie čoraz viac pokladal podporu škôl s vyučovacím jazykom maďarským.

Dôvod modifikácie stanov treba hľadať okrem úpadku, ktorý pociťovali aj členovia, v zjednotení síl. Nadalej sa však nedarilo začleniť do jednotnej organizácie aj župu a mesto Bratislava, keďže bratislavský vzdelávací spolok trval na svojej samostatnosti. Podobná situácia bola aj v prípade spolku v Šarišskej župe, hoci tam – vzhľadom na osobitosti šarišských a vo všeobecnosti severovýchodných Slovákov – vedenie FEMKE prechodne súhlasilo s právom organizácie na samostatnú existenciu.⁴⁰ Plány na komplexnú reformu maďarizačných vzdelávacích spolkov však boli napriek všetkému nerealizovateľné, lebo maďarskí politici a odborníci pracujúci v jednotlivých národnostných regiónoch si žiarlivo strážili akcie zamerané na ovládnutie regiónu a prostredníctvom nich aj vlastnú nezávislosť a vplyv.

Od prelomu storočia pripisovala vládna hornouhorská politika vzdelávacím spolkom čoraz menšiu úlohu, veď župný aparát bol v podstate totožný s najvyššími predstaviteľmi župných organizácií FEMKE. O to väčšiu pozornosť venovala činnosti slovenských kultúrnych spolkov, ktoré sa udržali pri živote. Spomedzi nich venovala pravidelnú pozornosť činnosti martinského ženského spolku *Živena* a *Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, resp. *Spoločnosti svätého Vojtecha (Adalberta)*, ktorá sídlila v Trnave – pre spolky to znamenalo neustále sledovanie a kontrolovanie. Po zatvorení Matice – keďže, ako sme sa už zmienili, žiadosť o povolenie činnosti Slovenskej jednoty bola zamietnutá – pracovali iba tri slovenské organizácie, ktorých aktivity prerástli lokálny rámec, pričom župný a policajný aparát sa snažil získať o ich činnosti čo najpodrobnejšie informácie. Tieto tri kultúrne inštitúcie mohli vo svojej činnosti pokračovať iba preto, lebo vláda sa obávala, že ich zákaz by vyvolal podobné pobúrenie, aké nastalo po zatvorení Matice. Na prelome storočí však pokladali predstavitelia hornouhorských žúp za zhubnú už aj samotnú existenciu slovenských organizácií.⁴¹

Szapáryho hornouhorská akcia (1890)

„Protiuhorské snaženia, ktoré môžeme zaznamenať na severozápade Horného Uhorska, mi ukladajú za povinnosť zaviesť voči nim pravidelné a úspešné opatrenia, a tak

⁴⁰LŐRINCZ, GYÖRGY: Néhány szó a magyar közművelődési egyesületek újjászervezéséről. Wlassich Gyula Vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr öngyméltóságához (Niekoľko slov k opätovnému organizovaniu maďarských vzdelávacích spolkov. Jeho excelencii ministrovi školstva a kultú Gyulovi Wlassichovi). Nitra 1897. s. 12.

⁴¹„Spomínaný spolok (*Živena*) je dôsledkom toho organizovania sa slovenských nacionalistov, ktoré zrodilo zrušenie Slovenskej Matice, gymnáziá a učiteľský ústav v Revúcej, niekoľko hornouhorských

zabezpečiť komplexné upevnenie štátnych a národných záujmov v budúcnosti.⁴² Tak začal svoj obežník, ktorým vyhlásil hornouhorskú akciu v októbri 1890, ministerský predseda Gyula Szapáry. Výzva adresovaná županom Oravskej, Liptovskej, Turčianskej, Zvolenskej, Nitrianskej, Bratislavskej a Tekovskej župy obsahovala šesťbodový program hornouhorskej konferencie, ktorá sa mala konať 23. októbra. Išlo o tieto okruhy problémov: národnostný vplyv na náboženské pomery v Hornom Uhorsku, postoj regionálnych úradníkov, otázka národnostných finančných ústavov, situácia ľudových škôl, problematika národnostnej tlače a národnostných spolkov.

Z odpovedí županov vysvitlo, že najmä medzi katolíckymi Slovákmi bola v tom čase ešte pokojná atmosféra. Oravský župan György Szmrecsányi upozornil, že v slovenskom národnostnom hnutí má jednoznačné prvenstvo evanjelické vierovyznanie, pričom slovenských evanjelických farárov označil za šíriteľov panslavistických, rusofilských myšlienok a – podľa jeho názoru už v tom období – organizátorov protiuhorských hnutí.⁴³

Podobné stanovisko zaujala aj jedna z popredných osobností hornouhorského županského zboru Lajos Kürthy z Liptovského Svätého Mikuláša, ktorý upozornil ministerského predsedu na protištátne tendencie ukryté v autonómii slovenskej evanjelickej cirkvi. Opatrenia proti slovenskému evanjelickému kléru odôvodnil Kürthy takto: „Najdôležitejším a najúčinnjším prostriedkom na zdanie panslavizmu je okrem spravodlivosti a čistoty každého oddelenia verejnej správy zásadná zmena autonómnej organizácie na jednej strane a na druhej strane rozhodné, cielavedomé pomadarčovanie...“⁴⁴

Podľa nitrianskeho župana Vilmosa Thuróczyho a bratislavského župana grófa Józsefa Zichyho boli sympatie katolíkov a evanjelikov so slovenskou materinskou rečou k slovenskej národnej myšlienke vyvážené, čo prirodzene súvisí s prevahou Slovákov katolíckeho vyznania v týchto župách, resp. s vplyvom tradične katolíckeho slovenského centra (Trnava).⁴⁵ Trenčiansky župan Pál Kubiczay a turčiansky župan Zsigmond Justh však takisto poukázali na takmer bez výnimky jednoznačnú úlohu „panslavistických“ evanjelických farárov a inteligencie, ktorí boli podľa svedectva správ ešte stále obviňovaní zo šírenia istých romantických a totálne panslavistických ideí (napr. zo živenia nádejí na vyslobodenie Rusmi).⁴⁶

V súvislosti so židmi, ktorí boli tretím najpočetnejším vierovyznaním v slovenskom národnostnom regióne, všetci ôsmi župani jednotne zdôrazňovali ich lojalitu k uhorskému

*finančných ústavov, tunajšiu tlačiareň a aj teraz vychádzajúcu tlač – venoval som jej pravi-
delnú pozornosť –, dokonca od roku 1878 som sa staral o to, aby som Vás prostredníctvom
dôveryhodných zdrojov informoval o účastníkoch jej zasadnutí, ako aj o tam prerokúvaných
otázkach... Voči Živené ako organizácii so schválenými stanovami som nebol schopný zasiah-
nuť, lebo zhubný, neprospešný vplyv spolku sa zatiaľ neprejavil v jeho činnosti, ale v jeho
čtrej existencii.“* Hlásenie turčianskeho župana Lajosa Lehoczkeho ministromi vnútra Kálmá-
novi Tiszovi zo dňa 11. decembra 1884. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV4. 869. rez.
1896 (spis Živeny).

⁴²SNA, Bratislava, Fascikel Szapáryho akcie, Uhorské kráľovské MV 2. 930 rez. 1890. Szapáryho obežník sa zrodil 8. októbra 1890.

⁴³Tamže.

⁴⁴Tamže.

⁴⁵Tamže.

⁴⁶Tamže.

štátu, hoci trenčianska správa s istou dávkou zlomyseľnosti poznamenala, že „*židia sa pomadarčujú, nie je medzi nimi pansláv, no aj vlastencov pripravených niečo obetovať je málo, držia s nami, lebo moc je v našich rukách*“.⁴⁷

Podľa správy z konferencie nedošlo dňa 23. októbra 1890 na rokovaní ohľadne národnostných pomerov v evanjelickej cirkvi k dohode, čo prekvapuje o to viac, že počas volieb biskupa preddunajského evanjelického dištriktu utrpel kandidát „maďarskej strany“ Ferenc Trsztyenszky hanebnú porážku. Voľby s výraznou prevahou vyhral Frigyes Baltík, ktorého podporovali slovenskí farári a slovenské cirkevné spoločenstvá.⁴⁸ Voľba evanjelického biskupa v Hornom Uhorsku, ktorá znamenala pre regionálny uhorský župný aparát vážnu prehru, sa prostredníctvom interpelácie Ivora Kaasa v sneme stala záležitosťou celoštátneho významu. Istotne aj tento fakt zohral svoju úlohu pri príprave Szapáryho akcie. Baltík svojou neskoršou činnosťou nenaplnil nádeje, ktoré doňho vkladalo slovenské hnutie, v čom isto zohrala svoju úlohu aj veľmi intenzívna kontrola zo strany administratívneho aparátu Liptovskej župy.

Spomedzi ostatných konfesijných otázok sa pozornosť konferencie sústredila na činnosť cirkevných ľudových škôl, najmä na školy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Konštatovalo sa, že tieto školy dodržiavajú školský zákon väčšinou iba formálne, lebo vyučovanie maďarského jazyka v nich nemá takmer nijaký praktický osov a neprináša nijaké výsledky. Podľa uznesenia konferencie bolo možné túto situáciu zmeniť v prvom rade rozšírením siete štátnych materských škôl, preto sa župani zaviazali zmapovať, kde sú materské školy potrebné.

Hoci správy žúp sa najrozsiahlejšie venovali činnosti národnostných finančných ústavov, stručný zápis z konferencie spomína iba potrebu zintenzívniť dohľad nad bankami založenými Slovákmi, čo bolo spoločné stanovisko zúčastnených. Správy županov odoslané štátnemu tajomníkovi ministerstva vnútra Gyulovi Szalavszkému sa venovali najmä činnosti *Tatra banky* so sídlom v Turčianskom Svätom Martine, pričom konštatovali, že prostredníctvom vzťahov medzi slovenským národným hnutím – presnejšie Slovenskou národnou stranou – a bankou sa peňažný ústav stáva determinujúcim faktorom postojov slovenského ľudu v Hornom Uhorsku.⁴⁹

Podozrievavosť voči národnostným finančným ústavom nedostala zrejme ani na konferencii konkrétnejšiu podobu, veď ani *Tatra banka*, ani ostatné menšie slovenské peňažné inštitúcie neboli na konci 19. storočia v takej situácii, že by mohli meritórne vplyvať na politické hnutia. Uhorské vlády sa kontinuálne a intenzívne zaoberali otázkou národnostných – medzi nimi aj slovenských – finančných ústavov. Počas vládnej kontroly slovenských bánk sa ukázalo, že majú pomerne nízky základný kapitál a v porovnaní

⁴⁷Tamže.

⁴⁸Tamže.

⁴⁹„V (dolnokubínskej) pobočke *Tatra banky* sú traja zamestnaní úradníci prívržencami národnostnej strany. Všetci traja sú evanjelici, neskrývane šíria svoje národnostné myšlienky a pri poslednej voľbe evanj(lického) biskupa sa aktívne zúčastnili na činnosti národnostnej strany. Nemám poznatky o tom, či *Tatra banka* poskytuje materiálnu pomoc činiteľom národnostnej strany, ako vládou poverený predseda som nahliadol do celého účtovníctva, no na takúto položku som nenarazil. Banka však pomáha svojim ľuďom tak, že ako úradníkov zamestnáva výlučne osoby s národnostným cítením.“ Župan Oravskej župy György Szmrecsányi predsedovi vlády Gyulovi Szapárymu. 21. október 1890. Tamže.

s rumunskými peňažnými ústavmi aj obmedzené kompetencie, vláda teda v nich nevidela zdroj priveľkého nebezpečenstva.⁵⁰ Jedno z uznesení konferencie však napriek tomu nariadilo dôkladné prešetrenie činnosti hornouhorskej Tatra banky.

Najrozsiahljšia diskusia sa však na konferencii týkala tlačových pomerov v regióne, diskutovalo sa najmä o podpore a cieľoch vládnej, respektíve tzv. vlasteneckej tlače. V spomínaných ôsmich župách vychádzal v roku 1890 martinský *Felvidéki Híradó*, čo boli jediné štátom dotované noviny. Okrem nich reprezentovali regionálnu, vládou čiastočne dotovanú uhorskú provládnu tlač *Ung* vychádzajúci v Užhorode, *Nógrádi Lapok* vychádzajúce v Balassagyarmate, *Ugozca* v Berehove, *Szepesi Lapok* v Spišskej Novej Vsi a v Budapešti vychádzajúce *Slovenské noviny*. Toto zistenie podnietilo zvýšenie štátnej podpory pre hornouhorské periodiká vydávané v maďarskom jazyku a ich postupné rozšírenie. Do centra hornouhorskej národnostnej politiky, ktorým podľa predstáv predchádzajúceho obdobia mala byť činnosť spolkov, sa na základe tohto poznania a uznesenia dostala tlačová politika s cieľom posilniť vlasteneckého ducha.⁵¹

V spisoch konferencie sa v protiklade k svojej váhe a významu iba vo veľmi malej miere spomína školská otázka. Predsedom vlády oslovení župani mali vo všeobecnosti výhrady voči tomu, že v ich župách iba veľmi pomaly rastie počet štátnych škôl. Obavy okolo postojov a národnej spoľahlivosti úradníkov vo verejnej správe sa na základe väčšiny hlásení ukázali ako neopodstatnené, čo však možno vysvetliť aj tým, že v štátnom a župnom úradníckom aparáte pracovalo vždy málo osôb so slovenskou materinskou rečou.

Szapáryho hornouhorská akcia – v súlade s uznesením prijatým na konferencii – pokračovala tým, že bratislavský župan gróf József Zichy dostal mandát vládneho splnomocnenca pre Horné Uhorsko a v krátkom čase mal vypracovať návrh komplexného balíčka hornouhorských opatrení, ktorý siahal od rozšírenia siete materských škôl cez zoznam farárov so „zlým duchom“ až po preskúmanie učebníc cirkevných škôl s vyučovacím jazykom slovenským.⁵² O tom, či bratislavský župan, ktorý sa na konferencii nezúčastnil, prijal poverenie, a ak áno, aké návrhy predložil, sme nenašli nijaké údaje.

Je však isté, že iniciatíva ministerského predsedu Gyulu Szapáryho otvorila vo vládnej hornouhorskej národnostnej politike novú etapu. Idea národnostnej politiky založe-

⁵⁰V súvislosti so slovenskými bankami porov. pozn. č. 35–38 v III. kapitole, ako aj HAPÁK, P.: *Das Nationalitätenproblem...*, c. d., s. 131–136. Citáty z hornouhorských spisov vzťahujúcich sa na záujem vlády o činnosť národnostných finančných ústavov v roku 1893 publikuje aj KEMÉNY G. G.: *Iratok...*, zv. II., c. d., s. 141–143.

⁵¹Tamže. Na konferencii sa istotne zúčastnil aj štátny tajomník ministerstva vnútra slovenského pôvodu Gyula Szalavzsky, ktorého mnohí spomínali ako hornouhorského ministra. Na jeho žiadosť pripravil Károly Kubányi *Emlékirat egy tót nyelven kiadandó magyar hazafias szellemű hírlap, esetleg más hasonirányú magyarosító sajtótermék tárgyában* (*Memorandum vo veci vydávania uhorských vlasteneckých novín, prípadne inej podobne zameranej tlačoviny v slovenskom jazyku*). – Z tendenčne kritického prehľadu hornouhorských provládnych a prouhorských tlačovín vyplýva, že autor odsudzuje slovenskú tlač Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku, lebo pestuje literatúru v slovenskom jazyku, pričom namiesto nej by chcel vydávať za prostriedky zatvorenej Matice noviny, ktoré by uverejňovali preklady z maďarskej literatúry a vo všeobecnosti by intenzívnejšie sprostredkovali maďarského ducha. Tamže. November 1890.

⁵²SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV, 2. 930. rez. 1890.

nej na pravidelných hláseniach z regiónov, rysujúca sa pri príprave konferencie a v správach z nej, bola realizovaná až o niekoľko rokov neskôr počas vlády bezpochyby nadmerne tvrdého Dezső Bánffyho, ktorý sa však v porovnaní s predchádzajúcimi ministerskými predsedami nesporne snažil o väčšiu systematickosť. Szapáryho akciu môžeme pokladať za prvú vedome pripravenú iniciatívu v období dualizmu, ktorej cieľom bolo vypracovať komplexný systém prostriedkov vládnej hornouhorskej národnostnej politiky. Všetky doterajšie hornouhorské rokovania mali charakter ad hoc, boli nepripravené a menej reprezentatívne, pričom nepriniesli nijaké významnejšie výsledky či opatrenia.

Je faktom, že v iniciatíve vlády z roku 1890 v súlade s dobovými národnostnopolitickými ideami a prostriedkami prevažovali predstavy a nariadenia, ktoré mali reštriktívny, intervenčný a kontrolný charakter. Až analýza vplyvu národnostných peňažných ústavov a nárast hromadného vystáhovalectva vyvolá národnostnopolitické postoje založené na preventívnej a sčasti pozitívnej intervencii, ktorá sa aj v slovenských regiónoch Horného Uhorska pokúsi voči slovenským opozičným politickým snahám čoraz dôraznejšie presadzujúcim etnoregionálne motívy a ciele uplatniť prostriedky priemyselnej politiky, politiky zamestnanosti a pozitívnej kultúrnej politiky.

Hornouhorská politika Bánffyho kabinetu

„Bánffy nepokladal ani národnostnú otázku (...) ako uhorskú vnútropolitickú otázku za problém, ktorý sa dá vyriešiť jednoduchým zákonným aktom (zrušenie národnostného zákona atď.) alebo čisto policajnými a administratívnymi opatreniami,“ napísal o národnostnej politike na konci štvorročného vládnutia (1895—1899) „mocipána župy Doboka“ Benedek Jancsó. Potom pokračoval: *„Vedel aj to, že na ňu nie je zaručene účinným liekom ani štátna verejná správa, o ktorej zázračnom účinku boli mnohí presvedčení. Bol si vedomý toho, že z nej vyplývajúce ťažkosti a prípadné nebezpečenstvá možno zmierniť, či úplne odstrániť spomedzi akútnych politických problémov a chorôb, iba kombinačným politickým postupom založeným na systematickosti a dôslednosti.“*⁵³

Na začiatku 90. rokov 19. storočia sa vláde Sándora Wekerleho, ktorá vystriedala Szapáryho kabinet, nepodarilo vytvoriť nijakú jednotnú koncepciu voči postupne sa reaktivizujúcim uhorským národnostným politickým hnutiam a ministerský predseda sa pokúsil zastaviť národnostnú lavínu kombináciou politiky ústupkov a tvrdej ruky. Nie náhodou bol názor väčšiny slovenských politikov na výsledky národnostnej politiky

⁵³(JANCÓSÓ, BENEDEK): Bánffy Dezső nemzetiségi politikája (Národnostná politika Dezső Bánffyho). Budapest 1899, s. 4.

Wekerleho vlády viac než kritický, veď v tejto súvislosti sa sotva dá hovoriť o nejakej koncepcii hornouhorskej alebo slovenskej národnostnej politiky.

Národné noviny obvinili Wekerleho, ktorý sa – ako na zdroj uhorských národnostných práv — odvolával na národnostný zákon z roku 1868 limitovaný školským zákonom a nariadením o používaní jazyka, z nedostatku úprimnosti, podpory maďarizačnej politiky, policajného dozoru nad národnostnými politikmi, postupného okliešťovania práv na používanie jazyka, nevýhodnej situácie, v akej sa ocitla národnostná školská mládež a obmedzenia slobodnej hospodárskej súťaže, ktoré malo národnostný podtón.⁵⁴

V období Wekerleho vlády však vládna politika nekládla väčšie prekážky slovenským snahám organizovať kultúrny a hospodársky život, opätovne aktivizovať politické hnutie a užšie spolupracovať so Srbmi a Rumunmi. Na jednej strane to bolo tak preto, lebo veľkú časť energie kabinetu odčerpал jeden z najatraktívnejších národnostných politických procesov voči uhorským a sedmohradským rumunským politikom, tzv. *Memorandový proces*, ktorý sa začal v roku 1895, na druhej strane preto, lebo ani úrad ministerského predsedu, ani ministerstvo vnútra nedisponovalo takou národnostnou informačnou sieťou a odborným aparátom, ktorý by umožňoval rýchle zásahy vlády.

Bánffy, ktorý vo svojom prvom prejave v sneme vyhlásil, že vo vládnej politike chce v budúcnosti bez akýchkoľvek obmedzení „kultivovať maďarský charakter jednotného uhorského štátu“, už na prvom rokovaní ministerskej rady dal schváliť uznesenie o tom, že v rámci úradu ministerského predsedu bude založené „oddelenie pre národnostné a socialistické záležitosti“. Medzi prvoradé úlohy oddelenia patrilo sledovať „národnostnú otázku v srbskom, panslávskom, saskom a rumunskom pododdelení“.⁵⁵

Diferenciácia medzi „pododdeleniami“ nebola, prirodzene, novinkou, veď na úrade ministerského predsedu sa od počiatku snažili zamestnávať úradníkov, ktorí ovládali jazyk jednotlivých národností a dôkladne poznali pomery v danom národnostnom regióne, čím vláda chcela na čo najvyššej úrovni dostať záležitosti všetkých piatich „celokrajinských národností“ pod svoju kontrolu. Jednopersonálna referentská činnosť sa však v rámci činnosti úradu ministerského predsedu organizačne ani obsahovo nevydelila, čo bezpochyby sťažilo, alebo aspoň spomalilo spravovanie a administrovanie národnostnej problematiky.

Bánffyho národnostná politika zaviedla tri fakticky nové prvky: vyžadovala pravidelné správy o národnostnopolitickej situácii v župách, v praxi presadila snahu o komplexný prístup, ktorého nevyhnutnosť bola sformulovaná na Szapáryho hornouhorskej akcii, a dôraznejšie a rozsiahlejšie než vlády v minulosti aplikovala prostriedky maďarizácie.

Potreba pravidelných hlásení sa ukázala v súvislosti s národnostným kongresom, ktorý sa konal 10. augusta 1895 v Budapešti.⁵⁶ Pozornosti župného a policajného aparátu totiž

⁵⁴Wekerle o národnostnej otázke. *Národné noviny* 9. august 1894.

⁵⁵Spisy o založení „oddelenia pre národnostné a socialistické otázky“ (národnostné oddelenie), ktoré sa vytvorilo v rámci úradu ministerského predsedu. In: KEMÉNY, G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. II., c. d., s. 327–329.

⁵⁶„Jednou z hlavných podmienok úspešného vládnutia je, aby vláda prostredníctvom oficiálnych orgánov, ale v prvom rade prostredníctvom Tvojej Excelencie neodkladne získala dôveryhodné a vyčerpávajúce správy o všetkých udalostiach alebo hnutiach celokrajinského významu, aby

ušla postupná inštitucionalizácia spolupráce rumunskej, srbskej a slovenskej národnosti, ako aj zvolanie budapeštianskeho kongresu, ktorý sa mal konať v čase zasadnutia medzi-parlamentárnej únie v Bruseli. Bánffy sa pod tlakom európskeho ohlasu rozhodol budapeštiansky kongres povoliť, no o očakávateľnom výsledku národnostnej konferencie skutočne nemal veľa informácií. Správy o národnostiach, ktoré museli verejnosprávne výbory žúp a župani na Bánffyho príkaz vypracovávať spočiatku každý mesiac, neskôr každý polrok, boli v niektorých prípadoch závažnou informačnou bázou o situácii v hornouhorských župách (Nitrianska, Trenčianska, Zvolenská, Liptovská), kým správy iných žúp (napr. Spišskej, Tekovskej, Oravskej) iba schematicky opisovali šírenie alebo oslabenie „panslavistického poburovania“.⁵⁷ Bánffyho vláda v súvislosti s emigráciou do Ameriky nariadila orgánom miestnej správy povinnú evidenciu údajov, čo malo v Hornom Uhorsku postihnutosť vystať mimoriadny význam.⁵⁸

Podľa ministerského predsedu, ktorý sám seba otvorene označoval za šovinistu („*Vývorit' jednotný maďarský národný štát je bez šovinizmu nemožné.*“⁵⁹), nespočítali nedostatky národnostnej politiky predchádzajúcich vlád v legislatíve, ale v polovičatom uplatňovaní zákonov vzťahujúcich sa na národnosti: „*Zákony o ľudových školách, vedení matrík, povinnej výučbe maďarského jazyka, materských a stredných školách, doplnkovej mzde pre učiteľov a farárov, o názvoch obcí atď. sú dostatočným dôkazom toho, že v záujme národného rozvoja môžeme a aj dokážeme tvoriť na báze nášho dualistického vzťahu zákony, avšak ani v prípade, že sa pri ich uplatňovaní dá ešte mnoho zlepšiť, nemôžeme hovoriť o obmedzení vyplývajúcom z našej štátoprávnej situácie, ale za vinníka musíme označiť iba slabosť alebo necielavosť výkonnej zložky, predovšetkým národné črty vyplývajúce z našej povahy, ako sú chvíľkové oduševnenie a presadzovanie ideí bez výdrže a dôrazu.*“⁶⁰

mohla na ich základe s potrebnou informovanosťou a prehľadom konať rýchlo a dôkladne, ako si to vyžaduje situácia. (...) Na budúci rok bez čakania na osobitnú výzvu, ráčte bezodkladne podať správy osobitne o každej štátnej, resp. politickej udalosti alebo hnutí, správy nech sú podrobné, informatívne a založené na dôveryhodných informáciách: touto cestou chcem upriamiť vašu pozornosť najmä na národnostné hnutia a pripomínam, že o skúsenostiach na tomto poli očakávam správy okrem súrnych prípadov každý mesiac.“ ŠOBA Levoča, Obežník ministerského predsedu Bánffyho županom. županské dôv. spisy, 1896. č. 145. V tomto fascikli sa nachádza aj ďalší Bánffyho obežník z roku 1896, ktorý prezrádza, že ministerský predseda obišiel svojho ministra vnútra a priamo prostredníctvom národnostného oddelenia vydal národnostopolitické inštrukcie, ktoré sa nie vždy zhodovali s pokynmi ministra vnútra Dezső Perczela. No ako úradník sa dokázal ovládať, na čo poukazujú jeho slová z tohto obežníka: „v národnostnej otázke je kompetentný minister vnútra“. Tamže, 148. 1896 rez.

⁵⁷Správy výborov verejnej správy sú v Štátnom archíve vyňaté z Archívu ministerského predsedu a sú uložené v osobitnom fonde. Polročné hlásenia verejnosprávnych výborov žúp boli zavedené do praxe v roku 1896. Národnostné hlásenia hornouhorských žúp spracoval KARPAT, JOZEF: Die Kommissionen für öffentliche Verwaltung in Ungarn und die Nationalitätenfrage (1901–1916). In: Jogtörténeti tanulmányok. Emlékkönyv Csizmadia Sándor hetvenedik születésnapjára (Historickoprávne štúdie. Zborník k výročiu 70. výročia narodenia Sándora Csizmadia). (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata.) Pécs 1979, s. 197–213.

⁵⁸Obežník ministerstva vnútra všetkým orgánom miestnej samosprávy, 22415/1898. MV, Zbierka nariadení I., 1898, s. 256–260.

⁵⁹BÁNFFY, DEZSŐ: Magyar nemzetiségi politika (Uhorská národnostná politika). Budapest 1903, s. 212.

⁶⁰Tamže, s. 24–25.

Je isté, že žiadosti, ktoré dostal snem na jar roku 1895 vo veci „zabrzdzenia poburovania proti uhorskému štátu a maďarskému národu“, medzi nimi aj návrhy zo slovenských regiónov – z Gemersko-Malohontianskej, respektíve Novohradskej a Zvolenskej župy –, vznikli na základe vládneho podnetu. V Sedmohradsku (Klužská župa) vznikla akcia, ktorá iniciovala zavedenie prísnejších opatrení na poli národnostnej tlače, školstva, nadobúdania majetku, finančných ústavov, ako aj na poli zahraničných poštových stykov. Návrhy, ktoré si Bánffy osvojil, sa čoskoro prejavili v národnostnej politike vlády.⁶¹

Ktoré opatrenia boli ťažiskom národnostnej politiky Bánffyho vlády v Hornom Uhorsku a ako dokázal v slovenskom regióne presadiť šovinistické úsilia? V prvom rade sa snažil sprísniť cenzúru slovenskej opozičnej tlače. Národné noviny, ktoré boli centrálnymi slovenskými novinami a vychádzali v Turčianskom Svätom Martine trikrát do týždňa, boli v Bánffyho ére neustále žalované, pričom vo väčšine tlačových procesov išlo o obvinenie z národnostného poburovania, ktorého sa mali noviny dopustiť.

Turčiansky župan Kálmán Justh, veriac v Bánffyho ráznosť, inicioval represálie voči centrálnym novinám Slovenskej národnej strany,⁶² no vysvitlo, že bez príkazu na domovú prehliadku nie je možné zabaviť inkriminované vydania novín, ako aj to, že domová prehliadka sa povoľuje iba vo výnimočných prípadoch. Preto sa voči autorom nesporne mimoriadne neľútostných článkov Maďarizačná bezočivosť (Národné noviny, 5. marec 1895) alebo Politický banditizmus (Tamže, 21. máj 1895) viedli iba tlačové procesy.

Počas éry Bánffyho kabinetu dostal spomedzi slovenských publicistov najvyšší trest redaktor Národných novín Ambro Pietor. Po návrate Pietora z výkonu dvojročného trestu sa v priateľskom kruhu Slovákov v Martine konala oslava, po ktorej sa začalo trestné konanie voči 22 zúčastneným Slovákom, medzi nimi aj voči podpredsedovi Slovenskej národnej strany Matúšovi Dulovi, pričom obžaloba znela „uvítanie Ambrusa Pietora odsúdeného za poburovanie“. Odsúdené bolo takmer celé turčianskosvätomartinské vedenie slovenského národného hnutia, tresty straty slobody sa pohybovali od dvoch týždňov až do troch mesiacov.⁶³

Necelé dva mesiace po svojom nástupe do úradu začal minister vnútra Dezső Perczel viesť vyšetrovanie okolo diela *Dejepis Slovákov*, ktoré napísal František Sasinek, jedna z vedúcich osobností bývalej vedeckej spoločnosti Matica slovenská. Neskôr zamestná-

⁶¹KEMÉNY, G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. II., c. d., s. 391–394.

⁶²SNA, Bratislava. MV 1895. 1157. rez. a 1200. rez. Uhorské kráľovské MV 4.

⁶³Turčiansky župan Gyula Justh nariadil hlavnému slúžnemu z Turčianskeho Svätého Martina Attilovi Újhelyimu, aby pomocou dvoch žandárov rozohnal slovenských politikov oslavujúcich Pietora, ten však podľa informácií v zápise pripravenom pre župana vzážil možné následky a neuchýlil sa k použitiu zbraní. SNA, Bratislava. Ministerské predsedníctvo 1065. rez. 1899., Uhorské kráľovské MV 4. – História banskobystrického procesu voči osobám oslavujúcim Pietora zaujímavým aspektom dopĺňa list banskobystrického slovenského advokáta Ivana Turzu z 27. decembra 1899 adresovaný Matúšovi Dulovi, v ktorom odhovára podpredsedu SNS Dulu od toho, aby z prípadu urobili veľkolepý monstreproces. Podľa Turzu nebol totiž v Banskej Bystrici dostatočný počet národne uvedomelej a zároveň majetnej slovenskej inteligencie, ktorá by na dlhší čas dokázala pohostiť väčšiu spoločnosť. SNA, Bratislava, Fond M. Dulu, 2. č. 133. – Materiál z procesu publikuje KEMÉNY, G. GÁBOR: *Iratok...*, zv. II., c. d., s. 771–782. Pozri ešte obhajobu Matúša Dulu proti obvineniu svojej osoby, ako aj 27 spoločníkov z buričstva, ktorú predniesol 5. januára 1900 pred banskobystrickou kráľovskou súdnou stolicou. ALU MS 37 FF 40.

val sily ministerstva, v prvom rade však najmä aparátu Liptovskej župy, proces proti ružomerskému vydavateľstvu Karola Salvu, ktoré knihu vydalo.⁶⁴ V poslednej záležitosti žiadal Perczel ministerského predsedu o „dôraznejšie konanie, než je to obvyklé, a o zabezpečenie väčšej nezávislosti“ pre „verejnosprávne úrady a uhorskú kráľovskú políciu pracujúcu v Hornom Uhorsku“, čo Bánffy ochotne splnil.⁶⁵

Najväčším úlovkom radikálneho prístupu k tlačovinám v Hornom Uhorsku bolo bezpochyby „odhalenie“ Slovenského katechizmu k poučeniu pre každého Slováka, ktorý vyšiel v roku 1895 v Turčianskom Svätom Martine. Skromný zošit, ktorý ministromi vnútra zaslal nitriansky podžupan, bol malým katechizmom výchovy k slovenskému národnému povedomiu, v ktorom sa čitateľ metódou otázka–odpoveď mohol dozvedieť, že Slovákov sú 3 (!) milióny, že najvýznamnejší slovenský panovník sa volal Mojmir a sídlil najprv vo Velehrade, neskôr však v Nitre, že Maďari môžu za všetko, počnúc poľnohospodárstvom až po kresťanskú vieru, vďačiť Slovákom, že kráľ Štefan podľa svedectva rytiny na svojom meči zložil panovnícky sľub v slovenskom jazyku atď. Po otázkach týkajúcich sa histórie malý katechizmus zrozumiteľne odpovedá aj na dobové národnostnopolitické otázky. V duchu národnostného zákona z roku 1868 môže každý Slováčik smelo používať svoj materinský jazyk v úradoch a na súdoch. V župných a snemových voľbách je zasa každý Slováčik povinný hlasovať za národného kandidáta. Na otázku, prečo nie sú v sneme slovenskí poslanci, katechizmus odpovedá, že Slováci nemajú svojich poslancov preto, lebo nedržia spolu, ale sa medzi sebou hádajú, pričom väčšina slovenských voličov v strachu pred Židmi, sčasti zasa zmámená sľubmi a volebnou pálenkou odovzdáva hlas poslancom, ktorí nedbajú o práva slovenského jazyka. Katechizmus medzi praktickými národnými radami odporúča používať slovenský jazyk, vyberať slovenské krstné mená, čítať slovenské noviny, po slovensky uvádzať adresy na listoch, organizovať čitateľské a spevácke krúžky, divadelné skupiny. Na odhalenie a zhromaždenie informácií o týchto skutočnostiach mobilizovalo ministerstvo vnútra celú hornouhorsku administratívu a policajný aparát.⁶⁶

Bánffy okrem kontroly slovenskej tlače, prirodzene, nezabudol ani na sledovanie slovenských politikov. Ďalej zveľaďoval „hornouhorsku detektívnu“ inštitúciu, ktorá bola založená počas Werkerleho vlády a sídlo mala pravdepodobne v Turčianskom Svätom Martine, pričom za dôležité pokladal sledovať najmä mobilnejších, teda veľa cestujúcich slovenských politikov. Spomedzi nich ho zaujímali predovšetkým osoby podozrivé z budovania česko-slovenských vzťahov a práve kvôli takémuto podozreniu vydal príkaz sledovať Karola Salvu, Andreja Halašu a Antona Bieleka. Na základe pravidelných národnostných hlásení zo žúp zostavili ministerstvo vnútra a národnostné oddelenie úradu ministerského predsedu „menoslov panslávov“, ktorý sa pravidelne dopĺňal. Tento zoznam mal mať mimoriadny význam pri akcii, počas ktorej sa mali „národnostní buriči“ izolovať od mierumilovného ľudu. Neustále sledovanie hŕstky vedúcich slovenských

⁶⁴Voči Sasinkovmu historickému dielu inicioval minister vnútra Perczel na základe paragrafu 28 Zákonného článku XVIII/1848 „neodkladné represívne konanie“. SNA, Bratislava, MV 1146. rez. 1895. Uhorské kráľovské MV 4.

⁶⁵SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 6000. rez. 1895., ako aj MV 1159. rez. 1895. Uhorské kráľovské MV 4.

⁶⁶Zošit *Gustáva Izáka*, vydaný pod pseudonymom Baranovský, sa dostal k ministromi vnútra Perczelovi prostredníctvom nitrianskeho podžupana. MV 347. rez. a 731. rez. 1896. Tamže.

politikov sa však na stránkach slovenskej opozičnej tlače vždy prezentovalo ako martýrstvo, takže namiesto izolácie rástla ich popularita a vážnosť. Navyše aj župná administratíva sa počas sledovania politikov a domových prehliadok často dostávala do veľmi nepríjemných situácií, čo v obciach, mestách a župách s národnostnou majoritou zvyšovalo nebezpečenstvo lokálnych konfliktov.

Ďalším tradičným zdrojom konfliktov v národnostnej politike v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní boli celokrajinské snemové voľby. Dôležitým faktorom vo voľbách v roku 1896 v Hornom Uhorsku bolo meranie síl Katolíckej ľudovej strany, ktorej sa za krátky čas podarilo vybudovať úctyhodnú miestnu bázu. Slovenská národná strana sa opäť rozhodla, že nepostaví vlastných kandidátov: „*Pri terajšom, výlučne a absolutne vo všetkých dosiaľ stávajúcich stranách snemových panujúcim prúde šovinistickom, pri násilníckom zháňaní sa vlády a všetkých jej podriadených hodnostárov a úradov za utópiu pretvorenia uhorského, mnohorečového štátu na nový maďarský, jednorečový štát, národná strana slovenská daná bola do neslýchaného interdiktu. Všetky volebné machinácie vládnej strany, používané proti iným opozicionálnym stranám, proti strane národnej slovenskej prijímajú na seba charakter atrocit, surovosti a bezohľadnosti, aké inde používajú sa len proti zovnútornému vrahovi, vpadnuvšiemu právomocne do cudzieho teritória*“.⁶⁷ Z týchto dôvodov sa SNS nezúčastnila volieb. Volebné vyhlásenie Slovenskej národnej strany vyzvalo slovenských voličov na čo „najvyššie možnú“ podporu Ludovej strany, keďže táto strana so svojím programom vystupuje voči starému falošnému liberálnemu systému. SNS si za cieľ vytýčila „uviesť do života 44. zákonný článok z roku 1868 o rovnoprávnosti národností a chce byť spravodlivou proti všetkým oprávneným a slušným požiadavkám nemaďarských národností.“⁶⁸

Snemové voľby koncom októbra 1896 vo všetkom potvrdili povest o krutosti Bánffyho kabinetu. Ministerský predseda, otužený v sedmohradských volebných súbojoch, pripravoval kontrolu volieb v Hornom Uhorsku s osobitou pozornosťou, keďže chcel zabrániť predpokladanému volebnému úspechu Ludovej strany. Tam, kde nepostačovali dôvtipné podvody (manipulácie so zoznamami voličov, hromadné vyškrtávanie voličov kvôli formálnym nedostatkom, sfalšované zápisnice atď.), tam vláda siahla k zastrašovaniu voličov opozície, fyzicky im zabráňovala zúčastniť sa na voľbách, dokonca voličov ozbrojenými silami rozohňala. Krvavé hornouhorské voľby v roku 1896 boli pomenované podľa udalostí v Dolnom Kubíne a Brezne, kde počas predvolebnej kampane rozohňali účastníkov zhromaždenia Ludovej strany ozbrojené sily. Predseda Ludovej strany gróf János Zichy v sneme kritizoval Bánffyho národnostnú politiku v Hornom Uhorsku počas predvolebného súboja slovami: „... vláda svojimi spôsobmi počas volieb dokázala, že jej správanie, politika voči národnostiam nie je hodná toho, aby vzbudzovala sympatie, lebo v skutočnosti vyvolala antipatie. (...) Politický boj, ktorý prebehol na územiach obývaných Slováckmi, bol v skutočnosti strašnou vojnou, bola to devastácia politických práv, vytváranie výnimočných stavov, zriadenie štátaria bez možnosti vypočúvať a odvolať sa.“⁶⁹

⁶⁷Volebné vyhlásenie Slovenskej národnej strany publikuje BOKES, F: Dokumenty... c. d., s. 327.

⁶⁸Tamže, s. 329.

⁶⁹Tamže, s. 507. V dňoch volieb zaslal spišský župan Bánffymu túto správu: „V dvoch spomínaných okresoch (ide o levočský a spišskonovoveský okres – pozn. L. Sz.) reprezentuje liberálnu stranu

Napriek volebným a povolebným gestám Slovenskej národnej strany a Ludovej strany nevyvíjala sa volebná, ani povolebná spolupráca týchto strán priveľmi priaznivo. Ludová strana získala 19 mandátov, pričom aktívnu podporu slovenskej strany možno dokázať v štyroch prípadoch: podpora Slovenskej národnej strany prispela k víťazstvu Jozefa Kubinu v Moravskom Svätom Jáne, Michala Jurišša v Prievidzi, Zoltána Zmeskála v Bobrove a Oszkára Ivánku v Krupine. V mnohých slovenských okresoch sa nepodarilo dosiahnuť konsenzus medzi slovenskými evanjelikmi a katolíkmi, v Turčianskej a Liptovskej župe, ktoré boli tradičnými centrami Slovenskej národnej strany, sa za vedenie strany stotožnilo s ortodoxným vnímaním volebnej pasivity a nepodporilo kandidátov Ludovej strany.⁷⁰

Čoskoro po voľbách sa však ukázalo, že poslanci Ludovej strany zaobchádzajú v snemovej politike so sloganmi o rovnoprávnosti národností pod tlakom vládnej strany nanajvyššie opatrne, navyše pri posudzovaní národnostných práv sa dostávajú do konfliktov so slovenskými prívržencami Ludovej strany. Slovenská národná strana sa zasa – hoci na prelome storočí priveľmi nezdôrazňovala požiadavku územnej autonómie a aj pre vedenie strany bola čoraz dôležitejšia požiadavka realizácie národnostného zákona z roku 1868 – predsa len nechcela otvorene rozísť s platformou turčianskosvätomartinského Memoranda, ktorú schválil v roku 1895 – pravda, v zdržanlivejšej podobe – aj budapeštiansky národnostný kongres.

takmer výlučne iba inteligencia a vzdelanejšia priemyselná vrstva a dôsledkom buričstva farárov je, že v týchto okresoch sú vystavení slepej zlosti a útokom ľudu všetci kabátnici. (...) Teda nesvedomité buričstvo farárov spôsobilo, že náš tichý, pokojný slovenský ľud, ktorý doteraz nikdy, ani pri najbúrľivejších snemových voľbách, nevystupoval útočne, bol taký vyvedený z miery, že z dôvodu vysokého ohrozenia bezpečnosti ľudí a majetku som musel povolať vojenskú ozbrojenú moc.“ Bánffy v telegramoch označených číslami 1896/337., 784. a 831. zaslal spišskému županovi takéto inštrukcie: „Ak farári, kapláni poburujú v záujme ludovej strany a zároveň proti náboženskému mieru, môžu byť na základe 172. paragrafu zákonníka udaní, v prípade potreby zadržaní. Zadržaní môžu byť 48 hodín, potom ich treba prepraviť k prokurátorovi. Farári, ktorí poburujú v prestrojení, môžu byť po oficiálnom legitimovaní takisto zadržaní. Ak si to náš úspech vyžaduje, splnomocňujem Vašu Excelenciu použiť žiadane prostriedky. Následne urovnám.“ ŠOBA Levoča, Dôverné županské spisy Spišskej župy, 1896. 41. a 47. – K dôsledkom volieb na Bánffyho spôsob patrí aj to, že sám ministerský predseda v obežníku zo 17. novembra 1896 žiadal županov, aby nahlásili počet tých, ktorí počas volieb prišli o život alebo sa zranili v dôsledku zásahu ozbrojených síl. Podľa pripravovanej spišskej odpovede si policajné alebo vojenské zásahy nevyžiadali na území župy nijaké obete, no v dôsledku bitky zomrela v obci Lysá nad Dunajom jedna osoba, v Lubicí a Matiašovciach zomreli traja a jedna osoba bola vážne zranená. Tamže. 1896. 56. rez. – V období Bánffyho vlády sa najvážnejší predvolebný incident v Hornom Uhorsku odohral v Liptovskej župe v Liskovej, kde v ružomerských doplňujúcich voľbách došlo 1. februára 1898 k stretu medzi prívržencami sliacskeho katolíckeho farára Andreja Hlinku, ktorý kandidoval za Ludovú stranu, a kandidátom vládnych strán Józsefom Angyalom. Do obce vyslaní žandári, na ktorých zaútočili miestni obyvatelia, použili zbrane, v dôsledku čoho štyri osoby zomreli. Najdôležitejšie spisy tejto kauzy publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 695–699.

⁷⁰PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenská národná strana, c. d., s. 148–157. – BOKES, F.: Dokumenty... III., c. d, s. 331–334.

Bánffyho národnostná politika bola východiskom opatrení týkajúcich sa Slovákov pre nasledujúce vlády v troch oblastiach: 1. Vláda si ihneď uvedomila význam, ktorý malo z hľadiska slovenskej otázky v Uhorsku založenie pražskej Československej jednoty, a od počiatku sa snažila hnutie za česko-slovenskú jednotu paralyzovať. 2. V úzkej nadväznosti na to sa pokúsila vybudovať účinnejší systém pomadařujúcich inštitúcií, predovšetkým sieť štátnych ľudových škôl s vyučovacím jazykom maďarským. 3. Vláda nariadením evidovať v župách údaje súvisiace s vystahovalectvom položila základy pre vládnú kontrolu hornouhorského vystahovalectva.

Bánffyho a Perczelove opatrenia spôsobili, že v úrade ministerského predsedu a na ministerstve vnútra v rámci národnostných spisov narástli do obrovských rozmerov spisy o „hnutí za česko-slovenskú jednotu“.⁷¹

O novej etape česko-slovenských vzťahov sa vláda prvýkrát dozvedela pri príležitosti organizovanej skupinovej návštevy Slovákov na národopisnej výstave v júni 1895 v Prahe. Na úsilia o spoluprácu dvoch príbuzných slovanských národov upriamili pozornosť administratívy slovenských žúp aj publicistické diskusie, ktoré sprevádzali vznik Československej jednoty. Uhorské vlády dlho pokladali slovenské a rusínske národné hnutia z hľadiska integrity uhorského štátu a oficiálnej uhorskej štátnej ideológie za menej nebezpečné, lebo v prípade týchto národností sa nebolo treba obávať pomoci zo zahraničia, podpory štátnej moci s príbuznou alebo totožnou národnosťou, uhorskí politici v období po rakúsko-uhorskom vyrovnaní totiž nemali veľký strach z toho, že by v dohľadnom čase došlo k faktickej intervencii Ruska.

Prvé poznatky o úsilí česko-slovenského hnutia okamžite poukázali na nedostatky politiky regionálneho rozvoja, ktorú uhorská vláda zanedbala, a na omyly národnostnej politiky, ktorá preferovala predovšetkým maďarizáciu. Župan Nitrianskej župy susediacej s Moravou a predseda FEMKE Vilmos Thuróczy podal v čase vzniku česko-slovenského hnutia omnoho presvedčivejšiu správu, než boli jeho hlásenia o všeobecnom „panslavizme“, tentoraz totiž písal o skutočnom hnutí a skutočných národnostných úsiliah.⁷² Medzi prihraničnými, kultúrne rozvinutejšími oblasťami Moravy a obyvateľstvom severozápadných slovenských žúp sa historicky vytvorili hospodárske a kultúrne vzťahy, ktoré sa stali nositeľmi a prostriedkami čoraz populárnejšieho hnutia za česko-slovenskú jednotu. Prihraničné česko(moravsko)-slovenské vzťahy, ktoré sa prirodzene utvárali prostredníctvom trhových, školských a ľudských vzťahov, bezpochyby znamenali aj istú oporu a útočisko pred despotickou mocou, ľudovými školami s vyučovacím jazykom maďarským a bezútešnou nezamestnanosťou.

Česko-slovenská spolupatričnosť pre slovenské dediny v okolí Myjavy, Skalice a Brezovej nikdy nepredstavovala panslavizmus, znamenala iba praktickú spoluprácu, ktorá sa tradične vytvárala pozdĺž otvorenej hranice.⁷³ Aj Bánffyho vládu v skutočnosti najviac znepokojovala práve táto prirodzená, nerušená spolupráca, resp. jej rýchle šírenie a charakter, veď spolupráca nahrádzala funkcie uhorského štátu. „Slovenská otázka“ teda získala novú dimenziu: Bánffy pokladal zdôrazňovanie česko-slovenskej kultúrnej

⁷¹Úctyhodný fascikel ministerstva vnútra o „Česko-Slovenskej jednote“ sa nachádza medzi spismi SNA, Bratislava, 503. rez. 1896., respektíve spismi č. 20. rez., resp. 142. z roku 1897. Uhorské kráľovské MV 9.

⁷²Tamže.

⁷³SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 309. rez. 1898. Uhorské kráľovské MV 4.

a literárnej spolupráce „za nebezpečné z politického, ako aj národnostného hľadiska“, lebo bol presvedčený, že „trendy, ktoré rozprúdili česko-slovenský spolok, nezostanú iba v literárnych a kultúrnych medziach, ale ako spojenec domácej slovenskej politiky prejdú aj na pole politiky, o to skôr, že orgány »Česko-Slovenského Spolku« opakovane vyzvali české obyvateľstvo, aby v čase letnej turistickej sezóny v čo najväčšom počte navštívilo Slovákov v Uhorsku, aby ich tak aj cestou osobných kontaktov zblížilo s českými úsiliami“.⁷⁴ Bánffy najprv, prirodzene, vydal pokyny na použitie „osvedčených“ prostriedkov, teda mocenského a policajného sledovania, ktoré rozšíril aj na slovenské finančné ústavy, veď o nich bolo už od ich vzniku známe, že spolupracujú s Čechmi.⁷⁵

Správy županov rad-radom poukazovali na veľmi malú slovenskú bázu hnutia za česko-slovenskú jednotu, dokonca na nepripravenosť hnutia na slovenskej strane, pričom výnimkou boli iba Nitrianska a Trenčianska župa. Bánffy však nechcel počkať na rozvetvenie hnutia, preto na podnet národnostného oddelenia rozhodol o spustení dvoch akcií. Cieľom prvej akcie bolo pod vedením ministerstva školstva a kultu zoštatniť školy s vyučovacím jazykom slovenským a cieľom druhej zasa nahradenie tradičnej českej liturgie používanej slovenskými luteránmi liturgiou v slovenskom jazyku. „Zoštatniť slovenské školy je potrebné najmä preto, lebo Česko-Slovenská jednota, ktorá vznikla v roku 1896 v Prahe, poskytuje slovenským základným školám české mládežnícke časopisy a historické knihy, kvôli ktorým sa slovenský ľud už v škole musí odcudzovať od uhorskej štátnej idey,“ znela argumentácia školskej akcie.⁷⁶

Zoštatňovanie ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským nabralo v rámci akcie, počas ktorej sa malo pri príležitosti milénia vytvoriť 1 000 nových štátnych ľudových škôl, skutočne rýchle tempo, no akcia nebola úspešným liekom proti česko-slovenskému hnutiu. Možnosť výhodného vzdelávania v Čechách a na Morave využívali ako náhradu za v tom čase už úplne chýbajúce stredné a odborné školstvo s vyučovacím jazykom slovenským najmä staršie deti; žiaci ubúdajúcich slovenských ľudových škôl totiž sotva mohli chodiť do českých škôl. Pomocný tajomník úradu ministerského predsedu zaoberajúci sa slovenskou otázkou Imre Vodicska vo svojej správe pripravenej pre Széllov kabinet, ktorý vystriedal Bánffyho vládu, naliehal, aby sa pokračovalo v školskej akcii, a signalizoval, že Bánffym iniciované zakladanie hornouhorských štátnych škôl sa po oslavách milénia značne spomalilo a že myšlienka nahradiť v slovenskej evanjelickej cirkvi český liturgický jazyk slovenským sa zasa celkom vytratila.

⁷⁴Ministerské predsedníctvo 202. rez. 1897. Tamže.

⁷⁵MV 714. rez. 1897.

⁷⁶SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 1046. rez. 1900. Uhorské kráľovské MV 4. Záznam pomocného koncipistu ministerstva vnútra, slovenského referenta národnostného oddelenia Imre Vodicska sa zrodil zrejme v spolupráci s vynikajúcim slovenským jazykovedcom Samom Czambelom. Czambel takisto pracoval na ministerstve vnútra, kde bol úradným slovenským prekladateľom uhorských zákonov a iných oficiálnych textov a od počiatkov kládol veľký dôraz na potrebu vyvážiť česko-slovenské úsilie o jednotu. Od začiatku boli preňho v záujme tohto cieľa najdôležitejšie dva prostriedky: „Výskum slovenského jazyka a jeho postavenie voči českému jazyku u Slovákov a eliminovanie českého jazyka zo slovenských evanjelických cirkevných spoločenstiev.“ CZAMBEL, SÁMUEL: A cseh-tót nemzetegység múltja, jelene és jövője (Minulosť, budúcnosť a prítomnosť česko-slovenskej národnej jednoty). Turčiansky Sv. Martin 1902, s. 52.

Zoznam prostriedkov Bánffyho národnostnej politiky v Hornom Uhorsku by nebol úplný bez zmienky o Zákonom článku IV/1898 o „O obecnych a iných miestnych názvoch“. Hoci text zákona ani slovom nespomína pomadařčovanie miestnych názvov, text jeho prvého článku („Všetky obce môžu mať iba jeden oficiálny názov.“) a najmä zdôvodnenie navrhovateľa z výboru pre verejnú správu Pála Ruffyho nenechali nikoho na pochybách, že vláda chce zákon, ktorý si za cieľ eufemisticky vytýčil zjednotenie miestnych názvov, využiť aj na ich pomadařčenie.⁷⁷

Bánffy prirodzene ani v súvislosti so zákonom o miestnych názvoch nezastieral svoje šovinistické úmysly: „Uhorskej štátnej idei nestačí slúžiť iba čítením a slovami, ale silnou vôľou, vytrvalým úsilím, preniknutý najextrémnejšou šovinistickou »národnou myšlienkou« treba chcieť vytvoriť jednotný maďarský národný štát, ktorý na to, aby bol v jazyku a čítení jednotný a národný, potrebuje aj formality (...) potrebuje, aby mali maďarské mená nielen jeho synovia, ale aj jeho vrchy a údolia.“⁷⁸ Politický cieľ vytvoriť jednotné maďarské zemepisné názvoslovie (ktorý sa však dnes, keď vieme, čo dokázali národné štáty v 20. storočí, už nezdá ako extrémna šovinistická politika) vyvolal v dobových nemadařských národných hnutiach mimoriadny odpor. Zákon o pomadaření miestnych názvov ohrozil viac či menej zachovaný národný charakter, v názvoch sa prejavujúcu inakosť ich vlastných etnických regiónov.

Výkonný výbor budapeštianskeho národnostného kongresu z roku 1895 prijal 29. decembra 1897 spoločný, mimoriadne dôrazný srbsko-slovensko-rumunský protest: „V znamení úplného oddania sa trónu a vlasti sme nútení čo najslávnejšie protestovať voči súčasným násilnostvám, ktoré sú páchané na väčšine obyvateľstva Uhorska. Protestujeme proti úsiliu štátnej moci vytvoriť z Uhorska – v rozpore s jeho históriou a národnostnými pomermi – jednoduchý rasový štát, čo je v rozpore aj s tým národnostným zákonom, ktorý vytvorili samotní Maďari a ktorý uznáva všetky národnosti žijúce na území Uhorska. (...) Protestujeme proti návrhu zákona o pomadaření miestnych a obecnych názvov...“⁷⁹

Zákon o miestnych názvoch po viacročnom odklade začal v hornouhorských župách platiť od roku 1901: obeťou invencie miestnych a celokrajinských maďarizačných výborov sa stali niekoľkostoročné slovanské miestne názvy v Nitrianskej, Bratislavskej, Trenčianskej, Liptovskej župe a v takmer všetkých župách so slovenskou majoritou. Ahistorickú akciu v roku 1899 odsúdil aj Uhorský historický spolok, ktorý zdôraznil, že pôvodné miestne názvy sú pre dejiny mnohonárodnostného Uhorska nenahraditeľným historickým prameňom a ako také si vyžadujú viac ochranu než zmenu a zjednotenie.⁸⁰

⁷⁷KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 627–633.

⁷⁸BÁNFFY, D.: Magyar nemzetiségi politika (Maďarská národnostná politika), s. 83.

⁷⁹KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II., c. d., s. 649.

⁸⁰Z poverenia výboru Uhorského historického spolku pripravil Károly Tagányi správu „o otázke pomadařenia miestnych názvov v Nitrianskej župe“. Publikuje ju v časopise Századok (32) 1898, s. 950–953. Treba poznamenať, že historické slovanské názvy neboli rovnako dôsledne pomadařčené v každej hornouhorskej župe. Jeden z najfrapantnejších negatívnych príkladov ponúka Trenčianska župa: názvy Alsóvadas, Berekfalu, Dombelve, Dunajó(!), Fenyvesszoros, Gerebes, Hámos, Sziklaszoros, Tölgyesalja, Trencséntölgyes, Igazpüspöki, Jólak, Trencsénkutas atď. boli,

Bánffyho neľútostná národnostná politika nedosiahla napokon v Hornom Uhorsku nijaký cieľ: na jednej strane preto, lebo štyri roky, vyhradené pre jeho kabinet, boli krátkym časovým obdobím napr. na vybudovanie systému štátnych ľudových škôl, na druhej strane preto, lebo politika tvrdej ruky pri formovaní hornouhorských národnostných pomerov bola principiálne nesprávna. Vznik hnutia za česko-slovenskú jednotu sa vláda pokúsila vyvážiť – ako predchádzajúce vlády panslavizmus – policajným sledovaním a násilným presadzovaním pomaďarčovania, hoci by bolo účelnejšie, keby sa oprela o početnú, ešte vždy lojálnu slovenskú inteligenciu a strednú vrstvu a aspoň na poli školskej politiky dodržiavala národnostný zákon z roku 1868. V Bánffyho programovom šovinizme dosiahla uhorská národnostná politika v období dualizmu bezpochyby svoje dno, hoci prostriedky, z ktorých Bánffyho vláda „vytvorila systém“, môžeme nájsť aj v národnostnej politike predchádzajúcich, ako aj nadchádzajúcich vládnych kabinetov.

Je však faktom aj to, že vytvorením informačného systému a oddelenia na úrade ministerského predsedu položil Bánffy základy pre odbornú regionálnu národnostnú politiku, no ciele tejto politiky boli nesprávne a nezmyselné. Najväčším nedostatkom jeho hornouhorskej politiky bolo zanedbanie hospodárskych prostriedkov. *Rusínska akcia* ministra pôdohospodárstva Darányiho bola skutočne príkladnou iniciatívou, ktorej rýchle uplatnenie aj v ostatných zaostalých národnostných regiónoch a prihraničných oblastiach mohlo usmerniť národnostnú aktivitu vládneho kabinetu pozitívnejším smerom. Podľa Valéra Smialovszkého a ostatných hornouhorských poslancov vládnych strán, ako aj podľa mnohých odborníkov v tom čase existovala už iba jediná možnosť ako vyvážiť slovenské politické hnutia, ktoré sa čoraz viac riadili vlastnými zásadami, a to radikálne zlepšiť sociálne a hospodárske pomery v Hornom Uhorsku a pomôcť slovenským ľudovým vrstvám, ktoré boli lojálne voči Uhorsku.⁸¹

Bánffy však veril v pravdu Bismarckovho hesla „Wo Macht, dort Recht“, pričom zabudol na veľmi skromné materiálne podmienky uhorskej národnostnej politiky a na neodobornosť a slabosť verejnosprávneho aparátu, ktorý v župách s majoritou národností pracoval väčšinou izolovane. Nasledujúce vlády – najmä kabinet Kálmána Szélla – sa pokúsili preladiť hornouhorskú národnostnú politiku, no problémy, ktoré sa začali riešiť počas Bánffyho vlády, žili v byrokratických labyrintoch ministerstiev naďalej vlastným životom. Khuen-Héderváry a neskôr najmä István Tisza sa snažili zastaviť národnostné procesy a pokúsili sa brzdiť vo verejnom živote žúp Horného Uhorska extrémistov. V koncepciách hornouhorskej slovenskej politiky nasledujúcich ministerských predsedov sa však naďalej zjavoval Bánffyho duch, keďže ani jedna vláda nepokladala Slovenskú národnú stranu za politickú silu reprezentujúcu slovenskú majoritu slovenského re-

umelými výtormi, ktoré nevychádzali ani z histórie, ani zo slovenského názvu; navyše tieto názvy mohli pôsobiť v čisto slovenskom prostredí nanajvyššie groteskne a zároveň iritujúco. Pozri napríklad úvodník *Národných novín* zo 16. apríla 1914 Zohavená Trenčianska stolica. V Sedmohradsku sa však takáto prehnaná maďarizačná horlivosť pri nahrádzaní rumunských a slovenských miestnych názvov nepraktizovala, čo anonymný autor úvodníka slovenských novín právom vyčíta tým, ktorí pomaďarčovali miestne názvy v Trenčianskej župe.

⁸¹ SMIALOVSZKY, VALÉR: Felvidékünk kérdése (Otázka nášho Horného Uhorska). Budapešť 1892. – MÁCSAI, LUKÁCS: A felvidék társadalmi helyzeté (Spoločenská situácia v Hornom Uhorsku). Levice 1886. – Emlékirat az iparfejlesztésről (Memorandum o rozvoji priemyslu). Budapešť 1904.

giónu, a to ani po roku 1901, keď sa SNS rozhodla zúčastniť na snemových voľbách a keď sa jej, rovnako ako vo všetkých nasledujúcich voľbách, podarilo dostať do snemu opozičných slovenských poslancov.⁸²

Maďarizáciu a beznádejné úsilie vládnej národnostnej politiky, ktorá si v národnostných regiónoch prisvojovala osobitné práva a za cieľ si stanovila likvidáciu národnostných hnutí, sa nepodarilo zastaviť ani na prelome storočí. Zintenzívnenie konfrontácie dokazovalo, nakoľko sa uhorské národnostnopolitické myslenie vzdialilo od triviálneho, predsa však základného poznania Józsefa Eötvösa, ktoré vyjadril v diele *Národnostná otázka (A nemzetiségi kérdés)*: „... našou prvoradou povinnosťou je zachovať jednotu tejto vlasti, no viem: tak, ako sú niekedy najpevnejšie steny, na ktorých stavbu sa použili kamene najrozmanitejších tvarov a materiálov: tak môžeme z najrozmanitejších prvkov vytvoriť silný štát, ale viem aj to, že ten, kto namiesto toho, aby pri stavbe kládol kamene vedľa seba a spájal ich dobrým vápnom, sa snaží o to, aby splynuli, iba stráca čas, že podobne by sme si počínali i my, keby sme neboli spokojní s tým, že v našej vlasti môžu byť rôzne národnosti súdržnými časťami silného politického celku, a chceli by sme dosiahnuť ich úplné splynutie.“⁸³

⁸²POTEMRA, M.: Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. HČ (23) 1975, č. 2, s. 241–246.

⁸³EÖTVÖS, JÓZSEF: A nemzetiségi kérdés (Národnostná otázka). Pest 1865, s. 153.

V.

Slovenské národné hnutie a národnostná politika uhorských vlád v rokoch 1899–1918

Od Kálmána Szélla po koaličnú vládu

„Slovenskú otázku“ v období dualizmu – ako to jasne vyplýva z už uvedených faktov – charakterizoval v prvom rade rozpor medzi ideou jednotného politického maďarského národa presadzovanou v praxi, ktorej deformácia siahala až po koncepciu aj v jazykovom zmysle homogénneho národného štátu, a emancipačnými snahami nemaďarských národov a národností. Na začiatku 20. storočia predstavovali vnútorný, špecifický obsah „slovenskej otázky“ problémy vyplývajúce z oneskoreného národného vývinu. Na prelome storočí signalizovala chýbajúce jednotné slovenské národné povedomie úzka spoločenská báza – tvorená prevažne inteligenciou – Slovenskej národnej strany a ňou organizovaného národno-národnostného hnutia alebo aj úplná národnostná pasivita východných častí slovenského regiónu.¹

V prvom poldruhadesiatročí 20. storočia sa intenzívnejšie organizovala slovenská Katolícka ľudová strana, čo naďalej prehlbovalo zdedené konfesiónálne (katolícko-evanjelické) protiklady v slovenskej spoločnosti a tým aj zmätok v národnom sebauvedňovaní Slovákov, lebo medzi katolíckou skupinou vedenou Andrejom Hlinkom a tradične evanjelickým, konzervatívnym turčianskosvätomartinským vedením SNS prebiehal sotva tajený boj o hegemoniu v slovenskom národnom hnutí. Okrem tohto rozporu, ktorý uhorská vládna národnostná politika nielenže registrovala, no často aj využívala, bránila zakoreneniu modernej slovenskej národnej idey aj dilema medzi lojalitou voči uhorskému

¹O organizačnej obnove SNS a o jej malej členskej základni do roku 1914 pozri PODRIMAVSKÝ, MILAN: Organizácia Slovenskej národnej strany, c. d., s. 199–202. V roku 1913 mal centrálny klub novoorganizovanej strany pod názvom Snemová slovenská národná strana spolu 618 členov. Z toho v Trenčianskej župe 127, Nitrianskej 124, Liptovskej 105, Bratislavskej 43, Trenčianskej a Zvolenskej 30, Hontianskej 19, Oravskej 17, Gemerskej 10, Novohradskej 6 a v troch severovýchodných župách (Spišskej, Šarišskej a Zemplínskej) mal spolu 9 členov. Z mimoslovenských regiónov sa členmi centrálného klubu strany stalo 98 osôb. Tamže, s. 202.

štátu („renegátsky syndróm“) a vzťahom ku koncepcii československej národnej jednoty. Na prelome storočí položilo základy politickej aktivity uhorských národností spoznanie spoločenskoorganizačnej funkcie národného povedomia, jeho oveľa širšie uvedomenie si a demonštrovanie v porovnaní s minulosťou, čo sa prejavilo v rumunsko-slovensko-srbskej spolupráci.²

Po neustálych stretoch centrálnych (uhorských štátnych) a regionálnych (nemaďarských) záujmov sa tento proces zintenzívnil vo vrstvách národnostných spoločenstiev, doteraz „permanentným národným povedomím“ nedotknutých, napríklad v radoch majetných sedliakov a priemyselných robotníkov pracujúcich v mieste bydliska. V slovenských regiónoch sa tento proces obmedzil iba na okolie centier národného hnutia vytvorených národnostnými politikmi (Skalica, Nové mesto nad Váhom, Trenčín, Turčiansky Svätý Martin, Ružomberok, Liptovský Svätý Mikuláš atď.) a šírila sa pomerne pomaly. Napriek tomu to možno pokladať za najvýznamnejšiu zmenu, ktorá viedla k prekonaniu anachronického charakteru národného hnutia, obmedzujúceho sa iba na nepočetnú elitu inteligencie.

Uhorské vlády, ktoré vystriedali Bánffyho kabinet, síce vo svojej národnostnopolitickej administratíve tvrdohlavo lipli na výrazoch „panslavistické poburovanie“, „panslavistické hnutie“, resp. policajné „sledovanie“ národnostných hnutí, zapožičaných z terminológie zápasov v období reformy jazyka, no prostredníctvom svojich popredných predstaviteľov, zaoberajúcich sa touto otázkou dôkladnejšie a na základe vlastných skúseností aj kriticky, čoraz presnejšie pociťovali širšie súvislosti a zákonitosti týchto procesov.

Predseda vlády Kálmán Széll, ktorý vládu zostavil 26. februára 1899, hlásal myšlienky „práva, zákona a spravodlivosti“ a programovo sa rozišiel s Bánffyho šovinistickou národnostnou politikou. Dňa 23. apríla uznesením ministerskej rady zrušil národnostné oddelenie, ktoré počas Bánffyho éry pracovalo pod vedením Sándora Jeszenszkého v rámci úradu ministerského predsedu³, a vo všeobecnosti sa snažil v akútnych národnostných záležitostiach nachádzať konštruktívne riešenia. Hoci sa Széllov kabinet v skutočnosti nedokázal v slovenských otázkach prehrýzť Bánffyho dedičstvom, jeho vláda

²V súvislosti so slovensko-rumunsko-srbskou spoluprácou v Uhorsku pozri KRAJČOVIČ, MILAN: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava 1971. – Uznesenie budapešťianskeho národnostného kongresu z roku 1895 verne odzrkadľuje intenzívnejšie uvedomenie si etnickej mnohofarebnosti polyglotického Uhorska zo strany národností a národnodemancipačný charakter ich politického programu, ktorý bol na tejto báze sformulovaný: „Podstata etnických pomerov a historického vývinu uhorského štátu vylučuje, aby sa jediný národ, ktorý netvorí väčšinu obyvateľstva, dožadoval atribútov štátnosti. Právo stotožňovať sa so štátom má iba celok národov Uhorska.“ Uznesenie národnostného kongresu žiadalo aj to, aby „pomery v Uhorsku boli zákonnými prostriedkami položené na prirodzený základ. Za národný základ sa pokladá národnostná autonómia v župnom členení.“ KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II. c. d., s. 379.

³KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. II. c. d., s. 815. – „Poviem, prečo som zrušil národnostné oddelenie. Po prvé preto (...), lebo národnostné oddelenie sa na úrade ministerského predsedu venovalo otázkam a kontrole protištátnych národnostných úsillí a národnostných hnutí. Na ministerstve vnútra sa za oddelenie štátnej polície venovalo a venuje najmä objasneniu, retorzii a opatreniam voči protištátnym machináciám, poburovaniam, priestupkom alebo trestným činom. Domnieval som sa a domnievam sa aj teraz, že je omnoho správnejšie, ak tieto dve veci zjednotím, aby nepracovali paralelne proti sebe, ale spolupracovali.“ Tamže, zv. III., s. 36.

sa počas svojho pôsobenia aspoň snažila zabrániť vzniku nových zdrojov konfliktov. Nadalej však pokračoval v reštriktívnej politike predchádzajúcich vlád voči tlači a spolkom národnostných hnutí, teda aj voči Slovákom, keď v obidvoch oblastiach trval na svojofovej definícii kritéria národnej dôveryhodnosti.

Národnostnopolitickú ars poeticu nového ministerského predsedu verne odzrkadľuje jeho obežník z 24. januára 1901, ktorého cieľom bolo zastaviť iniciatívu municípií zameranú na revíziu národnostného zákona z roku 1868. Nacionalistické kruhy hornouhorských a sedmohradských žúp z času na čas napádali národnostný zákon, tvrdiac, že práve národnostný zákon je hlavným zdrojom národnostných konfliktov, lebo poskytuje národnostným politikom významnú zákonnú bázu, na ktorú sa môžu odvolávať pri svojich útokoch na maďarizačnú politiku. Kálmán Széll zopakoval svoje stanovisko, ktoré predniesol aj počas diskusie o rozpočte na rok 1901, že namiesto politiky vyostrovania národnostných konfliktov chce uprednostniť zdržanlivý postoj, ktorý však nestráca z očí svoj cieľ: „... v záujme budúcnosti jednotného uhorského štátu nepokladám za správne riešenie národnostnej otázky zrušenie národnostného zákona z roku 1868, s týmto zákonom sme prežili aj doteraz, prežijeme aj oteraz, len s ním vzájomne musíme zaobchádzať slušne, neochvejne a múdro, niet totiž žiadneho dôvodu, aby sme jatrením národnostnej otázky vyburcovali v našom štáte pokoj vášní.“⁴ Inou otázkou je, že ako čerstvý minister vnútra zaradom odmietal žiadosti predsedu SNS Pavla Mudroňa o vytvorenie finančného fondu s cieľom založiť strednú školu s vyučovacím jazykom slovenským, respektíve žiadosť o obnovenie činnosti Maticy slovenskej, čím predstaviteľia slovenských strán mohli v krátkom čase „odmerať“ limity Széllovej zmierlivosti.⁵

Národnostnopolitické ovzdušie v Hornom Uhorsku označil svojím spôsobom z hľadiska Maďara za nesporne tolerantnejšie aj podžupan Móric Palugyai, ktorý zverejnil – mimochodom proti predpisom – na stránkach časopisu *Hazánk* časť svojej oficiálnej správy určenej županovi Lajosovi Kürthymu. V nej podžupan pripomína dávnejší spoločný postup slovenského národného hnutia a ľudovej strany a o cnostiach novej vlády píše takto: „*Odtedy sa vstupom Jeho Excelencie ministerského predsedu Kálmána Szélla do vlády opäť nastolila vláda zákona a nedotknuteľnosť občianskych práv, v hrudi nášho ľudu nahradil sta šibnutím čarovného prútika pocit mocného zúfalstva a nezmieriteľných pomstychtivých nenávisťí, ktoré boli bezpochyby v širokom kruhu živené voči predchádzajúcej vláde a ňou reprezentovanej idei uhorskej štátosti, pocit spokojnosti a dôvery v budúcnosť, teda tábor slovenských národovcov, ako aj ľudová strana očividne zmiernili svoj boj proti vládnemu systému.*“⁶

⁴ŠOBA Levoča, List ministra vnútra Kálmána Szélla županovi Zénóvi Csákyemu, 24. január 1901. Spišská župa, županské dôv. spisy. 1. 1901.

⁵KEMÉNY G. G.: *Iratok...*, zv. II. c. d., s. 577–579. – Žiadosť predsedu SNS Pavla Mudroňa o obnovenie činnosti Maticy slovenskej odmietol minister vnútra v prez. prípise 2802. z 12. júla 1899 preto, lebo „*Slovanská Matica bola dňa 12. novembra 1875 naším nariadením č. 4873. nie zatvorená, ale definitívne zrušená, teda prestala existovať a už sa nedá obnoviť.*“ ŠOBA Bytča, Podžupanské dôv. spisy Turčianskej župy, 1899–XII–151. Prešetrenie Mudroňovej sťažnosti odmietol z dôvodu nekompetentnosti aj správny súd.

⁶Nemzetiségi csend Liptóban (Národnostné ticho na Liptove). *Hazánk*, 26. november 1899. – Porov. Liptói közállapotok (Verejně pomery na Liptove). *Alkotmány*, 29. december a 3. január 1900. Župan Lajos Kürthy sa kvôli tejto záležitosti sťažoval na svojho podžupana u ministra vnútra Kálmána Szélla. SNA, Bratislava, MV 12. rez. 1900, Uhorské kráľovské MV 9.

Széllóva, resp. po nej nasledujúca Kuena-Héderváryho vláda, sa prirodzene nedokázala a ani nechcela úplne rozísť s praxou dovtedajšej uhorskej vládnej národnostnej politiky, iba úlohy klasifikovala podľa iných kritérií dôležitosti. Keďže vláda mala záujem poznať hlbšie hybné sily národnostných hnutí, snažila sa zmierniť metódy, ktoré voči nim používala. Protirečenia staro-novej politiky, ktorá nepopustila zo stratégie maďarského národného štátu a v záujme jej naplnenia bola ochotná prijať taktické ústupky, dobre signalizuje napríklad argumentácia ministerských spisov o „hornouhorskej“ a „americkej“ akcii, ktoré boli spustené na začiatku storočia v súvislosti s hromadným vysťahovalectvom Slovákov do Ameriky.

Štátny tajomník pri úrade ministerského predsedu Kunó Klebelsberg vo svojom projekte pripravenom pre Kálmána Szélla pokladá hromadné vysťahovalectvo Slovákov a Rusínov z hľadiska uhorského národného štátu priamo za prospešné: „... neodporíča sa snažiť sa o to, aby sa vysťahovaní Slováci a Rusíni hromadne z Ameriky vrátili, lebo ak pomaly vrátime do Uhorska 300 000 Slovákov a Rusínov, ktorí sa v Amerike nasýtili panslavistickými a rusofilskými emóciami, ako aj socialistickými a anarchistickými ideami, nezvýšime iba pomer národností na úkor Maďarov, ale na národnostne beztak exponovanom Hornom Uhorsku doširoka otvoríme vráta pre protimonarchické, protidynastické a protimaďarské skutky, ktoré sú nebezpečné aj v čase mieru a v prípade severnej vojny môžu viesť priamo za líniou nástupného priestoru našej armády, v Karpatoch slúžiacich ako pivot, k fatálnej katastrofe.“⁷ Klebelsbergova apokalyptická prognóza – ktorá sa v období prvej svetovej vojny, v čase ruských invázií, potvrdila iba vo veľmi malej miere – sa stala východiskom pre širokú americkú a hornouhorsku akciu. Argumentácia so železnou logikou národného štátu nepokladala státisíce nemaďarských vysťahovalcov za stratu, videla v nej dokonca signál „starostlivej Prozreteľnosti“, ktorá emigráciou Nemaďarov „v rokoch 1890—1900 opäť výrazne zvýšila pomer maďarského obyvateľstva na úkor národností, a to presne z 48,53 % na 51,36 %“.⁸

Károly Khuen-Héderváy, ktorý vystriedal Szélla, v medzirezortnej korešpondencii o Hornom Uhorsku zo dňa 27. júna 1903 nazval národné emócie „dominantným psycho-politickým faktorom“ doby a zdôraznil: „Voči tomuto faktorovi, ktorý je takpovediac neodolateľnou zbraňou národnostných buričov, my u obyčajných ľudí, ktorí sú sotva schopní vážiť si veľké historické tradície, nedokážeme postaviť významnejšiu ideovú zbraň. Nemôžeme totiž zabudnúť, nech je to hocako nepríjemné, dokonca z nášho hľadiska aj nebezpečné, že Slovák alebo Rusín lípne na svojej národnosti, dokonca panslavistických úsiliach, nejasných potuchách s rovnakou láskou, pokladá ju mravne za rovnako svätú ako my lásku k svojej vlastnej rase.“⁹ Toto ojedinelé empatické stanovisko uhorskej vlády k otázke národnostných hnutí, ktoré sa vyvíjali podľa vlastných zákonitostí, signalizuje, že pred očami najskúsenejších politikov nezostali skryté ani najhlbšie vrstvy národnostnej problematiky. Najlepší politici boli schopní vystúpiť zo svojej pozície vládneho úradníka, ktorého úlohou bolo úradne ochraňovať jednotu štátu pred každým partikularizmom, a zvážiť aj argumenty druhej strany. V tomto období však idey uhorského verejného života a národné cítenie vystupňované do davovej psychózy neposkytovali vláde možnosť objektívne analyzovať uhorské národnostné problémy. Práve

⁷Klebelsbergov záznam publikuje KEMÉNY G. G.: *Iratok ...*, zv. III. c. d., s. 519–521.

⁸Tamže, s. 520.

⁹SNA, Bratislava, Ministerské predsedníctvo 2570, tajné, Kópia ad 3417, Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 9. júl 1903.

naopak, opozícia bojujúca za nezávislosť, nacionalistická tlač a verejný život zastrelí aj aktivity tých politikov, ktorí vnímali problémy. Obežníky ministrov vnútra a ministerských predsedov síce vznikali s cieľom získať informácie, no takmer vnucovali myšlienku o nebezpečnom šírení národnostného buričstva a v záujme pozitívnych odpovedí na ich otázky pochodili župani, podžupani, vrchní slúžni a detektívi stovky dedín. Zaslané odpovede zasa nezriedka potvrdzovali pravdivosť alebo polopravdivosť najčastejšie z tlače získaných informácií.

Aj Kálmán Széll sa pokúsil získať informácie z hlásení hornouhorských županov. V predmetných župách sa najprv zaujímal o zbierky amerických Slovákov, ktoré mali pomôcť hornouhorským slovenským politikom, potom o súvislosti medzi vysťahovalectvom a uhorským „panslavistickým“ hnutím, na jeseň roku 1902 ho zasa zaujímala otázka amerických slovenských nadácií, rusínska problematika, ako aj návrat Rusínov a Slovákov z Ameriky.¹⁰ V poslednom obežníku sa zaujímal o návrat črtajúci sa v kruhu Rusínov a Slovákov v Amerike, resp. o politické nálady reemigrantov, menovite o „veľkoslovenské(!), panslavistické a rusofilské idey a ideu česko-slovenskej spolupatričnosti“.¹¹ Obežníky, ktoré teoreticky mohli poskytnúť aj dôkladné informácie, ako to vyplýva z odpovedí županov, nachádzali župný aparát poväčšine nepripravený.

Odpovede Zvolenskej a Turčianskej župy, respektíve mesta Bratislava na obežník, ktorý predpokladal súvis medzi hromadnou emigráciou Slovákov do Ameriky a distribúciou tamojšej tlače v Uhorsku a šírením hornouhorského „panslavizmu“, boli založené na čírych predpokladoch, veď župy očividne nemali nijaké informácie o distribúcii amerických slovenských periodík *Amerikánsko-Slovenské Noviny* a *Rarášek*.¹² Széll sa však mohol aj na základe odpovedí utvrdiť v tom, že americká slovenská tlač, resp. navrátilci môžu byť významným faktorom vytvárania ľudovej bázy slovenského opozičného hnutia.

Okružný list ministerského predsedu z 11. novembra 1902 sa prvýkrát podujal diferencovať medzi ideologickými prúdmi a národnými ideálmi slovenského hnutia a jeho najdôležitejším prínosom bolo to, že rozlišoval medzi československým a rusofilským „panslavistickým“ smerom. No podstata na prvom mieste spomínanej „veľkoslovenskej“ myšlienky nebola jasná ani samotnému štátnemu tajomníkovi Klebelsbergovi, ktorý obežník podpísal. Župani takmer bez výnimky označovali za najvýznamnejší motív zaoceánskeho vysťahovalectva Slovákov možnosť zarobiť peniaze, za prvoradý cieľ navrátilcov zasa pokladali kúpu pôdy a domu. V súvislosti s politickými dôsledkami priemerne päť až šesťročného pobytu v Amerike mohli hlásenia vychádzať iba z domnieok. Napríklad turčiansky župan György Justh ml. sa domnieval, že v ctení Slovákov vysťahovaných do Ameriky z Turčianskej župy zostal nemenne zachovaný vplyv turčianskosvätomartinskej slovenskej inteligencie a jej zásadne rusofilský postoj.¹³

Trenčiansky župan Géza Osztrólcuzky a lipťovský župan Arisztid Szmrecsányi zrejme iba pod tlakom obežníka ministerského predsedu predpokladali zmeny v politických názoroch navrátilcov, lebo tie sa oficiálne obnažiť nedali. Lipťovské hlásenie upozorňo-

¹⁰ŠOBA Levoča. Obežníky Kálmána Szélla zaslané hornouhorským županom v roku 1902. Spišská župa, županské dôv. spisy, 50–51. rez. 1902.

¹¹Tamže.

¹²Hlásenie turčianskeho župana György Justha z roku 1901 č. 41, Uhorské kráľovské MV 9. SNA Bratislava. Odpovede publikuje BIELIK, F. – RÁKOŠ, E: Slovenské vysťahovalectvo, c. d., s. 178–183.

¹³Tamže, s. 220–238.

valo aj na to, že „pre národnostné idey predstavujú najúrodnejšiu pôdu obce, v ktorých je vystahovalectvo frekventovanejšie, čo poukazuje na to, že v tomto prípade nemôže byť reč o agitácii, skôr iba o postupnej infekcii, ktorej médium sú spoločenské stretnutia obyvateľstva, rozhovory v krčme atď., a práve preto sú ťažko kontrolovateľné“.¹⁴

Podľa zemplínskeho župana László Hadika, ako aj novohradského župana Zoltána Töröka a gemersko-malohontského župana László Hámosa sa medzi navrátilcami nanajvyššie posilnilo protimadarské zmýšľanie, o tom, že by sa v župách objavili v Amerike vyškolení „hlavní agitátori“, nemali informácie.¹⁵ Takmer každá županská odpoveď sa venovala činnosti americkej slovenskej Rovniankovej banky, ktorá spravovala peniaze amerických Slovákov, no realizovala tiež transakcie v Uhorsku a podporovala aj domáce slovenské hnutie. Župani však pomerne dlho nemali nijaké dôkazy o tom, že by banka financovala slovenské národné hnutie v Uhorsku.¹⁶

Aj administratívny aparát Nitrianskej župy, ktorý bol pokladaný za jeden z najkompetentnejších aparátov v Hornom Uhorsku, napísal svoje hlásenie iba na základe dohadov. Župan Viktor Kramolin síce hovoril o amerických kontaktoch slovenských finančných ústavov (napr. bánk, resp. ich pobočiek v Myjave, Novom Meste nad Váhom a Senici) pracujúcich na území župy ako o verejnom tajomstve, no ani on nevedel dokázať, že v Amerike usporené peniaze sa používajú na slovenské národné ciele. V nitrianskom hlásení je však výnimočný dôraz, s akým sa v ňom konštatuje šírenie myšlienky československej jednoty: „Veľká časť reemigrantov je nasýtená myšlienkou o československej spolupatričnosti, pričom prívržencov tejto myšlienky nazývajú v Nitrianskej župe panslávmi, keďže iné prády panslavizmu tu nie sú vôbec zastúpené alebo iba v malej miere, ako to formuloval ministerský predseda Károly Khuen-Héderváry v jednom zo svojich príspevkov.“¹⁷

Na základe rozsiahleho zbierania údajov o emigrácii úrad ministerského predsedu medzi 12.-15. januárom 1903 rozhodol o spustení rozsiahlej americkej akcie, na ktorej sa zúčastnil spišský biskup Pál Szmezsányi, ako aj chargé d'affaires vládneho výboru pre vystahovalectvo a rakúsko-uhorský konzul v Chicagu.¹⁸ V rámci akcie sa s podporou uhorskej vlády vydávali vlastenecké slovenské ľudové periodiká, no dôraz sa kládol najmä na ovplyvnenie náboženského života amerických Slovákov a Rusínov. Podľa amerických výskumov väčšina duchovných v americkom slovenskom spoločenstve zmýšľala

¹⁴Tamže, s. 222–224, 236–238.

¹⁵Tamže, s. 231–236.

¹⁶Prípis ministerského predsedu ministerstvu vnútra 2573. Spisy ministerského predsedníctva dôv. Vzťahy medzi americkými a uhorskými Slovákami prešetrovalo aj viedenské ministerstvo vnútra. O výsledkoch tohto vyšetrovania pripravil v mene Kálmána Szélla súhrnnú správu štátny tajomník ministerského predsedu József Tarakovich. O využívaní Národného fondu, ktorý založila Rovniankova americká banka a spolok, sa vyjadroval napr. takto: „*Sumy zaslané do Uhorska na slovenské »národné ciele« boli určené „na rôzne slovenské národnostné ciele, tak napr. pre tzv. publicistu Žiaka (Somolického), ktorý bol viackrát vyšetrovaný pre tlačové delikty.*“ Podporu dostali však aj členovia pražského študentského spolku Detvan a „slovenskí vodcovia z Turčianskeho Svätého Martina, ktorí boli uväznení kvôli protiuhorskej demonštrácii“. – SNA SR, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

¹⁷BIELIK, F. – RÁKOŠ, E.: Slovenské vystahovalectvo, c. d., s. 228.

¹⁸Zápisnica z tajného rokovania, na ktorom sa pripravovala americká akcia, OL K-26, 1903-XXII-327.

protiuhorsky a v tom duchu medzi veriacimi aj pôsobila. Z tohto dôvodu sa z Uhorska do Ameriky vysielali kňazi so slovenskou materinskou rečou, aby situáciu zmenili, toto snaženie však nemalo veľký úspech.¹⁹ Najdôležitejšou snahou uhorských vlád – ako to sformuloval v jednom zo svojich príspevkov ministerský predseda Károly Kuen-Héderváry – bolo, aby „*sa Maďari podľa možnosti a v čo najvyššom počte vrátili, no Nemadžari, najmä Slovania, ak sa už raz vystaňovali, nech aj zostanú vonku, resp. nech splynú s americkou anglosaskou rasou, čo sa aj realizuje*“.²⁰

Ďalšou dôležitou hornouhorskou iniciatívou Széllovej vlády, ktorá mala iný charakter ako iniciatívy predchádzajúcich vlád, bola akcia zameraná na zníženie vplyvu slovenských národnostných finančných ústavov, najmä Tatra banky so sídlom v Turčianskom Svätom Martine. Vláda chcela v rámci akcie dosiahnuť, aby slovenským finančným ústavom konkurovali tzv. vlastenecké uhorské banky, ktoré mali podporu vlády. Minister obchodu Lajos Láng mal povest vynikajúceho finančníka a snažil sa – podobne ako pri americkej akcii – koordinovať túto iniciatívu s ohľadom na stanoviská županov. Potom, čo bol 6. apríla 1903 na valnom zhromaždení akciovej spoločnosti Hornouhorská banková akciová spoločnosť Tatra (Tátra Felsőmagyarországi Bank Részvénytársaság) v súlade s vládnymi intenciami zvolený na post riaditeľa banky poslanec snemu Ferenc Justh a čo sa jeho zástupcom stal podžupan Turčianskej župy Kálmán Beniczky, chcel minister obchodu uskutočniť v bankovom živote regiónu komplexné štrukturálne zmeny. Rastúci vplyv Tatra banky s tromi pobočkami (Dolný Kubín, Senica a Bytča), ako aj ostatných desiatich slovenských finančných ústavov medzi malými bankami regiónu vysvetľovali župani v odpovedi Lajosovi Lángovi zvyšujúcimi sa úverovými nárokmi hornouhorských žúp, lacnejším kapitálom, ktorý mali národnostne finančné inštitúcie k dispozícii, ako aj nižšími dividendami a províziami. Národné poslanie Tatra banky videl minister obchodu v tom, že banka zamestnávala inteligenciu, ktorá sa angažovala aj v národnostnom hnutí, ďalej v zhovievavom prístupe k národnostným klientom, ako aj v činnosti, ktorá mala napomôcť skupovanie maďarských majetkov.²¹

Hornouhorskí župani chceli založiť jednu alebo viacero bánk s maďarským duchom, ktoré by mali výhodnejšie úverové podmienky, čím sa mala situácia na tomto poli obrátiť v prospech uhorských záujmov. Minister obchodu pokladal za najúčelnejší prostriedok organizačne vybudovať na území Horného Uhorska celokrajinskú inštitúciu pre pôdne úvery maloroľníkom, keďže inštitúcia, ktorá by disponovala celoštátnou sieťou, by bola schopná vyvinúť tlak na národnostné peňažné ústavy a zároveň by mohla poskytnúť výraznú pomoc aj pri uspokojovaní množiacich sa žiadostí o pôdne úvery.²²

¹⁹GLETTLER, MONIKA: Wien-Budapest-Pittsburgh, c. d., s. 132–142.

²⁰Citát je z príspevu Khuena-Héderváryho, ktorý bol citovaný v pozn. č. 9. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

²¹Príspev ministra obchodu Lajosa Lंगा č. 19517. VIII. B. ministerskému predsedovi Kálmánovi Széllovi zo dňa 29. mája 1903. Tamže.

²²SNA, Bratislava, MV 147. rez. 1902. Uhorské kráľovské MV 9. Na obozňnk prišli z Trenčianskej a Zvolenskej župy úplne negatívne odpovede. Nitriansky župan však označil kresťanské spotrebiteľské a obchodné družstvá Blahovcov, ktoré boli organizované na báze ľudovej strany, za organizácie, ktoré nesporne slúžia národnostným cieľom a „sú ťažiskom agitácie proti jednote uhorského štátu“. Tamže. – Plán hornouhorskej akcie Celokrajinskej inštitúcie pre pôdne úvery maloroľníkom, ktorý bol zaslaný nitrianskemu županovi Viktorovi Kramolinovi, sa nachádza v prílohe už spomínaného Langovho návrhu. SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 9.

Po výmene vlád 27. júna 1903 však stanovil nový ministerský predseda Károly Khuen-Héderváry v hornouhorskej akcii okolo finančných ústavov nové priority. Podľa neho by bolo zbytočné, dokonca škodlivé bojovať proti národnostným finančným ústavom, ktoré sledujú predovšetkým politické ciele, hospodárskymi prostriedkami. Vládne finančné inštitúcie by totiž museli pri znižovaní úrokových sadzieb národnostné banky neustále predbiehať: „*Týmto spôsobom vytvoríme v národnostnom regióne takú nízku úrokovú sadzbu a nadbytok peňazí, akej v maďarských regiónoch niet, národnostný región by sa tak ocitol v hospodársky priaznivejšej situácii, čím by sme poskytli možnosť pre nepomerný hospodársky rast Horného Uhorska, čo by pri úzkej zviazanosti hospodárskych podmienok a populačného rastu znamenalo prémii a viedlo by iba k zveladeniu národnosti, teda tým, že by sme chceli pomôcť Maďarom, posilnili by sme národnosti.*“²³ Pomerne akademická argumentácia Khuena-Héderváryho, ktorá má bezpochyby i reálne prvky, spôsobila prechodné zastavenie akcie týkajúcej sa finančných ústavov a spolu s ňou uviazla aj predstava o poskytovaní pôdných úverov, ktorej cieľom mala byť záchrana maďarskej strednej statkárskej vrstvy v Hornom Uhorsku.

Po obežníku, ktorým minister vnútra nariadil sledovať politické, konfesijné a národnostné zámery hornouhorských hospodárskych a úverových družstiev, došlo súbežne s akciou vlády proti národnostným finančným ústavom aj k pokusu transformovať družstevnú problematiku. Keďže družstvá, ktoré sa viazali na slovenské hnutie, pracovali pod vedením Pavla Blahu prakticky iba v okolí Skalice, vláda na základe získaných správ nezaradila tento problém medzi otázky, ktoré treba akútne riešiť.²⁴

Uhorské vlády na počiatku storočia v jednom aspekte v plnej miere prebrali, dokonca ešte vyhrotili stratégiu národnostnej politiky predchádzajúcich vlád. Išlo o otázku národnostného školstva, v ktorej sa ani jedna uhorská vláda nechcela vrátiť na bázu národnostného zákona z roku 1868 a tak sa vzdala škôl ako prostriedku na šírenie maďarského jazyka. Kontinuitu na tomto poli odzrkadľovala aj osoba Gyulu Wlassicsa na poste ministra školstva a kultu, ktorý riadil tento rezort vo vláдах Bánffyho, Szélla a Khuena-Héderváryho. V národnostnej školskej politike týkajúcej sa slovenských škôl sledovali uhorské vlády na prelome storočí dva ciele: prostredníctvom štátnych základných škôl a stredných učilíšť sa pokúsili eliminovať pokusy hnutia československej jednoty o vzdelávanie v Čechách a na druhej strane sa pokúsili v cirkevných a obecných školách s vyučovacím jazykom slovenským – podobne ako v ostatných národnostných školách v krajine – prísnyimi opatreniami zefektívniť výučbu maďarského jazyka.²⁵

Bánffy mal vo svojom vládnom programe úlohu založiť tisíc nových štátnych škôl a aj Kálmán Széll sa vo svojich národnostnopolitických úvahách prikláňal k tomu, aby bolo v nemaďarských regiónoch založených čo najviac štátnych vzdelávacích inštitúcií. Podľa Wlassicsovej správy z 19. septembra 1900 rýchlo napredovalo zakladanie štátnych škôl najmä na severovýchode (Šarišská a Abovská župa), resp. v Nitrianskej župe, ktorá bola na poli školskej politiky mimoriadne aktívna. Politickou prioritou

²³SNA Bratislava, Ministerské predsedníctvo 2570. tajné. Kópia ad 3417. Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 9. júl 1903.

²⁴SNA, Bratislava, MV 147. rez. 1902. Uhorské kráľovské MV 9.

²⁵POTEMRA, M: Školská politika. c. d., s. 505–506. – HALÁSZ, FERENC: Teendőink a népoktatás terén (Naše úlohy na poli ľudového školstva). Budapest 1896, s. 11–14.

bolo vyvážiť činnosť hnutia za československú jednotu, preto bolo v rokoch 1898–1902 založených v Nitrianskej župe 26 a v Trenčianskej župe 11 štátnych škôl. Druhým hľadiskom zakladania škôl na národnostnom území bolo posilnenie jazykovej hranice, resp. postupné pomadařčenie slovenských obcí ležiacich pri jazykovej hranici, preto vzniklo v Tekovskej župe 14, Gemerskej 11, Abovskej 35 a na Zemplíne 16 štátnych škôl.²⁶

Wlassicsove nariadenia z roku 1902 o národnostných školách ďalej sprísnilo v školách s nemaďarským vyučovacím jazykom výučbu maďarského jazyka, resp. jeho používanie ako pomocného vyučovacieho jazyka.²⁷ Tým sa položili základy pre návrh zákona, ktorý počas prvej vlády Istvána Tiszu pripravil Albert Berzeviczy,²⁸ resp. pre nariadenie ministra kultu a školstva Fejérváryho vo vláde Györgya Lukácsa školským inšpektorom „vo veci výučby maďarského jazyka na školách s nemaďarským vyučovacím jazykom“, ktoré nadobudlo platnosť 15. augusta 1905.²⁹

Nesúlad tendencií národnostnej legislatívy s národnostným zákonom z roku 1868 bol teda na začiatku storočia zjavný predovšetkým v oblasti nových smerníc o národnostnom školstve. Snemová aktivita štyroch opozičných slovenských poslancov zvolených v snemových voľbách v roku 1901 (František Veselovský, Ján Ružiak, Martin Kol-

²⁶SNA, Bratislava, Prípís Gyulu Wlassicsa č. 51836 adresovaný Kálmánovi Széllovi z 19. septembra 1900. 918. rez. 1900. Uhorské kráľovské MV 9. Minister kultu a školstva v prílohe prípisu zaslal kópiu správy č. 77508/1898 adresovanú podžupanovi Nitrianskej župy, v ktorej informoval o štátnych školách založených na území župy. Národnostnopolitický vplyv zakladania škôl v Nitrianskej župe zhodnotila „komisia vyslaná na štúdium národnostných pomerov“ a svoje postrehy vydala v osobitnej brožúrke venovanej otázkam základného školstva v župe. V správe komisie sa konštatovalo, že zakladanie maďarských štátnych škôl nebolo veľmi účinné, keďže v rokoch 1890–1900 došlo u slovenského obyvateľstva iba ku skromnému rastu znalosti maďarčiny (z 7,3 % na 10,3 %). Správa zároveň netrpezlivým tónom odporúčala venovať zvýšenú pozornosť hľadiskám, na základe ktorých sa zakladali školy, ako aj prísnejšej kontrole výučby maďarského jazyka na cirkevných a obecných školách s nemaďarským vyučovacím jazykom. V otázke zakladania škôl sa názor komisie zhodoval so stanoviskom vynikajúceho demografa a štatistika Józsefa Kőrössyho, podľa ktorého sa mali maďarské školy zakladať pri maďarsko-slovenskej jazykovej hranici: „... ak finančná situácia vlády nedovoľuje, aby venovala rovnakú pozornosť každému regiónu krajiny, teda aby otázku výchovy jednoducho zoštátmila, nedosiahli by sme za týchto okolností väčší úspech v prípade, keby neboli tieto školy rozptýlené, respektíve keby sa dôraz pri ich zakladaní kládol na styčnú hranicu medzi Maďarmi a Slovákmi, kde sa dá cieľ dosiahnuť najľahšie.“ Argumentáciu Kőrössyho, ktorý navrhol založiť na odmeňovanie učiteľov pomadařčujúcich základných škôl nadácie, pozri KŐRÖSSY, JÓZSEF: A Felvidék eltótosodása (Poslovenčenie Horného Uhorska). Národnostné štúdie z územia Bratislavskej, Nitrianskej, Tekovskej, Hontianskej, Novohradskej, Peštianskej, Gemerskej, Abovskej, Zemplínskej a Užskej župy. Osobitný výtlačok Tekovskej a Hontianskej župy. Budapešť 1898, s. 41. Správu nitrianskeho výboru pozri A nemzetiségi viszonyok tanulmányozására kiküldött bizottságnak a vármegyke közgyűléséhez intézett jelentése és javaslatai (Správa a návrhy komisie vyslanej na štúdium národnostných pomerov adresované verejnosprávnemu výboru župy). I časť: Népoktatásügy (Otázka ľudového školstva). Nitra 1902.

²⁷KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. III., c. d., s. 487–490.

²⁸Tamže, zv. IV., s. 348–426.

²⁹Tamže, zv. IV., s. 443–451.

lár a Ján Valášek) dala slovenskej otázke novú, už celokrajinskú dimenziu veľkej politiky.³⁰ Opoziční národnostní poslanci, ktorí boli v prvom desaťročí 20. storočia zvolení do snemu vo štvoro uhorských snemových voľbách, vo svojich vystúpeniach najčastejšie a najostrejšie kritizovali práve fakt, že zákonodarná a vládna politika nie sú v súlade s národnostným zákonom.³¹

Vstup opozičných národnostných poslancov do snemu znamenal pre vládnú národnostnú politiku aj nové dilemy, keďže bola nútená registrovať formálne nepovolené politické združovanie sa na národnostnom základe. István Tisza v období, keď bol prvýkrát ministerským predsedom, viackrát odsúdil samostatné národnostné politické strany: „... *nemadarskí občania tejto krajiny budú vernými občanmi uhorskej vlasti a aj záujmy vlastnej rasy im budú skutočne ležať na srdci iba vtedy, ak splynú s jednou alebo druhou celokrajinskou politickou stranou a nebudú v uhorskom verejnom živote vystupovať ako osobitné nacionalistické skupiny, ale ako členovia niektorej celokrajinskej politickej strany. Tí, čo sa v uhorskom verejnom živote diferencujú a izolujú od iných faktorov uhorského verejného života na základe osobitného nacionálneho programu.*“ pokračoval ministerský predseda Tisza vo svojom vystúpení v sneme 6. mája 1905, „*nielen zaujímajú dvojznačné stanovisko v otázke vernosti svojej vlasti, ale zrádzajú aj vlastnú rasu.*“³² Tiszaova kritika bola najmä z dôvodu volebných úspechov národnostných strán už skutočne bezpredmetná, veď spochybňovanie existencie a činnosti snemových politických strán sotva mohlo byť účelné.

Druhou, závažnejšou úlohou bol vývin volebného práva zalitavským smerom a podnietilo ju zavedenie všeobecného, rovného a tajného hlasovacieho práva v Rakúsku. Neúspech návrhu, ktorý vypracoval minister vnútra krátko vládnuceho, Viedňou vynúteného Fejérváryho kabinetu József Kristóffy, bolo možné z hľadiska národností vysvetliť ich mimosnemovým postavením, no predstavy nasledujúcich vlád o reforme volebného práva už jednoznačne ukázali, že strany uhorského snemu sotva budú dobrovoľne súhlasíť s uzákonením všeobecného volebného práva.

Na záver môžeme povedať, že vlády Szélla, Khuena-Héderváryho, Tiszu a Fejérváryho síce v porovnaní s predchádzajúcimi kabinetmi posudzovali situáciu v mnohých ohľadoch objektívnejšie, no po zhodnotení situácie iba sporadicky nasledovali reálne programy. Aj v slovenských súvislostiach sa iba ojedinele realizovali zámery, ktoré v niektorých prípadoch pôsobili premyslene. To je dôkaz toho, že prelom storočia neznamenal v uhorskej vládnej národnostnej politike skutočný obrat. V poldruhadesaťročí pred svetovou vojnou nadviazala oficiálna uhorská národnostná politika na prax, ktorá sa uplatňovala v rokoch po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, a naďalej pristupovala k novým národnostným aktivitám poväčšine z pozície sily.

³⁰POTEMRA, M.: Vývin slovenskej politiky, c. d.

³¹POTEMRA, M.: Školská politika, c. d., s. 509–512.

³²KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. IV., c. d., s. 561.

Hornouhorská politika koaličnej vlády

Slovenskú koncepciu uhorskej vládnej politiky po rakúsko-uhorskom vyrovnaní môžeme pomenovať „hornouhorská“ preto, lebo na jednej strane sa v Hornom Uhorsku opierala o Maďarov a národnostné vrstvy priateľsky naklonené Maďarom, resp. o hornouhorskú župnú, mestskú a obecnú administratívu, a na strane druhej vládna a župná uhorská politika chápala slovenskú otázku ako územno-verejnosprávny problém, teda pokúšala sa ho riešiť ako hornouhorský problém redukovaný na regionálne osobitosti. Za najväčšie nedostatky slovenskej koncepcie uhorskej vládnej politiky, ktorá vyvažovala *slovenskú otázku hornouhorskou politikou*, môžeme označiť to, že do jesene roku 1918 nepokladala za nevyhnutnú podmienku riešenia slovenskej otázky spoluprácu so Slovenskou národnou stranou a vo všeobecnosti s predstaviteľmi opozičného slovenského národného hnutia, dokonca sa pokúsila z tohto riešenia slovenských opozičných politikov úplne eliminovať.

Slovenské pokusy o zblíženie pokladali uhorské vlády v rokoch pred prvou svetovou vojnou za prejav slabosti slovenského hnutia a slovenské pokusy o dohodu sa nesnažili využiť na postupné riešenie verejnosprávnych a kultúrnych otázok, ale na rozdelenie slovenského tábora. To, ako vládna národnostnopolitická prax na základe množiacich sa signálov o prvej svetovej vojne ustúpila od idey maďarského národného štátu, ktorej rýchla realizácia sa dlhý čas pokladala za možnú, a ako spoznala, že nie je možné vytvoriť národný štát na etnickom základe, môžeme sledovať aj na zmenách v uhorských vládných hodnoteniach, ktoré dlho bagatelizovali slovenskú a rusínsku otázku ako bezvýznamný problém. Tieto zmeny môžeme sledovať najmä pri komparácii národnostnej politiky koaličnej vlády Sándora Wekerleho, ktorá nastúpila do úradu 8. apríla 1906, a kabinetu Istvána Tiszu.

Ako sme to už prezentovali v predchádzajúcej kapitole, v období dualizmu determinovala prístup k slovenskej otázke brožúra Bélu Grünwalda s názvom *Horné Uhorsko*; ten v roku 1878 zdôrazňoval, že v dôsledku trestuhodnej nečinnosti uhorskej vlády a celej uhorskej spoločnosti zostali v Hornom Uhorsku, ktoré sa na pomadžarčovanie takmer samo ponúkalo, nevyužitú možnosť maďarskej národnej expanzie.³³

O tridsať rokov neskôr zaznievala v podstate tá istá výhrada aj v článkoch hornouhorských maďarských publicistov, no v tom čase už tieto upozornenia, ktoré volali po premyslených činoch, diktoval a usmerňoval prevažne pocit istého nebezpečenstva, ohrozenia. János Eszterházy, Lajos Steier, János Gerő, Adolf Pechány, Samo Czambel, Titusz Dugovich a iní významní maďarskí politici a publicisti, ako aj redakčné kolektívy časopisov *Rózsáhegy és Vidéke*, *Liptói Lapok*, *Észak Magyarországnak* alebo časopisu *Felvidéki Őr*, ktorý bol založený výlučne pre štúdium národnostnej otázky, po roku 1908 za najvýznamnejší prvok hornouhorskej, teda slovenskej otázky jednoznačne pokladali rýchle šírenie ideí hnutia jednoty hlásajúceho česko-slovenskú vzájomnosť.³⁴

³³GRÜN WALD, B.: *A felvidék (Horné Uhorsko)*, s. 1480.

³⁴Hnutie Československej jednoty bolo v období koaličnej vlády ako jediný, skutočne konkrétny prejav hornouhorského „panslavizmu“ neustále predmetom záujmu vládnej a župnej uhorskej politiky, naň sa odvolávali hornouhorské akcie, ktoré mali jeho činnosť vyväžiť. Činnosť hnutia

Samo Czambel vo svojej správe zo dňa 30. januára 1908 zdôraznil pri hodnotení vlastných filologických, jazykovedných, literárnych a publicistických prác, ktoré popierali česko-slovenskú jazykovú jednotu, napríklad to, že „z *hľadiska národnostnej politiky je mimoriadne dôležité zabrániť šíreniu českého jazykového vplyvu medzi Slovákmi. Vplyv českej kultúry a českej knihy mimoriadne rozvíja slovanského národnostného ducha, z čoho vyplýva aj to, že najviac národnostných poslancov bolo do snemu zvolených v počestných západných župách (v Bratislavskej župe a v západnej časti Nitrianskej župy).*“³⁵ Lajos Steier a János Gerő v novinách *Budapesti Hírlap* a vo vládnom týždenníku *Krajan* označili snahu o česko-slovenskú jednotu za „nový útok panslavizmu“. Minister vnútra Andrásy neustále vydával pokyny sledovať — najmä prostredníctvom orgánov pohraničnej polície v Nitrianskej, Trenčianskej, Turčianskej a Liptovskej župe — činnosť česko-slovenského hnutia. Uhorské ministerstvo vnútra okamžite reagovalo aj na vydávanie časopisu *Naše Slovensko*, ktorý vychádzal v Prahe a šíril československé idey, pričom nariadilo sledovať distribúciu časopisu v Uhorsku.³⁶

Koaličná vláda sa v rokoch 1906—1909 pokúsila ešte aj v tzv. amerických akciách, ktorých cieľom bolo odstrániť „protištátné tendencie“ slovenskej emigrácie, zmapovať vplyv hnutia za česko-slovenskú jednotu a podľa možnosti ho v kruhu vystahovalcov a navrátilcov potlačiť. Wekerle už v roku 1907 upriamil pozornosť vedenia viedenského ministerstva zahraničných vecí, resp. uhorského ministra vnútra na to, že na účinné vyvázenie nových tendencií slovenského národného hnutia nie sú potrebné americké, ale hornouhorské akcie: „*Najmä Slováci, ktorí strávili dlhší čas v Amerike, začali pomaly citlivejšie vnímať myšlienky slobody, stali sa však, prirodzene, prorokmi nie myšlienok politickej, ale skôr národnostnej slobody. (...) Dnes už, ako to Tvoja Excelencia nižšie uvidí, preniklo slovenské národnostné poburovanie medzi davy, veľký slovenský národnostný blok, ktorý vznikol v Spojených štátoch amerických, je Archimedovým bodom a návratom z neho možno narušiť národnostný mier v Hornom Uhorsku. (...) V rámci možnosti sa bránime aj vonku, domnievam sa však, že ťažisko obrannej akcie by malo predsa len ležať na domácej pôde, v Hornom Uhorsku.*“³⁷

Na to, aby sa vo vládnej politike zrodilo poznanie, že hornouhorské akcie nemajú stavať na zákazoch, policajných a mocenských prostriedkoch, bol potrebný pád koalície

zaujímal v hornouhorskej maďarskej národnostnej odbornej literatúre a publicistike významné miesto. Pozri napr. STEIER, LAJOS: A tót kérdés, c. d. – DUGOVICH, TITUSZ: A tót nemzetiségi mozgalom története (História slovenského národnostného hnutia). Turčiansky Svätý Martin 1903. – PECHÁNY, ADOLF: A magyarországi tótok (Uhorskí Slováci), na vnútornej strane obálky sa nachádza názov A tótokról (O Slovákoch). Budapest 1913. – DÖMÖTÖR, MIHÁLY: A nemzetiségi izgatás leküzdésének eszközei (Prostriedky potlačenia národnostného buričstva). Felvidéki Őr (2), júl 1909. – Už spomínaný Samo Czambel sa so súhlasom ministerstva vnútra venoval závažným jazykovedným výskumom, ktorých cieľom bolo dokázať samostatnosť slovenského jazyka a gramaticky ho posilniť. Spisy o činnosti financovanej ministerstvom vnútra pozri SNA, Bratislava, Uhorské kráľovské MV 10, respektíve medzi mikrofilmami bratislavského ministerstva vnútra, ktoré boli pripravené o prezidiálnych spisoch. OL Filmový archív X 523.

³⁵Tamže.

³⁶ŠOBA Levoča, hornouhorské Andrásyho obežníky súvisiace s československým hnutím sa v najväčšom rozsahu zachovali v materiáloch županských dôv. spisov Spišskej župy z rokov 1906–1909.

³⁷SNA Bratislava, Prípis ministerského predsedu Sándora Wekerleho ministrovi vnútra Gyulovi Andrásyemu ml., 23. apríl 1907, 402. rez., Uhorské kráľovské MV 11.

nej vlády, respektíve ďalších päť-šesť rokov. Politické vedenie Uhorska muselo postupne pochopiť aj to, že potrebné nie sú akcie, ale priebežná, pozitívna práca a národnostná politika, ktorá vedie k dohodám.

Medzi dva základné ciele uhorskej koalíciej vlády patrilo v rokoch 1906—1909 aj zrušenie národnostného zákona, to sa však vláde nepodarilo dosiahnuť.³⁸ Návrh zákona o plurálnom volebnom práve poslúžil na to, že sa okamžite podarilo odročiť prijatie zákona o všeobecnom volebnom práve. V procese schvaľovania Andrásyho návrhu, ktorý zachoval dovtedajší pomer Maďarov, dokonca ho trochu zvýšil, zavážilo najmä to, že návrh plurálneho volebného práva napokon a priori vylučoval spoluprácu maďarských progresívnych síl a národnostnej demokracie v sneme.³⁹

Aj národnostná politika koalíciej vlády sa pokúsila aplikovať prvky, ktoré sme spomínali ako pozitívne postupy. Minister pôdohospodárstva Ignác Darányi založil s cieľom zamestnať vysťahovalcov, ktorí sa v roku 1907 v dôsledku americkej hospodárskej depresie hromadne vracali domov, vo Fiume, Žiline a Királyhide pobočky pre sprostredkovanie práce. V roku 1908 získala žilinská pobočka osobitné kompetencie: spočiatku bola v Oravskej, Liptovskej a Trenčianskej župe sprostredkovateľom štátnej pomoci, neskôr pôsobila ako kancelária podporujúca vznik hospodárskych združení, gazdovských spolok a organizovala dôležité miestne investície.⁴⁰

V období koalíciej vlády však nesporne prevládali opatrenia represívneho charakteru, prísnejšej kontrole národnostných hnutí slúžilo napr. aj založenie a rozšírenie pohraničnej polície. Pri odhaľovaní „panslavistických buričov“ vynikali najmä pohraničné polície v Liptovskom Svätom Mikuláši, Ružomberku, Turčianskom Svätom Martine, Skalici a Bratislave.

Medzníkom v slovenskej otázke v období po prelome storočí bola černovská tragédia, ktorá súvisela s prechodným zákazom výkonu povolania a uväznením ružomberského kňaza, politika slovenskej Ludovej strany Andreja Hlinku a vyžiadala si 15 obetí na životoch. Udalosti v Černoveji, ktoré vyvolali veľký ohlas aj v zahraničnej tlači, mō-

³⁸PAPHARASZTI (red.): A koalíció tervei (Plány koalície). Budapest 1908, s. 44, 117–118.

³⁹JÁSZI OSZKÁR – RÁCZ GYULA – ZIGÁNY ZOLTÁN: A választójog reformja és a magyarság jövője (Reforma volebného práva a budúcnosť Maďarov). Budapest 1908, s. 24–26. Úspech siedmich slovenských opozičných poslancov, ktorí boli zvolení v snemových voľbách v roku 1906, naďalej zintenzívňoval strach a nevdľu predstaviteľov hornouhorskej maďarskej politiky zaviesť všeobecné volebné právo. Myšlienku radikálne rozšíriť volebné právo nestále napádala aj dobová maďarská nezavislá nacionalistická tlač, ktorá sa odvolávala na nebezpečenstvo hroziace zo strany národnosti.

⁴⁰Vedúci predstavitelia rezortu pôdohospodárstva sa už v roku 1900 zaoberali myšlienkou rozšíriť akciu, ktorá bola pôvodne zameraná na pomoc sikulskému a rusínskemu regiónu, aj na hornouhorskej župe, no z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov sa tak stalo až v roku 1908: „... životná úroveň prevažnej časti obyvateľstva Horného Uhorska závisí od poľnohospodárstva, keďže práve nepriaznivá situácia na tomto poli najviac ovplyvňuje ostatné odvetvia hospodárskeho života, je nesporné, že z hľadiska zvýšenia všeobecnej životnej úrovne hornouhorskeho obyvateľstva treba klásť najväčší dôraz predovšetkým na zlepšenie pomerov v poľnohospodárstve a posilnenie tejto vety hospodárstva.“ A hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki gazdasági akciók 1909. évi működésének ismertetése. A M. Kir. Földmívelésügyi miniszter megbízásából összeállított a hegyvidéki, erdélyrészi (székelyföldi) és felvidéki kirendeltségek évi jelentése alapján

žeme takisto pripísať na vrub politike tvrdej ruky koalíciej vlády, i keď, prirodzene, ústredná vládna moc v období pred prvou svetovou vojnou nikdy nevydala pokyn na použitie ozbrojenej sily voči národnostným hnutiam, práve naopak, snažila sa mierniť protinárodnostný postoj župných aparátov, ktoré boli náchylné k panike.⁴¹

V období koalíciej vlády sa zoskupenie príslušníkov slovenského ľudového prúdu vedené Andrejom Hlinkom dostávalo do čoraz ostrejších konfliktov s činiteľmi maďarskej Ludovej strany v Hornom Uhorsku, medzi ktorými boli aj predstavitelia tunajšej katolíckej cirkvi, na čele so spišským biskupom Sándorom Párvy. Národnostnopolitické udalosti, ktoré predchádzali udalostiam v Černovej, takisto vyplývajú z tohto konfliktu. V kampani pred snemovými voľbami v roku 1906 bol Hlinka kortešom svojho starého priateľa Vavra Šrobára. Z tohto dôvodu nariadil biskup Párvy Hlinkovi *suspensia ab officio*, teda mu zakázal výkon cirkevných povinností. O krátky čas biskup zákaz odvolal, no v čase kampane Hlinku na základe obvinenia zo svätokupectva opäť suspendoval z farského úradu.

V predvolebnej kampani v roku 1906 Hlinka a Šrobár dokázateľne viackrát ostro kritizovali uhorskú národnostnú politiku, najmä jej úsilia zamerané proti výučbe v jazyku národností. Niektoré pasáže ich predvolebných prejavov však spadali pod trestný čin poburovania proti maďarskej národnosti, za čo bol Hlinka na súdnom pojednávaní konanom pred ružomerskou kráľovskou súdnou stolicou od 26. novembra do 6. decembra v zmysle 172. paragrafu uhorského trestného zákonníka odsúdený na dva roky a Šrobár na jeden rok straty slobody. Ružomerský proces bol prvým väčším národnostným politickým procesom v období koalíciej vlády. Politický význam procesu vzrástol tým, že obhajcom Šrobára bol poslanec snemu rumunskej národnosti Aurel Vlad. To, že v čase procesu bolo mesto obsadené policajnými a vojenskými zložkami, ako aj to, že na procese odzneli z úst sudcov a prokurátorov hodnotenia so silným politickým nádychom, a napokon to, že dvaja hlavní obvinení, ako aj ostatných štrnásť obvinených dostalo tres-

(Správa o priebehu hospodárskych akcií na rusínskom území, v Sedmohradsku (sikulské územie) a na Hornom Uhorsku v roku 1909. Zostavené z poverenia ministra pôdohospodárstva Uhorského kráľovstva na základe ročných správ pobočiek na rusínskom území, v Sedmohradsku a Hornom Uhorsku). Budapešť 1910, s. 213. Žilinská pobočka, ktorú viedol Sándor Lavotta, dosiahla mimoriadne dobré výsledky pri sanácii zadlžených veľkostatkov. Šírení odborných vedomostí, rozdelení osív, v ovocinárstve a organizácii obchodu s ovocím, sprostredkovaní umelých hnojív, jednotlivých odvetviach chovu domácich zvierat, ešte aj pri zachovaní životaschopných odvetví slovenského domáceho priemyslu. Dňa 13. decembra 1906 vystúpil v sneme slovenský národnostný poslanec František Skyčák s prejavom, ktorý sa týkal predohry hornouhorskej akcie a výhrad slovenského hnutia voči nej. Tento prejav publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok ..., zv. V., c. d., s. 85–87. Agrárne krídlo slovenského hnutia vedené Blahom a Hodžom zorganizovalo hnutie na skupovanie pozemkov, ktoré bolo zamerané proti hornouhorským maďarským stredným statkom. Toto hnutie sa opieralo o príklad sedmohradských rumunských maloroľníkov. O tom: Slovenská zem. *Slovenský týždenník*, 1909, č. 34.

⁴¹Tragická udalosť v Černovej bola najzávažnejším incidentom uhorskej národnostnej politiky v období dualizmu. Venujeme sa jej trochu podrobnejšie preto, lebo v maďarskej odbornej literatúre nie je dodnes spracovaná a slovenská historiografia z nej zasa často robí typický príklad uhorského národného útľaku, pričom presne nepomenúva národnostnopolitické súvislosti udalosti v Černovej. Situáciu v Liptovskej župe po ružomerských snemových voľbách dobre charakterizuje žiadosť liptovského podžupana, ktorý informoval ministra vnútra o černovskej tragédii: „V tomto regióne, ktorý obýva slovenské obyvateľstvo revoltujúce pod vplyvom národnostných buričov, si nemôžeme

ty, ktoré boli pokladané za prísne, signalizovalo, že koalícia vláda sa odhodlala urobiť v Hornom Uhorsku „poriadok“.⁴²

Hlinka nenastúpil do výkonu trestu najprv preto, že sa odvolal, neskôr kvôli rôznym výhradám, pričom odcestoval na Moravu a do Čiech, kde ho všade vítali ako martýra slovenskej národnej otázky. Medzičasom sa v lete roku 1907 dokončil v Černovej, ležiacej v susedstve Ružomberka, katolícky kostol, ktorého výstavbu inicioval z prostriedkov verejnej zbierky Hlinka. Keďže biskup Párvy zakázal Hlinkovi vykonávať v Ružomberku pastoračnú činnosť a podľa rozsudku ružomerského súdu bol beztak odsúdený na dva roky straty slobody, Černovčania na znak protestu proti postupu voči Hlinkovi začali využívať dokončený, no ešte nevysvätený kostol už pred jeho vysvätením. Biskup Párvy chcel najprv kostol vysvätiť osobne 6. októbra, no Černovčania adresovali cirkvi žiadosť, že „svoj kostol dovoľia vysvätiť iba v prípade, ak sa do svojho úradu vráti Andrej Hlinka, ktorý je stíhaný za poburovanie a bol cirkevnými úradmi suspendovaný“.⁴³ Z tohto dôvodu biskup stanovil termín vysviacky kostola v Černovej na 20. októbra a napokon ho presunul na 27. októbra.

V dedine však ďalej silnelo hnutie presadzujúce požiadavku, aby kostol vysvätil Hlinka. Nereálnosť splnenia tejto požiadavky si uvedomil aj Hlinka, preto v liste likavskému dekanovi Martinovi Pazúrikovi vyjadril svoj súhlas s tým, že sa kostol vysväti bez neho. Černovčania však 27. októbra chceli za každú cenu zabrániť vysväteniu kostola: v dedine sa rozpútal rozhorčený protest proti jeho vysviacke. Dedinčania sa vyhrážali farárovi, ktorý mal podľa pôvodného rozhodnutia biskupa kostol vysvätiť, preto sa farár v určený deň do dediny ani nedostavil. Dekan Pazúrik chcel upokojiť dedinu Hlinkovým listom a po jeho prečítaní hodlal vysvätiť kostol osobne v spoločnosti ostatných farárov. Napriek viacnásobnej prosbe hlavného slúžneho Györgya Andaházyho sa Pazúrik dostavil do Černovej spolu s niekoľkými farármi z okolitých dedín. Viezli so sebou sakristiu a sprevádzali ich miništranti, čo už z dialky vzbudzovalo dojem, že delegácia farárov sa pripravuje vysvätiť kostol. Navyše ich koč dorazil do dediny súčasne s kočom prepravujúcim žandársku posilu, ktorú viedol slúžny Pereszleány.

Cestu ku kostolu obsadili dedinčania, ktorí vzápätí obkľúčili koč slúžneho a podľa svedkov začali doňho hádzať kamene. Paľba, ktorú nariadil veliteľ žandárov, si na mieste vyžiadala deväť ľudských obetí, neskôr v dôsledku zranení zomreli ďalší šiesti Černovčania.

Priame príčiny černovskej tragédie možno pokladať aj za cirkevnú záležitosť, ako sa to v procese proti Černovčanom snažila dokázať obhajoba, ktorá tak chcela oslabiť koncepciu žaloby zdôrazňujúcej najmä národnostné poburovanie. Udalosti však nesporne vyplývali z konfrontácie hornouhorskej národnostnej politiky vlády i maďarskej Ludo-

poradiť bez ozbrojeného vojska (...) ja sa teda už na základe tejto správy obraciam na Vašu Excelenciu so žiadosťou, aby ste ráčili u spoločného ministra obrany pôsobiť v tom smere, aby bol do Liptovského Svätého Mikuláša alebo Ružomberka odvelený aspoň jeden spoločný batalión armádneho vojska...“ SNA, Bratislava, 462. rez., Uhorské kráľovské MV 12. Prvá monografia o černovskej tragédii (HOLEC, ROMAN: Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť. Martin 1997.) vyšla až po vzniku maďarského originálu tejto knihy.

⁴²VAJANSKÝ, SVETOZÁR HURBAN: Ružomerský kriminálny proces proti Andrejovi Hlinkovi a spoločníkom. Pojednávaný pred ružomerskou kráľ. súdnou stolicou od 26. novembra do 6. decembra. Zvláštny výtlačok z novembrových a decembrových čísel denníka *Národné noviny* z roku 1906.

⁴³SNA, Bratislava, 964. rez., 1907. Uhorské kráľovské MV 12.

vej strany a radikálnej skupiny slovenského hnutia. Po relatívnom slovenskom úspechu v snemových voľbách v roku 1906, po neľútostných voľbách vo Vrbovom, Trnave, Skalici, Ružomberku atď. tento konfrontačný prúd v koalícnej ére postupne silnel.

V danom prípade ležala zodpovednosť predovšetkým na pleciach úradu ružomerského hlavného slúžneho a dekana Pazúrika, hoci z plánovaného vyšetrovania Andaházyho napokon príznačne nič nebolo. Na druhej strane ležala zodpovednosť aj na Hlinkovi, veď v otázke vysviacky kostola zastával až do konca dvojznačný postoj a nepokúsil sa upokojiť rodnú dedinu prostredníctvom svojich príbuzných a prívržencov.⁴⁴

Černovská tragédia vyvolala veľký ohlas v celej krajine. Medzi uhorskými národnosťami a v susedných, ako aj v iných európskych krajinách sa zosilnili antipatie voči uhorskej národnostnej politike, najmä po tom, keď v súvislosti s vyšetrovaním okolností černovskej tragédie bolo obvinených 54 obyvateľov Černovej, ktorí medzi 2.-10. marcom 1908 predstúpili pred ružomerskú sedriu. Spomedzi nich boli 40 odsúdení spolu na 37 rokov straty slobody, pričom najvyšší trest bol dva roky straty slobody. Odsúdení dostali koncom roku 1908 po intervencii biskupa Párvyho milosť.

Vo viedenskom ríšskom sneme vyjadrilo viacero českých poslancov svoj nesúhlas s udalosťami v Černovej a ríšsky snem prijal návrh uznesenia, v ktorom sa odsúdila národnostná politika uhorskej vlády. S uznesením nesúhlasila rakúska vláda, ktorá tak odmietla otvorenú kritiku uhorskej vládnej politiky.⁴⁵

Takmer vždy minuli svoj cieľ aj represívne opatrenia voči hnutiu za česko-slovenskú jednotu, ktoré sa posilnilo v rámci tzv. *neoslovenskej koncepcie*. Keďže útoky na konkrétnu česko-slovenskú hospodársku a kultúrnu spoluprácu by sa sotva mohli odvolávať na platné uhorské zákony, jedinou schodnou cestou mohol byť iba pokus poukázať na podnecovanie akéhosi protekcionistického ducha, no z dôvodu všeobecného nedostatku kapitálu to mohlo v boji proti prúdeniu českého kapitálu a zakladaniu českých tovární priniesť iba veľmi chabý výsledok.⁴⁶

Vysokú – v istých župách možno maximálnu – mieru bezradnosti voči praktickej česko-slovenskej spolupráci dobre odzrkadľujú negatívne alebo nič nehovoriace odpovede, či súpis sťažností zachytávajúcej atmosféru paniky, ktorými župy odpovedali na obozrníky ministerského predsedu, zaujímajúce sa o ohlas hnutia za česko-slovenskú jednotu.⁴⁷

⁴⁴SNA, Bratislava, Akty černovského incidentu na ministerstve vnútra: 964. rez. 1908, Uhorské kráľovské MV 12. – Materiál černovského procesu publikuje S(VETOZÁR) H(URBAN): Černovský proces. Pojednávany od 2. do 1. marca 1908 pred kr. súdnou stolicou v Ružomberku. Turčiansky Sv. Martin 1908. – Bohatý materiál najmä o udalostiach, ktoré tragédii predchádzali, a o jej ohlase publikuje KEMÉNY G. G.: *Iratok* ..., zv. V., c. d., s. 100–136.

⁴⁵Tamže, s. 129–134.

⁴⁶Vystúpenie Masaryka vo viedenskom sneme a spoločnú interpeláciu 265 českých poslancov pozri tamže, s. 121–123.

⁴⁷Predstavitelia uhorskej vlády zodpovední za hornouhorské záležitosti si uvedomili, že proti hnutiu za československú jednotu sa môžu brániť iba posilnením siete ľudových a hospodárskych škôl. Na výučbu v slovenskom jazyku však koalíčná administratíva nechcela ani len pomyslieť. Spomedzi teoretických argumentov akcie zameranej na zakladanie škôl, ktorú koordinovali ministerstvá vnútra, kultu a školstva, sa oplatí odcitovať toto odôvodnenie: „*Keďže úspech činnosti spolku Česko-Slovenskej jednoty v najväčšej miere zapričiniuje kultúrna zaostalosť ľudu a ten smutný stav v celom veľkom regióne, že sa slovenský ľud okrem žandára a daňového úradníka nestýka, nestretáva s nijakým iným nositeľom myšlienky uhorského národného štátu (...)*“ za

Národnostná politika koalície vlády prezrádzala najväčšiu bezradnosť práve v slovenskej otázke. Ani ministerský predseda Wekerle nevenoval pozornosť reálnym dôvodom aktivizácie slovenského politického života (vznik politických zoskupení mobilizujúcich väčšie davy, prechodná spolupráca národností v sneme, pretože hrozilo úplné zrušenie národnostného zákona, zvýšený záujem národností motivovaný bojmi o volebné právo atď.), keďže sa domnieval, že ide o akciu organizovanú zo zahraničia: „Ak zvážime a porovnáme jednotlivé aspekty nového smerovania slovenského národnostného hnutia, musíme dospieť k záveru, že celú akciu jednotne riadi nejaký nám neznámy faktor. V Amerike sa Hlinkov prípad využíva na to, aby Slováci v záujme národnostnej veci presvedčili o potrebe materiálnej obete, ktorej cieľom je na jednej strane rozvinúť tamojšie slovenské národnostné hnutie a na druhej strane vytvárať v zahraničí protimaďarské nálady. Tomuto cieľu slúžia aj známe Björnsonove útoky, a nie je nemožné, že jeho informácie pramenia z amerických slovenských zdrojov a bojovný duch zasa z amerických slovenských peňazí.“⁴⁸ Dnes už na základe dokumentov o vzťahoch medzi americkými slovenskými organizáciami a slovenským národným hnutím v Uhorsku vieme, že americké zbierky predstavovali pomerne skromnú podporu a väčšiu zbierku bolo najťažšie usporiadať práve na politické účely, keďže emigranti radšej prispievali na konkrétne ciele, na podporu humanitárnych alebo kultúrnych akcií.

Spomedzi národnostných opatrení Wekerleho vlády nesporne najväčší ohlas a neovôľ vyvolal Zákonný článok XXVII/1907, ktorý inicioval minister školstva a kultu Apponyi. Zákon o „právnom postavení neštátnych základných škôl a o plate učiteľov na obecných a cirkevných školách“ bol „logickým“ dôsledkom predchádzajúcich zákonov o ľudových školách, nakoľko právne postavenie neštátnych škôl zostalo v mnohých ohľadoch nevyjasnené a štát ich nemohol kontrolovať do takej miery, do akej si to priali uhorské vlády.

Lex Apponyi vychádzal z premisy, že učitelia na obecných a cirkevných ľudových školách sú úradníci, teda snažil sa o to, aby aj ich mohli kontrolovať štátne školské úrady. Toto úsilie mal zastrieť zámer usporiadať spravidla nepriaznivejšie platové pomery v štátnych školách, pričom sa zaviedla aj povinnosť vopred nahlásiť a dať štátu schváliť učiteľské miesta v nových neštátnych školách. Úloha zabezpečiť pre učiteľov výrazne vyšší plat dostala veľkú časť obcí a cirkevných spoločenstiev, financujúcich svoje školy, do ťažkej situácie. Škola mohla požiadať o príspevok na platy učiteľov štát, no zákon podmienil príspevok prísnymi podmienkami vzťahujúcimi sa na osoby, učebný plán a kontrolu. 17. paragraf zákona uložil školám a učiteľom, a to nezávisle od charakteru školy, povinnosť rozvíjať a prehlbovať „v dušiach detí lásku k uhorskej vlasti a vedomie, že patria k maďarskému národu, ako aj starostlivosť o náboženskú mravnosť“. Zákon chcel vyhovieť sklonom koalície vlády k nadutým národným formalitám, preto nariadil umiestniť ako „vonkajší prejav“ maďarského ducha nad vchodom každej školy a v učebniach znak Uhorska. Okrem toho tvorili zákonom predpísanú výzdobu škôl vonkajší nápis v maďarskom jazyku, uhor-

najpotrebnejšie opatrenie na vyváženie tohto hnutia pokladám ja, no vo všeobecnosti aj vláda, najmä neodkladné vyriešenie otázky výučby ľudu, čo je však v tomto regióne vzhľadom na mieriadnu chudobu a na mnohých miestach aj na sfanatizovanosť ľudu inak ako cestou zakladania štátnych základných ľudových škôl nemožné a nedosiahnuteľné.“ SNA, Bratislava, Ministerstvo školstva a kultu 212. rez., 1902, Uhorské kráľovské MV 212.

⁴⁸SNA, Bratislava, 6870. rez. Spisy ministerského predsedníctva 10. marec 1908. Spis je v archíve Uhorské kráľovské MV pod číslom 136. rez., 1908, 12.

ská zástava, obrazy hlavných pastorov daného vierovyznania, ako aj učebné pomôcky pre výučbu histórie a geografie vyrobené v Uhorsku. Zákon stanovil, že „*maďarský jazyk treba učiť vo všetkých triedach s každodennou výučbou podľa učebného plánu a v stanovenom počte hodín, ako to po porade s tými, čo financujú cirkevné školy, stanovil minister školstva a kultu, a to v takej miere, že po ukončení štvrtej triedy dokáže žiak s nemaďarským materinským jazykom vyjadriť svoje myšlienky slovom a písmom zrozumiteľnou maďarčinou*“. Najmä posledná, od reálnych možností skutočne vzdialená požiadavka, resp. disciplinárne direktívy, ktoré sa týkali kontroly a previerok, znamenali vážny zásah do právomocí tých, čo školy financovali.⁴⁹

Slovenské obecné a evanjelické školy sa po prijatí zákona dostali do veľmi ťažkej situácie, najmä po tom, čo sa ukázalo, že vládny a župný aparát veľmi prísne dbá o uplatňovanie zákona. Do piatich rokov po prijatí zákona zaniklo 148 nešťatných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, resp. transformovali sa na štátne školy s oficiálnym vyučovacím jazykom maďarským. (Porov. s údajmi v *tabuľke č. 6!*)

Transformácia však vo väčšine prípadov, prirodzene, ihneď nezrušila faktickú výučbu v slovenskom jazyku, veď pedagogický personál a žiaci zostali nezmenení. Na základe Apponyho zákonov a Wlassicsových, resp. Lukáčsových školských nariadení sa na začiatku storočia v slovenských školách striedali kontroly inšpektorov, ktorí zisťovali úroveň výučby maďarského jazyka a stanovovali disciplinárne opatrenia. Iba v Liptovskej župe bola 17 učiteľom zakázaná učiteľská prax, lebo nemali zodpovedajúce vzdelanie a neovládali na požadovanej úrovni maďarčinu. Voči 18 učiteľom sa začalo disciplinárne konanie z dôvodu nevlasteneckej činnosti a v prípade ďalších 23 učiteľov zasa preto, že pri výučbe maďarského jazyka dosahovali slabé výsledky.⁵⁰

V hornouhorskej národnostnej politike koalície vlády teda dominovali mocenské, perzekučné postupy, súdne postihy tlače, disciplinárne regresy v cirkvi a školstve a premiestňovanie. Škodlivosť tejto nemilosrdnej politiky vnímala najmä slovenská opozičná tlač: súdne procesy proti *Slovenskému týždenníku*, ktorý redigoval Milan Hodža, periodiku *Národné noviny*, v Budapešti vychádzajúcim *Prúdom*, *Slovenským ľudovým novinám*, ktoré vydávala Slovenská ľudová strana, a iným menším novinám a časopisom verne odzrkadľovali odhodlanosť obidvoch strán. Hlavnými aktérmi vyostreného národnostnopolitického boja boli jednak *nastrčené osoby* ochotné dať sa za nemalú úplatu uväzniť, samozvaní ná-

⁴⁹ Apponyho zákony publikuje KEMÉNY G. G.: *Iratok...*, zv. V., c. d., s. 155–164 na základe zbierky zákonov A Magyar Törvénytár, 1907. évi törvénycikkek (Uhorská zbierka zákonov, zákonné články z roku 1907) (Budapest 1908).

⁵⁰ POTEMLA, M.: Školská politika, c. d., s. 528–530. – V čase koalície vlády bola slovenská reprezentácia v uhorskom sneme najpočetnejšia, keďže slovenská opozícia mala osem, po vylúčení Milana Ivanku sedem poslancov. Každý z nich protestoval proti pomaďarčujúcej školskej politike. Slovenský poslanec Ludovej strany Ferdiš Juriga argumentoval dňa 18. decembra 1906 voči koalícnej školskej politike takto: „... *idea uhorského národného štátu nie je ničím iným než v predstavách vytvorených obrazom budúcnosti Uhorska, v ktorom všetci musia zhodne vyznávať maďarskú národnú tradíciu. (...) Spojivom by malo byť to, že každý bude vo dne v noci, na ulici i na úrade a všade používať jazyk uhorského štátu, aby bol každý Maďar. (...) Spočiatku sa v školách budú vyučovať po maďarsky iba jeden-dva predmety, potom dva-tri, napokon všetky. A keď dieťa naučia rozprávať po maďarsky, potom mu raz-dva razy budú niečo po maďarsky kázať, potom päťkrát, šesťkrát, desaťkrát, stokrát, napokon vždy a všetky ostatné národnosti privedú do hrobu.*“

rodnostní martyři a čoraz viac sa radikalizujúci poprední slovenskí politici, jednak vládni a regionálni maďarskí politici, prokurátori a tabulárni sudcovia, ktorí zasa čoraz ostrejšie vystupovali proti „panslavizmu“.⁵¹ Väznenie Hlinku, Šrobára, Vajanského a ostatných slovenských politikov a publicistov však v nijakom prípade neslúžilo realizácii skutočných úloh uhorskej národnostnej politiky, jeho výsledkom bolo posilnenie slovenského národného hnutia, keďže sa rozšírila jeho spoločenská báza a zahraničná podpora. Černovská tragédia, vyjadrujúca maďarsko-slovenské protiklady, si navyše vyžiadala aj obeť na ľudských životoch, čo symbolicky i reálne vylúčilo možnosť zblíženia uhorskej národnostnej politiky a slovenského národného vývinu, ktoré sa beztak rozchádzali.

Bezvýznamnosť hornouhorskej národnostnej politiky županov odzrkadľuje fakt, že na základe iniciatívy šarišského župana Boldizsára Semseyho sa opäť experimentovalo s vydávaním periodika s vlasteneckým duchom v slovenskom jazyku, ktoré malo vyvážiť „panslavistickú“ tlač. Zbor hornouhorských županov sa pustil do distribúcie týždenníka *Naša zástava* písaného v „ľudovom východoslovenskom“ nárečí veľmi metodicky, keďže sa dostal k adresám predplatiteľov „panslavistických“ novín, čo bolo síce proti predpisom, no tento postup bol nariadený z najvyšších miest. Nové periodikum sa potom zasielalo na takto získané adresy, pričom do „najohrozenejších“ obcí sa distribuovalo zadarmo, ba stalo sa aj to, že predplatelia slovenských opozičných novín boli oslovení, aby svoje rozhodnutie o abonovaní zmenili.⁵² Rozvoj slovenského národného hnutia sa však v Spišskej a Šarišskej župe už nedal zastaviť novinami s vlasteneckým duchom, lepším riešením by bolo, keby sa pre Slovákov zo severovýchodných žúp stala zrozumiteľnejšou župná verejná správa a škola.

Slovenská otázka v národnostnej politike Istvána Tiszu

„Nesporne výrazné vyostrenie národnostnej otázky v období koalíciej vlády možno ani netreba v prvom rade pripisovať chybám, ktoré koalícia urobila priamo na poli

Az sa im to v duchu idey o politickom národe pekne vydarí, nazvú to budovaním maďarského národného politického štátu.“ Országgyűlés Képviselőházi Napló 1906–1910, V., s. 133.

⁵¹O procesoch s tlačou a systéme nastrčených osôb v období koalíciej vlády podrobne píše STEIER, LAJOS: A tót kérdés, c. d., s. 249–253., ako aj BOTTO, JÚLIUS: Malá revolúcia. Slovenské pohľady, 1910, č. 89. – Uhorská vláda sa snažila využiť všetky prostriedky najmä proti Hodžovmu *Slovenskému týždenníku*. Okrem množiacich sa procesov proti týždenníku sa pokúsili zahatať aj jeho distribúciu. ŠOBA Levoča, MV 387. rez. 1907, Spišská župa, županské dôv. spisy. 14. rez. 1907.

⁵²Spisy „východoslovenskej“ tlačovej akcie pozri tamže 15. rez. 1906., 24. rez. 1907., 40. rez. 1907., 26. rez. 1908. V poslednom spise informuje dňa 29. januára 1908 Boldizsár Semsey

národnostnej politiky, ale prvotnému hriechu koalície, teda faktu, že narušila súzvuk medzi maďarským národom a jeho kráľom,“ tvrdil v roku 1910 István Tisza.⁵³ Vláda Khuena-Héderváryho, ktorá bola vytvorená 17. januára 1910 po páde koalíčnej vlády, resp. Národná strana práce zorganizovaná pod vedením Tiszu vyvíjali horúčkovitú aktivitu v záujme toho, aby sa v blížiacich sa snemových voľbách v roku 1910 udržala činnosť národnostných strán v istých medziach. Nepodarilo sa síce realizovať plán všeobecného národnostného volebného paktu, no od rokovania o pakte, na ktorých sa za slovenskú stranu zúčastňoval Milan Hodža, si predstavitelia slovenskej strany sľubovali, že sa im podarí zopakovať, či dokonca prekonať volebné výsledky z roku 1906. Museli sa však sklamať, lebo na jar 1910 boli zvolení iba traja slovenskí opoziční poslanci: František Skyčák, Ferdinand Juriga a Pavol Blaho. Porušenie národnostného volebného paktu zo strany vlády bolo určujúcim medzníkom pri ďalšej radikalizácii politického správania Milana Hodžu. Najtalentovanejší a najvšestrannejší dobový slovenský politik sa po týchto udalostiach definitívne rozíšiel so stratégiou vyrovnania s uhorskými vládami a stal sa prívržencom československej orientácie, resp. názorov, ktoré sa viazali na „dielňu“ následníka trónu Františka Ferdinanda.⁵⁴

Vlády Khuena-Héderváryho, Lukácsa a Tiszu, ktoré vládli po koalíčnom kabinete, pri riešení slovenskej otázky za dominantnú úlohu už jednoznačne pokladali paralyzovanie snáh o československú jednotu. Hnutie za česko-slovenskú jednotu – nesporne nie bezdôvodne – pokladali sčasti za vedľajší produkt hospodárskej expanzie Čechov v Uhorsku. Na potlačenie týchto z hľadiska oficiálnej idey uhorskej štátnosti od počiatku neželaných vedľajších účinkov však podľa vládnych hodnotení postačovali už dávnejšie realizované policajné a pohraničnopolicajné opatrenia, akcie Vodicsku a Czambela, či práve prebiehajúce zakladanie štátnych škôl. Podľa hlásení odborníkov a polície by boli tradičné česko-slovenské rozpory, resp. vnútorné konflikty v slovenskom politickom hnutí rozdelenom aj v otázke hnutia jednoty postačovali na to, aby sa v Uhorsku zabránilo šíreniu úsílí o česko-slovenskú jednotu, ktoré boli pred svetovou vojnou skutočne neschopné vytvoriť pre svoju činnosť širšiu bázu.⁵⁵

spišského župana Gézu Salamona o tom, že ministerský predseda Wekerle prispel k vydaniu adries predplatiteľov opozičných slovenských novín: „*Kontrola účinnosti toho, že rozdáme Našu zástavu, môže byť úspešná iba v prípade, ak vieme, kto má predplatené panslavistické noviny, kto bol nimi infikovaný, na koho vplývajú a v akých reláciách treba vplyv panslavistických novín vyvížiť. Skúsenosti dokazujú, že prostredníctvom Našej zástavy dokážeme dosiahnuť želaný cieľ. V Šarišskej župe sa prihlásilo 1 713 predplatiteľov, medzi nimi 80 takých, ktorí mali predplatené alebo čítali panslavistické noviny.*“

⁵³ALBRECHT, FERENC: Forrástanulmányok gróf Tisza István nemzetiségi politikájához (Prámenné štúdie k rumunskej národnostnej politike grófa Istvána Tiszu). Lugos 1933, s. 23.

⁵⁴PÖLÖSKEI, FERENC: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása 1909–1910 (Rozpad koalície a vznik Národnej strany práce 1909–1910). Budapest 1963, s. 156–159. Podľa predbežného volebného paktu s vládou mala Slovenská národná strana postaviť kandidátov v piatich volebných okresoch, v ktorých nekandidovala Národná strana práce. SNS sa v dohode iniciovanej Hodžom vopred vzdala volebnej účasti v ostatných volebných okresoch so slovenskou majoritou.

⁵⁵Ako príklad využitia slovenských politických analýz v činnosti vlády môžeme uviesť dve súhrnné správy pripravené z poverenia šéfa pohraničnej polície v Turčianskom Svätom Martine Jenő Berzeviczyho. Podľa Vavra Šrobára ich pripravil novinár Jozef Pazúrik, ktorý sa už dlhší čas

V skúmanom období sa uhorské vlády vo svojej slovenskej politike pokúšali uplatňovať zásadu, ktorú ešte v období svojej prvej vlády charakterizoval István Tisza slovami: separovanie „buričov“ od „mierumilovného národnostného ľudu“ a „diferencovaný prístup“ k jednotlivým národnostiam.⁵⁶ Bol to však Tisza, čo pri analýze národnostnej politiky koaličnej vlády postrehol, že „politika stúpania po kurích okách“, v ktorej sa množili procesy s národnostnou tlačou a malicherné obmedzenia, nemôže byť z hľadiska dosiahnutia cieľov uhorskej štátnosti či politického národa úspešná. Tisza napríklad zrušenie národnostného zákona z roku 1868 nepokladal ani po roku 1910 za prijateľný krok, no pokladal za účelné prijať nové nariadenia týkajúce sa používania jazyka a školstva.⁵⁷

Tisza si postupne uvedomil aj to, že keby uhorské vlády naďalej odmietali brať na vedomie existenciu národnostných strán, pokračovalo by sa – podľa jeho slov – v „uhorskej kráľovskej pštrosej politike“.⁵⁸ Pri hodnotení slepej uličky, do ktorej sa dostala národnostnopolitická prax v koaličnom období, zaujal negatívny postoj dokonca aj voči násilnému pomaďarčovaniu škôl. Dňa 19. marca 1910 na predvolebnom zhromaždení v budapeštianskej redute Vigadó vyhlásil: „... žijeme azda v ilúzii, že sme pomaďarčili nášho rumunského alebo slovenského spoluobčana, ktorého sme naučili pisať alebo čítať po maďarsky? Veď to nie je pomaďarčenie, vážent páni! Je to veľmi prospešná vec, veľmi užitočná vec, lebo uľahčuje styk medzi občanmi našej krajiny; je to veľmi užitočné pre jednotlivé národnosti, lebo im uľahčuje život a uplatnenie sa v uhorskej spoločnosti. Áno, je to prospešná a užitočná vec, ale nie je to maďarizácia. Nieкто sa síce môže naučiť pisať a čítať, (no) najmä ak ho v škole dobre potrápia, stane sa ešte väčším nepriateľom maďarskej národnej veci než bol predtým.“⁵⁹ Tisza, podobne ako pred ním Gusztáv Beksics, dospel k poznaniu, že v uhorskej národnostnej politike sa dôraz nemal klásť na gramatickú, ale na politickú asimiláciu, teda na postupnú integráciu nemaďarských národných spoločenstiev, ktorá mohla vo väčšom rozsahu než mocenská politika pomaďarčovania školstva a verejnej správy zaručiť, resp. konzervovať lojalitu väčšiny nemaďarských spoločenstiev.

Tisza vo svojom prejave v sneme, v ktorom informoval o rumunských rokovaniach o pakte v rokoch 1913–1914, prisľúbil aj významné korekcie Apponyho zákonov, resp. nariadeniami ministra kultu Bélu Jankovicha z roku 1914 aj v praxi presadil výučbu

venoval slovenskému hnutiu: *Magyarországai tót nemzetiségi kérdés ismertetése*, 1913 (*Informácia o slovenskej národnostnej otázke v Uhorsku*, 1913) a *A tót nemzetiségi mozgalom mai állása tekintettel cseh vonatkozásaira*, 1917 (*Súčasný stav slovenského národného hnutia vzhľadom na jeho české vzťahy*, 1917). Pôvodné exempláre týchto dvoch hlásení sa nachádzajú v Šrobárovej pozostalosti. SNA, Bratislava, Fond V. Šrobára I. 9–10.

⁵⁶ALBRECHT, F.: *Forrástanulmányok...*, c. d., s. 1819.

⁵⁷Tamže, s. 55.

⁵⁸Tamže, s. 42–51.

⁵⁹*Gróf Tisza István képviselőházi beszédei* (Snemové prejavy grófa Istvána Tiszu) zv. IV. Budapest 1937, s. 76. – Tisza navyše neabsolutizoval – ako to bolo v uhorskej verejnej mienke zvykom – znalosť maďarského jazyka: „*Nie je podstatné naučiť sa maďarský jazyk, lebo práve vodcovia národností ovládajú maďarský jazyk ako svoju materinskú reč.*“ Tiszov prejav v hornej snemovni uverejnil Budapesti Hírlap dňa 10. apríla 1914.

náboženstva v materinskom jazyku, ako aj používanie materinského jazyka národnosť v štátnych školách ako pomocného jazyka.⁶⁰ Podstatou Tiszovej stratégie aktívnej národnostnej politiky teda nebolo vzdať sa maďarizácie, ale dospieť k dohode, ktorá mala uspokojiť časť národnostných požiadaviek. V avizovanej dohode si vláda stanovila za cieľ aj rozvoj hospodársko-kultúrneho života národnostného regiónu.

Tisza si uvedomoval súvislosti medzi čoraz kritickejšou zahraničnopolitickou izoláciou monarchie, ako aj ťaživou medzinárodnou situáciou a nemaďarskými úsiliami, ktoré sa čoraz viac vymykali z vládnej kontroly. Z toho dôvodu sa snažil v uhorskej národnostnej otázke chopiť úlohy strojcu a istou politikou ústupkov doviest rumunské rokovania o pakte k všeobecnej národnostnej dohode. Tisza v čase rumunských rokovaní viackrát vyjadril svoj úmysel aplikovať výsledky rozhovorov s predstaviteľmi Rumunskej národnej strany, resp. východogrécko- a gréckokatolíckych rumunských cirkví aj pri riešení problémov ostatných národností v štáte. Bezpochyby mu prišiel vhod opakovaný pokus SNS nadviazať kontakty, ako aj približovanie sa Slovenskej ľudovej strany, ktorá sa v roku 1913 pod vedením Andreja Hlinku osamostatnila. Pre Tiszovu politiku národnostného paktu však zostali predmetom záujmu a partnerom číslo jeden uhorská a sedmohradská Rumunská národná strana a gréckovýchodná cirkev.⁶¹

Tisza však žiadal od Slovákov za výučbu v materinskom jazyku a za zaručenie iných čiastkových práv na používanie jazyka to isté, čo žiadal od vedenia Rumunskej národnej strany. V prípade dohody by malo národnostné hnutie uzatvárajúce pakt „*v nejakej vhodnej forme vyhlásiť, že toto navrhnuté riešenie prijíma ako konečné, vcelku uspokojivé trvalé riešenie národnostnej otázky, bez výhrad sa mu prispôsobí, vzdá sa tej časti svojho programu, ktorá prekračuje rámec dohody, a svoju činnosť sústreďí na kontrolu plnenia dohôd...*“⁶² Tento prístup sa však napriek rozšíreniu výučby v materinskom jazyku, ktoré bolo nariadené v júni 1914, nemohol stať ani v prípade, že by do udalostí nebola zasiahla prvá svetová vojna, základom pre riešenie rumunskej či slovenskej otázky.⁶³

Tisza pravdepodobne jasne videl, že čiastkové ústupky v hornouhorskej slovenskej politike by mohli byť iba povrchným riešením. Preto sa na jeseň roku 1913 Lajos Steier pokúsil formulovať východiská národnostnopolitickej praxe založenej na pozitívnych opatreniach a podrobne rozpracoval svoj starší plán na riešenie slovenskej otázky. Na nové ťažiská hornouhorskej politiky pri budovaní hospodárstva poukazovalo to, že Tisza touto úlohou poveril ministra pôdohospodárstva Imre Ghillányiho. Ghillányi v spolupráci s oravským županom Istvánom Szinnyeim-Merseom a trenčianskym županom Gyulom Szalavszkým už koncom októbra 1913 vypracoval návrh šesťbodového programu. Návrh za najdôležitejšie praktické kroky označil úlohu zintenzívňovať aktivitu osvetových

⁶⁰KEMÉNY G. G.: *Iratok...*, zv. VI., c. d., s. 137–139. V súvislosti s národnostnými rokovaniami v rokoch 1913–1914 pozri ešte VERMES GÁBOR: *Tisza István*. Budapest 1994, s. 232–233.

⁶¹Memorandum s výpočtom neprávostí, ktoré boli Slovákom spôsobené na poli kultúry, chcelo vedenie SNS odovzdať ministerskému predsedovi a kráľovi. Kópiu listu Pavla Mudroňa Tiszovi môžeme nájsť v Dulovej pozostalosti: SNA, Poz. Matúš a Dulu 9. IV. b. 2. Nachádza sa tam aj „*Mudroñ és társai kérelme Ferenc Józsefhez a nemzetiségi törvény végrehajtása iránt*“ („*Žiadosť Mudroňa a jeho druhov adresovaná Františkovi Jozefovi o realizáciu národnostného zákona*“).

⁶²REZS L, *Tisza-iratok (Tiszove spisy)*, XIV. b.

⁶³Gróf Tisza István összes munkái. Levelek, táviratok. V (*Zobrané spisy grófa Istvána Tiszu. Listy, telegramy. V*). Budapest 1932, s. 146.

spolkov (FEMKE, Uhorského slovenského osvetového spolku atď.), zasadiť kultúrnu prácu s národným duchom na spoločenskú bázu, zakladať hospodárske združenia, mládežnícke spolky (pod dôveryhodným vedením), zvýšiť kontrolu slovenských finančných ústavov a obmedziť ich činnosť, zakladať hospodárske školy, výraznejšie ovplyvňovať národnostnú tlač, ako aj zladíť činnosť hornouhorskej pobočky ministerstva pôdohospodárstva v Žiline s celou akciou.⁶⁴

Tieto úlohy ďalej upresňovali Szalavszkého listy adresované Tiszovi. Trenčiansky župan okrem už uvedených bodov pokladal napríklad za potrebné nadviazať kontakty a rokovať aj s vedúcimi predstaviteľmi národnostnej politiky.⁶⁵

Prípravy na akciu by si boli vyžiadali zlepšiť aj kvalifikovanosť župného aparátu a verejnej správy. Aj podľa Ghillányiho závisel úspech plánu predovšetkým od tohto faktora: „*Je prirodzené, že bez bezchybnej verejnej správy, ktorá si dôsledne plní svoje úlohy a je neustále v kontakte s ľudom (...) by bol výsledok tejto malej akcie veľmi pochybný, no ruka v ruke s dobrou verejnou správou sa môžu podľa môjho presvedčenia dosiahnuť pekné výsledky.*“⁶⁶

Župný aparát však nebol schopný realizovať túto modifikovanú národnostnopolitickú koncepciu. Ako to signalizujú napr. hlásenia nitrianskeho župana a predsedu FEMKE Istvána Craussa alebo národnostnopolitické správy v liptovských či spišských provládnych župných novinách, župný aparát bol najsilnejšou oporou dôslednej jazykovo-kultúrnej maďarizácie v slovenských regiónoch a ako taký bol skutočne neschopný riadiť pozitívne spoločenské a hospodárske akcie, ktoré sa mali realizovať v slovenskom prostredí.

Pravidelné návštevy v obciach, ktoré vyžadoval Tisza, nemohli nahradiť chýbajúcu priamu verejnú správu fungujúcu v jazyku ľudu. Administratívne direktívy o kontrole národnostných hnutí nemohli priniesť nijakú zmenu ani v prípade, že sa na zodpovednosť brali podžupani. Napríklad liptovský župan Móric Palugyai pripísal fakt, že „sa národnostné idey bleskovo šíria aj medzi ľudom“, „miernej kontrole zo strany orgánov verejnej správy“⁶⁷, na čo bola potrebná veľká dávka naivity a úplné nepochopenie slovenského hnutia.

Do Tiszovej hornouhorskej akcie sa pokúsili zapojiť aj osvetové spolky, ktoré sa v slovenských župách opierali o maďarskú majetnú vrstvu a úradníkov. Spolky boli v národnostných otázkach o niečo informovanejšie než župný aparát, no boli omnoho predpojatšie a menej organizované. Najmä FEMKE, ktorú riadil nitriansky župan István Crauss, sa pokúšala vyrukovať s konkrétnymi návrhmi. Návrh spolku z 31. januára 1914 adresovaný Tiszovi vychádzal z domnienky, že „národnostná otázka v Hornom Uhorsku je najmä existenčnou otázkou“.⁶⁸ Podľa craussovcov stratila už prekonaná

⁶⁴Memorandum Lajosa Steiera ako východisko pre plánovanú rozsiahlu hornouhorskú akciu spomína na základe Steierovho životopisu GLATZ, FERENC: A „tót“ kérdés és Steier Lajos (Slovenská otázka a Lajos Steier). In: Történetíró és politika. Szekffü, Steier, Thim és Miskolczy nemzetőröl és államról (Historik a politika. Szekffü, Steier, Thim a Miskolczy o národe a štáte). Budapest 1980, s. 27. Porov. ďalej PÖLÖSKEI, FERENC: Tisza István nemzetiségi politikája az első világháború előtt (Národnostná politika Istvána Tizmu pred prvou svetovou vojnou). Századok 1970, č. 1, s. 12. Návrh, ktorý pripravili Ghillányi a Szalavszky, sa nachádza aj medzi Tiszovými spismi, REZsL, V. 18.

⁶⁵Tamže.

⁶⁶Tamže.

⁶⁷Tamže.

⁶⁸Tamže.

„panslavistická idea“ prítlačivosť, namiesto nej sa do centra slovenských národnostných úsilí dostáva čoraz silnejšia idea česko-slovenskej jednoty.

Podľa vedenia FEMKE bolo tajomstvom rastúceho vplyvu idey česko-slovenskej jednoty to, že „*kým sa úrady a predstavitelia uhorského štátu pokúšajú prostredníctvom autority uhorského štátu a jeho oficiálneho jazyka ochrániť im zverené slovenské obyvateľstvo pred buričmi iba rečami, zatiaľ apoštolovia národnostnej idey propagujú pravdu česko-slovenskej jednoty nielen slovom a sľubmi, ale aj činmi. Ľudu, ktorý trie núdzu a hladuje, neponúkajú povzbudenie, ale chlieb a zamestnanie.*“⁶⁹ Podľa návrhu FEMKE by riešením mohla byť štátna podpora hornouhorskeho domáceho priemyslu, a to prostredníctvom vytvorenia združení domáceho priemyslu, hospodárskych a priemyselných odborných škôl, pričom FEMKE pripravila presný výkaz domáceho priemyslu. Napriek krachu predchádzajúcej maďarizačnej národnostnopolitickej praxe kládli spolok, ako aj župan Szalavszky vo svojich koncepciách, ktoré v jednej-dvoch súvislostiach môžeme označiť za nové, dôraz na násilné presadzovanie maďarizácie: „*Prvoradou politickou a spoločenskou úlohou je emocionálne získať národnosti a jazykovo ich pomadačiť, na čom sa musia rovnakou mierou spolupodieľať štát aj spoločnosť.*“⁷⁰ Slovenská politická verejná mienka, ktorá program FEMKE pokladala za dôkaz nemennosti maďarizačných úmyslov, akciu v plnej miere odmietla.

Do toho Tiszov iniciovaného programu sa v predvojnových rokoch snažil zapojiť aj Uhorsko-krajinský slovenský vzdelávaci spolok. Spolok ďalej zintenzívnil svoju slovenskú vydavateľskú činnosť, no imponujúci rad čísel sotva mohol pred vládnymi orgánmi zakryť neúspech spolku, keďže jeho činnosť zostávala bez ohlasov.⁷¹

V apríli 1914 sa za účasti hornouhorských županov konala v Budapešti „slovenská konferencia“, ktorá mala dôverný charakter a ktorej predsedal Tisza. Na konferencii sa rokovalo o Ghillányiho a Szalavszkého návrhu, no na jeho realizáciu už kvôli vypuknutiu prvej svetovej vojny nezostal čas.⁷² Pobočka ministerstva pôdohospodárstva v Žiline okrem toho, že oproti predchádzajúcim rokom rozšírila svoju organizačnú a sprostredkovateľskú činnosť, na jar 1914 podporila významnými štátnymi dotáciami spolky gazdov z tých žúp, ktoré patrili do jej kompetencie. Na jar 1914 vznikla aj pobočka v Prešove, pričom do jej pôsobnosti patrili Spišská, Šarišská, Abovsko-Turrianska a Gemersko-malohontská župa.

Vďaka osobnej iniciatíve Tiszu sa do programu hornouhorskej spoločenskej akcie dostala aj otázka emigrácie, ale v súvislosti so zakladaním spoločenských protiemigračných výborov vznikli meritórne iniciatívy iba v Trenčianskej župe.⁷³ No aj v nej prevládalo všeobecné presvedčenie, že bez politiky intenzívneho rozvoja priemyslu nemôže nijaká spoločenská akcia priniesť želaný výsledok a vystahovalectvo zabrzdiť.⁷⁴

⁶⁹Tamže.

⁷⁰Tamže.

⁷¹ŠOBA Bytča, Poslanie Uhorsko-krajinského slovenského vzdelávacieho spolku, Turčianska župa, županské dôv. spisy. 983. 1918.

⁷²PÖLÖSKEI, FERENC: Tisza István, c. d., s. 19–23.

⁷³A társadalom közreműködése a kivándorlás ügyeinek intézésénél (Spolupráca spoločnosti pri riešení otázok vystahovalectva). Rokovanie a výsledky odbornej konferencie, ktorá sa konala 5., 6. a 7. marca 1914. Budapešť 1914 (Spisy vystahovaleckej rady I.), 3–4.

⁷⁴Tamže. Treba vyzdvihnúť najmä prejav zástupcu Jenő Gaála, ktorý podčiarkol, že „štát je štátom rovnako pre všetky národnosti“. Z toho dôvodu možno využitie vystahovalectva na podporu pomadačovania akceptovať nanajvýš ako spoločenskú akciu. Tamže, s. 43.

Na tomto mieste iba stručne poukážeme na to, že Tisza v rokoch prvej svetovej vojny nepretržite sledoval slovenskú otázku. Vodca slovenskej strany Matúš Dula zaslal Tiszovi list, v ktorom ho žiadal, aby sa po vypuknutí vojny zastavila realizácia protinárodnostných opatrení. Tisza v auguste 1914 prijal predsedu SNS a na slovenské sťažnosti dal takmer plne pozitívnu odpoveď.⁷⁵ Je však príznačné, že neskôr sa snažil stretnutiam s Dulom a riešeniu problémov prostredníctvom neho vyhýbať, čím chcel predísť zdaniu, že podobne ako s rumunským vodcom pravidelne rokuje aj s predsedom slovenskej strany. Tisza sa neveľmi tajil tým, že preňho znamená skutočný problém rumunská otázka, keďže všetky ostatné národnostné problémy chcel riešiť aplikáciou rumunskej dohody.

Počas prvej svetovej vojny v období druhej Tiszovej vlády bola najvýznamnejšou slovenskou iniciatívou akcia lučeneckého advokáta Ludovíta Bazovského. Bazovský, ktorý bol od ostatných slovenských politických skupín značne izolovaný, doplnil – pravdepodobne s tichým súhlasom turčianskosvätomartinských politikov – už spomínané predvojnové slovenské kultúrne žiadosti o jazykovo-národnostné požiadavky, ktoré sa mali uplatniť vo verejnej správe a justícii. Bazovský vo svojich memorandách okrem iného žiadal, aby v štátnych úradoch slovenských regiónov boli zamestnaní „schopní jedinci slovenskej národnosti“, aby pomer slovenských poslancov v sneme zodpovedal pomeru slovenského obyvateľstva v Uhorsku, aby boli v nitrianskom, banskobystrickom a spišskom biskupstve vymenovaní pomocní biskupi slovenskej národnosti, a vo všeobecnosti ochranu záujmov slovenskej národnosti v katolíckych župách, ďalej zavedenie pôvodných názvov miest a zastavenie národnostných perzekúcií.⁷⁶ Tisza viackrát prijal Bazovského – keďže rokovania s Bazovským ho ochránili od rokovaní so SNS –, no ani vo svojich novších ústupkoch nebol ochotný akceptovať všetky práva, ktoré národnostiam zaručoval národnostný zákon. Najmä to zapríčinilo fak, že Bazovského akcia zostala napokon nedokončená a nezrodila sa ani dohoda so Slovákmi, ktorú v auguste 1915 pripravoval hornouhorský vládny komisár Lajos Kürthy.⁷⁷

Z dôvodu deklarovanej pasivity slovenského politického hnutia v auguste roku 1914 sa Tisza musel uspokojiť s policajne-špionážnymi akciami, využitím korupcie a vnútorných rozporov slovenského hnutia, pričom sa týmito prostriedkami realizovali aj celkom rozsiahle pokusy. Napr. vláda sa v rámci dôkladne premyslenej tlačovej akcie pokúsila potlačiť vplyv emigračného česko-slovenského hnutia medzi Slovákmi tak, že využila protičeský postoj po dlhých desaťročiach najvplyvnejšieho ideológa slovenského národného hnutia S. H. Vajanského, ktorý sa vo svojom vyhlásení od tohto hnutia dištancoval.⁷⁸

⁷⁵Pramene výmeny listov medzi Dulom a Tiszom: Tiszove spisy, REZsL XIV. 31, VII 21. 361. – ALU MS C 53 – Poz. M. Dulu 9. IV. b. Spisy predsedu SNS, ktoré po vypuknutí vojny adresoval minister-skému predsedovi, publikuje KEMÉNY G. G.: Iratok..., zv. VII., c. d., rukopis, s. 158–174.

⁷⁶Návrh memoranda, ktoré bolo pripravené na jar 1915 pri príležitosti Bazovského akcie, pozri SNA, Bratislava, Poz. M. Dulu. V roku 1931 sa viedla o akcii na stránkach Slovenského denníka publicistická diskusia medzi Ivanom Houdkom a Ľudovítom Bazovským.

⁷⁷HRONSKÝ, MARIÁN: Slovensko za prvej svetovej vojny a vznik československého štátu 1918. HČ (27) 1979, č. 2, s. 237–238, 251.

⁷⁸„Dozvedel som sa po dlhšom čase, že v kijevskej »Čechoslovanu« 28. septembra 1914 bolo uverejnené uzavretie akéhosi »česko-slovenského poverenctva«, aby v páde »šťastnej« vojny boli Slovákmi obývané stolice pripojené k československému kráľovstvu, a tak Slováci darovani Čechom. Na takého absurdné bláznovstvo nebolo by hodno ani reflektovať, lebo niet takého slovenského človeka, ktorý by zrádzajúc svoje dal sa ako nejaká vec predávať a kupovať, a niet

Na 20. augusta 1916 bola naplánovaná reprezentatívna návšteva slovenskej delegácie u Tiszu, no turčianskosvätomartinskí konzervatívci, ktorí akciu podporovali, zostali v menšine. Vládna moc okrem toho využila ochotu syna bývalého predsedu SNS Jána Mudroňa a opäť sa pokúsila založiť umiernenú slovenskú stranu. No vo vojnových rokoch spolupracovali slovenské politické skupiny napriek svojej politickej pasivite čoraz organizovanejšie a po rozmachu česko-slovenskej orientácie všetky podobné pokusy zamarili.⁷⁹

Nie je náhodné, že v prvom poldruhadesaťročí tohto storočia nedošlo medzi uhorskou vládou a slovenskými opozičnými poslancami ani k jednému pokusu o zblíženie. Neúspech pokusov o volebný pakt v roku 1910 v skutočnosti nemohol nikoho prekvapiť. Je pochopiteľné, že skromný rámec dohody, ako sa ukázal najmä pri Tiszových rumunských rokovaniach, podnietil slovenských politikov, ktorí sa v dôsledku dlhotrvajúceho neúspechu národnostných aktivít nevyhnutne radikalizovali, na nové korekcie svojich predstáv. Vo svojich kombináciách sa okrem požiadaviek hľadať kompromis – do roku 1914 to bolo charakteristické aj pre politiku SNS — a vnútorne federalizovať štát čoraz častejšie približovali ku koncepcii československej jednoty, resp. sa čiastočne alebo úplne stotožňovali s ideami československého hnutia. Alternatíva riešenia slovenskej otázky mimo rámca uhorského štátu sa však do roku 1914 objavovala v opozičnej národnostnej tlači skôr ako vízia demonštrujúca zatrpknutosť a nie ako prepracovaná, reálna, aktuálna koncepcia. Verne to odzrkadľuje bombastické heslo budapeštianskeho opozičného *Slovenského týždenníka* z roku 1913: „Pred uhorským Heródotom – do českého Egypta.“⁸⁰

Tradičný slovenský politický program budovaný na požiadavke národnej územnej autonómie, ktorý bol meradlom a kompasom slovenských koncepcií v období dualizmu, bol nerealizovateľný, a to jednak kvôli už spomínaným vnútorným problémom národného vývinu a jednak najmä preto, že do roku 1918 ho Maďari jednoznačne odmietali.

Potreba prepracovať alebo aspoň aktualizovať tradičný národný program postavila politicky aktívne slovenské organizácie pred novú situáciu. Namiesto idealistickej slovenskej národnej idey o politike pasivity na konci storočia sa aj v slovenských regiónoch stala hlavnou náplňou národných úsilí „mravčia práca“ na poli hospodárstva a kultúry.

Pre rýchlo sa diferencujúci slovenský politický život bola SNS so svojim konzervatívnym martinským vedením a autoritou rusofilského ideológa Svetozára Hurbana Vajanského čoraz väčším balvanom. Spoločenstvá združené vôkol Ludovej strany vedenej Andrejom Hlinkom, Ferdinandom Jurigom a Floriánom Tománkom, alebo okolo meštiansko-liberálnych a meštiansko-radikálnych redakcií (*Hlas, Dom a škola, Prúdy, Slo-*

slovenského človeka, ktorý by odstúpil od prastarých zásad slovenských patriotov, ktorí nesčítelne ráz v svojich inkunabulách pred krajinou i kráľom osvedčili vernosť k svojej vlasti, chcel by ísť po ceste ilegálnej a protivlastneckej.“ Vajanského rukopis pôvodne v maďarčine sa nachádza v Tiszových spisoch. REZsL IV. 16. 92. Vyhlásenie po slovensky pozri SVETOZÁR HURBAN VAJANSKÝ: Osvedčenie. Národné noviny 17. júl 1915.

⁷⁹HRONSKÝ, M: Slovensko za prvej svetovej vojny, c. d., s. 251. – ŠROBÁR, VAVRO: Pamäti z vojny a väzenia 1914–1918. Praha 1922, s. 79–90.

⁸⁰HODŽA, MILAN: Národnostná politika a volebné právo. Marginálne poznámky ku smierovačkám. Naša zastava 3. marec 1911. Článok vyšiel v marcových číslach periodík Kelet Népe. Srpstvo, Romanul a Tribuna.

venský denník, atď.), hlásajúcich myšlienku československej vzájomnosti, neskôr ideu jednotného československého národa, vybudovali čoraz viac regionálnych centier: slovenské finančné ústavy, odborné družstvá a čitateľské spolky v Skalici, Novom Meste nad Váhom, Trnave, Ružomberku, Liptovskom Svätom Mikuláši a Zvolene vytvorili bázu, na základe ktorej sa doteraz priateľské skupiny inteligencie mohli stať slovenskými národnými centrami so širším dosahom.

Výrazná a kontinuálna vnútorná diferenciacia – spočiatku síce vyplývala skôr z osobných konfliktov ako z vedomej deľby práce – súčasne umožnila nadviazať kontakty aj so susediacou vrstvou, ktorá sa stala vnímavou voči ochrane a reprezentácii záujmov. Zároveň sa pokúsila vytvoriť pružnejší organizačný rámec, ktorý by bol schopný potlačiť nemilosrdný smer uhorskej vládnjej, respektíve župnej národnostnej politiky.

Napokon aj Slovenská národná strana, ktorá sa reorganizovala podľa vzoru Snemovej národnostnej strany, zdôrazňovala význam československej vzájomnosti. Poslanci Slovenskej ľudovej strany Juriga a Skyčák, najmä v prvých dvoch rokoch druhej vlády Istvána Tiszu, však presadzovali spoluprácu s vládou. Je však pravda, že myšlienka spolupráce s uhorskou vládou mala významné miesto aj v postojoch predsedov Slovenskej národnej strany Pavla Mudroňa a Matúša Dulu, ktorý Mudroňa vystriedal v roku 1914.⁸¹

V prvom desaťročí 20. storočia bol najzávažnejším problémom slovenského národného vývinu nepriaznivý demografický vývoj, ktorý bol dôsledkom razantnej maďarizácie, emigrácie do Ameriky a vnútornej migrácie. Výrazne znížená pôrodnosť zapríčinená týmito tromi faktormi, resp. emigrácia v najviac postihnutých župách spôsobili, že v prvom desaťročí tohto storočia klesol absolútny a pomerný počet slovenského obyvateľstva. Uhorská vládna politika, ktorá so zvýšeným záujmom sledovala asimilačné pohyby, ako aj dobová štatistická literatúra skúmajúca proces pomaďarčovania z viacerých hľadísk vysvetľovali postupné zosilnenie asimilácie v 19. storočí najmä relatívnym preľudnením nemaďarských regiónov a geografickými a s nimi súvisiacimi hospodárskymi podmienkami života národností v periférnych, zväčša hornatých oblastiach. Agrárna kríza a nedostatok pracovných príležitostí, vyplývajúci z nerovnomernej industrializácie, postihli v prvom rade národnostné periférie hospodáriace v macošských podmienkach. Vari najviac boli postihnuté severozápadná a severovýchodná časť slovenského regiónu: Orava, Trenčín, Spiš, Šariš, ako aj susedné župy – Zemplínska, Abovsko-Turnianska a Užská – so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom. Posledné štyri župy boli v poradí druhou oblasťou krajiny, ktorá bola najviac postihnutá vysťahovalectvom. Z týchto štyroch žúp sa v prvom poldruhadesaťročí nášho storočia vysťahovalo do Ameriky vyše 200 tisíc ľudí, pričom do rodiska sa vrátil iba každý tretí.⁸²

Azda práve z tohto hľadiska možno uhorské vlády odsúdiť za protinárodnostné správanie. Keďže vlády striedajúce sa na začiatku storočia videli, že z krajiny vo väčšej miere než Maďari odchádzajú najmä Slováci, Rusíni, menej Rumuni, dlhý čas sa ani nepokúsili zabrániť hromadnej emigrácii. Predseda uhorskej vlády argumentoval v roku 1903 napríklad takto: „Rozmnožovacia schopnosť Slovákov je veľmi vysoká, ani u Rusínov nie je malá. Keby sme za takýchto podmienok zamedzili vysťahovalectvo, politicky by to spô-

⁸¹O Hodžovi pozri ZUBEREC, VLADIMÍR: Le rôle de Milan Hodža dans la politique burgeoise slovaque avant la première guerre mondiale (1900–1914). *Studia Historica Slovaca* (10) 1978, s. 87–111.

⁸²GLETTLER, MONIKA: Pittsburgh-Wien-Budapest, c. d., s. 337–338, 343–351.

sobilo, že by sa v porovnaní s národnosťami – v ich prospech – znížil pomer Maďarov.⁸³ Aj István Tisza si uvedomil omyl tejto krátkozrakej a nacionalistickej emigračnej politiky až okolo roku 1910. Po nástupe svojej druhej vlády sa pokúsil zmierniť hromadnú emigráciu iniciovaním širokej spoločenskej akcie.

Často pertraktovanou problematikou pri hodnotení dobovej asimilácie je spoločenský vplyv maďarizačnej politiky. Slováci odsudzovali najmä tie nariadenia Lex Apponyi, ktoré zaviedli štátny jazyk – maďarčinu – nielen ako predmet, ale aj ako vyučovací jazyk v školách, kde sa ešte vyučovalo po slovensky. Intenzívna výučba maďarčiny v šiestich ročníkoch základných škôl zhoršovala úroveň výučby ostatných predmetov. Výučba maďarčiny zapríčinila, že sa spomalilo šírenie slovenskej kultúry a výrazne sa pomadárčila inteligencia. Podľa oficiálnej štatistiky z roku 1910 patrilo v rámci takmer dvojmiliónovej slovenskej society k inteligencii so slovenským materinským jazykom spolu 3 304 osôb.⁸⁴

Maďarská strana sa pokúšala ospravedlniť maďarizačnú školskú politiku niekoľkými argumentmi. Jenő Rákosi, napríklad, v korešpondencii s redaktorom martinských periodík *Národné noviny* a *Slovenské pohľady* Jozefom Škultéty, ktorý sa úplne neuzatváral pred maďarským kultúrnym životom, zdôraznil, že znalosť maďarčiny ako štátneho jazyka je jedinou možnou cestou uplatnenia sa slovenských talentov. Nesporne však prevažovali názory, ktoré za konečný cieľ, najhlbší zmysel školskej politiky pokladali pomadárčovanie. Táto koncepcia však bola pre slovenských a vo všeobecnosti národnostných politikov neprijateľná.⁸⁵

Násilná školská politika, ktorá mala urýchliť maďarizačný proces, napokon takmer v plnej miere priniesla opačné výsledky. Materské školy a školy na jazykovej hranici, ktoré boli založené s cieľom pomadárčovať, sa ukázali ako nedostatočné opatrenie. Školy pracovali totiž izolovane, lebo úloha naučiť maďarčinu bola nad sily maďarských učiteľov a učiteľiek, ktorí nehovorili alebo sotva hovorili jazykom ľudu. Tieto snaženia boli vhodné iba na to, aby sa pomadárčovanie, ktoré sa pred svetovou vojnou urýchlilo, mohlo označiť ako proces „násilnej maďarizácie“.

Aj slovenskí vrstovníci cítili, že ochota Istvána Tiszu rokováť, zmeny na Balkáne a zomknutie uhorských vnútropolitických demokratických síl môžu skôr či neskôr viesť aj v praxi národnostnej politiky k pozitívnemu obratu. Preto neprekvapuje, že Hodža mohol v januári 1914 sebavedome vystaviť pomadárčovaniu „úmrtné vysvedčenie“: „Koho Maďari do vlašajška nepomadárčili, toho už jakživ nepomadárčia. Nepomadárčia, len do krajnosti roztrpčia... Rozumný maďarský štátnik musí vidieť, že si na hraniciach Rumunov, Juhoslovanov, Slovákov len tak udrží v citovej patričnosti k Uhorsku, ak k vôli ničomu nebudú musieť behať za hranicu, k rodnému bratovi.“⁸⁶ Pamätáme sa, že emigrant Kossuth, ktorý nesúhlasil s politikou rakúsko-uhorského vyrovnania, už v roku 1870 zdôrazňoval, že z hľadiska integrity štátu majú veľký význam vzťahy medzi uhorskými

⁸³SNA Bratislava, 2570. rez. 1903. Spisy ministerského predsedníctva Uhorské kráľovské MV 8.

⁸⁴Magyar Statistikai Közlemények (Uhorské štatistické vestníky). Új sorozat, 56, 64.

⁸⁵Maďarská korešpondencia Jenő Rákosiho a Jozefa Škultétyho sa nachádza v Škultétyho pozostalosti, ALU MS, Martin. Listy v slovenskom preklade uverejnil CHMEL, RUDOLF: Literárne vzťahy slovensko-maďarské. Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia. Martin 1973, s. 261–264.

⁸⁶Hodža, Milan: Pohnime sa za slovenskú školu. Slovenský týždenník (11) 1914, č. 2.

národnosťami a v susedstve žijúcimi bratskými národmi. Upozornenie Milana Hodžu z roku 1914 poukázalo práve na dôsledky toho, že Kossuthovmu varovaniu sa nevenovala patričná pozornosť.⁸⁷

Hornouhorská národnostná politika Istvána Tiszu bola teda omnoho protirečivejšia než jeho počínanie v rumunskej otázke. Tisza sa síce celkom nedištancoval od rokovaní s vedením SNS, no vždy sa snažil využiť konflikty vo vnútri strany, respektíve zúročiť umiernenější stanovisko a ochotu robiť kompromisy zo strany niektorých predstaviteľov Slovenskej ľudovej strany (Skyčák, Juriga). Z tohto dôvodu sa mohol v roku 1914 vo volebnom okrese Bobrov uskutočniť nebývalý obchod: Skyčák sa vzdal mandátu v prospech Ghillányiho zo Strany práce, ako odplatu zasa ministerský predseda veľmi chápano pristupoval ku Skyčákovým obchodným a literárnym aktivitám.⁸⁸ Tiszova hornouhorská politika budujúca na tichých a tajných paktach a osobných dohodách však ani počas vojnových rokov nedosiahla svoj cieľ: nepodarilo sa jej dosiahnuť izoláciu česko-slovenského hnutia, ktoré v emigrácii už nadobúdalo štátoprávne dimenzie a živilo ambície založiť štát, respektíve docieľiť to, aby sa opozičné slovenské hnutie v Uhorsku dištancovalo od Masarykovho hnutia.

Maďarskí občianski radikáli a slovenská otázka

Prehľad uhorskej národnostnej politiky v slovenskej otázke by bol nedostatočný, keby sme sa nevenovali postojom občianskej radikálnej skupiny, ktorú viedol Oszkár Jászi. Na to, aby sme mohli hodnoverne predstaviť diferenciacny proces, ktorý – najmä pod vplyvom snáh o československú jednotu – nesporne prebehol v radoch hornouhorských, resp. slovenskou otázkou sa zaoberajúcich publicistov, politikov, spoločenských vedcov, by bola potrebná samostatná analýza. V tieni už spomínanej modifikovanej vládnej slovenskej politiky sa aj v župných periodikách slovenských regiónov ozývali hlasy a skupiny, ktoré nepokladali národnostné zmierenie iba za taktický manéver, ale za minimálnu podmienku potrebnú pre riešenie tejto otázky.

Za cestu k „národnostnému mieru“ pokladali najmä jednoznačné vyriešenie otázky výučby v materinskom jazyku, zavedenie všeobecného volebného práva a práva na používanie národnostných jazykov. V periodiku *Vágújhelyi Lapok* vychádzali okrem Jásziho článkov s národnostnopolitickou tematikou napríklad aj články maďarskej inteligencie z Nitrianskej župy, ktoré zdôrazňovali škodlivosť násilnej maďarizácie a naliehali, aby sa

⁸⁷POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky, c. d., s. 101.

⁸⁸O tom a o úlohe v národnostnej skupine, ktorá vznikla okolo následníka trónu Františka Ferdinanda, pozri ZUBEREC, VLADIMÍR: Milan Hodža. (1. 2. 1878 – 27. 6. 1994). HČ (38) 1990. č. 6, s. 773.

do praxe zaviedla konštruktívna národnostná politika založená na uznaní jazykových práv nemaďarských národov. V podobnom duchu sa venovala slovenskej otázke aj iná miestna tlač, ako napr. *Trencsényi Lapok*, *Nyitrai Lapok* alebo *Felvidék*, ktorý vychádzal v Liptovskom Svätom Mikuláši.

Aj opozičná slovenská tlač z centrálnej uhorskej tlače tlač často preberala zmierlivé alebo triezve články (Pesti Napló, Hétfői Posta, Déli Hírlap atď.). Napriek tomu – a ak v súvislosti s národnostnou otázkou pokladáme za smerodajnú konzekventnosť racionálneho stanoviska, potom plným právom – pokladal slovenský politický tábor z maďarskej strany za objektívneho a odborne erudovaného pozorovateľa a zároveň potenciálneho maďarského partnera pre politickú spoluprácu okruh tvorcov zoskupených okolo časopisu Huszadik Század, resp. Világ, ktorý bol založený v roku 1910, a predovšetkým, prirodzene, Oszkára Jásziho. Isto tu zohrali svoju úlohu aj Jásziho osobné kontakty. Jászi spomedzi budapeštianskych slovenských redaktorov a politikov nadviazal viac-menej pravidelnú spoluprácu s Milanom Hodžom a Antonom Štefánkom, no skontaktoval sa aj s Vavrom Šrobárom, ktorý bol vedúcim predstaviteľom ružomerskej česko-slovensky orientovanej skupiny, a dokonca aj so slovenským konzervatívnym centrom v Turčianskom Svätom Martine.⁸⁹

V utváraní vzťahov však viackrát viedlo k vážnym nedorozumeniam rozdielne hodnotenie Justhovej opozície, ako aj Jásziho kritika národnostného volebného paktu v rokoch 1910–1914. Zrod Občianskej radikálnej strany v roku 1914 pokladalo každé slovenské politické zoskupenie za pozitívny vývin aj napriek tomu, že Ján Mudroň, ktorý bol zvolený do vedenia strany, pokladal z taktických dôvodov za potrebné, aby to istý čas zostalo v úzadí. To, že nová strana si osvojila Jásziho predstavy o riešení národnostnej otázky, pokladali z hľadiska vzťahov za mimoriadne dôležitý moment. Pravda je však aj to, že slovenskí vedúci predstavitelia v Budapešti Štefánek a Hodža v druhom desaťročí 20. storočia viackrát vyjadrili pochybnosti o úprimnosti Jásziho národnostnej koncepcie. Po roku 1910 sa názory Jásziho a Hodžu rozchádzali najmä v otázke možnosti demokratickej spolupráce s ostatnými uhorskými politickými stranami.⁹⁰

Po vypuknutí svetovej vojny boli národnostné problémy zdanlivo vytesnené do úzadia a Jászi mal dostatok príležitostí presvedčiť sa, že v novej situácii nadobudol komplex národnostných otázok nové dimenzie a že ich vnútorné riešenie závisí od výsledku vojny. Jeho správy, osobné zážitky zasielané zo srbského frontu Róbertovi Braunovi, ako aj korešpondencia s predsedom SNS Matúšom Dulom v roku 1915, to všetko signalizovalo, že v slovenských politických stranách boli z vedúcich postov postupne vytesnení prívrženci rokovania s uhorskou vládou, resp. že korigovali svoje predchádzajúce stanoviská. Dula síce vyjadril porozumenie Jásziho optimistickej domnienke – podľa ktorej bude skôr či neskôr šovinistická nacionalistická reakcia porazená a Maďari, ako aj progresívne

⁸⁹SZARKA, LÁSZLÓ: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai 1918 végéig (Slovenské kontakty Oszkára Jásziho do konca roku 1918). Századok 1985, č. 5–6, s. 1168–1194.

⁹⁰Milan Hodža sa najmä ako snemový poslanec (1905–1910) viackrát pokúsil otvoriť smerom k opozícii, a to v sneme i mimo neho. Vážne nádeje prechovával smerom k Áchimovej roľníckej strane, udržiaval osobné kontakty so sociálnymi demokratmi, no dúfal aj v úspech nezávislých straníckych skupín združených okolo Justha a Gábora Ugrona, ktoré sa usilovali o národnostné zmierenie. Pozri HODŽA, MILAN: Középeurópa országotján (Na cestách Strednej Európy). Bratislava-Pozsony 1938, s. 103–104, 116–119, 126–127, 134–135.

sily národností budú spolupracovať v dôvernejšom vzťahu –, no dôraz položil na negatívne udalosti: „Na mňa a mojich druhov skľučujúco, (a) bolestne pôsobí iba to, že sme sa sklamali v nádejach vkladanych do výsledku krvavého boja, ktorý s rovnakým oduševnením a hrdinstvom viedli v záujme ochrany nášho domova synovia národností, ako aj synovia Maďarov. (...) *Šovinistické šialenstvo vyvolalo také rozsiahle zatrpknutie, a to nielen v radoch slovenskej inteligencie, ale najmä v širokých vrstvách nášho ľudu, že iba Pánboh vie, kedy sa tieto rany zahoja. (...) Nemôžem za to, no ja pokladám našu situáciu za veľmi temnú, bezvýchodiskovú.*“⁹¹ (Zdôraznenie L. Sz.)

Tieto výhrady zohrali významnú úlohu najmä ku koncu vojny v neľútostnej slovenskej kritike spojenectva Mihálya Károlyiho a Jásziho. V slovenskej politickej verejnej mienke už v roku 1914 vyvolala jednoznačne negatívny ohlas Károlyiho slovanská politika, jeho ruské plány a v súvislosti so slovenskou emigráciou aj nejasnosti okolo jeho okružnej cesty po Amerike.⁹²

Úprimnosť a hĺbku Károlyiho korekcií vlastných politických názorov spochybňovali rovnako turčianskosvätomartinské Národné noviny, ako aj budapeštiansky Slovenský denník redigovaný Štefánkom. Slovenský denník počas svojej päťapolročnej existencie až do roku 1915, keď bol zakázaný, čoraz jednoznačnejšie propagoval realizáciu programu česko-slovenskej jednoty. Nie je náhodné, že Anton Štefánek, ktorý sa pred policajným prenasledovaním presídlil do Prahy, dospel v októbri 1917 k presvedčeniu, že nadišiel čas, aby okrem Andrássyho a Károlyiho označil aj časopis Huszadik Század a samotného Jásziho za societu, ktorej úlohou je zakryť skutočnú tvár uhorskej antideмократической politiky.⁹³

Na tento útok odpovedal v časopise Huszadik Század Róbert Braun, ktorý vo svojej obrane Jásziho okrem iného kategoricky prízvukoval: „*Možno netreba priveľmi zdôrazňovať, že ak isté české periodikum bojuje iba proti cudziemu nacionalizmu, no proti českému nikdy, nejde o nič iné, ako o posilňovanie českého agresívneho nacionalizmu. Ten, kto robí takúto politiku, nemá nijaké právo pohoršovať sa nad agresívnym nacionalizmom iných, dokonca ho musí pokladať za prirodzený.*“⁹⁴

Jászi vo svojej národnostnej koncepcii z roku 1909 súhlasil s požiadavkou slovenského Memoranda z roku 1861 na autonómiu a angažoval sa za to, aby sa vo verejnej správe, školstve a súdnictve používal materinský jazyk národností, čo je v dobovom uhorskom ponímaní a prístupe k národnostnej otázke jav nesporne celkom osihotený. Jászi však nemal k dispozícii ani dôveryhodné informácie a nemal ani úplný prehľad o rozmachu

⁹¹List, ktorý sa nachádza medzi Jásziho materiálmi z prvej svetovej vojny (OSZK Kézirattár-Fond 114), publikuje LITVÁN, GYÖRGY – SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Duna-völgyi barátságok és viták. Jászi Oszkár Közép-európai dossziéja. (Priateľstvá a polemiky v údolí Dunaja. Stredoeurópsky spis Oszkára Jásziho.) Budapest 1991, s. 59.

⁹²O príčinách slovenských výhrad voči Károlyimu porov. POTEMRA, M.: K vývinu slovenskej politiky, c. d., s. 60–61.

⁹³ŠTEFÁNEK, ANTON: Hospodárske zanedbávanie Slovenska. Národné listy 21. október 1917. Článok pod názvom Magyarosítás régi és új iskolájáról (O starej a novej škole pomadžarčovnía) publikuje LITVÁN, GYÖRGY – SZARKA, LÁSZLÓ (red.): Duna-völgyi barátságok és viták, c. d., s. 72–74.

⁹⁴BRAUN, RÓBERT: Egy cseh lap a Huszadik századról. (České periodikum o časopise Huszadik Század.) Huszadik Század 1918, č. 21, s. 94–97.

programu česko-slovenskej jednoty medzi Slovákmi. Aj Jásziho, podobne ako všetkých predstaviteľov uhorského politického života, prekvapilo štátoprávne vyhlásenie českých poslancov vo viedenskom sneme (máj 1917), ktoré sa pokladá za prvé oficiálne potvrdenie snáh o česko-slovenskú jednotu z českej strany. Jászi na základe svojich predchádzajúcich skúseností nepokladal česko-slovenský štát za reálnu alternatívu slovenského národného vývinu. Ohlásenie českej požiadavky však zároveň považoval za posledné varovanie, že riešenie a dohodu o slovenskej otázke v Uhorsku nemožno ďalej odkladať.

Na požiadavku jedného z vedúcich predstaviteľov budapeštianskej slovenskej skupiny Emila Stodolu, aby bola vymedzená homogénna slovenská jazyková oblasť, odpovedal Jászi citátom Róberta Brauna, že „na takomto základe by sa aj Švajčiarsko mohlo pokladať za jednojazyčné územie“.⁹⁵ V súvislosti s ohlásením českej požiadavky, týkajúcej sa slovenského územia, hodnotil kombináciu českého historického práva a prirodzeného-národnostného práva ako „naskrz mocenskopolitickú, teda imperialistickú tendenciu“ a poznamenal: „Bolo by však chybou prisúdiť týmto príznakom priveľký význam. Sčasti sú zrejme výsledkom jedovatej minulosti, sčasti zasa prehnými požiadavkami vojnových konjunktúr.“⁹⁶

Z toho, čo sme povedali, vyplýva, že Jászi nepripisoval hnutiu česko-slovenskej jednoty pred prvou svetovou vojnou veľký význam. Za hlavný smer slovenského politického života pred svetovou vojnou nie bezdôvodne a neopodstatnene pokladal dohodu s Maďarmi. No uhorské vlády boli na ústupky voči slovenským požiadavkám ešte skúpejšie než voči rumunským a Jászi nedokázal reálne posúdiť výsledky vnútorného preskupenia v slovenskom politickom hnutí, najmä však vplyv česko-slovenskej orientácie, ktorá sa výrazne presadila v dôsledku zahranično- a vnútropolitických procesov. Jászi teda nedokázal odhadnúť príťažlivosť česko-slovenského štátoprávneho usporiadania, ktoré ponúkalo Slovákom viac než hocaká autonómia. Tento najpodstatnejší vecný nedostatok jeho slovenskej koncepcie postačoval na to, že na Károlyim iniciovaných slovenských rokovaníach v mesiacoch september-december 1918 nedokázala uhorská politika formulovať vecnú a reálnu alternatívu voči pražským predstavám o založení česko-slovenského štátu.

V nami skúmanom období nedospela ani jedna uhorská vláda – odhliadnuc od rokovaní Istvána Tiszu o pakte, ktoré sa však obmedzili iba na Rumunov – k poznaniu, k akému sa v roku 1918, teda osudovo neskoro, dopracovala Károlyiho vláda: národnostná otázka, teda aj slovenská otázka, by sa dala vyriešiť iba na základe dohody s predstaviteľmi národných hnutí a národnostných strán – medzi nimi aj Slovenskej národnej strany –, ktorí mali byť vnímaní ako rovnocenní partneri. Je nesporné, že zo strany Károlyiho kabinetu, ktorý vznikol 1. novembra 1918, to bolo poznanie vynútené okolnosťami, rovnako je však nesporné aj to, že na rokovaníach Dulu a Hodžu o slovenskej otázke v Budapešti to bola už slovenská strana, ktorá nechcela dospieť k dohode, dokonca dohodu marila.

⁹⁵JÁSZI, OSZKÁR: A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. (Budúcnosť monarchie. Pád dualizmu a Dunajské spojené štáty.) Budapest 1988 (reprint 1. vydania z roku 1918.), s. 33.

⁹⁶Tamže, s. 65.

VI.

Odčlenenie Slovákov na jeseň roku 1918

Alternatívy slovenského sebaurčenia

Priamou príčinou rozpadu mnohonárodnostného Uhorska v rokoch 1918–1919 bola nesporne prehra centrálnych mocností v prvej svetovej vojne, čo vytvorilo novú mocenskú situáciu, z ktorej vyplývali nové konzekvencie. V prípade Uhorska spôsobili odtrhnutie, separáciu uhorských národnostných regiónov a s nimi i značných maďarských etnických komúnit. Ďalej sa pokúsime rekonštruovať a systematizovať argumenty vedúce k slovenskej separácii. Za kritérium nášho systematizovania sme si zvolili tie alternatívy, ktoré sa sformovali na jeseň roku 1918 v rámci procesu interpretácie, konkretizácie a praktickej realizácie odtrhnutia od Uhorska, respektíve slovenského národného sebaurčenia.

Dnes už, zdá sa, je jednoznačne dokázané, že na jeseň roku 1918 sa všetky determinujúce faktory slovenskej politiky angažovali za odtrhnutie. Pravdou je aj to, že okrem niekoľkých druhoradých politikov (Ján Mudroň, Ľudovít Bazovský) a tzv. „maďarónskej“ slovenskej inteligencie (Adolf Pechány, Károly Csecsoth, István Margin, Károly Bulissa, Győző Dvortsák atď.) pokladala slovenská politika za jedinú možnú cestu sebaurčenia vstup do československého štátu.

Hoci faktografiu okruhu otázok, ktoré sme vymedzili v názve, nemôžeme ani dnes z niekoľkých hľadísk pokladať za celkom uzatvorenú, ďalej sa budeme pridržať takého sledu udalostí, ako boli rekonštruované v doterajších prácach.¹ Z hľadiska odtrhnutia Slovákov bola rozhodujúcim obdobím jeseň 1918, o ktorej budeme hovoriť v týchto troch periódach:

¹Najnovšie diela o tejto problematike BUTVIN, JOZEF: Domáci národnooslobodzovací boj Slovákov za prvej svetovej vojny. HČ (32), 1984, č. 6, s. 864–904. – KALVODA, JOSEF: The Czechoslovak-Hungarian Dispute. In: War and Society in East Central Europe. Vol. VI. Essays and World War and Paecemaking. A Case Study on Trianon. Ed. by. Bela K. Király, Peter Pastor and Ivan Sanders, New York 1982, s. 275–295. POLÁNYI, IMRE (red): Közös sors – közös út. Szlovákok a két forradalomban 1918–1919. Tanulmányok (Spoločný osud – spoločná cesta. Účasť Slovákov v dvoch revolúciách 1918–1919. Štúdie). Budapest 1984.

Prvá perióda, ktorá trvá od začiatku augusta do konca októbra, začína sa úplnou slovenskou politickou pasivitou a končí sa všeobecným akceptovaním a deklaráciou idey československého štátu. Novembrovú periódu charakterizujú krátkodobé diplomatické úspechy Károlyiho revolučnej maďarskej vlády a prechodný rovnovážny stav, ktorý sa vytvoril po československej Benešovej diplomatickej protiofenzíve v Paríži. V tomto období turčianskosvätomartinská Slovenská národná rada (SNR), ktorá vznikla 30. októbra, paralelne rokovala s budapešťanskou a pražskou vládou a pokúsila sa nájsť na pôde československej štátnosti definitívne riešenia, ktoré by vyhovovali slovenským národným záujmom. Tretia perióda trvala od vytýčenia juhoslovenských hraníc v Paríži do dvojmesačnej československej vojenskej okupácie, ktorá prebehla pod vedením Šrobárovho ministerstva, teda až do vymedzenia nových štátnych hraníc Slovenska.

Dynamizmus argumentov slovenskej politiky za odtrhnutie a ich vnútornú protirečivosť sa pokúsime opísať aj podrobnejším výkladom o stanoviskách štyroch rozhodujúcich slovenských politikov (Milan Hodža, Matúš Dula, Vavro Šrobár a Ferdiš Juriga). Slovenská národná strana sa krátko po vypuknutí vojny stiahla do politickej pasivity, preto treba v prvom rade načrtnúť, ako sa jej členom podarilo počas posledného roka vojny oživiť občianske slovenské politické hnutie. Tieto politické skupiny sa reaktivizovali na jar 1918 v Turčianskom Svätom Martine pod vedením Matúša Dulu, v Ružomberku na čele s Vavrom Šrobárom, v Budapešti s Emilom Stodolom a vo Viedni zasa okolo Milana Hodžu, ktorý tu vykonával svoju vojenskú službu.

Je potrebné analyzovať aj to, čo vlastne slovenská otázka na jeseň roku 1918 znamenala. Českí poslanci vyjadrili v Reichsrate myšlienku československej jednoty už v marci 1917, no úplne nemý slovenský tábor sa ozval až po uplynutí jedného roka, a to 1. mája v Liptovskom Svätom Mikuláši na zhromaždení iniciovanom slovenskými sociálnymi demokratmi, ktorí pracovali v znamení československej jednoty. Vavro Šrobár, vedúca osobnosť ružomerskej spoločnosti, ktorá sa spomedzi spomínaných štyroch politických skupín najviac orientovala na ideu československej štátnosti, za pomerne bizarných podmienok žiadal aj pre „uhorskú vetvu československého kmeňa“ bezpodmienečné uznanie jej práva na sebaurčenie.² O tri týždne neskôr na dôvernom stretnutí v Liptovskom Svätom Mikuláši slovenskí politickí predstavitelia toto stanovisko potvrdili a poverili predsedu Slovenskej národnej strany Matúša Dulu, aby založil Slovenskú národnú radu, ktorá zjednotí prúdy spreď roka 1914, ako aj miestne skupiny sformované v posledných dvoch vojnových rokoch.³ Slovenská národná rada však bola založená až v rámci turčianskosvätomartinského rokovania 30. októbra 1918, ktoré deklarovalo československú národnú jednotu a spoločný štát.

Vedenie SNS dlho odkladalo reaktivizáciu celej strany, až kým koncom mája predsa strany Matúš Dula zvolal rokovanie do centra Liptovskej župy, na ktorom už väčšinu

²HOLOTÍK, LUDOVÍT (red): Sociálne a národné hnutie na Slovensku od Októbrovej revolúcie do vzniku československého štátu (Dokumenty). Bratislava 1979, s. 170–174. J. Škultéty v centrálnom slovenskom denníku používa namiesto slovného spojenia „uhorská vetva československého kmeňa“ výraz „Slováci“. Šrobár sa pred detektívmi pohraničnej polície obhajoval definíciou Slovákov z hesla v encyklopédii *Pallas Lexikon*, kde sa Slováci spomínajú ako potomkovia českých husitov. Porov. ŠROBÁR, VAVRO: Pamäti z vojny a väzenia (1914–1918). Praha 1922, s. 99–106.

³HOLOTÍK, LUDOVÍT (red): Sociálne a národné hnutie..., c. d., s. 217–223. Tu publikovanú zápisnicu zostavili traja účastníci stretnutia v roku 1924.

tvorili práve v Liptove veľmi silní prívrženci československej orientácie. Po tomto dôvernom rokovaní 24. mája 1918 v Liptovskom Svätom Mikuláši sa však – okrem niekoľkých neduživých vnútorných diskusií – prakticky až do polovice augusta, keď uhorská vláda internovala Šrobára do Ceglédu, nič neudialo. Anton Štefánek, šéfredaktor budapeštianskeho slovenského denníka, ktorý bol v roku 1915 zakázaný kvôli článkom volajúcim po československej jednote, sa v liste zo dňa 21. júla 1918 odoslanom z Prahy sťažoval Pavlovi Blahovi, že Pražania vnímajú slovenských politikov kvôli ich dlhému mlčaniu a úplnej nečinnosti už-už ako celkom pasívnych a „denervovaných“ reprezentantov slovenského národa.⁴ Keďže slovenskí politici sa celkom stiahli z politického života, boli poslanci Pavol Blaho a Ferdiš Juriga v rokoch svetovej vojny pokladaní za najvýznamnejších slovenských politikov. Juriga, ktorý bol v budapeštianskom sneme omnoho aktívnejší než Blaho, začiatkom septembra písal o chýbajúcom cieľavedomom vedení a o dezorganizácii slovenského politického tábora v ešte kritickejšom tóne. Aj z českej strany kritizovanú politickú pasivitu sčasti odobroval fakt, že ani oficiálne uhorské kruhy neuvítali tajuplné mlčanie slovenských politikov.⁵

Najznámejšia osobnosť Slovenskej ľudovej strany v predvojnovom období Andrej Hlinka však v urgentnom liste Dulovi citoval vyhrážky periodika *Az Újság* z 21. augusta 1918 ako priaznivý signál. Budapeštianske periodikum sa rozhorčovalo takto: „*Nech sa slovenskí politici vyjadria, lebo ich mlčanie môže byť pre nás osudné!*“ September a október 1918 uplynul aj medzi Slováckmi v znamení stupňujúcej sa politickej aktivity a vďaka spolupráci spomínaných skupín a sociálnych demokratov, ktorí mali vplyv na najväčšie masy a pripojili sa k slovenskému meštianskemu politickému táboru, dokázali Slováci viac-menej paralelne s okolitými malými národmi, pravda, v poslednom možnom okamihu, vytvoriť národnú politickú reprezentáciu schopnú uznať sa.

V stredoeurópskej národnostnej otázke sa v dôsledku akcelerácie politiky vojnových cieľov v rokoch 1917–1918 zrodili v stanoviskách veľmocí návrhy na radikálne riešenia, ktoré mali vyriešiť nesporne naliehavú otázku národného určenia. Tento akcelerovaný (umelo akcelerovaný) proces však zároveň spôsobil aj to, že mimoriadne pôsobivé heslo o demokratickom sebaurčení sa v praxi stávalo čoraz problematickejšim.

Dobová slovenská tlač prekvapujúco jasne rozlišovala medzi „sebaurčením“, ktoré sa v procese národnej prestavby priestoru čoraz viac ukazovalo ako iluzórne, a „nápravou krívd“, ktorá sa v rámci blízkeho podpisu mierovej dohody pokladala za ľahšie realizovateľnú. Turčianskosvätomartinské *Národné noviny* napríklad koncom septembra takto balansovali medzi cenzúrou a presvedčením: „*Jednou z najväznejších otázok svetovej vojny je národnostná otázka. Ona prestala byť »vnútornou« otázkou jednej alebo druhej krajiny, ona sa stala »zahraničnou« svetovou otázkou. A dnes najväznejšie politické nóvum je, že národnostnú otázku a jej riešenie má v ruke nie patričná národnosť, ale – celý svet; riešenie národnostnej otázky nebude závisieť od vôle patričnej národnosti (či panujúcej, či podriadenej), ale od vôle celého bojujúceho sveta. Tak to vidíme v otázke fínskej, bulharskej, poľskej, českej atd.*“ Článok, ktorý analyzuje národnostno-politický význam prvej svetovej vojny, si robí nádeje, hoci to ešte nevysslovuje, na blízku

⁴Z listu Antona Štefánka zo dňa 21. júla 1918 cituje JANŠÁK, ŠTEFAN: Život Dr. Pavla Blahu. zv. II. Trnava. 1947, s. 448.

⁵JURIGA, F.: Osamelí havrani. *Národné noviny* 6. september 1918. ALU MS signatúra 94 J 21, list Andreja Hlinku Matúšovi Dulovi zo dňa 24. augusta 1918.

slovenskú národnú slobodu a končí sa nasledujúcou vetou: „*Národnosti dnes už neprosia, ani nepožadujú, ony – čakajú.*“⁶ Duloenci pokladali usporiadanie slovenskej otázky očividne za úlohu mierovej konferencie, no v októbri už nútilo jednotlivé skupiny zaujať stanovisko viacerých faktorov: zo dňa na deň sa meniaci vnútro- a zahraničnopolitická situácia, trvalé vnútorné diskusie o pasivite, pokusy Wekerleho vlády a károlyiovcov o zblíženie a tlak zo strany Čechov, aby otvorene priznali farbu.

Ako istá náhradka za sebaurčenie sa teda vytvoril taký mechanizmus vyjadrenia a zladenia postojov, ktorý vyniesol na povrch samostatne formulované národno-politické požiadavky Slovákov. Slovenské politické vedenie pomerne rýchlo spoznalo, že reálnou taktikou môže byť iba spoliehanie sa na česko-slovenskú emigračnú politiku vedenú Masarykom, resp. na mierovú konferenciu, ktorá súčasne garantovala aj odtrhnutie, aj národné sebaurčenie. Pravda, ani toto poznanie nebolo samozrejme a ľahké. Dokazuje to napríklad aj fakt, že ústredný slovenský denník pokladal začiatkom roka 1918 Wilsonov štrnásťbodový mierový program – podobne ako návrhy rakúsko-uhorského ministra zahraničných vecí Czernina – za obyčajnú propagandu.⁷

Je však pravda aj to, že už od roku 1915 zaznievali i také slovenské vyhlásenia, ktoré s hlbokým presvedčením hlásali nevyhnutnosť povojnových zmien vo východnej a strednej Európe. Toto presvedčenie bolo živé sčasti tradičnou tézou o nevyhnutnom „zásahu zvonka“. Už v čase balkánskych vojen sa rehabilitoval názor, že slovenská otázka sa dá vyriešiť iba v rámci katastrofy svetových rozmerov, konkrétne vo forme ruského vojenského zásahu, ktorého cieľom by bolo oslobodenie slovanských národov habsburskej monarchie.⁸

Z maďarskej strany žiadal viesť dialóg s predstaviteľmi nemaďarských národov okrem Mihálya Károlyiho aj Oszkár Jászi, vedúca osobnosť maďarských meštianskych radikálov a minister pre národnostné otázky v Károlyiho vláde vytvorenej 30. októbra. V tomto duchu už v septembri 1918 ako redaktor časopisu *Huszadik Század* uverejnil národnostnú anketu.⁹ Medzi oslovenými slovenskými politikmi a skupinami bolo aj vedenie Slovenskej národnej strany (Matúš Dula a Karol Medvecký), ktoré v liste odoslanom po uzávierke ankety opätovne zdôraznilo, že riešenie uhorskej národnostnej otázky očakáva od mierovej konferencie, „od rozhodnutia areopágu národov, ktorý onedlho zasadne“.

Na anketovú otázku odpovedal jediný Slovak – modranský evanjelický farár Samuel Zoch, ktorý vo svojej odpovedi hodnotil národnostnopolitické konzekvencie svetovej vojny podobne ako Masaryk. Podľa neho malé národy obránili svoje právo na existenciu, dokonca je isté, že každý národ dostane po vojne samostatnosť istého stupňa. Zoch však zároveň pokladal dohodu za jediné účelné riešenie, lebo – ako písal: „*Ak budú stáť národy proti sebe, môžu sa malé národy dopracovať k osudu sporiacich sa sedliakov, ktorí pre niekoľko sporných brázd presúdili celý svoj majetok.*“¹⁰

⁶Význam svetovej vojny. Národné noviny 24. september 1918, s. 2.

⁷Wilson a Czernin. Národné noviny 29. január 1918.

⁸ALU MS 49 B 3. Pozri listy Ludovíta Bazovského adresované J. Škultétymu v rokoch 1913–1914, kde píše o reálnych prvkoch „teórie katastrofy“ S. H. Vajanského, ktorý bol často pranierovaný pre svoje nekritické rusofilské postoje.

⁹Národnostná otázka z hľadiska spoločenského a individuálneho vývoja. Anketová otázka časopisu *Huszadik Század*. Predslov napísal OSZKÁR JÁSZI. Budapest 1919, s. 99–101.

¹⁰Slovenské súvislosti ankety SZARKA, LÁSZLÓ: Jászi Oszkár szlovák kapcsolatai 1918 végéig (Slovenské kontakty Oszkára Jásziho do konca roku 1918).

Na jeseň roku 1918 si teda slovenskí politici uvedomili dve reálne cesty vedúce k sebaurčeniu: jednou bola mierová konferencia mocností, ktorej pripisovali úlohu spravodlivého sudcu, a druhou zasa dohoda o usporiadaní medzi susednými národmi. Bolo im jasné aj to, že v oboch prípadoch môže zohrať dôležitú úlohu formulácia slovenských národných cieľov a programu sebaurčenia.

Čo pre politickú reprezentáciu slovenského národa znamenala, aké riešenia mohla vyvolať alternatíva sebaurčenia? Perspektíva autonómie, ktorá bola sformulovaná v Turčianskom Svätom Martine v roku 1861, stratila svoju príťažlivosť už po predvojnovom neúspechu emancipačných snáh uhorských nemaďarských národných hnutí. Navyše myšlienka slovenskej samostatnosti v štátnom rámci Uhorska nenašla pred rokom 1914 v kompetentných uhorských politických kruhoch ani len sympatizanta. Z toho dôvodu sa mohla takmer súčasne so slovenskou separáciou stať všeobecne prijímanou ideou aj myšlienka československého štátu.

Vzdanie sa myšlienky o samostatnej slovenskej štátnosti dobre signalizujú myšlienky v Hodžovom radikálnom letáku zo septembra 1918: „*My, Slováci, teda vystúpime zo štátu uhorského. To je pevné ako písmo sväté. Proti tomuto našemu súdu neni apelláty. Ale ak sa my odtrhneme od Maďarov, čože už potom? Mohli by sme my zostať i sami. Mohli by sme mať sami pre seba svoju osobitnú slovenskú Krajinu, svojho slovenského Kráľa, svoje slovenské vojsko, svoj slovenský štát. Môžeme, ak chceme. Otázka je len tá, či nás je Slovákov na osobitný štát dost.*“¹¹ Ďalej sa Hodža odvoláva na príklad unifikačných snáh Rumunov, Srbov a nalieha, aby sa prerušil tisícročný sen o veľkomoravskej štátnosti: „*Či sme snád už zabudli, že sme my, Slováci, už mali svoju Krajinu? Mali sme ju, a to krásnu, mocnú, slovenskú, slávnú, a síce spolu s tými Slováknami, čo bývajú tam von na Morave a v Česku.*“¹¹

Medzi Prahou a Budapešťou

Medzi Maďarmi a Čechmi sa od vyhlásenia českých poslancov v rakúskom Reichsrate v máji 1917, keď Česi vyslovili svoj nárok na Slovensko, začal urputný boj o získanie územia obývaných Slováknami a o naklonenie si slovenských politických skupín. Požiadavka zjednotiť sa – prvá s ňou vystúpila česká emigrácia, českí poslanci ju zasa sformulovali a deklarovali v máji 1917 – v každom prípade znamenala zásadný obrat. Štefánek v jednom zo svojich listov Šrobárovi písal: „*Ty ani nevieš, akú službu sme vykonali Čechom našou formuláciou. Cisár im môže dať všetko, len Slovensko nie, to ani v teórii.*“¹² Česko-maďarský boj sa stal skutočne nemilosrdný na začiatku septembra 1918, keď prišli správy o tom, že Anglicko a Francúzsko oficiálne uznali parížsku Československú národnú radu ako spojeneckú vládu.

Zostrený súboj mohol byť z hľadiska slovenských skupín koncom leta 1918 v podstate bojom o štyri možnosti riešenia slovenskej otázky: slovenská autonómia v rámci Uhor-

¹¹ALU MS 64 L 6, HODŽA, MILAN: Slováci, pozor!.

ška, resp. v rámci československého štátu, jednotné Československo s českou hegemoniou alebo založenie samostatného slovenského štátu. Patrí už k podstate politiky, že slovenské skupiny riadiace sa zafixovanými reflexmi sa najviac obávali piatej možnosti, a to pretrvania integrálneho nezmeneného Uhorska, pričom sa všetkými svojimi silami snažili toto nebezpečenstvo eliminovať.¹³

Nesporne každé slovenské stanovisko bolo determinujúcim faktorom utvárania maďarsko-slovenských vzťahov. Tiszom iniciované „spontánne“ pokusy o slovenské vyrovnanie nezískali ani v roku 1915, ani v roku 1916 výraznejšiu podporu slovenských síl. Slovenským koordinátorom Tiszovej akcie, ktorú organizovala Uhorská kráľovská pohraničná polícia a vládny splnomocnenec Kürthy, bol syn bývalého predsedu SNS Ján Mudroň. Mudroň však v novembri 1918 prijal názor väčšiny SNR, čím odmietol svoje predchádzajúce názory o vyrovnaní, no vo svojej argumentácii naďalej vyjadroval pochybnosti o možnostiach presadenia sa Slovenska v československom štáte: „*Nazdávali sme sa, že pri bratoch Čechoch je naša slovenčina väčšiemu nebezpečenstvu vystavená ako medzi Maďarmi. Popri príbuznosti reči báli sme sa duševnej i hmotnej prevahy bratov Čechov, a preto s mnohými inými i ja hlásal som verejne to politické heslo, že my, Slováci, pri úplnej národnej autonómii radšej zostaneme na území svetoštetfanskej uhorskej koruny, akoby sme sa pripojili k Čechom.*“¹⁴

Koncom augusta 1918 sa rozšírila správa, že Károlyi chce nadviazať kontakty s národnostnými politikmi. Károlyiho poverenec najprv vyhľadal Milana Hodžu, potom v spolupráci s poslancami Józsefom Dinerom-Dénesom a Sándorom Erdélyim rokoval v prvých októbrových dňoch v Budapešti s Dulom, Stodolom a Vladimírom Makovickým, ktorý tlmočil názor Ružomberčanov. Podľa Károlyiho spomienok boli rokovania o otázke vytvorenia slovenskej autonómie v rámci Uhorska úspešné. Dula podľa neho určil ako podmienku pre formálne a konečné vyrovnanie iba svoje vymenovanie na post ministerského predsedu.¹⁵

¹²Z listu Antona Štefánka Šrobárovi cituje HRONSKÝ, MARIÁN: Problémy národnooslobodzovacieho hnutia Slovákov v roku 1918. HČ 1975, s. 15. Dlhší citát z listu publikuje predseda spolku Československej jednoty, ktorý pred prvou svetovou vojnou vyvíjal mnohostranné aktivity, ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci. Vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918. Praha 1945, s. 214–215. – O kontexte slovenskej otázky v českej politike GALANDAUER, JAN: Jak se slovenská otázka prosazovala do českého politického programu v období přípravy samostatného československého státu (1916–1918). HČ 1971, s. 177–197.

¹³V októbri a po astrovej revolúcii väčšina maďarských politikov takmer denne znova a znova potvrdzovala, že trvá na územnej integrite krajiny. Aj Károlyi a Jási sa iba postupne – nesporne pod tlakom situácie – dopracovali k myšlienke „kantonálnej autonómie“. Slovenskí politici nerobili, lebo nechceli robiť, rozdiel medzi predstavami starej a novej politickej garnitúry. Domnievame sa, že pri tom zohrali svoju úlohu aj Károlyiho nejednoznačné stanoviská, ktoré prezentoval počas rokovania so Slovákami začiatkom októbra. Pozri ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci, c. d., s. 231–234. – STODOLA, EMIL: O slovenskej samospráve. Bratislava 1922, s. 20–29.

¹⁴MUDROŇ, JÁN: Slováci sú jednomyselní. Národné noviny 26. november 1918. Mudroňovo ospravedlnovanie sa cituje aj LADISLAV TAJTÁK v štúdií, ktorá je dodnes najdôkladnejším spracovaním tejto otázky v slovenskej historiografii: Úsilie maďarských vládnucích tried o udržanie Slovenska v rámci Maďarska v roku 1918. HČ 1966, s. 578.

¹⁵KÁROLYI, MIHÁLY: Egy egész világ ellen (Proti celému svetu). Budapest 1965, s. 301–302. Károlyi komentuje uhybajúcu odpoveď dulovcov takto: „*Správnosť tejto argumentácie som musel*

Možnosť dohody, ktorá sa objavila v auguste, vyvolala pochopiteľne najväčší odpor v Prahe. Český poslanec František Staněk v reakcii na takmer paralelné kroky rakúskej a uhorskej vlády zamerané na zblížovanie deklaroval heslo: nerokovať! Spochybnil úprimnosť iniciatív uhorskej a rakúskej vlády, lebo podľa neho sú možné iba rokovania o československej otázke, a to tak, že budú súčasne prebiehať s obidvoma vládami.¹⁶

Keď sa koncom septembra Károlyi pokúsil prísľubom veľkorysých ústupkov získať Milana Hodžu, slovenský politik úplne odmietol návrh vedúcej osobnosti opozičnej maďarskej politiky. Na jeseň 1918 už nemohlo niekoľko županských a ministerských postov, ktoré spočiatku ponúkal Károlyi, znamenať pre Slovákov vážnu alternatívu. Hodža však nepokladal za prijateľné ani myšlienky o vnútornej federalizácii krajiny a konfederácii dunajského priestoru, ktoré sa neskôr stali oficiálnym programom Károlyiho vlády. Hodža pred prípadnou podporou týchto predstáv českých a slovenských politikov dokonca vyslovene varoval.¹⁷

Jeden z pražských vodcov predvojnového česko-slovenského hnutia Josef Rotnágel označil odmietnutie maďarských pokusov o zblíženie za najvlastnejší národný záujem Slovákov a sľuby, ktoré dali Maďari Slovákom (slovenské školy, katedra na univerzite, slovenská verejná správa, autonómia, kantonálny systém švajčiarskeho typu), nepokladal za dôveryhodné.¹⁸

Z výmeny listov medzi spomínanými slovenskými skupinami jednoznačne vyplýva, že pod vplyvom Hodžovho varovania a Stodolových informácií, ktoré získal z okolia blízkeho Károlyimu, slúžili Dulove rokovania iba cieľu, ktorý sformuloval Hodža už vo svojom liste z 27. septembra. Podľa Hodžu treba károlyiovcov neustále držať v hrsti, lebo skôr či neskôr prevezmú riadenie maďarskej politiky. Jediným zmyslom rokovaní s károlyiovcami má byť podľa neho to, že slovenská strana musí prejavovať ochotu k dohode, pričom v príhodnej chvíli rokovania s Maďarmi preruší a s konečnou platnosťou ich znemožní.¹⁹ Dulovci sa presne v tomto duchu pustili do vyjednávaní, 11. októbra potom odoslali informácie získané na rokovaníach do Prahy, odkiaľ dostali striktný príkaz na zmrazenie rokovaní s Maďarmi.²⁰

Pravda, na slovenskej strane nielen Hodža zastával názor, že z maďarskej strany ani Károlyi, ani Jászi nedokážu ponúknuť usporiadanie, ktoré by sa vyrovnalo československému riešeniu. Károlyiho otvorený list z Ceglédu a prejav prednesený v septembri 1918 pred ceglédskou delegáciou svojimi pomere priehladnými dištinkciami vzťahujúcimi sa na národné a národnostné práva ďalej zvyšovali a generalizovali nedôveru Slovákov voči nemu.²¹

uznať a musel som sa zmieriť s tým, že sme našli základ, na ktorom môžeme vyriešiť záležitosti slovenského národa tak, že nedôjde k jeho odčleneniu. Tak sme pripravili konečnú dohodu a najelementárnejšia vlastenecká povinnosť mne a mojim druhom prikazovala, aby sme čo najskôr splnili podmienky, ktorými Slováci konečnú dohodu podmienili.“ Tamže.

¹⁶Rozhovor s predsedom „Českého svazu“ poslancem Stankem. Venkov 14. august 1918.

¹⁷ALU MS 42 C 49. Túto správu obsahuje list Hodžu Štefánekovi.

¹⁸Národní listy 18. september 1918.

¹⁹ALU MS 42 C 49. Milan Hodža Antonovi Štefánekovi, Viedeň 27. septembra 1918. (Hodžov list citovaný v pozn. č. 17.)

²⁰Informácie Štefáneka určené P. Blahovi do Prahy cituje JANŠÁK, ŠTEFAN: Život dr. Pavla Blahu..., c. d., s. 449.

²¹ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci, c. d., s. 231

Hodžov budapeštiansky politický týždenník sa 18. októbra už jednoznačne domáhal uznania práva na Slovákov sebaurčenie: „*My berieme na známosť, že mocnárstvo rakúsko-uhorské ponúklo mier na základe samourčenia. (...) žiadame teda bezodkladne dať národu nášmu spôsob, aby mierovej nabídke i zo svojej strany mohol zodpovedať a aby vo smysle samourčenia sám za seba mohol prehovoríť slovo. Viacej nežiadame, menej nechceme.*“²² Na druhý deň jediný aktívny slovenský poslanec uhorského snemu Ferdiš Juriga nasledoval príklad rumunského národného výboru a vo svojom vystúpení v sneme, ktoré koordinoval s postupom rumunských poslancov, sa v mene ešte nevytvorenej Slovenskej národnej rady vyslovil za národné sebaurčenie Slovákov.²³ Dula a vedúca osobnosť sociálnych demokratov Emanuel Lehocký však i naďalej pokladali za správnu politiku vyčkávanie. Podľa Lehockého je sloboda, ktorú ponúkajú Károlyi a Jászi, podobne ako vo vojne rozšírená náhradka za kávu iba mdlou napodobeninou národnej slobody a samosprávy, skutočnú slobodu a samosprávu môžu Slovensku poskytnúť iba fóra medzinárodnej politiky.²⁴

Myšlienku pokračovať v druhej polovici októbra v začatých rokovaniach s Maďarmi považovali Juriga, Hodža, Dula, Lehocký, Stodola a Štefánek za nadmieru škodlivú, lebo ochotu károlyiovcov pokladali za ústupok zrodený pod tlakom, bez úprimnosti a garancií. Darmo sa Károlyimu podarilo zrušiť Šrobárovu internáciu v Cegléde, čo bola podmienka, aby rokovania mohli pokračovať, Dula nebol ochotný sadnúť si za rokovací stôl. Šrobár zasa 26. októbra prišiel do Prahy.

Aké iné faktory ovplyvnili utváranie slovenských stanovísk a slovenskú argumentáciu? Od septembra 1918 sa výraznejšie presadzovali informácie o činnosti československej emigrácie vedenej Masarykom, Benešom a Štefánikom. Ani jedna skupina nemala síce priamy kontakt s vrcholovým orgánom emigrácie, parížskou Československou národnou radou, no cez Prahu a Viedeň viac-menej pravidelne prichádzali správy, ktoré niekedy pôsobili natoľko neuveriteľne, že im dokázali dať punc vecnej vierohodnosti iba hrubé protičesko-slovenské útoky vo viedenských a budapeštianskych novinách.

Jeden zo slovenských odborníkov emigračného vedenia, americký Slováč Štefan Osuský si vzal v duchu Masarykových intencií (na základe Štefánikových informácií získaných v Budapešti a publikovaných v pražských novinách) za cieľ úplne vyvrátiť Károlyiho a Jásziho povest demokratov a prívržencov Dohody. Československá emigrácia, prirodzene, od počiatkov vnímala ako jediné riešenie slovenskej otázky vytvorenie jednotného československého štátu. Beneš a Masaryk však vykresľovali podstatne zaličavejšie perspektívy, než s akými sa dalo na základe predvojnových česko-slovenských politických, hospodárskych a kultúrnych vzťahov alebo existujúcich rozdielov medzi českými a slovenskými oblasťami triezvo počítať.

²²Slovenský týždenník 18. október 1918.

²³„*Podľa reči sme Slováci. Sme jeden národ s osobitým jazykom a nenecháme sa, chceme, žiadame naše práva, na základe prirodzeného a historického práva, práva na sebaurčenie, aby sme, ako to chce kráľ Karol IV., ako národný knež vytvorili vlastné samostatné štátne spoločenstvo na území, kde sme sa usídlili,*“ povedal Juriga v tej časti svojho pomerne eklektického vystúpenia, v ktorej sa vyjadril o rozhodnutiach. Képviseleőházi Napló, zv. XLI., s. 350. Jeho vystúpenie podchvífou prerušovali nenávisťné a hanobiace poznámky pravícových poslancov, teda napriek predchádzajúcim obavám slovenského tábora dosiahlo Jurigovo vystúpenie v plnej miere svoj cieľ.

²⁴Robotnícke noviny 19. október 1918.

Beneš, napríklad, hľadel na hospodársky rozvoj Slovenska ako na hlavný faktor hospodárskej sily budúceho československého štátu. Z hľadiska nie nových českých plánov na hospodársku expanziu v juhovýchodnej Európe označoval Slovensko za kľúčový faktor československého zahraničného obchodu, keď na jeseň roku 1916 vnímal Bratislavu ako budúci Liverpool Čiech a východnému Slovensku pripisoval podobný význam, aký má pre Rusko Konštantinopol.²⁵ Podľa neho budú v rámci československého štátu priaznivejšie podmienky na zužitkovanie prírodného bohatstva Slovenska, než boli v Uhorsku. (Poznamenajme, že aj minister pôdohospodárstva Károlyiho vlády Barna Buza pokladal priemyselnosť Horného Uhorska za záruku sľubného hospodárskeho rozvoja nezávislého Uhorska a prekonal aj Benešovu argumentáciu, keď slovenské územia spomínal ako budúcu „uhorskú Ameriku“.)

Zároveň však treba zdôrazniť, že v dobovej slovenskej argumentácii odznelo o hospodárskych záujmoch prekvapujúco málo slov, hoci v predvojnových programoch československej vzájomnosti bola hlavným cieľom práve hospodárska spolupráca. Slová o hospodárskych záujmoch možno nájsť iba v brožúre historika Júliusa Botta, ktorý bol kvôli svojim dielam často prenasledovaný uhorským župným aparátom. Obširny, no o to plytkejší leták bol šírený v slovenských mestách a obciach a jeho poslaním bolo argumentovať v záujme československej jednoty. Podľa Botta bude československý štát disponovať všetkým, čo môže samostatný štát z hospodárskeho hľadiska potrebovať. Od Maďarov nebude potrebné nič kupovať, preto budú podľa Botta československé dane výrazne nižšie než uhorské, ktoré sú neznesiteľne vysoké. Slováci už nechcú žiť spolu s Maďarmi preto, lebo vedľa nich by naďalej zostali žobrákmi.²⁶

Chýbajúce priame kontakty medzi emigráciou a slovenskými politikmi do značnej miery sťažili koordináciu pražských a slovenských predstáv o usporiadaní česko-slovenských vzťahov s koncepciami emigrácie. Bolo pomerne náročnou úlohou presadiť vo svete program československej národnej jednoty bez slovenských politikov, ktorí dlhý čas neprejavovali takmer nijaké známky života. Ľudia okolo Osuského to vo všeobecnosti zdôvodňovali úplným umlčaním slovenského národa, ktorý hynie pod ázijským útlakom.²⁷ Z dôvodu nedostatku informácií o aktivitách a výsledkoch emigrácie sa v Ružomberku, Turčianskom Svätom Martine, no aj v Budapešti a Viedni javilo iniciovanie takej koordinovanej slovenskej akcie, ktorá by súčasne vyhovovala záujmom oboch národov (a činiteľov zahraničného odboja), ešte beznámejšie než činnosť masarykovcov.

Matúš Dula pokladal v týchto podmienkach za jediné racionálne správanie, aj napriek tlaku Prahy a všetkých slovenských skupín, vyčkávanie. Odvolávajúc sa na úctu k parížskej československej vláde, našiel voči tým, čo naliehali, aby bola prijatá slovenská deklarácia, nenapadnuteľný argument. Dňa 24. októbra totiž predseda SNS vyhlásil, že prezident Wilson nie je odkázaný na slovenské vyhlásenia.²⁸ Neprekvapuje teda, že v súvislosti so skutočnými výsledkami, ktoré emigrácia dosiahla, vládla ešte aj 30. ok-

²⁵BENEŠ, EDVARD: Hospodárska budúcnosť Slovenska. Československá samostatnosť, 1916, č. 5, s. 8.

²⁶HOLOTÍK, LUDOVÍT (red): Sociálne a národné hnutie..., c. d., s. 245.

²⁷Porov. MASARYK, T. G.: Svetová revolúcia. Spomienky a myšlienky. Praha 1935, s. 178.

²⁸Dulovu argumentáciu obšírnejšie cituje HRONSKÝ, MARIÁN: Slovensko na rázcestí 1918. Košice 1976, s. 35.

tóbra úplná neistota. Predseda pražského Československého národného výboru Kramář pred svojím odchodom na rokovania s benešovcami do Ženevy radil a odporúčal politikom z Turčianskeho Svätého Martina, aby prípadná slovenská deklarácia, týkajúca sa československého štátu bola umiernená.

Turčianskosvätomartinská deklarácia

Bohatá literatúra, ktorá sa venuje rokovaniu o turčianskosvätomartinskej deklarácii, dodnes rôzne hodnotí dve úpravy, ktoré v texte deklarácie schválenom plénom SNR urobil 30. októbra v neskorých večerných hodinách po príchode z Viedne Milan Hodža.²⁹ Všeobecne sa prijíma tvrdenie, ktoré sa však nedá naisto dokázať, že nikto spomedzi účastníkov rokovania nevedel o pražských udalostiach dvoch predchádzajúcich dní, o vyhlásení Československej republiky z 28. októbra. Formulácie obsiahnuté v deklarácii, v ktorej chýba konkrétne vyhlásenie o pripojení sa Slovákov k československému štátu, resp. to, že do textu bola zapracovaná fikcia o československej jednote (československý národ a jednotný československý jazyk), sa zväčša ospravedlňujú touto neinformovanosťou. Sotva však môže byť sporné, že Hodža už bol o pražských udalostiach informovaný.

Pravdepodobne práve z toho dôvodu sa snažil upraviť deklaráciu prijatú na ustanovujúcom zasadnutí SNR: z kefového obťahu Národných novín z 31. októbra vyškrtol 4. bod slovenskej deklarácie, práve ten však mohol byť najautentickejším zdrojom práva na slovenskú samosprávu v rámci československého štátu. Ominózný 4. bod znel: „*Riešenie slovenskej otázky očakávame od mierového kongresu, ktorý bude rozhodovať o osude nášho národa. Preto žiadame, aby aj uhorská vetev česko-slovenského národa bola na mierovom kongrese zastúpená.*“ Matúš Dula, ktorý vzápätí ostro kritizoval Hodžovo počínanie, sa pokúsil zbaviť SNR zodpovednosti a vyhlásil: „*Ktokoľvek akokoľvek svojvoľne tento čin urobil, urobil to na svoju päsť, a ani ja, tým menej naša Národná rada, nemôže byť za tento čin ťahaná za zodpovednosť.*“³⁰

Nie je teda náhodné, že na zasadnutí 30. októbra, na ktorom bola prijatá deklarácia, no najmä na rokovaníach v nasledujúci deň sa objavili rozpory okolo otázky slovenskej samosprávy v československom štáte. Dula, Zoch, Dérer, dokonca aj Hodža a s nimi väčšina nepokladali za potrebné ihneď vystúpiť s požiadavkou samosprávy. Podľa Ivana Dérera si budú musieť túto otázku v záujme uchovania dôvery štátov dohody medzi sebou vyriešiť Česi a Slováci. Dula zasa nepokladal za účelné vnútorne sa od Čechov diferencovať kvôli autonómii, ktorú Slovákom ponúkol Károlyi.

²⁹BUTVIN, JOZEF: Slovenské národnopolitické hnutie..., c. d., s. 898–902.

³⁰ALU MS C 53. DULA, M.: Moja odpoveď na novšie a staršie otázky. [1924].

Emil Stodola, Hlinka a Juriga už na druhý deň, 31. októbra, vyjadrili svoj nesúhlas so zrieknutím sa štátoprávnych garancií na samostatnosť slovenského národa a s pripojením Slovenska k jednotnému československému štátu súhlasili iba pod podmienkou, že do desiatich rokov sa československý vzťah štátoprávne usporiada. Jurigovci si boli zároveň vedomí aj toho, že slovenský súhlas s koncepciou jednotného československého národa je medzi zahraničnopolitickými podmienkami potrebnými na vznik nového štátu mimoriadne dôležitým faktorom. Väčšina slovenských politikov totiž naďalej očakávala riešenie od priaznivej zahraničnopolitickej konštelácie a s obavami sledovala Károlyiho diplomatické úsilie, pričom sa nemenej obávali toho, že o osude územia sa rozhodne v ľudovom hlasovaní.

Slovenskí politici sa dostali k autentickým informáciám až 4. novembra po návrate československej delegácie zo Ženevy a zdalo sa, že Benešom oznámené fakty odobrujú doterajšiu váhavosť, nerozhodnosť a nečinnosť. Vysvitlo, že poprední politici Dohody súhlasili s československou emigráciou, ktorej názory boli v stredoeurópskych otázkach rozhodujúce, aby základom pre nové štátne hranice neboli etnické, ale geografické hranice. Bolo čoraz zreteľnejšie, že Dohoda nepočíta s Maďarmi a že nový maďarský štát bude jedným z malých štátov tohto geografického priestoru, ba v prípade odporu si môžu Maďari vyslúžiť aj vážnejšie tresty. Dohoda od nového československého štátu očakávala najmä zabezpečenie poriadku, za čo novému štátu mala náležať veľká a slávna budúcnosť. Každý signál poukazoval na to, že československá záležitosť mala veľmi dobrú pozíciu a založenie štátu mohli stažiť iba vnútorné rozpory.³¹ Takýmto a podobne emocionálne podfarbenými vetami informoval o rokovaníach v Ženeve v obežníku Slovenského oddelenia Československého národného výboru Fedor Houdek. Vavro Šrobár zasa 6. novembra v Skalici z poverenia pražskej vlády, nedbajúc na SNR, založil slovenské ministerstvo a ako minister pražskej vlády s plnou mocou pre správu Slovenska sa snažil včleniť Slovensko do nového štátu.

V novembri sa potvrdilo, že výsledky dosiahnuté dočasnou československou vládou so sídlom v Paríži treba obrániť aj voči zúfalým úsiliam Nemcov a Maďarov. Hlásenie Výkonného výboru SNR z 22. novembra informovalo pražskú vládu o pomerne rozporupnej situácii na Slovensku. Keďže chýbala primeraná vojenská sila, výbor nepokladal Šrobárove akcie za správne, lebo vzbudzovali nedôveru voči vzniku a úspechu československého štátu. Politici združení okolo Dulu boli presvedčení, že ak pražská vláda nebude schopná v krátkom čase vojensky obsadiť Slovensko, treba zvažovať návrh budapeštianskej vlády, podľa ktorého mohla SNR založiť v župách so slovenskou majoritou slovenské národné gardy, ktoré jediné mali garantovať udržiavanie poriadku.³²

Pražská vláda sa očividne snažila izolovať SNR od maďarských ústupkov a návrhov na rokovanie. Aj citovaná správa protestovala napr. proti tomu, že do pražského Československého národného výboru boli bez schválenia SNR svojvoľne vymenovaní slovenskí členovia. O napätí medzi Prahou a Turčianskym Svätým Martinom podáva svedectvo aj 11. bod správy: „Vzhľadom na to, že maďarská vláda vyhodila kartu v záujme vytvorenia samostatného slovenského štátu, veľmi by ste nám usnadnili naše položenie,

³¹SNA, Bratislava. Obežník Slovenského výboru Československej národnej rady z 5. novembra 1918, Fond Vladimír Makovický. II/2. a.

³²Martin, Fond SNR, ALU MS.

keby sme čierno na bielom dostali od Vás písomné ubezpečenie, že v československom štáte dostaneme takú autonómiu v otázkach školstva, súdnictva, po druhé fórum administrácie, za akú sa po prvých voľbách do spoločného parlamentu väčšina členov parlamentu zasadí. Toto ubezpečenie mohlo by sa prípadne obmedziť na istý počet rokov, ku príkladu polstoletia.“³³

Toto hlásenie SNR okrem iného signalizuje aj to, že v boji o moc, ktorý sa začal v okamihu zrodu republiky, fatálne rozdelila Slovákov na dva tábory nová a jediná deliaca čiara: na skupinu okolo Šrobára, ktorý akceptoval všetky konzekvencie vyplývajúce z fiktívnej idey o československej národnej jednote, a na skupinu okolo Hlinku, ktorý pokladal slovenskú samosprávu za nevyhnutnosť.

Činnosť pražskej vlády, respektíve ňou povereného Šrobára čoskoro viedla k rozporom medzi Prahou a Turčianskym Svätým Martinom. Na tieto rozpory vplývali aj prechodné vojenské úspechy maďarskej vlády na Slovensku a činnosť Slovenskej národnej rady, ktorá organizovala národnú gardu.

Budapeštianske rokovania Milana Hodžu

Hodža, ktorého pražský Československý národný výbor pôvodne už pred 28. októbrom požiadal o to, aby ako štátny tajomník ministerstva vnútra riadil pripojenie Slovenska k českým krajinám, odcestoval v čase turčianskych akcií maďarských vojenských jednotiek do Prahy, kde ho ministerský predseda československej vlády Kramář poveril úlohou nadviazať kontakty s Károlyiho kabinetom a viesť v Budapešti *likvidačné* rokovania. Na týchto rokovaníach chcela československá strana získať v prvom rade čas: sčasti s cieľom diplomaticky zaistiť slovenské územia, ktoré podľa uznesenia belehradskej konvencie z 13. novembra 1918 zostali pod maďarskou kontrolou, sčasti s úmyslom zabrániť konaniu referenda, ktoré navrhovala maďarská strana, a napokon s cieľom pripraviť pôdu pre československé vojenské prevzatie územia Slovenska.³⁴

Beneš za pomoci francúzskeho ministra zahraničných vecí Pichona skutočne čoskoro dosiahol zrušenie platnosti 17. článku belehradskej konvencie, ktorý sa vzťahoval aj na Slovensko, a 28. novembra docielil vojenské obsadenie územia geograficky vyme-

³³ALU MS C. V. Hist. kult. SNR. List výkonného výboru SNR Slovenskému klubu z 22. 11. 1918. Cituje HRONSKÝ, MARIÁN: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, s. 316.

³⁴„Jednání má průběh, jaký potřebuji. Vláda dělá potíže a staví zásadní nároky, jež se protíví zásadám o sebeurčení. Doufám, že mně jednání poskytne vzácný dokument neschopnosti uher-ského režimu řešiti národní problém: k čemuž pracuji,“ vyhlásil Hodža v Prahe o Budapešti 29. novembra 1918. HODŽA, MILAN: Slovenský rozchod s Maďarmi. Bratislava 1929, s. 47.

dzeného Bratislavou – Dunajom – Ipľom – Rimavskou Sobotou – Uhom. Po dosiahnutí tohto cieľa naliehal na ukončení všetkých rokovaní s Maďarmi. Beneš o Pichonovej nóte z 27. novembra pyšne poznamenal: „*Je to prvý dokument psaný, ktorý implicitne nám plne uznáva Slovensko, zejména když v celku celé jednání se bere v úvahu, mé zakročení a mé dopisy.*“³⁵

Napriek týmto udalostiam však bol Hodža nútený rokovať s Károlyiho kabinetom, lebo vedúci francúzskej vojenskej misie v Budapešti podplukovník Vix spočiatku odmietal uznať zrušenie platnosti belehradskej dohody. Hodža už 25. novembra dostal do rúk rokovacie propozície Károlyiho kabinetu a mapu „slovenského impéria“. Podľa návrhu, ktorý vypracovali zamestnanci Jásziho ministerstva pre národnostné otázky, by pri prechodnej úprave vzťahov medzi Maďarskom a Slovenskom boli smerodajné spoločné dohody medzi SNR a budapeštianskou vládou. Hodža zasa vo svojom návrhu požadoval, aby v rámci Československej republiky mala SNR na Slovensku, ktoré vymedzil iba na etnicky slovenskom území, úplnú štátnu, vládnu a vojenskú moc.³⁶

Prvým krokom k vyznačeniu slovensko-maďarskej hranice bolo určenie demarkačnej línie, ktorú by akceptovali a rešpektovali obidve strany. Prechodný nesúhlas podplukovníka Vixa a rozhodné odmietnutie línie Dunaj – Ipeľ – Uh z maďarskej strany, ktorej prijatie by pre Maďarsko znamenalo stratu územia s takmer jednomiliónovou maďarskou menšinou, prinútili Hodžu, aby sa 6. decembra dohodol s maďarským ministrom obrany na dočasnej demarkačnej línii, ktorá mala platiť do realizácie parížskeho rozhodnutia.

Na základe analýzy spomínaného Hodžovho protinávrhu sa nám zdá, že Hodža sa pokúsil posilniť politickú váhu SNR, keďže pozícia SNR bola v čase budapeštianskych rokovaní voči pražskej vláde a jej slovenskému ministrovi oslabená. Rozhodné popretie ministerského predsedu československej vlády a obavy členov SNR, že kvôli Hodžovým riskantným krokom prípadne môžu prísť o priazeň Prahy aj oni, túto eventualitu už v zárodku potlačili.

Hodža bol tým slovenským politikom, ktorý svojho času vyhlásil, že spomedzi možností štátoprávneho usporiadania prichádzajúcich do úvahy by uprednostnil uplatnenie práva na sebaurčenie a paralelne s ním uzatvorenie dohôd. V tomto duchu rozhodne odmietol každé zasahovanie Károlyiho kabinetu do československých záležitostí, zároveň však uznával právo Maďarov na realizáciu programu vlastného národného sebaurčenia. Podľa Hodžu úsilie károlyiovcov zachrániť maďarský národ je samo osebe úctyhodná vec. Slováci môžu zohrať medzi Maďarmi a Slovanmi úlohu sprostredkovateľa, veď aj pre Slovákov je dôležité, aby Maďari neobišli tak, ako Srbi po balkánskych vojnách, keď stratili prístup k moru. Hodža, pripomenúc predchádzajúcu spoluprácu s maďarskou opozíciou, vyjadril svoju úctu ku károlyiovcom a slovenských a českých politikov v už citovanom liste z konca septembra žiadal, aby v otázke obmedzených stykov s Maďarmi bolo prijaté jeho stanovisko. Hodžove postoje zo septembra však boli na konci roku 1918 už neaktuálne, nakoľko jediný reálny spôsob usporiadania pomerov jednoznačne signalizovala narastajúca prevaha veľmoci v strednej a východnej Európe.

³⁵BENEŠ, E.: Světová válka a naše revoluce. III. Dokumenty. Praha 1928, s. 524.

³⁶FOGARASSY, LÁSZLÓ: Hodža Milán és a Károlyi-kormány (Milan Hodža a Károlyiho kabinet). Palócföld, 1990, č. 5, s. 72–88.

Čoskoro však vysvitlo, že zanedbanie vytvorenia samostatného slovenského národného programu a politika nečinného vyčkávania mali vážne dôsledky. Najaktuálnejšou úlohou slovenskej politiky na jeseň roku 1918 malo byť napriek všetkým taktickým úvahám sformulovanie požiadavky samosprávy, slovenskej autonómie v rámci československého štátu. Zanedbanie tejto úlohy sotva možno ospravedlniť hungarofóbiou, na ktorú sa pasívna slovenská politika vždy odvolávala. Svoju úlohu tu zohrali omnoho podstatnejšie dôvody: predovšetkým neustále rastúce dlhodobé značné zaostávanie za Čechmi, keďže československá emigrácia sa nevelmi zaujímala o domáci vývin a o myšlienky rovnoprávnosti, ktoré pred vojnou sľubne rozvinulo hnutie za česko-slovenskú jednotu, a ďalej tiež čechoslovakizmus Šrobára, ktorý obetoval oprávnené národné požiadavky Slovákov.

Slovensko-maďarská dohoda, s ktorou sa pri praktickom uplatnení slovenského národného sebaurčenia počítalo, z viacerých dôvodov postupne strácala šance uspieť. Svoju úlohu tu zohralo aj lipnutie Károlyiho na princípe integrity, ďalej neúspech slovensko-maďarských rokovaní, predovšetkým však čoraz viac sa presadzujúca alternatíva, že o forme samosprávy rozhodnú veľmoci. S touto možnosťou počítala väčšina slovenských politických predstaviteľov už od polovice roka 1918 ako s jediným riešením, ktoré v plnej miere zaručí Slovákom právo na sebaurčenie.

Hodnotu tohto riešenia zo slovenského hľadiska do značnej miery devalvoval fakt, že v usporiadaní, ktoré presadili víťazné mocnosti, sa uplatnila koncepcia československej emigrácie, ktorá si za cieľ stanovila vytvorenie jednotného československého národa a jednotného československého štátu, pričom slovenské nároky na autonómiu bola ochotná akceptovať nanajvýš z taktických príčin, no v procese zakladania štátu už na tieto oprávnené požiadavky nedbala. Je faktom, že slovenské predstavy o samospráve, pôvodne ohraničené iba na etnicky kompaktné slovenské územia, boli definitívne odsunuté do úzadia v neposlednom rade kvôli rozľahlým – predtým ani nedúfaným – hraniciam „geografického Slovenska“, ktoré sľubovala a z veľkej časti realizovala československá emigrácia, resp. rozhodnutia veľmocí. Zároveň je pravdou aj to, že novovzniknuté Československo vytvorilo pre národný rozvoj slovenskej spoločnosti podstatne priaznivejšie podmienky než Uhorsko v období dualizmu. Preto sa domnievame, že zo slovenskej strany bolo uprednostnenie „nepriamej“ alternatívy slovenského národného sebaurčenia (teda podpora koncepcie československej emigrácie a spoliehanie sa na jej realizáciu) neodvratným a súčasne účelným rozhodnutím.

VII.

Otázka Slovenska na mierovej konferencii v Paríži

Argumenty československej delegácie na mierovej konferencii

Československo bolo na jeseň roku 1918 uznané všetkými štátmi Dohody a s pozitívnym štatútom pridruženého spojenca bolo aktívnym účastníkom mierovej konferencie v Paríži, ktorá sa začala 18. januára 1919, pričom sa zúčastňovalo aj na iných rokovaníach víťazných mocností, na ktorých sa pripravovalo prímerie a mierová konferencia. Vedúcim československej delegácie na mierových rokovaníach bol do júna 1919 prvý ministerský predseda Československa Karel Kramář, no činnosť delegácie do podpisu mierovej zmluvy s Nemeckom a Rakúskom v skutočnosti riadil minister zahraničných vecí Edvard Beneš. Beneš po skončení vojny neodcestoval domov do Prahy, ale zostal v Paríži, kde sa ihneď zapojil do prác na príprave mieru.¹

Na jeseň roku 1919, keď už bola podpísaná rakúska mierová dohoda a zrodili sa územné a politické rozhodnutia, ako aj dohody o kompenzácií škôd, vzťahujúce sa na Československo, viedol na niekoľko osôb zredukovanú československú delegáciu jej hlavný tajomník Štefan Osuský. Osuského vyslali v roku 1916 do Paríža americkí Slováci, aby sa tam zapojil do práce zahraničného Československého národného výboru, ktorý viedli Masaryk, Beneš a Štefánik. Mladý, jazykovo a politicky zdatný slovenský diplomat, ktorý sa na mierovej konferencii stal známym vďaka svojim úspechom na poli diplomacie, bol na základe Benešovho odporúčania v lete 1919 vymenovaný za veľvyslanca v Londýne. Osuský aj v emigrácii nepretržite sledoval vnútropolitické dianie v Uhorsku a nesporne zohral dominantnú úlohu pri rozhodnutiach československej emigrácie, týkajúcich sa Uhorska.

¹Najdôležitejšie dokumenty vzťahujúce sa na Benešovu činnosť v Paríži koncom roka 1918 sú publikované v treťom zväzku jeho pamätí BENEŠ, EDVARD: Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa (Praha 1928). Listy a inštrukcie, ktoré si vymieňali Masaryk a Beneš determinujúci činnosť československej delegácie na mierovej konferencii, publikuje ŠOLLE, ZDENĚK: Masaryk a Beneš ve svých dopisech z doby pařížských mírových jednání v roce 1919. I.-II. Praha 1993–1994. Udalosti mierovej konferencie týkajúce sa slovenských, resp. maďarsko-slovenských reálií najinformatívnejšie spracoval slovenský odborník československej delegácie, HOUDEK, FEDOR: Vznik hraníc Slovenska. Bratislava 1931.

Počas emigrácie sa Osuský dlho nedokázal zmieriť s koncepciou jednotného československého národa a snažil sa o to, ako to napísal v liste z februára 1917 americkým Slovákom, aby v politike Československej národnej rady, ktorá pracovala v záujme založenia štátu, mali Slováci taký istý vplyv ako Česi. Na Osuského kritiku reagoval Masaryk v liste Benešovi zo dňa 24. februára 1917: „Milý příteli, doufám, že Dr. Osuský uzná nesprávnosť svého naztrání na věci. Máme proti jeho obviněním fakt, že Spojenci uznali »Čecho-Slováky« (ne Čechoslováky!), soudě podle Matinu. To je pro nás, ale hlavně pro Slováky ohromný úspěch a toho by se bez naší práce nikdy nebyli domohli. O Slovácích, to Dr. Osuský může vidět z anglického tisku a z polemiky o Slováky, nikdo nic neví až na ojedinelé odborníky.“² Na mierovej konferencii sa však predchádzajúce rozpory medzi Benešom a Osuským urovnali a sám Osuský uznal, že iba jednotný československý štát má šancu dosiahnuť na medzinárodnej scéne medzinárodné uznanie a splnenie väčšiny svojich územných požiadaviek. Je takmer isté, že aj v rámci československej mierovej delegácie prebiehali česko-slovenské diskusie, no doteraz o nich neboli publikované vierohodné pramene.

V snáhach česko-slovenskej emigrácie založiť štát, ako sme to videli, najmä po roku 1916 viac-menej v súlade so svojou váhou figurovala aj zahraničnopolitická príprava slovenského pripojenia a ľudia okolo Masaryka sa snažili nadviazať kontakty aj so slovenskými politickými silami v Uhorsku. V rokoch prvej svetovej vojny priebežne získavali informácie o slovenských centrách v Turčianskom Svätom Martine, Ružomberku a Skalici prostredníctvom slovakofilských predstaviteľov Československej jednoty, resp. slovenských novinárov-politikov s československou orientáciou Antona Štefánka a Bohdana Pavlu, ktorí pracovali v Prahe, ako aj prostredníctvom slovenskej skupiny vo Viedni, ktorú viedli Kornel Stodola a Milan Hodža.

Po skončení prvej svetovej vojny – ako sme to už v predchádzajúcej kapitole spomínali – kládol Edvard Beneš, ktorý participoval na príprave mierovej konferencie, v úplnej zhode so stanoviskami pražskej československej vlády dôraz na vojenskú realizáciu tej časti programu založenia československého štátu, ktorá súvisela s územím Slovenska. V tomto ohľade ani Masaryk, ktorý sa do polovice novembra zdržiaval v Amerike, netajil nevyhnutnosť vojenskej okupácie: „Slovensko. Okupace, nepovolí-li. Proti uhersk.(ému) státmímu právu = brutalita. Turci také mají histor.(ické) právo! A Hohenzollerové také.“³

²List Masaryka Benešovi publikuje HADLER, FRANK: Weg von Österreich! Das Weltkriegs-exil von Masaryk und Benes im Spiegel ihrer Briefe und Aufzeichnungen aus den Jahren 1914–1918. Eine Quellensammlung. Berlin 1995, s. 428. O misii, ktorou Osuského poverili americkí Slováci, pozri SIDOR, KAROL: Slováci v zahraničnom odboji. Bratislava 1928, s. 60–64. – O Osuského činnosti pozri JURÍČEK, JÁN: Štefan Osuský v československom zahraničnom odboji. HČ (38), 1990, č. 3, s. 321–330., ako aj MUSIL, MIROSLAV – KRÁLÍK, JURAJ: Štefan Osuský: Slávny neznámy. Medzinárodné otázky. Revue pre medzinárodnú politiku, právo, hospodárstvo a kultúru (3), 1994, č. 2, s. 55–62.

³ŠOLLE, ZDENĚK: Masaryk a Beneš, c. d., s. 135. Je charakteristické, že v tom istom liste pokladal Masaryk uplatnenie českého historického práva v prípade českých územných požiadaviek za obrániteľné týmito argumentmi: „Histor.(ické) právo! a) My jsme vytvořili stát b) Němci pozváni králi atd. c) Germanisovaných dosti d) Čeští pangermanisté byli nejzuřivější e) Jsou, jak všichni Němci v Rak.(ousku), politicky neschopní f) Necháme jim Lužičany, ergo oni nám Němce.“ Tamže, s. 134.

Beneš si po skúsenostiach s rozdielmi, ktoré sa od počiatku prejavovali v stredoeurópskej mierovej politike víťazných mocností, a s absenciou vojenskej sily potrebnej na realizáciu nového štátoprávneho usporiadania aj bez Masarykových inštrukcií uvedomil, že tú otázku založenia československého štátu, ktorá v sebe ukrývala najviac vojenských rizík – teda obsadenie a pripojenie území žiadaných pod názvom Slovensko pre nový štát – je možné vyriešiť aj vlastnými vojenskými silami. V memorande zo dňa 3. novembra, ktoré pripravil pre predstaviteľov západných spojeneckých mocností, po prvýkrát zazneli argumenty, ktoré maximálne využil v roku 1919, najmä počas existencie Maďarskej republiky rád: „Česi musí vojensky úplne obsadiť Slovensko, poněvadž bolševism v Uhrách hrozí nejvíce a odtud lehce může proniknouti ještě dále na západ a zachvátiti ještě i jihoslovanské a italské území, kdyby vypukly nepořádky. Polské území jest také ohroženo. Jedině Česi mohou zastaviti bolševism v případě, když se dodrží podmínky navrženého příměří.“⁴⁴

Beneš ponúkol možnosť pacifikácie geografického priestoru, pričom podčiarkoval potrebu držať v šachu vojenskú spoluprácu malých stredoeurópskych slovanských štátov a odbojnosť porazených štátov. Dohoda na rokovaníach pripravujúcich mierovú konferenciu čoraz viac odmietala myšlienku ďalšej vojenskej účasti a v prvých mesiacoch samotnej konferencie potom s úľavou vzala na vedomie túto alternatívu usporiadania, ktorá pre ňu krátkodobo predstavovala minimálne riziká. Svoju úlohu istotne zohral aj fakt, že na mierovú konferenciu neboli pozvaní predstavitelia porazených krajín. Beneš už 27. novembra ako mimoriadne dôvernú informáciu odovzdal Prahe správu, podľa ktorej je „pravdepodobné – toto je krajne dôverné –, že Maďari a rakouští Němci na konferenci vůbec oficiálně připuštěni nebudou. Zde o to silně pracuji...“⁴⁵

Beneš svojimi čarovnými politickými formulkami veľmi rýchlo zrušil na francúzskom ministerstve zahraničných vecí platnosť tých nariadení vojenskej konvencie podpísanej medzi Maďarskom a Dohodou 13. novembra 1918 v Belehrade, ktoré poškodzovali československé záujmy, a zároveň zdôraznil nevyhnutnosť československej vojenskej okupácie Slovenska. V liste z 25. novembra adresovanom francúzskemu ministrovi zahraničných vecí Pichonovi, v ktorom sa odvolával na výmenu nót medzi Kramářom a Károlyim v dňoch 17.–19. novembra, zdôraznil: spojenci uznali nový štát ako československý štát, preto pražská vláda uplatňuje voči Slovensku tie isté práva aké voči ostatným českým provinciám. Okrem toho, Československo malo štatút spojenca, preto sa československá armáda pokladala za spojeneckú vojenskú silu, teda v duchu dohody o prímerí mala právo obsadiť svoj vlastný štát. Beneš, rovnako ako pražská vláda, či v Budapešti s Károlyiho kabinetom rokujúci Milan Hodža, ako posledný argument vždy využíval fakt, že veľmoci už pred podpisom mierovej dohody uznali Československo ako spojeneckú krajinu. Hodža na rokovaníach s vedúcim predstaviteľom vojenskej misie Dohody v Budapešti plukovníkom Vixom – podľa hlásenia zaslaného pražskému

⁴⁴BENEŠ, E.: Světová válka, zv. III., c. d., s. 488. Československé memorandum, vypracované v súvislosti s rokovaniami s Rakúsko-Uhorskom o prímerí v Padove, vymedzuje strategické body, ktoré obsadili československé légie, ako aj francúzske a talianske jednotky, takto: „1. Území, které hraničí s Německem. 2. Prešpurk. 3. Komárno. 4. Ostrihom. 5. Vácov. 6. Rimavskou Sobotu. 7. Košice. 8. Cop. 9. Marmarošskou Síhoř. 10. Prešov. 11. Polskou Ostravu. 12. Bohumín. 13. Těšín.“ Tamže, s. 490.

⁴⁵Tamže, s. 519.

ministerstvu zahraničných vecí 6. decembra 1918 – odôvodňoval vojenskú okupáciu Československa takto: „Vysvetlil jsem mu (Vixovi – L. Sz.) znovu, že v období příměří Slovensko právnicky již nepatřilo k Uhrám; on však nechce slyšet o politice a poukazuje k tomu, že byl komandován za účelem, aby litera příměří byla respektována.“⁶

Otázkou otázok však od počiatku bolo to, ktoré územia patria pod názvom Slovensko k Československu. A to nielen z toho dôvodu, že do roku 1918 nikdy v nijakej forme verejnosprávne samostatné slovenské územie neexistovalo, ale aj preto, že územné požiadavky zakladateľov československého štátu sa menili, nehovoriac ani o premenlivosti, ktorá charakterizovala vymedzovanie slovenského územia. Túto otázku napokon nevyriešili maďarsko-slovenské rokovania koncom novembra a začiatkom decembra v Budapešti, na ktorých sa Bartha a Hodža dohodli na demarkačnej línii, ale list francúzskeho ministra zahraničných vecí Pichona zo dňa 21. novembra adresovaný rakúskej vláde: „*Otázky hranic, o něž tu jde, nemohou ovšem býti rozřešeny jinak než kongresem míru a za tím účelem musí býti vbrzku zkoumány spojeneckým vládami. Zatím však francouzská vláda soudí, že československý stát musí míti podle uznání, jehož se mu dostalo od vlád spojeneckých, až do rozhodnutí mírového kongresu jako své hranice dosavadní hranice historických provincií Čech, Moravy a rakouského Slezska. Co se pak týče Slovenska, musí hranice jeho býti stanovena takto: Dunaj, od dnešních západních hranice Uher až k řece Ipole, odtud tok řeky Ipoly až k městu Rimavská Sobota, pak přímá linie od západu k východu až k řece Uži a odtud pak tok řeky Uže až k hranici Haliče.*“⁷ (Viď mapu č. 5!)

V týždňoch diplomatického preťahovania lana, ktoré nasledovalo po podpise belehradskej vojenskej konvencie, bolo na medzinárodnej úrovni slovenské územie v hlavných rysoch už vymedzené a maďarská verejnosť sa o ňom, resp. o tom, že Károlyiho vláda ustúpila medzinárodnému tlaku a akceptovala podstatnú úpravu belehradskej vojenskej konvencie, dozvedela 23. decembra prostredníctvom Vixovej nóty.⁸ Československé obsadzovanie územia, ktoré vymedzila Vixova nóta, sa 20. januára 1919 bez výraznejšieho maďarského vojenského odporu v podstate skončilo, teda na začínajúcej sa mierovej konferencii bolo treba v rozhodnutiach týkajúcich sa Slovenska v každom prípade brať do úvahy vojenskú realitu.⁹

Pod vedením tzv. Maffie, ktorá organizovala český odpor, sa československé odborné prípravy na mierové rokovania začali už na jeseň 1917, no organizovanými sa stali,

⁶Tamže, s. 530. Benešov list Pichonovi je publikovaný tamže, zv. II., s. 486–487.

⁷Tamže, zv. II., s. 501.

⁸O rozdielných francúzskych politických a vojenských výkladoch belehradskej vojenskej konvencie pozri ORMOS, MÁRIA: Padovátol Trianonig I., c. d., s. 64–74.

⁹Podrobný opis československého vojenského obsadzovania pozri HRONSKÝ, MARIÁN: Priebeh vojenského obsadzovania Slovenska československým vojskom od novembra 1918 do januára 1919. HČ (32) 1984, č. 5, ako aj HRONSKÝ, MARIÁN: Priebeh vojenského konfliktu ČSR s Maďarskom roku 1919. HČ (41), 1993, č. 5–6, s. 622–638. – O spontánnej, no z veľkej časti iba emocionálnej vzbure Maďarov v Bratislave, na Žitnom ostrove a Matúšovej zemi a o iniciatíve niektorých maďarských politikov Ludovej strany (napríklad Györgya Szmrecsányiho a Ödöna Beniczkeho) vyvolať v okolí Nových Zámkov povstanie pozri BREIT, JÓZSEF: A magyarországi 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története I. köt. (Maďarské revolučné hnutia v rokoch 1918–1919 a história červenej vojny. Zv. I.) Budapest 1925, ako aj HAJDÚ, TIBOR: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom (Občianska demokratická revolúcia v Maďarsku v roku 1918). Budapest 1968, s. 159–161.

najmä v slovenských súvislostiach, až po skončení prvej svetovej vojny. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska vedené Vavrom Šrobárom sa začiatkom decembra 1918 prostredníctvom naliehavého obežníka obrátilo na slovenské národné rady založené v každej významnejšej slovenskej obci a žiadalo dôkladne zdokumentovať činnosť maďarských ozbrojených útvarov, ktoré sa ešte zdržiavali v hornouhorských regiónoch, pričom signalizovalo, že takéto záznamy môžu byť mimoriadne dôležitým materiálom pre mierovú konferenciu. Obežník žiadal slovenské národné rady, aby okrem zachytenia aktuálnych vojenských udalostí zostavili pre československú mierovú delegáciu aj podrobnú historickú dokumentáciu o protislovenských vyhláseniach uhorskej národnostnej politiky.¹⁰

Československá delegácia predložila na mierovej konferencii jedenásť memoránd. Na základe memoranda číslo 1, ktoré predstavovalo históriu, kultúru „Čechoslovákov“ a ich úlohu vo svete, memoranda číslo 2, ktoré sumarizovalo územné požiadavky Československej republiky, ako aj memoranda číslo 5, ktoré takisto obsahovalo slovenské územné požiadavky, ako aj otázky súvisiace so Slovenskom, si môžeme vytvoriť obraz o tom, aké chápanie slovenských záležitostí v delegácii prevažovalo.¹¹

Československá delegácia pokladala za najdôležitejšiu slovenskú otázku definitívne určenie maximálnych slovenských hraníc. Počas príprav v Prahe sa pracovalo s tromi variantmi: ako to vyplýva z výmeny listov dvoch slovenských odborníkov, v otázke slovenských hraníc sa počítalo okrem maximálneho variantu (pozri v prílohe mapu číslo 5) aj so strednou a minimálnou verziou.¹² Slovensko-maďarská hranica doteraz nemala v histórii nijakú predchodkyňu. Na mierovej konferencii, ktorá hranice vymedzovala, sa uplatnilo súčasne niekoľko kritérií (prirodzene takmer v každom prípade v prospech stredo európskych slovanských národov, ktoré mali štatút pridružených krajín). Počas určo-

¹⁰ Pražská vláda žiadala od Slovenskej národnej rady písomný materiál pre československú mierovú delegáciu v týchto oblastiach: maďarizácia a násilnosti uhorského verejnosprávneho aparátu, najmä v poslednom období. Spomedzi starších prípadov Praha žiadala podrobnejšie zdokumentovať najmä presídlenie slovenských sťahov na maďarské jazykové územie. Ďalej žiadala zhromaždiť a zdokumentovať brutalitu maďarských učiteľov, zákaz používať slovenský jazyk, ako aj prípady zosmiešnenia rodičov pred deťmi. ŠÚA SR, Bratislava. Informačná zpráva vlády o našom pomere k Maďarom. Úprava pre Slovenské národné rady, Šrobárov fond 98-15-3.

¹¹ Československú mierovú delegáciu tvorilo 5 Slovákov, 63 Čechov a 1 Rusín, pričom skupinu slovenských odborníkov tvorili Jozef Škultéty, ktorý sa venoval etnografickým, štatistickým a geografickým otázkam, Fedor Houdek mal na starosti verejnosprávne otázky, Igor Hrušovský priemyselnú a obchodnú problematiku, Viliam Černo problematiku dopravy a Marián Blaha bol odborníkom pre cirkevné otázky. O práci československej mierovej delegácie pozri HOUDEK, FEDOR: Vznik hraníc, c. d., s. 283–286. Krátku charakteristiku slovenských účastníkov mierovej delegácie podáva pražský odkaz Masaryka zaslaný Benešovi, ktorý publikuje ŠOLLE, Z.: Masaryk a Beneš, c. d., s. 167–168. Československé memorandá publikuje vo francúzskom origináli a nemeckom preklade RASCHHOFER, HERMANN: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920. Berlin 1937. Spomedzi novších slovenských spracovaní pozri KLIMKO, JOZEF: Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918–1938). Bratislava 1986., ako aj KRAJČOVIČ, MILAN: K politickým dejinám sankcionovania hraníc Slovenska. In: HARAКСIM, LUDOVÍT (red.): Národnosti na Slovensku. Bratislava 1993, s. 39–58.

¹² Tieto tri varianty usporiadania hraníc cituje z listu Fedora Houdka Jozefovi Škultétymu zo dňa 6. decembra 1918 KRAJČOVIČ, M.: K politickým dejinám, c. d., s. 46.

vania južnej hranice Slovenska zohrali pri akceptovaní alebo odmietnutí požiadaviek, ktoré išli nad rámec predchádzajúcich demarkačných línií, kľúčovú úlohu argumenty obsiahnuté v československých memorandách, zohľadňujúce historické, strategické, geografické, dopravné atď. hľadiská. Máme na mysli najmä úsilie získať predmostia na pravom brehu Dunaja (Komárom, Ostrihom), ako aj líniu Vác–Gyöngyös–Miskolc–Sárospatak. Vzhľadom na časový rámec, ktorý skúma naša kniha, nepodujme sa vyčerpávajúco opísať všetky slovenské súvislosti mierovej konferencie, poukážeme iba na niektoré jej aspekty, z toho dôvodu nie je naším cieľom ani podrobná analýza spletitej problematiky určenia slovensko-maďarskej hranice. Na tomto mieste chceme poukázať iba na československé argumenty, ktorými sa zdôvodňovali slovenské územné požiadavky, lebo v mnohom nadväzujú na argumentáciu slovenského národného hnutia v období dualizmu.

Základným ideologickým východiskom československých memoránd bolo historicky podložiť fikciu o československej národnej jednote. Z historického prehľadu, ktorý obsahovalo prvé memorandum, však jednoznačne vyplýva, že benešovci chceli „československú“ históriu viac-menej stotožniť s českými dejinami. Piate memorandum československej mierovej delegácie sa však na rozdiel od prvého snaží opísať aj hlavné udalosti slovenských dejín. Toto memorandum, ktoré vypracoval pravdepodobne Jozef Škultéty, rozvádza históriu „slovenskej vetvy československého národa“, no namiesto toho, aby zobrazilo slovenskú etnogenézu v rámci Uhorska a otázku slovensko-maďarskej, resp. v hornouhorskom mestskom prostredí nemecko(sasko)-slovenskej symbiózy, sa venuje slovenskému národnému martýrstvu, ktoré od 18. storočia pokladá za hlavný smer slovenskej histórie.¹³ To, že memorandum vykresľuje uhorskú národnostnú politiku v temnejších farbách, než by to zodpovedalo skutočnosti, názorne dokazujú opisy akcií FEMKE, problematika „pomaďarčovania škôl“, opis udalostí v Černej bez zmienky o Hlinkovi atď. Nešťastnú akciu pomaďarčovania detí, počas ktorej boli slovenské siroty z Trenčianskej a Nitrianskej župy presídlené na Dolnú zem (zmienili sme sa o nej vo IV. kapitole), opisovalo slovenské memorandum ako obchod so slovenskými maloletými deťmi, ako vyslovené razie, v rámci ktorých boli deportované najmä dievčatá vo veku 12–15 rokov, pričom mnohé z nich sa dostali do nevestincov. Tento hrôzostrašný príbeh malo potvrdzovať odvolávanie sa na ruskú brožúru, ktorá vyšla v Petrohrade.¹⁴

Autori slovenských memoránd okrem dokumentovania barbarskej uhorskej národnostnej politiky ostro kritizovali aj zhromažďovanie údajov o národnosti pri sčítaní ľudu, čo im tiež poslúžilo na to, aby náležite odôvodnili maximálne slovenské územné požiadavky. Okrem viac-menej oprávnenej kritiky v roku 1910 zmenených kritérií zberu údajov hovorili o dodatočnom falšovaní štatistických údajov, pričom používali argument, že v národnostne zmiešaných obciach na jazykovej hranici, respektíve v izolovaných zmiešaných slovensko-maďarských obciach bolo registrované kolísanie národnostného zloženia. Toto obvinenie však nebolo nikdy nikým dokázané. Cieľom kritiky objektívneho sčítania ľudu v Uhorsku bolo: dodatočnými korekciami založenými na odhadoch extrémne znížiť počet Maďarov, ktorí zostanú v rámci požadovaných maximálnych hraníc na území Slovenska, a zvýšiť počet Slovákov, ktorí zostanú na území Maďarska.¹⁵

¹³RASCHHOFER, H.: Die tschechoslowakischen..., c. d., s. 162–169.

¹⁴Tamže, s. 167.

¹⁵Tamže, s. 168–176.

Aj štatistické tabuľky, ktoré boli prílohou československých memoránd so slovenskou tematikou, dokazujú, že československí delegáti mierovej konferencie zaobchádzali s údajmi o skutočných stratách slovenskej spoločnosti spôsobených emigráciou a asimiláciou veľmi účelne: v prípade potreby ich prirátali k údajne trojmiliónovému slovenskému národu, inokedy však tieto čísla figurovali medzi faktormi dokazujúcimi intenzívny národnostný útlak. Vo všetkých prípadoch však nimi demonštrovali absolútnu nedôveryhodnosť oficiálneho uhorského zhromažďovania údajov a uhorskej štatistiky.

2. československé memorandum, ktoré okrem iného vymenovalo aj slovenské územné požiadavky, ponúka dvojité – etnickú a maximalistickú – geografickú definíciu slovenského územia: „*Slovenskom nazývame tú časť súčasného Uhorska, kde v uzavretom spoločenstve nepretržite a súvisle žijú Slováci. Slovensko sa rozprestiera na hornatých (severozápadných, severných a severovýchodných) územiach súčasného Uhorska. Slovensko tvorí súvislý geografický celok. Jeho hranice tvoria na severe Karpaty a Beskydy (haličské a sliezske hranice súčasného Uhorska), na západe rieka Morava, na juhu Dunaj, pohorie Matra, Bukové hory, tokajské vrchy (Hegyalja) až po Bodrog, na východe zasa rieky Bodrog a Uh.*“¹⁶ Geograficky takto vymedzené územie Slovenska by malo rozlohu temer 60 tisíc kilometrov štvorcových, čo by bolo takmer o desať kilometrov štvorcových viac ako rozloha Čiech. Na tomto území žilo bezmála poldruha milióna obyvateľov s maďarským materinským jazykom, ktorí by spolu s Nemcami a Rusínmi tvorili väčšinové obyvateľstvo.

V 2. československom memorande sa osobitná kapitola zaoberala politickým významom hraníc požadovaných pre Slovensko. Podľa nej sú slovenské územné požiadavky odôvodnené a potrebné z dôvodu potlačenia maďarizácie. Oprávnenosť pripojenia značných Maďarmi obývaných území k Slovensku sa politici snažili dokázať veľkým počtom Slovákov, ktorí zostali za hranicami Slovenska (memorandum odhadlo ich počet na štyristotisíc, Beneš neskôr na šesstotisíc). Memorandum pripisovalo zásadný význam dunajskej hranici, ktoré „*nemôže byť predmetom nijakého ústupku a s Maďarmi nemožno o tejto otázke v nijakom prípade diskutovať*“. S hranicou na Dunaji úzko súvisela aj otázka Bratislavy a bratislavského predmestia, ktoré memorandum požadovalo pre Československo, pričom v duchu inštrukcií prezidenta Masaryka argumentovalo nemaďarským (nemeckým) charakterom mesta, jeho slovenskou dostredivosťou a historickú oprávnenosť slovenskej požiadavky odôvodňovalo takto: „*Mesto bolo už stáročia slovenským mestom. Vždy bolo pokladané za hlavné mesto Slovenska. No už v minulosti bolo odnárodnené a dnes sa nachádza v podobnej situácii ako bola Praha alebo Plzeň, veď obidve boli pred niekoľkými desaťročiami nemeckými mestami a dnes sú považované za dve najväčšie české mestá. Ich etnická a politická situácia bola skutočne udržiavaná umelo a násilím. V takej istej situácii je aj Bratislava.*“¹⁷ Otázka dunajskej hranice, Bratislavy a bratislavského predmestia sa dotýkala aj strategických argumentov československých územných požiadaviek. Na mierovej konferencii sa anglické a francúzske stanoviská zblížili v snahe územne vymedziť malé stredoeurópske spojenecké štáty tak, aby tieto nové štáty boli schopné držať v šachu porazené susedné národy, čím by vlastnými silami

¹⁶Tamže, s. 45–46.

¹⁷Masarykove pokyny ohľadne Bratislavy pozri ŠOLLE, Z.: Masaryk a Beneš, zv. II., c. d., s. 148. Argumentáciu 2. československého memoranda o Bratislave pozri RASCHHOFER, H.: Die tschechoslowakischen..., c. d., s. 53.

garantovali mier v regióne. Pri vykresľovaní štátnych hraníc teda v mnohých prípadoch mali geografické a strategické hľadiská rovnakú váhu ako etnické alebo hospodárske kritériá.

Československé mierové nóty výraznejšie akcentovali strategický význam budúcej maďarsko-československej štátnej hranice pri odôvodňovaní potreby demarkačnej línie, ktorá mala podľa ich predstáv viesť cez pohorie Matra a Bukové hory, respektíve pri zdôvodnení požiadavky československo-juhoslovanského koridoru. Potrebu tohto koridoru sa snažili podložiť celoeurópskym prianím odstrániť spoločné nemecko-maďarské záujmy, chýbajúcimi garanciami spolupráce malých slovanských štátov atď. No aj samotní autori memoranda si museli priznať, že takýto koridor by sa nedal pred spoločnými maďarsko-rakúskymi útokmi vojensky obrániť.¹⁸

V rekapitulácii 2. memoranda, ktoré zachytáva maximalistické územné požiadavky Československa, sa autori odvolávajú na to, že „*uplatnenie národnostného princípu nemôže byť nikdy dokonalé, preto sa národné menšiny ocitnú v cudzích krajinách. Ak však existuje vyšší záujem, ktorý vyžaduje obetovanie takého alebo onakého počtu obyvateľov na istom území, pre ktorých však budú naďalej zaručené potrebné práva, v tom prípade sa nikto nemôže zdráhať túto obeť priniesť.*“¹⁹ Americká, talianska a sčasti anglická mierová delegácia predložili z maďarského hľadiska dôstojnejšie návrhy na vytýčenie hraníc, no z československej strany nikdy nikto neprejavil nijaké podobné, na vyššie princípy sa odvolávajúce správanie. Práve naopak, Masaryk, Beneš a Šrobár sa odvolávali na úspech hornouhorskej výpravy Maďarskej republiky rád a pokúsili sa presadiť – namiesto hraníc, ktoré v marci 1919 prakticky definitívne stanovil československý územný výbor mierovej konferencie – pôvodné maximalistické predstavy Československa.²⁰

Medzi nám známymi dokumentmi československej mierovej delegácie o Slovensku sme nenašli taký zdroj, ktorý by sa v nejakej forme pokúsil opísať, definovať štátoprávne

¹⁸Tamže, s. 60–63.

¹⁹Tamže, s. 63.

²⁰„*Strategický význam maďarské invázie. Invazi všemi silami vrhněme nazpět a využítujeme vítězství pro naše cíle. 1. Zmocníme se části nutného území za Dunajem, především: a) pravého břehu naproti Bratislavě až k rakouským hranicím. Možná, že bychom zabrali celý pruh prvního dunajského břehu alespoň po Komárno; b) Naproti Komárnu tolik, abychom opanovali most a Dunaj. 2. Od Ipoly počínajíc kolem Dunaje až k Vosovu (t. j. Vacovu – L. Sz.) a odtud rovnou čarou k demarkační čáře. Nynější vpád Maďarů poučil nás, že řeky nejsou dobrou strategickou hranicí a kout Ipolský dává Maďarům území pro budoucí vpády. 3. Dobudeme Budapešti a přinutíme Maďary k zaplacení všech škod a výloh. A konto vezmeme si lokomotivy, vagony, dunajskou flotilu a válečný materiál. Toto všechno ostatně z velké části nám připadá jakožto likvidační materiál.*“ Záznam Masaryka zo dňa 14. júna 1919 adresovaný Benešovi pozri ŠOLLE, Z.: Masaryk a Beneš, c. d., s. 280–281. Tento Masarykov nezvyčajne agresívny a dravý plán zrejme odzrkadľuje vplyv sľubov mierovej konferencie, ktorá v záujme zrušenia Maďarskej republiky rád mobilizovala všetky sily. Masaryk spočiatku žiadal od Beneša dôslednú minimalizáciu Maďarmi obývaných území a v tomto duchu rokovával s poverencom mierovej konferencie generálom Smutsom, ktorý 7. apríla 1919 pricestoval do Prahy. Záznam z tohto rokovania, ktorý zaslal Benešovi, pozri tamže, s. 214–217. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár 11. augusta 1919, teda v čase rumunskej okupácie Maďarska, žiadal od prezidenta

postavenie Slovenska. Nikto z členov mierovej delegácie nechcel riskovať, že zdôrazňovaním slovenských záujmov by prípadne spochybnil nesporný medzinárodný úspech idey o štáte jednotného československého národa. V najpamätnejší deň svojho účinkovania na konferencii, 5. februára 1919, vystúpil Edvard Beneš pred Radou desiatich s trojhodinovým prejavom, v ktorom odôvodnil územné požiadavky Československa. Beneš sa pred Wilsonom, Lloydom Georgeom, Clemenceaom, Sonninom a inými pokúsil vierohodne doložiť ideu jednotného československého národa: „Slovensko tvorilo v minulosti súčasť československého štátu. Od začiatku 10. storočia však žijú pod jarmom Maďarov. Dobyvatelia sa neúspešne pokúsili krajinu pomadařčiť. Obyvateľstvo samo seba ešte vždy pokladá za české a želá si, aby patrilo k tomuto štátu. Nikdy neexistoval nijaký signál, že na Slovensku by bol separatizmus. Rozpráva sa tým istým jazykom a vyznáva sa tá istá viera. Slovenské národné oduševnenie bolo živé rozpormi s Maďarmi.“²¹

Beneš sa podľa svedectva dobových záznamov ani slovom nezmenil o právnom postavení Slovenska. Dokonca v note adresovanej konferencii v záujme udržania tých menšinových území, ktoré boli v máji 1919 opäť ohrozené, prisľúbil, že sa v krajine uplatnia národnostné práva podľa švajčiarskeho vzoru, no slovenská otázka zostala opäť bez zmenky.²²

Už v prvých mesiacoch života československej štátnosti sa veľmi rýchlo ukázalo, že za slávnostnou deklaráciou o založení štátu sa ukrývajú nevyriešené česko-slovenské vzťahy. Väčšina slovenských politikov si uvedomila dobre chápané zahraničnopolitické záujmy samostatného Československa a mala jasno v otázke potreby zdôrazňovať československú jednotu, no čoraz dôraznejšie žiadala pražskú vládu, aby zaujala stanovisko, ktoré by garantovalo perspektívne usporiadanie štátových vzťahov medzi dvoma národmi. V tomto ohľade bol spomedzi slovenských poslancov pražského parlamentu najaktívnejší predseda v decembri 1918 znovu založenej Slovenskej ľudovej strany Andrej Hlinka. V marci 1919 odovzdali americkí Slováci Hlinkovi česko-slovenskú dohodu z Pittsburgu v USA, ktorú 30. mája 1918 podpísal aj Masaryk. Dohoda v rámci Československa perspektívne rátala s autonómnym štatútom pre Slovensko, ktoré malo mať

Masaryka, aby československé jednotky obsadili bratislavské predmostie, *Márianosztra, Nagyoroszi, Nagyszécsény* a Salgótarján. Archív T. G. Masaryka, Praha Slovensko – 2. fasc. 6. Francúzsku zápisnicu o činnosti československého územného výboru mierovej konferencie publikuje: ÁDÁM, MAGDA (red.): Documents diplomatiques français sur l'histoire du bassin des Carpates 1918–1932. Vol. I. Octobre 1918 – août 1919. Budapest 1994, s. 359–363., 381–394., 402–411. atd. Anglické a americké záznamy využíva ORMOS, MÁRIA: Padovától Trianonig, c. d., ako aj GALÁNTAI, JÓZSEF: A trianoni békekötés 1919–1920. A párizsi meghívástól a ratifikálásig (Trianonský mier 1919–1920. Od parížskej pozvánky po ratifikáciu). Budapest 1990. O rokovaniach výboru o najviac diskutovanom úseku hranice pozri JESZENSZKY, GÉZA: A csallóközi magyar-szlovák határ története (História maďarsko-slovenskej hranice na Žitnom ostrove). História, 1988, č. 6, s. 28–29.

²¹Raschhofer cituje zo 14. zväzku D. H. MILLER: My Diary at the Conference at Paris v Die tschechoslowakischen..., c. d., s. 349.

²²Benešovu nótu, ktorá prisľúbila, že zaručí menšinové práva takisto na základe Millerovej publikácie, pozri tamže, s. 372–375.

vlastnú vládu, parlament a súdnicstvo. Hlinka teda s cieľom získať slovenskú autonómiu vystupňoval svoju vnútropolitickú aktivitu.²³

Hlinkovi sa však nepodarilo vymámiť nijaký sľub ani od československého parlamentu, ani od pražskej vlády, ani od prezidenta Masaryka, preto 22. augusta v otvorenom liste ministerskému predsedovi Tusarovi oznámil, že sa v mene „neúradných Slovákov“ hodlá obrátiť na parížsku mierovú konferenciu, aby „*sa takto pánom prezidentom písomne zabezpečená autonómia Slovenska čím skôr v život uviedla a Slováci na základe Wilsonových zásad o svojom osude slobodne, a nie nútene rozhodovať mohli, pretože maritnská porada dňa 30. októbra 1918 nezastupovala celé Slovensko*“.²⁴

Dňa 28. augusta potom odcestoval s profesorom teológie Františkom Jehličkom a novinárom Štefanom Mnoheľom do Varšavy, kde sa k nim pridali profesor Jozef Rudinský a obchodník Jozef Kubala. Z Varšavy odcestovali cez Rumunsko, Taliansko (Maďarsko úmyselne obišli) do Paríža, kam dorazili uprostred septembra. Napriek všetkej snahe sa im nepodarilo nadviazať kontakty s rozhodujúcimi činiteľmi mierovej konferencie, preto slovenské memorandum, ktoré vo francúzštine pripravil Jehlička, rozdali novinárom a zahraničným delegátom mierovej konferencie. Dňa 24. septembra upozornil Osuský, ktorý bol poverený vedením československej mierovej delegácie, Clemenceau na prítomnosť hlinkovcov v Paríži z československého hľadiska nežiadúcu, preto francúzske úrady čoskoro Hlinku a jeho štyroch spoločníkov z Francúzska vyhostili.²⁵

Hlinkovo parížske slovenské memorandum zdôrazňovalo mnohonárodnostný charakter Československej republiky a obsahovalo úplný text pittsburgskej dohody, ktorej odmietnutie československou vládou označilo zo slovenského hľadiska za kruté sklamanie: „*Namiesto slovenskej autonómie sme sa dostali pod českú nadvládu. Maďarskú hegemoniu nahradila česká hegemonia. Vymenili sme iba jarmo. Namiesto maďarského jarma nás teraz umiestnili pod české, čo je o to ťažšie a trpkéjšie, že musíme trpieť kvôli tým, ktorí sa označujú za našich »bratov*“.²⁶ V ďalšej časti memoranda nasleduje výpočet krív, ktoré Slováci utrpeli za desať mesiacov existencie štátu na politickom, hospo-

²³O počiatkoch Hlinkovho autonomistického hnutia pozri KRAMER, JURAJ: Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918–1929, s. 69–73. BARTLOVÁ, ALENA: Andrej Hlinka. Bratislava 1991, s. 56–64. KRAJČOVIČOVÁ, NATÁLIA: Politické strany na Slovensku a úsilie o samosprávu v dvadsiatych rokoch. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Materiály z vedeckého sympózia. Časť 11. –13. novembra 1991. Bratislava 1992, s. 47–51. Masaryk pod vplyvom Hlinkovho vystúpenia v sneme 8. júla 1919 označil v liste ministerskému predsedovi Vlastimilovi Tusarovi pittsburgskú dohodu za historický dokument a odmietol formulácie, ktoré prezentovali povinnosť uplatniť slovenskú autonómiu: „*Od té doby poslanecké slovenštiny v Národním shromáždění složili přísahu věrnosti republice a Tusarova vláda prohlásila v souhlase se slovenskými poslanci za svůj úkol sjednocení zákonodarství a správy v celé republice*.“ SOUKUP, FRANTIŠEK: T. G. Masaryk jako politický průkopník, sociální reformátor a president státu. Praha 1930, s. 337–338.

²⁴Hlinkov otvorený list cituje BARTLOVÁ, ALENA: Andrej Hlinka, c. d., s. 65.

²⁵Najnovšia slovenská analýza Hlinkovej cesty do Paríža DEÁK, LADISLAV: Cesta A. Hlinku do Paríža roku 1919. In: Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách. Zborník prednášok z vedeckého sympózia. Bratislava 1991, s. 68–84.

²⁶Za mier v strednej Európe. Dokument s názvom Memorandum Slovákov k mierovej konferencii v roku 1919 publikuje v pôvodnom francúzskom znení MIKUS, A. JOSEPH: La Slovaquie dans

dárskom, kultúrnom, jazykovom, školskom a cirkevnom poli. Podľa hlinkovcov bola zdrojom každého problému nedbalosť veľmocí, ktoré mali na jeseň roku 1918, keď medzinárodne uznali Československo, trvať na zmluvných garanciách pre slovenské autonomistické požiadavky, resp. na splnení sľubov.²⁷

Záverečná časť slovenského memoranda vyzvala mierovú konferenciu, aby pre Československo stanovila povinnosť vytvoriť inštitúcie slovenskej politickej autonómie, o ktorých perspektívne uvažovala pittsburská dohoda. Keby to nebolo možné, slovenská strana by sa podľa memoranda uspokojila aj so získaním právneho štatútu menšiny, ktorý československým menšinám zaručovala mierová zmluva s Rakúskom, tento štatút by neskôr mohol poskytnúť priestor na dosiahnutie autonómie. Argumentácia slovenských autonomistických požiadaviek zdôrazňovala, že Slováci sa nepokladajú ani za Čechov, ani za Čechoslovákov. Podľa memoranda to, že Slováci a Česi sú dva rozdielne národy, dokazuje aj fakt, že sa už niekoľko storočí rozvíjali nezávisle od seba. Podľa Hlinku a jeho prívržencov spôsobí neusporiadanosť česko-slovenských vzťahov v krajine trvalé vnútorné napätia a republika nebude schopná plniť funkcie obrany proti Nemcom, na ktoré sa podujala. Ako argument za slovenskú autonómiu spomenulo memorandum aj averziu Maďarov a Nemcov na Slovensku voči Čechom, medzinárodne garantovanú autonómiu pre omnoho menší „rusínsky národ“ a obeť Slovákov, ktorí bojovali v zahraničných československých légiách. Na základe týchto argumentov naliehalo memorandum na to, aby sa národnostným menšinám, ktoré tvorili tretinu obyvateľstva krajiny, zaručili národnostné práva a aby slovenské požiadavky boli potvrdené referendom: „*Svoj osud vkladáme do rúk mierovej konferencie. Naše práva na existenciu pochádzajú od Stvoriteľa: dúfame, že nás ctená konferencia ochráni pred ľudskými nepravosťami.*“²⁸

Hlinkov parížsky pokus nepriniesol nijaký praktický zahraničnopolitický výsledok. Na Slovensko sa spomedzi členov delegácie vrátil iba Hlinka, ktorého v priebehu niekoľkých dní zadržali a vyše pol roka ho držali vo vyšetrovacej väzbe. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, ktorého parížske memorandum podrobilo zdrvujúcej kritike, ešte v čase Hlinkovho pobytu v Paríži vyhlásil, že autonomistické úsilie sú slovenskému národu cudzie a že v ich pozadí treba hľadať

se drame de l'Europe (Histoire politique de 1918 à 1950). Paris 1955, s. 424–436. Memorandum publikuje v nemeckom preklade JÖRG K. HOENSCH (Hg.): Dokumente zur Autonomiepolitik der Slowakischen Volkspartei Hlinkas. München-Wien 1984, s. 120–127.

²⁷Na základe doterajších poznatkov venovali spojenecké mocnosti počas prípravy mieru slovenskej otázke – zrejme pod vplyvom československej propagandy, ktorá vychádzala z Masarykovho politického programu o jednotnom československom národe – pomerne malú pozornosť. Tak sa to totiž javí v amerických a anglických stanoviskách. Pozri SAKMYSTER, THOMAS L.: Great Britain and the Making of the Treaty of Trianon. In: KIRÁLY, K. BÉLA – PASTOR, PETER – SANDERS, IVAN (ed.): Essays on World War I: Total War and Peacemaking. A Case Study on Trianon (War and Society in East Central Europe). Vol. VI. New York 1982, s. 107–131. TARASZOVICS, SÁNDOR: American Peace Plans and the Shaping of Hungary's Post-World War I Borders. Tamže, s. 227–252. – PRINZ, FRIEDRICH: Die USA und die Gründung der CSR. In: Karl Bosl (Hg.): Versailles – St. Germain – Trianon. Umbruch in Europa vor fünfzig Jahren. München–Wien 1971, s. 93–110.

²⁸MIKUS, J. A.: La Slovaquie..., c. d., s. 436.

²⁹DEÁK, L.: Cesta A. Hlinku..., c. d., s. 79.

smrteľných nepriateľov Slovákov, Maďarov.²⁹ Cesta Hlinku a jeho prívržencov do Paríža však v každom prípade dosiahla to, že zahraničie malo možnosť dozvedieť sa o programe štátoprávnej emancipácie Slovákov nielen z československých vnútro-politických bojov a mohlo si povšimnúť aj nové dimenzie slovenskej otázky v rámci nového štátu.

Slovenská otázka v aktivitách maďarskej mierovej delegácie

Podľa našich poznatkov nemala Hlinkova cesta do Paríža nijaký priamy súvis s prípravami Maďarska na mierové rokovania, no je pravda, že maďarská delegácia, ktorá bola na mierovú konferenciu pozvaná na 1. decembra 1919, predostrela mierovej konferencii Hlinkovo memorandum ako prílohu svojej predbežnej nóty „O slovenskej otázke“.³⁰ Tento fakt v nijakom prípade nemôžeme považovať za náhodný. Hlinkovo memorandum nebojovalo za to, aby Slováci zostali v Maďarsku, ale za dosiahnutie slovenskej autonómie v rámci Československa. Je pravda, že po medzinárodnom uznaní Československa sa v slovenských súvislostiach stali ťažiskom maďarských príprav na mierovú konferenciu sľuby širokej slovenskej autonómie. Východiskom tohto maďarského úsilia boli návrhy, ktoré Jászi predostrel na slovensko-maďarských rokovaníach s Hodžom koncom novembra a začiatkom decembra 1918 v Budapešti. Slovenskú autonómiu kodifikoval Zákonný článok XXX. o „Samospráve Tótországu – Slovenskej Krajiny“. Predložil ho Berinkeyho kabinet a 11. marca 1919 ho schválil prezident Mihály Károlyi. Zákon však mohol mať v tomto čase už iba propagandistický účinok a jeho prvoradou úlohou bolo ovplyvniť rozhodnutia mierovej konferencie. Tento fakt verne odzrkadľuje aj text prvého článku: „*Uznaním práva na sebaurčenie sa na hornej zemi Maďarska ako osobitne vymedzenom území vytvorí – po medzinárodnej mierovej konferencii s presne vytýčenými hranicami – samosprávne územie s názvom Tótországu –*

³⁰Spomínaná príloha síce nefiguruje – zrejme kvôli historickým exkurzom o tisícročnom útlaku a tvrdej kritike národnostnej politiky v období dualizmu, čo bolo z maďarského hľadiska urážlivé – v publikácii *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s.-ben 1920 januárius-március havában* (Maďarské mierové rokovania. Správa o činnosti maďarskej mierovej delegácie v Neuilly od januára do marca 1920, zv. I-III. Budapest 1920–1921), no v I. zväzku môžeme na strane 454 nájsť poznámku: „*Ako 14. príloha XIV. nóty bolo predložené memorandum popredných slovenských osobností Andreja Hlinku, Františka Jehličku, Jozefa Kubalu, Štefana Mnohela a dr. Jozefa Rudinszského adresované mierovej konferencii, ktoré má motto: »Slovensko patrí Slovákom. Nie sme ani Česi, ani Čecho-slováci, ale celkom jednoducho Slováci. V mene spravodlivosti a trvalého mieru žiadame autonómiu Slovenska.«*“ *Memorandum žiada na Slovensku v záujme dosiahnutia tohto cieľa vykonať referendum.*“

Slovenská Krajina.³¹ Slovenská samospráva mala mať podľa zákona úplnú zákonodarnú a výkonnú autonómiu na poli vnútorných vecí, justície, školstva a cirkvi. Územie slovenskej samosprávy malo byť rozdelené na tri gubernie. Mal vzniknúť samostatný slovenský národný snem, no rozhodnutia týkajúce sa spoločných rezortov mal prijímať „spoločný maďarský snem“. Na čele slovenského ministerstva so sídlom v Budapešti mal stáť „minister pre Slovenskú Krajinu – Tótország, ktorý by sa súčasne zodpovedal slovenskému národnému snemu a spoločnému maďarskému snemu“. Minister mal byť „v spoločných otázkach rovnoprávnym členom maďarskej vlády, v autonómnych otázkach zasa najvyšším vládnym orgánom“.

Ako je známe, aj v období Maďarskej republiky rád došlo k pokusu vytvoriť isté maďarsko-slovenské kondomínium, respektívne federáciu. Po páde republiky rád sa v rámci príprav Maďarska na mierovú konferenciu opäť objavila myšlienka slovenskej autonómie. Huszárov kabinet po konzultácii s maďarskou mierovou delegáciou, ktorá 6. januára 1920 pod vedením Alberta Apponyiho pricestovala do Paríža, prijal na svojom zasadnutí 17. januára 1920 pre prípad, že sa Apponyimu podarí v otázke homozezemských území dosiahnuť prelom, nový návrh slovenskej autonómie. Návrh bol omnoho detailnejší než vyššie spomínaný zákon, pričom územie slovenskej autonómie sa malo rozprestierať na Slovákmi obývanom území Horného Uhorska: kompetencie autonómie sa však nemali týkať celého rezortu vnútra, iba verejnej správy, na poli justície návrh predpokladal iba výkon práva v materinskom jazyku, no v kompetencii autonómnej vlády mali byť sociálne záležitosti. Návrh predpokladal vytvorenie takých istých zákonodarných a výkonných inštitúcií ako Zákonný článok XXX/1919.³²

Maďarská delegácia sa pokúsila v note k slovenskej otázke, ktorú predložila na mierovej konferencii 25. januára 1919, poprieť oprávnenosť československých požiadaviek. Proti argumentom Československa, týkajúcim sa histórie, etnografie, hospodárstva a slovenskej samosprávy, postavilo Maďarsko predovšetkým argument o zemepisnej (reliéfnej, vodopisnej, dopravnej) celistvosti centrálnych a hornouhorských území Uhorska. Maďarská nota ďalej podčiarkla pozitíva tisícročného spolužitia v jednom štáte a tézovito poprela nehorázne falšovanie histórie československou propagandou, okrem iného citovala z vedeckej práce Edvarda Beneša o rakúsko-českej problematike, ktorá vyšla v roku 1908 v Paríži. Nóta ďalej dokazovala jazykové a kultúrne rozdiely medzi českým a slovenským národom a venovala sa analýze národnostného zloženia územia, ktoré malo byť pripojené k Československu, pričom údajmi z uhorského sčítania ľudu dokazovala, že na požadovanom území tvoria Slováci menej ako polovicu obyvateľstva. Nóta, ktorú pripravil Apponyi, vo svojom závere konštatuje, že ani pittsburská dohoda podpísaná americkými Čechmi a Slovákmi, ani turčianskosvätomartinská slovenská de-

³¹1919. évi Országos Törvénytár (Krajinská zberka zákonov z roku 1919). Budapest 1919, s. 175–178. Hodnotenie zákona pozri SCHÖNWALD, PÁL: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései (Štátne a historickoprávne otázky občianskej demokratickej revolúcie v Maďarsku v rokoch 1918–1919). Budapest 1969, s. 84–88.

³²Keďže mierový návrh, ktorý dostala maďarská mierová delegácia, neponúkal nijaké šance vytvoriť v rámci Maďarska slovenskú samosprávu, rozhodnutie Huszárovho kabinetu dlho nebolo verejnosti známe. O deväť rokov ho 30. mája 1929 v sneme prečítal v plnom znení Jakab Bleyer, ktorý bol v skúmanom období krátky čas ministrom pre národnostné otázky, a tak bol tento návrh uchovaný na stránkach Képviseletéi Napló.

klarácia nie sú dostatočnou bázou na to, aby sa Slovensko stalo súčasťou československého štátu a Maďarsko preto žiada, aby sa celom spornom územím uskutočnilo pod medzinárodným dohľadom všeľudové hlasovanie. Zrejme toto bol dôvod, prečo sa Hlinkovo memorandum stalo prílohou maďarskej nóty, veď výsledkom prípadného referenda mohla byť významná modifikácia tých slovenských a podkarpatských území, ktoré už boli pripojené k Československu.

Napriek úsiliu maďarskej mierovej delegácie sa nepodarilo na územiach, ktoré patrili susedným krajinám, dodatočne presadiť vypísanie referenda. Dňa 12. februára 1920 predložila maďarská delegácia nótu o riešení prostredníctvom referenda, ale táto iniciatíva zostala bez odozvy. V nóte okrem iného stálo: „*No už dnes môžeme slávnostne na svoju národnú česť vyhlásiť, že výsledok referenda, nech je akýkoľvek, vopred pokladáme z mravného a právneho hľadiska za povinný, konečný a nepopierateľný. Riešenie prostredníctvom referenda by z našej strany zaručilo mier v Európe, lebo všetci obyvatelia by boli pripojení tam, kde chcú byť, čo by zaručilo aj neodvolateľný a čestný súhlas tých, ktorých lokalizácia by mohla urážať tradičné emócie.*“³³

Maďarská mierová nóta o slovenskej problematike medzi svojimi publikovanými prílohami reagovala na Šrobárovu kritiku národnostných údajov z československého sčítania ľudu z roku 1919 a poukázala na premenlivé národnostné pomery v slovenských mestách,³⁴ žitnoostrovne memorandum zasa upozornilo na historický a hospodársky význam toho územia Karpatskej kotliny, ktoré malo najjednoduchšie maďarský charakter.³⁵ Príloha číslo 11 poukázala na – z filologického hľadiska problematickú – genézu nového slovenského názvu mesta Pozsony–Bratislava³⁶ a príloha číslo 13 sa zasa radradom venovala sporným historickým otázkam „Svätoplukovej Veľkomoravskej ríše“.³⁷

Zhrnúc činnosť maďarskej mierovej delegácie súvisiacu so Slovenskom, môžeme povedať, že maďarské mierové nóty so svojimi prílohami, ktoré spracovali faktografický materiál týkajúci sa histórie, kultúry a hospodárstva, v úplne beznádejnej situácii dokumentovali všetky problematické prvky trianonskej mierovej zmluvy: od problémov, aké spôsobila likvidácia stáročných rámcov hospodárskej spolupráce vo vodnom a lesnom hospodárstve, doprave a obchode, až po vnútropolitické a medzištátne problémy, ktoré spôsobil vznik nových menšín. Porovnanie dokumentácie maďarskej mierovej delegácie s obrovským množstvom spisov, ktoré zostali o činnosti mierových delegácií susedných štátov, ponúka do budúcnosti príležitosť – v lepšie spracovanej forme ako súčasná – skúmať periódu národnostných dejín Uhorska, ukončenú podpisom trianonskej zmluvy, ako skutočne uzavretú historickú otázku.

³³Magyar Béketárgyalások (Maďarské mierové rokovania), zv. II., c. d., s. 2.

³⁴Tamže, zv. I., s. 446.

³⁵Tamže, zv. I., s. 448–449.

³⁶Tamže, zv. I., s. 450.

³⁷Tamže, zv. I., s. 452–454.